

Contents

ARTICLES

- 11 VYTAUTAS ALIŠAUSKAS. The Making of a Culture Hero: Jurgis Eišiškietis of Many Hats and his Milieu in Sources and Historiography
- 72 RASA MARIJA ŠILEIKIENĖ. Henri de Valois and the Occasional Poetry at the Time of the Royal Election of 1573: Jean de La Gessée's *Henrias*
- 107 KĘSTUTIS GUDMANTAS. From a 'Ruthenian' to a 'Noble Lithuanian': Shifts in the Sixteenth-Century Historical Narrative of the Grand Duchy of Lithuania
- 135 DARIUS KUOLYS. The Lithuanian Language and the Political Identity of the Grand Duchy of Lithuania: Experiences of the Sixteenth-Seventeenth Centuries
- 179 ASTA VAŠKELIENĖ. Traces of Jan Kochanowski in Eighteenth-Century Literary Theory and Epigrammatic Poetry
- 197 GIEDRIUS SUBAČIUS. The Orthography and Dating of Simonas Daukantas's Unfinished Second Collection of Song Bundles

PUBLICATIONS

- 223 MINTAUTAS ČIURINSKAS. The Account of the Illness and Death of Wladyslaw Vasa
- 245 The Account of the Death of King Wladyslaw IV Vasa in Merkinė on 20 May 1648 (ed. and translated from Latin into Lithuanian by MINTAUTAS ČIURINSKAS)
- 254 AUŠRA RINKŪNAITĖ. Works Printed in Vilnius in the Eighteenth-Century Manuscript Catalogue of the Vilnius Jesuit Academy Library
- 307 ANNOTATIONS. *Mintautas Čiurinskas, Darius Kuolys, Eleonora Terleckienė, Vaiva Vasiliauskaitė*
- 321 CHRONICLE. *Mintautas Čiurinskas, Asta Vaškeliene*

STRAIPSNIAI

Kultūrinio herojaus kūrimas: Jurgis Eišiškietis daugiakepuris bei jo terpė šaltiniuose ir istoriografijoje

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

Vilniaus universitetas
<https://ror.org/03nadee84>
alisauskopastas@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8263-0123>

ANOTACIJA. Studija skirta projektui įkurti aukštesniojo lygio mokyklą Vilniaus mieste 1539 m. ir su juo susijusiems asmenims, pirmiausia laisvųjų menų magistrui Jurgiui Eišiškiečiui, kurio asmeniui ir jo identifikacijai lietuvių bei lenkų istoriografijoje teikiama daug dėmesio. Šalia Vilniaus kapitulos protokolo ištraukos, kuri po 1842 m. publikacijos skelbiama nauja redakcija, pirmą kartą lietuvių istoriografijoje panaudojamas Prūsijos hercogo Albrechto laiško Pilypui Melanchtonui originalus tekstas. Autoriaus įsitikinimu, naujos mokyklos steigimo iniciatorius buvo Albertas Goštautas; išsamiai aptariama jo aplinka, susieta su švietimu Vilniuje, atmeta filoprotestantizmo galimybė. Studijoje kritiškai vertinamos įvairios hipotezės, liečiančios Jurgio Eišiškiečio asmenį, jo konfesinę orientaciją, taip pat aptariama galima Goštauto projektuotos mokyklos sąsaja su Abraomo Kulviečio mokykla.¹

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Jurgis Eišiškietis; Albertas Goštautas; Georgius Haustintz Litanus; Reformacija; Vilniaus katedros mokykla.

Received: 30/04/2024. **Accepted:** 19/06/2024.

Copyright © 2024 Vytautas Ališauskas. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

¹ Autorius iš širdies dėkoja už nesavanaudės draugystės pavyzdžius Jolantai Gelumbeckaitei ir Liudui Jovaišai.

Beveik prieš keturias dešimtis metų Juozas Tumelis, rašydamas vieno iš protestantiškosios reformos Lietuvoje pradininkų – Stanislovo Rapolionio – biografiją, įžvalgiai konstatavo:

[D]augelyje raštų S. Rapolionio gyvenimas apraizgytas įvairiomis hipotezėmis ir prielaidomis [...] ne vieną kažkada pareikštą nedrąsią prielaidą ar hipotezę ilgainiui imta pateikti kaip neginčijamą tiesą, netgi ja remtis, kuriant naujas hipotezes. Taip po mūsų kultūros ir ankstyvosios raštijos istoriografiją tebeklaidžioja konkretniais duomenimis nepagrįsti teiginiai [...] apie senosios lietuvių raštijos atstovus. Užpildant vakuumą, kūrėsi legendos, o „legendos ypatingos tuo, kad jomis labai patogu reikšti įvairias pažiūras, jos stebėtinai imlios ir kaskart pasipildo vis naujais atspalviais“ (A. Fransas). Be to legendos apie S. Rapolionį dažnai buvo užburto rato variklis: vienas nežinomas dalykas buvo įrodinėjamas kitu, tiek pat nežinomu ir nepatikrintu dalyku.²

Legendų gyvastį palaiko ir lakoniška, kai kada rizikingos interpretacijos reikalaujanti, šaltinių iškalba, ir iki XVI a. vid. gan skurdi katalikiškosios LDK onomastika – vardų sutapimo praeiksmas gerai žinomas jau Antikos laikų istorikams, – ir stoka platesnių kontekstinių tyrimų. Ir, be abejonės, paprasčiausios senųjų tyrinėtojų klaidos, kurios „yra kartojamos ir toliau iškreipiamos per ištisus šimtmečius“³. Tad nenuostabu, kad Tumelio pastraipą ir šiandien galime perrašyti *Rapolionio* vieton įterpdami dažno to meto viešojo religijos ar kultūros lauko veikėjo vardą. Tumelio siūlomas vaistas „nuo neginčijamomis tiesomis tapusių hipotezių“ yra neįmantrus, paimtas tiesiog iš parankinės sveiko proto vaistinėlės:

Šiandien atrodo geriau eiti kitu keliu – ne ilginti bent tuo tarpu neįrodomų hipotezių grandinę, o kiek įmanoma pasverti jau esančias.⁴

Viena iš tokių sulegendintų XVI a. pirmos pusės figūrų yra Jurgis Eišiškietis, laisvųjų menų magistras, 1539 m. šmėkštelėjęs Vilniuje. Jam Alberto

² Juozas Tumelis, „Stanislovas Rapolionis ir jo laikai“, in: *Stanislovas Rapolionis*, sud. Eugenija Ulčinaitė ir Juozas Tumelis, Vilnius: Mokslas, 1986, p. 29–30.

³ Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. I: *XVI–XVII amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1960, p. 83.

⁴ Juozas Tumelis, *op. cit.*, p. 30.

Goštauto pavedimu teko prisidėti prie pastangų, kad Vilniuje atsirastų dar viena mokykla. Itin svarbaus to šmėkštelėjimo konteksto pakako, kad Jurgis taptų šmėkla, dėl istorikų kuriamų legendų ir kartojamų klaidų įgaunančia vis labiau apčiuopiamą, bet vis besimainantį pavidalą. Tas pavidalas nemenku laipsniu turi renesansinio grotesko bruožų tikslia to žodžio reikšme⁵. Tokia groteskiška istoriografijos figūra magistras Jurgis tapo – galime tik spėlioti, kodėl – beveik prieš 170 m., o gal ir ankstėliau. Vaclovas Biržiška savo *Aleksandryne* pristatė XIX a. lenkų istorikus:

Apie jį A. F. B. [sic!] [...] prirašė įvairių nesąmonių, pavertęs jį tuo pačiu Vilniaus pranciškonų gvardionu Jurgiu Martynu (o šis Jurgis Martynas Bukowskiui virto Jurgiu Martynu Moscovidius, arba Mažvydu), kuris 1523 m. su vyskupo Stanislovo Hosijaus tėvu Ulriku Hose sudarė sutartį žemei parduoti [...] 1855 m. A. F. A. [Adamovičius] pavertė jį [Mažvydą] Jurgiu Martynu Moscovidiusu, supainiojęs jį dar su Jurgiu iš Eišiškių, ir verčia jį būti ne Kulviečio mokiniu, bet jo mokyklos steigėju ir net 1539 m. Vilniaus liuteronų pamokslininku. Tai vis grynų pasakos.⁶

Galima dar pridurti, kad Adamas Adamowiczius mokyklos steigimo iniciatyvą ir Jurgio Eišiškietio globą priskiria ne Albertui Goštautui, tuo metu, regis, nepakankamai reflektuotam istoriniam personažui, bet daug romantiškesniam pastarojo sūnui Stanislovui – Barboros Radvilaitės (tai pabrėžia pats istorikas) sutuoktiniui. Biržiška šį teiginį nors ir paminėjo, veikiausiai jau pavargęs nuo „nesąmonių“, *expressis verbis* jo nebeatitaisė⁷.

Po šių „pasakų“, pretendavusių į istorinį tyrimą, prabėgo pusantro šimto metų. Vladas Drėma, kaupdamas medžiagą apie Vilniaus bažnyčias, be jokio komentaro išsirašė ir Adamowicziaus „nesąmones“. Su kitais Drėmos archyviniais

⁵ „La decorazione a grottesca è caratterizzata dalla raffigurazione di esseri ibridi e mostruosi, chimere, spesso ritratte quali figurine esili ed estrose“ (<https://it.wikipedia.org/wiki/Grottesca>).

⁶ Vaclovas Biržiška, *op. cit.*, 1960, p. 44, 77. Biržiška čia referuoja šias knygas: A. F. A. [= Adam Ferdynand Adamowicz], *Kościół Augsburski w Wilnie: kronika zebrana na obchód trzechwiekowego istnienia kościoła w roku 1855 w ś. Jana Chrzcziciela*, Wilno: Józef Zawadzki, 1855; Julian Bukowski, *Dzieje reformacyi w Polsce od wejścia jej do Polski aż do jej upadku*, t. 1: *Początki i terytoryalne rozprzestrzenienie się reformacyi*, Kraków: Nak. Autora, 1883.

⁷ Vaclovas Biržiška, *op. cit.*, p. 82.

išrašais jos 2008 m. buvo paskelbtos atskiroje knygoje⁸, taip įgaudamos naują gyvastį. O šiandienis *Vikipedijos* Autorius, straipsnyje „Eišiškės“ mėgindamas apibūdinti garsųjį eišišketį ar, tiksliau, vienu sakiniu pateikti dabartinį jo *Lage der Forschung*, rašo:

Vilniaus magistras, preceptorius, rūpinosi privačios mokyklos įsteigimu Vilniuje, mokslus baigė Vitenbergo universitete 1541–1546 m.⁹

Kaip radosi ši įvardijimų pynė, ne mažiau pasakiška negu Drėmos išsirašytoji, paaiškės mūsų tyrimo metu, bet jau dabar skaitytojui nerimą turėtų sukelti beprasmis titulas „Vilniaus magistras“. Jo junginys su kitais titulais visiškai primena „hibridinę ir monstruozišką būtybę“ iš Renesanso groteskų. Bet pradžia tebus pasigilinta į pagrindinius informacijos apie Jurgį šaltinius.

FONTES QUASI PONTES

Šaltiniai regisi esą panašūs į tiltus, kurių vienas galas dabartyje, kitas remiasi į kažkokį praeities sausžemį. Tik užlipęs ant jo staiga pajunti, koks tiltas trapus, siūbuojantis ir nežinia kur pasibaigiantis. Mūsų temos tiltai, atsiremiantys į žemę prie Jurgio Eišiškiečio kojų, tėra du. Juos skiria trejetas metų. Iš karto pasakysime, tik šie du „chronotopai“ gali būti laikomi saugiais. Visa kita, kas mėginama sieti su Jurgiu Eišiškiečiu, iš esmės tėra istoriko vaizduotės teritorija.

Intriga prasideda Vilniaus katedros kapitulos posėdžio 1539 m. balandžio 28 d. protokolo įrašu. Tekstas nelengvai įskaitomas, stilistiškai ir gramatiškai neatrodo be priekaištų. Pirma jo publikacija, regis, buvo Juozapo Ignaco Kraševskio *Vilniaus IV* tome¹⁰. Jonas Kurčevskis savo kapitulos protokolų san-

⁸ Vladas Drėma, *Vilniaus bažnyčios. Iš Vlado Drėmos archyvų*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 544.

⁹ <https://lt.wikipedia.org/wiki/Eišiškės>, žiūrėta 2024 07 25.

¹⁰ Józef Ignacy Kraszewski, *Wilno: od początków jego do roku 1750*, t. IV, Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1842, tekstas p. 42, pristatymas p. 4–5 (plg. Juzefas Ignacas Kraševskis, *Vilnius: Nuo jo pradžių iki 1750*, t. IV, iš lenkų k. vertė Kazys Uscila, iš lotynų k. vertė Violeta Radvilienė, Vilnius: Mintis, 2021, p. 18–19; mūsų pateikiamas vertimas skiriasi nuo esančio lietuviškame Kraševskio leidime).

traukoje pateikė šiek tiek supaprastintą įrašo parafrazę lenkiškai¹¹. Ši parafrazė tapo daugumos istorikų (pvz., Jablonskio, Gudavičiaus, Kosmano, Lukšaitės, Tumelio) atraminiu šaltiniu. Lotynišku originalą atitinkančiu tekstu naudo- josi Ochmańskis¹². Kaip tuoj matysime, daryti išvadas (arba atsakingai nuo jų susilaikyti) apie nepavykusią naujos mokyklos Vilniuje projektą ir Jurgio Ei- šiškio asmenį galima tik remiantis originaliu protokolo tekstu (LMAVB RS, f. 43-210 = ACV II, f. 118), o ne jo santrauka. Kraševskis rankraštyje įskaitė ne viską, deja, ne viską pavyko įskaityti ir rengiant šią naują publikaciją. Svarbes- ni pastarosios skirtumai nuo Kraševskio teksto pateikti aparate.

Magistri Georgii ad eruditionem scholarium particularem non admissio.

Item eodem die et Capitulo Nobilis Joannes Vilamovsky, Notarius Magnifici Domini Alberti Gastoldi, Palatini Vilnensis, tanquam nuntius missus una cum Venerabili Georgio de Eyxyski artium Magistro in conspectum suae reverendissimae Domi- nationis ac aliorum Dominorum de Capitulo veniens petiit, quatenus suae domi- nationes in aliquo loco privato scholarium nobilium puerorum institutionem* et particularem eruditionem eundem admittere, sibique licentiam dare dignarentur. Et Domini volentes esse liberiores in votis suis remissis foris eos [?] [...] et ipsum Georgium Magistrum decreverunt eundem non esse ad talem eruditionem puero- rum admittendum hac ratione [?] permitti*, ne ex his potissimum, qui Lipsiae literis operam dabant, aliquod malum eveniat, per quod iuventus posset depravari, tum quod rarissimi* scholastici in arce Vilnensi et schola sancti Joannis Vilnae possent stare; quod referendum eidem commiserunt per Dominum procuratorem Capituli.

*institutionem : instructionem *Krasz* *hac ratione [?] permitti : huc non permitti *Krasz*

*rarissimi : carissimi *Krasz*

¹¹ Jan Kurczewski, *Kościół Zamkowy, czyli Katedra wileńska: w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. III: *Streszczenie aktów kapituły wileńskiej*, Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego, 1916, p. 37: „28 kwietnia. Jan Wilamowski, pisarz wojew. wileńsk. Gasztolda, razem z magistrem nauk wyzwolonych, Jerzym z Ejszyszek, prosił kapitułę o pozwolenie na otwarcia szkoły prywatnej dla dzieci szlacheckich. Kapituła mając na względzie niebezpieczeństwo poruczania dzieci tym, co się kształcili w Lipsku, iż przewrócą im głowy, i ze względu na małą ilość dzieci w szkółce katedralnej i świętojańskiej, odmówiła swego zezwolenia.“

¹² Jerzy Ochmańskis, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze, 1986 (plg. Ježis Ochmanskis, *Senoji Lietuva*, vertė Reda Griškaitė, Ona Mickevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1996).

Lietuviškas vertimas:

Neleidimas magistrui Jurgiui teikti moksleiviams aukštesnįjį išsilavinimą.

Tą pačią dieną, toje pačioje kapituloje kilmingasis Jonas Vilamovskis, Prakilniojo Pono Alberto Goštauto, Vilniaus Vaivados notaras, kaip pasiuntinys, atsiųstas kartu su Garbiuoju Jurgiu iš Eišiškių, menų magistru, Jo Gerbiamiausios Ponybės ir kitų kapitulos Ponų akivaizdon atėjęs prašė, kad jų ponybės teiktųsi duoti leidimą kilminguosius bernaičius moksleivius tam tikroje privačioje vietoje imtis ugdyti ir teikti jiems aukštesnįjį išsilavinimą. O Ponai, norėdami būti laisvesni savo sprendimuose, išsiuntę juos laukan [...] ir nutarė, kad to Jurgio Magistro negalima prileisti prie tokio bernaičių lavinimo dėl tokios priežasties, kad dėl mokslus išėjusių Leipcige nesirastų kas nors pikta, kas galėtų pagadinti jaunuomenę, taip pat dėl to, kad Vilniaus pilyje ir Šventojo Jono mokykloje Vilniuje gali likti labai mažai mokinių. Tai jam pranešti pavedė Ponui kapitulos prokuratoriui.

Esama dar vieno šaltinio, kuriame minimas Jurgis Eišišketis. Porai metų prabėgus, 1541 m. birželio 16 d., Prūsijos hercogas Albrechtas (*Albrecht von Preußen*) rašo laišką Vitenbergo universiteto profesoriui Pilypui Melanchtonui (saugomas: Berlin SA SPK (*Stiftung Preussischer Kulturbesitz*), Ost. Fol. 29, p. 92). Hercogas prašo, kad graikų kalbos mokovas ir svarbus liuteriškosios reformos veikėjas profesorius Melanchtonas globotų ir remtų *Georgen Eyschitzki*. Šis laiškas buvo žinomas (regis, *in extenso* anuomet nepaskelbtas) jau XIX–XX a. sandūros vokiečių kalboms protestantiškosios reformos tyrėjams¹³. Lietuviai istorikai, kiek pavyko susekti, jo, kaip pirminio šaltinio, tiesiogiai nėra naudoję. Galima spėti, kad laišką Melanchtonui, bent jau iš registro, žinojo Biržiška, tačiau ir pastarasis savo *Aleksandryne* jo nemini. Žemiau pateikiamas laiško vokiškas tekstas, paskelbtas 2009 m. Melanchtono susirašinėjimo korpuso kritiniame leidime¹⁴, ir lietuviškas jo vertimas:

¹³ Registras: Paul Tschackert, *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preußen*, t. 2: 1523 bis 1541, (*Publicationen aus den k. Preußischen Staatsarchiven*, t. 44), Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1890, p. 426, Nr. 1342; mini, pvz., Hermann Freytag, *Die Preussen auf der Universität Wittenberg und die nichtpreussischen Schüler Wittenbergs in Preussen von 1502 bis 1602*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1903, p. 97 = II, Nr. 71.

¹⁴ [Phillip Melanchthon], *Melanchthons Briefwechsel. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe*, t. 10: *Texte 2605–2865 (1541)*, bearbeitet von Marion Bechtold, Matthias Dall'Asta,

An Philippum Melanchtonem, den 16. Junii. [1541]

Unsern gonstigen grus und gnedigen willen zuvorn. Achtbar und hochgelerter, besonder, geliepter. Wir wollen euch aus sonderer gnediger zunaygung, damit wir euer person gerwogen, nicht vorhalten, das wir kegenwertigen zeyger Georgen Eyschitzki zum studio gegen Wittenbergk abgefertigt. Dieweil wir aber inen neben andern gern zum studio gefurdert sehen, so haben wir denselben in anmerckung, das wir inen dartzu verlegen, euch als der die iugendt zu solchem christlichen, loblichen werck gern furdert, zu comendirn nicht umbgehen wollen; siennen demnach ahn euch mit gnaden, ir wollet euch bemelten Eyschitzki umb unsert willen bevolhen sein lassen und daneben in allem zimblichen gonstige fordernus beweysen, damit her vormittelst derselben und zufordest verleihung gottlicher gnaden im studio dermasen zunemen, dodurch her konftig gottes ehre erpreithern helfen, auch uns und andern leuthen nutzlich sein mocht. Das seindt wir gegen euch mit gnedigen wilfharung zu beschulden geneigt. Datum etc.

Lietuviškas vertimas:

Pilypui Melanchtonui, [1541 m.] birželio 16 d.

Pirmiausia – mūsų prielankus sveikinimas ir maloninga valia. Godotinas ir didžiai mokytas, ypatingasai ir mylimasai. Dėl ypatingai maloningo prielankumo Jūsų asmeniui nenorime nutylėti, kad šio rašto įteikėją Jurgį Eišickį (*Georgen Eyschitzki*) mes išsiuntėme studijuoti į Vitenbergą. Kadangi mes mielai remiame jo ir kitų studijas, tai patarimu paraginome jį nelikti neapsilankiusį pas Jus, kuris mielai remiate jaunuomenę imtis šio krikščioniško girtino triūso; taip pat maloningai kreipiamės į Jus, kad dėl mūsų valios minėtąjį Eišickį prižiūrėtumėt ir visaip palankiai jį remtumėt, idant jis dėl tos paramos ir pirmiausia per Dievo malonę studijose taip paaugtų, kad ateityje padėtų plėsti Dievo garbę, taip pat būtų naudingas mums ir kitiems žmonėms. Už tai mes su visu maloningu prielankumu esame linkę Jums atsisteisti. Datum etc.¹⁵

Heidi Hein, Simone Kurz und Christine Mundhenk, Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2009, Nr. 2729.

¹⁵ Iš vokiečių k. vertė Antanas Gailius.

Tuo metu, kai LDK kancleris Albertas Goštautas ėmėsi žygių naujai mokyklai įkurti, Vilniaus mieste veikė dvi mokyklos. Pirmoji – prie Vilniaus katedros. Jos kūrimosi laikas ir aplinkybės nėra aiškios, tradicinė pirmo paminėjimo, 1397 m. gegužės 9-osios, data po kritiško Aivo Ragauskio tyrimo vargu ar gali būti laikoma apginama¹⁶. Nieko šiuo klausimu nesako ir institucinė atmintis. 1513 m. Vilniaus kapitula, svarstydamą, ar leisti parapinei Šv. Jono bažnyčiai steigti mokyklą, tiesiog priminė *antiqua consuetudo* – senovinį paprotį¹⁷, kad Vilniaus mieste mokyklą galinti laikyti (tik) katedra¹⁸. Apie institucijos sandarą ir veiklą XVI a. žinome tikrai nedaug. Yra rimtas pagrindas manyti, kad mokslas joje truko trejus metus, o, atsargiu Ochmanskio teigimu, „mokykloje vienu metu mokėsi keliasdešimt vaikinų“¹⁹ – pridursime, kad interpretuojant žinomus skaičius, gerais laikais jų galėjo būti apie šešias dešimtis, o kai kada gal net daugiau, tikrai ne mažiau, negu projektuojamoje Šv. Jono parapijos mokykloje. Katedros mokyklai mums rūpimais 1539 m. vadovavo (*moderator ludi litterarii*, minimas nuo 1537 m.) tinkamai išsilavinęs asmuo. Tai buvo krokuviškis Juozapas Husianas (*Hussianus*), įstojęs į Krokuvos universitetą 1527 m., magistro laipsniu jį baigęs 1532 m. Kiek laiko jis ėjo šias pareigas neaišku, bet 1547 m. jis dar minimas kaip katedros pamokslininkas (*LKDP*, Nr. 1264²⁰). Aivas Ragauskas ne itin įsakmiai siūlo Krokuvos mokyklos analogiją: tai buvusi „aukšto parapinio lygio mokykla su lotynų kalbos, jos gramatikos ir lotynų autorių bei giedojimo mokymu [...]. Kapitulai mokykla pirmiausia rūpėjo kaip giedotojų katedroje šaltinis, mokymas buvo tik jos veiklos

¹⁶ Aivas Ragauskas, „Pirmasis Vilniaus katedros mokyklos „paminėjimas“ 1397 m.: tarp mitų ir faktų“, in: *Istorija*, 2023, t. 130 (2), p. 5–40.

¹⁷ Ochmanskis (*Senoji Lietuva*, p. 143), galbūt paveiktas Kurčevskio santraukos (*op. cit.*, p. 8), manding be reikalo kapitulą kaltina gudravimu išgalvojant privilegiją, suteikiančią katedrai mokyklos monopolijos teisę – bent jau 1513 XII 13 posėdžio įrašė apeliuojama ne į privilegiją, bet būtent į *antiqua consuetudo*.

¹⁸ Darius Antanavičius, Dalia Staškevičienė (ed.), *Acta capituli ecclesiae cathedralis Vilnensis saec. XVI–XVIII = Vilniaus katedros bažnyčios kapitulos posėdžių protokolai XVI–XVIII a.*, t. 1: 1502–1533, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 15, Nr. 17.

¹⁹ Ježis Ochmanskis, *Senoji Lietuva*, p. 142.

²⁰ Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša (par.), *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.: Papildyta prozopografija*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2024; čia ir toliau nuorodos tekste (*LKDP* ir asmens eilės Nr.).

dalis.²¹ Sunku pasakyti, ar tikrai Vilniaus katedros kapitula į savo mokyklą žvelgė taip pat pragmatiškai, bet iš valstybės perspektyvos pastarosios misija atrodė platesnė. Ne veltui Žygimanto Senojo 1518 m. privilegijoje kalbama apie jos paskirtį *ad incrementum bonarum artium et ad decorem Reipublicae*²². Kad ir kaip tauriai skambėtų šios mokyklos apibūdinimai, ji vargu ar galėjo būti patraukli elitų – tiek diduomenės, tiek miestiečių – vaikams. Mokiniai veikiausiai buvo kilę iš žemesniojo ir vidutinio vilniečių sluoksnio.

Antra mokykla Vilniuje, apie kurią irgi žinome nedaug, kaip jau minėta, buvo įkurta prie parapinės Šv. Jono bažnyčios. Vilniaus katedros kapitula, įsitikinusi, kaip sakėme, savo išskirtine teise mieste laikyti mokyklą, 1513 m. gruodžio 13 d. vis dėlto nutarė padaryti išimtį parapijos bažnyčiai, tačiau griežtomis sąlygomis: Šv. Jono mokykloje negalėsią būti daugiau negu 6 paaugliai chorui ir 16 mokinių. Galutinis sprendimas būsiąs priimtas vyskupui grįžus²³. Komplikuoti kapitulos santykiai su Šv. Jono parapine mokykla ir pačios mokyklos veikla yra šiek tiek aptarti²⁴. Mums čia reikšmingas Jano Fijałeko apibendrinimas, dvelkiantis daugiau negu istoriko knyginio pažinimu: „kapitula nebūtų buvusi kapitula, jei nebūtų užsitikrinusi viršininkavimo ir pastovios priežiūros tiek jai [Šv. Jono], tiek ir visoms diecezijos mokykloms. Tai įvyko kaip tik tuomet fundavus katedros scholastiko pareigybę.“²⁵ Prelato scholastiko pareigybė Vilniuje buvo įsteigta 1523 m., tuo pat metu atsirado ir kita su mokyklos veikla susijusi prelato kantoriaus pareigybė. Prie scholastiko dar grįšime, o apie kantorių galime pasakyti, kad pastarasis nedalyvavo ne tik 1539 m. balandžio 28 d. posėdyje, bet apskritai nei kapitulos, nei mokyklos gyvenime. Kantoriaus vieta (taigi ir pajamos) tuomet priklausė tokiam Andriejui Chvalčevskiui (*LKDP*, Nr. 292). Apie šį asmenį nieko nežinome, tikėtina jis net nebuvo pasirodęs Lietuvoje, nes 1538 m. spalio 24 d. buvo įvesdintas per įgaliotinį. Vietą jam užleido Lucko vyskupu tapęs įtakingasis Jurgis Chvalčevskis, veikiausiai jo

²¹ Aivas Ragauskas, *op. cit.*, p. 9.

²² Jan Kurczewski, *Kościół Zamkowy, czyli Katedra wileńska: w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. II: *Źródła historyczne*, Wilno: drukiem Józefa Zawadskiego, 1910, p. 47.

²³ Darius Antanavičius, Dalia Staškevičienė (ed.), *Acta capituli*, p. 15, Nr. 17.

²⁴ Jan Fijałek, „Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu po koniec Rzeczypospolitej“, in: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1914, p. 190–191; Języs Ochmanskis, *op. cit.*, p. 143–144.

²⁵ Jan Fijałek, *op. cit.*, p. 191.

brolis. Viso labo po maždaug pusantrų metų (1540 m. birželio 28 d.) minimas jau kitas prelatas kantorius – Jurgis Albinas (*LKDP*, Nr. 1305).

Pačiai kapitulai, šiandienų istorikų apibrėžiamai kaip prie katedros egzistuojanti savarankiška bažnytinė korporacija su savo statutais ir teisėmis²⁶, mokyklos steigimo klausimas nebuvo kasdieniškas. Jos statutai ir posėdžiai orientuoti arba į katedros liturginį bei sielovadinį funkcionavimą, arba į korporacijai priklausančio turto administravimą, arba į jos narių disciplinavimą²⁷. Antra vertus, katedros kapitula bent jau Lietuvoje buvo ir intelektualinio elito instancija. Aiškesniam kontekstui verta peržvelgti 1539 m. balandžio 28 d. posėdžio dalyvių sąrašą. Ar leistina steigti naują mokyklą, sprendė vyskupas Paulius Alšėniškis, prepozitas Jonas Domanovskis (*LKDP*, Nr. 1031), arkidiakonas Juozapas Jasinskis (Nr. 1260), kustodas Paulius Vyšenskis (Nr. 1882), kanauninkai Vaclovas Čirka (Nr. 3030), Jonas Kunickis (Nr. 1026), Andriejus Nadboras (Nr. 265), Erazmas Eustachijus (Nr. 534), garbės kanauninkai Valentinas Pilznietis (Nr. 3050) ir Jonas Andruševičius (Nr. 1073).

Nieko nežinome tik apie kanauninkų Kunickio ir Vyšenskio išsilavinimą. Vaclovas Čirka Romoje įgijo abiejų teisių daktaro laipsnį, spėjama, buvo vienas iš II Lietuvos Statuto rengėjų. Valentinas Pilznietis turėjo Krokuvos universiteto magistro laipsnį. Domanovskis mokslus ėjo užsienyje, galbūt keliuose universitetuose, vėliau dalyvavo to pat statuto rengime. Krokuvos universitete buvo studijavę Erazmas Eustachijus, Nadboras, Andruševičius, pastarasis dar pasižymėjo kaip poetas. Neaišku, kur ir kokius mokslus ėjo Jasinskis, bet jo bibliotekos likučiai liudija jį buvus ne tik išsilavinusį žmogų, bet ir tikrą knygų mylėtoją. Galiausiai ir kunigaikštis vysk. Alšėniškis išsilavinimą, tegu ne laipsnį, įgijo per privačias pamokas Krokuvoje, paskui Krokuvos ir Bolonijos universitetuose. Beje, vyskupas kartais dalyvaudavo kapitulos posėdyje, tačiau tai būdavo nedažna, tad tikėtinau, kad vyskupui asmeniškai rūpėjo mokyklos klausimas, juo labiau kad į kapitulą ateina jo giminaičio atstovas. Deja, negalime sužinoti, kokia buvo hierarcho pozicija, tik priminsime, kad kapitula savo kompetencijos ribose be baimės laikydavosi kitokio nusistatymo negu ordinaras, tad ir šiuo atveju kanauninkų ir vyskupo nuomonės galėjo išsiskirti.

²⁶ Peter Dinzelbacher (sud.), *Viduramžių žodynas*, iš vokiečių k. vertė Antanas Gailius, Alfonsas Tekorius, Vilnius: Aidai, 2004, p. 233, 238.

²⁷ Plg. Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša (ed.), *Vilniaus ir Žemaičių katedrų kapitulų statutai*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015.

John Donne 1623 m. rašė: „No man is an *Iland*, intire of it selfe; every man is a peece of the *Continent*, a part of the maine; if the *Clod* bee washed away by the *Sea*, *Europe* is the lesse...”²⁸ Istorikas, norintis suprasti tokio paskiro „grumsto“ (*clod*) tikrovę, turi sekti šia maksima. Jurgis Eišišketis, žinomas iš dviejų istorijos epizodų, gali būti nors kiek įmatomas tik apsuptas to meto žmonių. Pirmas pirmojo epizodo veikėjas yra Albertas Goštautas. Tiesa, jis pats *in persona* nepasirodo, o siunčia savo įgaliotą atstovą, lydimą būsimo „mokyklos direktoriaus“, išgauti kapitulos pritarimą steigimui gimnazijos tipo mokyklai (tamsoką frazę *particularem eruditionem* suprantame kaip kontrastuojančią su *studium generale, educatio generalis*²⁹). Tačiau turime iš karto pasakyti, kad būtent Goštauto dėka ir egzistuoja visas tolesnis pasakojimas.

Ši viena svarbiausių XVI a. pirmos pusės LDK figūrų vis dar nėra sulaukusi monografinio tyrimo, tik apibendrinančios conceptualios apybraižos³⁰. Tačiau ir tai, kas apie ją žinoma, yra įspūdinga. Esama rimto pagrindo manyti, kad **Albertas Goštautas** Lietuvai brandino naujo politinio ir kultūrinio identiteto viziją, paženklinant renesansinio humanizmo ir protonacionalizmo. Jis plėtojo politines struktūrines idėjas, seno gudraus marksisto Stanislovo Lazutkos pavadintas genialiomis³¹ – projektavo Lietuvos karalystės atkūrimą, lygiateisę jos sąjungą su Lenkija³². Vadovavimas rengiant Pirmąjį Statutą

²⁸ John Donne, *Devotions Upon Emergent Occasions*, ed. by John Sparrow, Cambridge: at the University Press, 1923, p. 98.

²⁹ „Pagrindinis žodis čia yra *generale*, labiausiai nurodantis, kad tokia mokykla priima studentus iš visos Europos. Taip pat, matyt, juo suponuojama, kad mokykloje mokome ne tik įvadinį *artes liberales*, bet ir vieno aukštesnio lygio dalykų: medicinos, teisės arba teologijos. Galiausiai, šių studijų prigimčiai priklausė, kad mokymu rūpindavosi kelių mokytojų personalas“ (Olaf Pedersen, *The first universities. Studium generale and the origins of university education in Europe*, translation by Richard North, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 133).

³⁰ Rimvydas Petrauskas, *Galia ir tradicija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2016, p. 15–36 su bibliografija.

³¹ Stanislovas Lazutka, „Istorinis Alberto Goštauto vaidmuo kodifikuojant pirmąjį Lietuvos statutą“, in: *Pirmasis Lietuvos statutas ir epocha. Straipsnių rinkinys*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 28.

³² Robert Frost, *The Oxford history of Poland-Lithuania*, t. 1: *The making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1569*, Oxford University Press, 2015, p. 405–423; Edvardas Gudavičius, „Zigmanto II 1529 metų šalies privilegija“, in: *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, sud. Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, p. 27–28.

turėjo ir ilgalaikes praktines pasekmes. Šalia šių lyg ir grynai politinių užmojų į akis krenta ir pastangos kurti bei įtvirtinti savitą Lietuvos kultūrinę savimonę. Antai, nepriklausomos bernardinų provincijos, kuriai vadovautų lietuviškai kalbantis lietuvis (*nulli preessent illi provincie, nisi qui sunt lingwagii et nacio-nis Litwanice; ...nisi sit Litwanus et lingwagii Litwanici*³³), įkūrimas smarkiai viršijo tuometę sielovadinę pragmatiką, būdingą fundacijų nurodymams tu-rėti lietuviakalbį kunigą. Deja, provincijos projektas nebuvo ilgalaikis, nors labai tikėtina, kad paveikė tolesnę Lietuvos bernardinų raidą, o drauge ir etno-lingvistinius procesus Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Noras formuoti lietuviakalbes bažnytines institucijas toli gražu nereiškia, kad Goštautui atrodė patrauklus ar bent naudingas kylantis Reformacijos sąjūdis. Nuodugnus šios asmenybės religinių kontekstų tyrimas – atskiras neabejotinai naudingas darbas, bet čia, manding, pakaks poros štrichų. Šį tą numanyti leidžia Goštauto 1539 m. testamentas. Be abejonės, jo originalus tekstas surašytas pastarojo sekretoriaus, apaštališkojo notaro ir Utenos kle-bono, Stanislovo Komorovskio (*LKDP*, Nr. 2731) ranka. Vis dėlto testamentas negali neatspindėti paties testatoriaus asmenybės, jo pasirinkimų ir pažiūrų. Po renesansiniam neoplatonizmui mielo mirties kaip išsivadavimo iš kūno pančių paminėjimo, suraityto veikiausiai notaro plunksna, Goštautas savo sielą paveda ir patiki ne tik Visagaliai Dievui bei „švenčiausiai Merge-lei Motinai Marijai“, bet ir savo „ypatingiems globėjams, kurių vardus savo gyvenimo dienomis“ buvo „įpratęs garbinti bei šlovinti, ir apskritai visiems šventiesiems“ (*Imprimis animam meam, posteaquam a vinculis corporis exi-lierit, Deo omnipotenti Creatori et Redemptori suo, a quo illam et accepi, eiusque sanctissimae virgini matri Mariae Patronibusquae meis singularibus, quorum nomina diebus vitae meae venerare et colere solitus sum et in uni-versum omnibus sanctis commendo et commito*). Šis „ypatingųjų globėjų“ ir kasdienio asmeninio pamaldumo jiems akcentas negali būti suvestas į kan-celiarinį trafaretą, juo labiau kad testatorius tarp paliekamų vertybių pirmoje vietoje (*imprimis*) mini savo šventajam globėjui Prahos vyskupui Adalbertui priklausiusius, „kaip įprasta tvirtinti ir teigti“, kieliką su patena ir to paties

³³ Joannes Komorowski, „Memoriale Ordinis Fratrum Minorum a. fr. Ioanne de Komrowo compilatum“, in: *Pomniki Dziejowe Polski*, t. V, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Nau-kowe, 1961, p. 349, 355.

šventojo relikvijas³⁴. Visiškai tolimas ne tik Reformacijai, bet net erazminei „moderniajai“ katalikybei ir tolesnis preciziškas paliekamų relikvijų vardijimas. Antras iškaltas epizodas – Alberto Goštauto santykių su Abraomu Kulviečiu istorija. Taip, kaip papasakota, ji prašyte prašosi dekonstruojama – anot pirmojo Kulviečio biografo, Goštautas, apgaubęs Kulvietį „tėviška meile“ (*paterno affectu complexus est*), savo ištekliais norėjo remti tolesnes pastarojo studijas (*sua munificentia eius studia provehere voluit*). Bet čia abiejų planai išsiskyrė: Goštautas globotinį norėjo išsiųsti į Italiją mokytis medicinos, neslėpdamas savo intereso – turėti gerą asmeninį gydytoją. Tuo tarpu Abraomas, jei tikėsimė biografu, buvo pasiryžęs praktikuoti „tikrąjį“ maldingumą ir studijuoti teologiją (*ad studium pietatis et verae agnitionis Dei*). Jaunuolis tad atsisako svetimo palankumo bei dosnumo (*gratia et munificentia*) ir leidžiasi į studijų kelionę savo lėšomis (*suis sumptibus*), kurių pasirodo turįs pakankamai³⁵. Tiesa, atrodo, kad tikroji Kulviečio aistra buvo ne tiek teologija, kiek klasikinės studijos – pagal jų lygį ir apimtį jis, ko gero, galėtų būti pripažintas geriausiu visų laikų Lietuvos grecistu, tačiau reikalo esmės tai nekeičia. Bet žavinga mecenato ir gabaus jaunuolio istorija neturėtų būti gadinama banalių faktų. Theodoras Otto Gustavas Wotschke (1871–1939), neabejotinai rimtas mokslininkas ir šaltinių skelbėjas³⁶, imasi kuo ramiausiai teigti, jog „Vilniaus vaivada [...] įgalino jį [Kulvietį] įgyvendinti karščiausią jo širdies norą ir iškelti į Italiją užbaigti studijų“ (*Palatin von Wilna, Albert Gastold, ermöglichte es ihm, den sehnlichsten Wunsch seines Herzens auszuführen und zum Abschluß seiner Studien nach Italien zu gehen*³⁷). Tepridursime, kad Kulvietis Italijoje atsidūrė 1540 m., po Goštauto mirties, ir ten apsigynė abiejų teisių doktoratą³⁸. Kad ir kaip būtų

³⁴ Jan Kurczewski, *Kościół Zamkowy...*, t. II: *Źródła historyczne*, p. 103–107; plg. Albertas Goštautas, „Testamentas“, iš lotynų k. vertė Irena Katilienė, in: *Dailės istorijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. Antologija*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2012.

³⁵ Ioannes Hoppius, „Oratio funebris“, į lietuvių k. vertė Ramunė Dambrauskaitė-Muralienė, Jolanta Gelumbeckaitė, in: Abraomas Kulvietis, *Pirmasis Lietuvos reformacijos paminklas*, par. Dainora Pociūtė, Vilnius, 2011, orig. p. 92/133 ir t.; liet. vert. p. 170 ir toliau.

³⁶ Klaus-Gunther Wesseling, „Wotschke, Theodor Otto Gustav“, in: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (BBKL), Bautz: Herzberg, 1998, t. 14, skil. 73–80.

³⁷ Theodor Wotschke, „Abraham Culvensis. Urkunden zur Reformationgeschichte Lithauens“, in: *Altpreussische Monatsschrift*, Königsberg, 1905, t. 42, p. 154.

³⁸ Nepavyko šaltiniais verifikuoti Wotschke ir juo pasinaudojusio Vaclovo Biržiškos teiginio, kad Albertas Goštautas Kulvietį 1536 m. raštu rekomendavo Prūsijos hercogui Albrechtui

buvę, bet iš šios santykių su gabių vaikinų istorijos negalima daryti išvados, kad Goštautas būtų nors kiek simpatizavęs Bažnyčios Reformos sąjūdžiui bet kuriuo jo pavidalu³⁹.

Istoriškai žvelgiant gal reikšmingiausias ir ilgiausiai tveriantis Goštauto sumanymas buvo jo inicijuota nauja Lietuvos metraščio redakcija. Jai rengti reikėjo ir bendradarbių, turinčių išsilavinimą, gerokai lenkiantį eilinio notaro ar raštininko poreikius. Žinome kai kuriuos Goštautui tarnavusius ar jo globotus intelektualus⁴⁰, nors, neabejotinai, ne visus. Vien suminėtos iniciatyvos liudija, kad Goštautas, Edvardo Gudavičiaus žodžiais tariant, „iš jam asmeniškai tarnaujančių ir didžiojo kunigaikščio kanceliarijos žmonių subūrė kūrybišką komandą“⁴¹, beje, nebūtinai vien lietuvius. Buvęs kapitulos notaras lenkas Saliamonas Ciškovskis (*LKDP*, Nr. 2499) apie 1529 m. parengė petiją, paskatinusią popiežių leisti įkurti jau minėtą lietuvišką Lietuvos bernardinų provinciją⁴². Dar vienas lenkas notaras, dirbęs Goštautui, – **Jonas Vilamovskis** (Jan Wilamowski⁴³), menkai žinomas, bet atrodo buvęs svarbus asmuo LDK kanclerio terpėje. Prieš dešimtmetį jis studijavo Leipcige (imatr. 1529 m. žiemos sem. kaip *Ioannes Vilamofski Polonus*⁴⁴), tuo metu dar kata-likiškame – o ne, kaip Ochmanskis⁴⁵ teigia, „liuteroniškame“ – universitete. Protestantišku Leipcigo universitetas buvo paverstas 1539 m.⁴⁶, ir kapitula

(Theodor Wotschke, „Abraham Culvensis“, p. 154; Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, p. 41). Tad šito spėjimo ar susigalvojimo domėn apskritai neimsime.

³⁹ Vienintelis mums žinomas rimtesnis argumentas apie Goštauto „filoprotestantizmą“ – jo ryšiai su Prūsijos Albrechtu (Dainora Pociūtė, „Abraomas Kulvietis Liuvėno universitete“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2007, t. 9, p. 116). Vis dėlto pakanka pažiūrėti pastarojo korespondenciją su Lenkijos hierarchais ir politikais, kad šis argumentas netektų svorio. Albrechtas buvo pernelyg svarbi ir aktyvi regiono politinė figūra, kad būtų buvęs ignoruojamas dėl savo protestantizmo.

⁴⁰ Rimvydas Petrauskas, *Galia ir tradicija*, p. 26.

⁴¹ Edvardas Gudavičius, „Zigmanto II 1529 metų šalies privilegija“, p. 28.

⁴² Joannes Komorowski, „Memoriale“, p. 353.

⁴³ Mūsų tekste Goštauto sekretoriaus pavardės forma vartojama sekant kapitulos protokolo lotyniška grafika („Vilamovskis“, plg. *Vilamovsky*). Citatose paliekama mokslinėje literatūroje naudojamos formos.

⁴⁴ Georg Erler (Hrsg.), *Die Matrikel der Universität Leipzig*, t. I: *Die Immatrikulationen von 1409–1559*, Leipzig: Giesecke & Devrient, 1895, p. 601.

⁴⁵ Ježis Ochmanskis, *Senoji Lietuva*, p. 148.

⁴⁶ Karl Christian Kanis Gretsche, *Die Universität Leipzig in der Vergangenheit und Gegenwart*, Dresden: Hilscher'sche Buchhandlung, 1830, p. 24–25; H. Helbig, „Leipzig, Universität“, in: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, 3. Auflage, t. IV: *Kop-O*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1960, p. 308.

vargiai galėjo būti taip gerai informuota. Būtent Vilamovskiui buvo pavesta atsakinga misija iš kanauninkų išgauti sutikimą steigti Vilniuje naują mokyklą. Formuluoję (...*tanquam nuntius missus*) leistų tarti, kad Vilamovskis šiuo kartu buvo formaliai įgaliotas atstovauti Goštautui. Galėtume nusistebėti, kad tokiam reikalui nebuvo parinktas kitas tos pačios aplinkos notaras⁴⁷ lietuvis Vaclovas Mikalojaitis, vėliau išsakysiantis daug kartų cituotą apgailestavimą, kad Lietuvoje nesą lotyniškų gimnazijų, o dominuojanti maskvėniška raštija, nenaudinga dorybei ugdyti⁴⁸. Paprasčiausias paaiškinimas būtų, kad Vaclovas Mikalojaitis buvęs lietuvis, o deryboms su iš esmės lenkakalbe kapitula buvo pragmatiškai parinktas lenkas⁴⁹. Lietuvis bajoras, pajėgus nepriekaištingai komunikuoti lenkiškai, tuo metu nebuvo savaime suprantamas dalykas. Antai hercogas Albrechtas, valdovui Žygimantui Augustui 1542 m. rekomenduodamas „mokytoją Jurgį Lietuvį Zablocijų“, šalia kitų pastarojo privalumų, nurodo lenkų kalbos mokėjimą⁵⁰.

Vis dėlto kultūrinis ar kalbinis artumas kapitulos daugumai veikiausiai nebuvo vienintelis motyvas patikėti šią konkrečią misiją būtent Jonui Vilamovskiui. Jis dalyvaus dar viename su mokyklos kaip tokios institucija susijusiame įvykyje. Prabėgus vos porai mėnesių po aptariamojo kapitulos posėdžio, 1539 m. liepos 1 d., vyskupas Paulius Alšėniškis patvirtino svarbų dokumentą – atnaujintą prelado scholastiko pareigybės aprūpinimą⁵¹. Kas gi tuomet Vilniuje ėjo šias pareigas? 1539 metais (nuo 1537-ųjų) Vilniaus kapitulos prelatas scholastikas buvo iš Lomžos žemės kilęs magistras **Steponas Grabia Jalbžkovskis** (*LKDP*, Nr. 2934). Jis galėjo pasigirti dar viena privilegijuota bažnytine pozicija – Geranainių prepozito infulato (bent jau nuo 1529 iki

⁴⁷ Apie notarus kaip renesansinės kultūros veiksnį žr.: John M. Najemy, „Introduction: Italy and the Renaissance“, in: Idem, *Italy in the Age of the Renaissance*, Oxford University Press, 2004, p. 10–11; Charles G. Nauert, *Humanism and the Culture of Renaissance Europe*, 2nd ed., Cambridge University Press, 2006, p. 5–6.

⁴⁸ Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. Dešimt įvairaus istorinio turinio fragmentų*, Vilnius: Vaga, 1966, lot. orig. p. 23.

⁴⁹ Tik prelatai Domanovskis ir Vyšenskis buvo kilę iš LDK, bet abu iš Palenkės, lietuviu galbūt laikytinas Andruševičius (bet jis – be balso teisės). Vienintelis Čirka vadino save lietuviu.

⁵⁰ Theodor Wotschke, „Abraham Culvensis“, p. 171, Nr. III.

⁵¹ Publikuota: Stephen Christopher Rowell (ed.), *Acta primae visitationis diocesis vilnensis anno domini 1522 peractae. Vilniaus Kapitulos Archyvo Liber IIb atkūrimas, (Historiae Lituaniae Fontes Minores, t. VIII)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 240–241, išn. 387.

mirties 1568/1569). Kaip žinia, Geranainys – tai Goštautų tėvonija, pats Albertas Goštautas turėjo Geranainių grafo titulą, 1529 m. suteiktą popiežiaus Klemenso VII ir 1530 m. patvirtintą imperatoriaus Karolio V. Vargu ar būtų per drąsu pasakyti, kad tuometinis Vilniaus prelatas scholastikas priklausė artimai Alberto Goštauto aplinkai. Gan keista, kad kapitulos posėdyje jis nedalyvavo, nebent tuo metu būtų viešėjęs Lenkijoje (į scholastiko pareigas jis irgi buvo įvesdintas ne asmeniškai, bet per atstovą). Svarstant „jeigu...“ kategorijomis, yra visai teisėta klausti: jeigu Vilniaus kapitulos scholastikas Steponas būtų dalyvavęs tos dienos kapituloje, galbūt kanauninkai būtų susidarę kitokią nuomonę ir priėję prie kitokio sprendimo?

Bet grįžkime prie paties prelato scholastiko aprūpinimo akto. Kaip ir dera tokiam dokumentui, jame nurodomi liudytojai. Šalia trafaretinio „kitų vertų pasitikėjimo liudytojų“ paminėjimo, kuris gali būti viso labo kanceliarinė fikcija, nurodomi dar trys realūs asmenys. Pradėkime ne visai nuo pradžios. Nestebina, kad antroje vietoje įvardijamas jau aptartas katedros mokyklos rektorius Juozapas Husianas. O pirmas liudytojas – kanauninkas **Jonas Andruševičius** (LKDP, Nr. 1073), dalyvavęs ir balandžio 28 d. posėdyje. Ne taip, kaip rektoriaus atveju, Andruševičius su katedros mokykla lyg ir neturi ryšio, paprasčiausia tarti, jog liudyti scholasterijos aprūpinimo dokumentą jis buvo paprašytas kaip išsilavinęs vyskupo Alšėniškio favoritas. Vis dėlto negalime ignoruoti vienos Andruševičiaus biografijos detalės. Jau minėjome jį esant tarp pirmų lotyniškos poezijos Lietuvoje kūrėjų. Išliko, tiesa, vienintelis, jo kūrinys – odė Vilniaus keturiolikos pranciškonų kankinių garbei⁵². Beveik nea-

⁵² Kol kas stokojame šio neolotyniškosios LDK poezijos pavyzdžio kritinio leidimo. Išliko dvi pagrindinės senųjų pranciškonų istorikų paskelbtos versijos (žr. Petrus Rodulphius, *Historiarum Seraphicae religionis libri tres*, 1586; tekstas ir vertimas: Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 262–267, ir Marcus Corona, *Speculum provinciae Russiae et M. D. Lituaniae*, 1637; tekstas ir vertimas: Darius Baronas, *op. cit.*, p. 312–317, taip pat plg. Koronos versijos redakciją, paskelbtą: Marcelinas Ročka, „Jono Andruševičiaus eilės (1971)“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 220–221). Jos nemenkai skiriasi tarpusavyje (plg. Darius Baronas, *op. cit.*, p. 229–230). Ypač svarbu, kad Koronos versijoje nėra paskutinių 10 eilučių, kurių autentiškumu galima ir suabejoti (*ibid.*, p. 230). Vis dėlto pastarasis trumpesnis tekstas neužbaigtas nei naraciškai, nei retoriškai. Atrodo, kad Korona pats matė Šv. Kryžiaus koplyčioje lentą su eilėmis, o Gžybovskis – ne, ir paėmė jas iš Koronos. 1598 m. kapituloje konstatuota, kad Šv. Kryžiaus koplyčia besugriūnanti, tad reikią ją renovuoti (Jan Kurczewski, *Kościół Zamkowy, czyli Katedra wileńska w jej*

bejotina, kad kūrinių būta ir daugiau, nes justi įgudusi ranka – Marcelinas Ročka konstatavo sklandų eiliavimą, gerą lotynų kalbą ir humanistinės kultūros įtaką⁵³. Andruševičiaus apdainuotasis įvykis – pranciškonų kankinystė Algirdo laikais – veikiausiai turėjo kokias nors šaknis vietinėje Vilniaus bažnytinėje atmintyje⁵⁴. Tai tvirčiausiai liudytų Pauliaus Alšėniškio sumanymas pastatyti Šv. Kryžiaus koplyčią vietoje, kur, kaip manyta, palaidoti kankiniai. Tiesa, bene seniausias pranciškoniškas šaltinis, Petro Ridolfio „Serafiškoji istorija“ (1586), nespecifikuoja ten palaidotųjų skaičiaus ir kalba apie bendrai nukankintus trisdešimt šešis brolius⁵⁵. Šie trisdešimt šeši vienuoliai vėliau įvardijami kaip antra kankinių generacija, tai broliai, atvykę pakeisti pirmųjų pranciškonų. Mums svarbiausia – paties vyskupo matymas 1543 m. spalio 1 d. fundacinėje koplyčios privilegijoje⁵⁶. Joje neminimas konkretus ar net apytikris vienuolių skaičius, nenurodomi jų nukankinimo būdai, o dokumento istorinė perspektyva apskritai trikdanti – kankinystė įvykusi *circiter a centum annis* – maždaug prieš šimtmetį⁵⁷. Paulius Alšėniškis, be abejonės, bent apytikriai žinojo Katalikų Bažnyčioje tradiciškai tokią svarbią savo vyskupiškąją įpėdinystę. Prieš šimtmetį vyskupavęs Motiejus Vilnietis buvo jau penktas Vilniaus vyskupas. Neaišku, kiek Alšėniškis galėjo žinoti apie tokio pat senumo politinę sumaištį po Vytauto mirties ir jos laimingą baigtį 1440 m., kai Lietuvos didikai, vadovaujami Jono Goštauto, Alberto Goštauto senelio, didžiuoju kunigaikščiu išrinko Kazimierą Jogailaitį. Kad ir kaip būtų buvę, pagonys prieš šimtą metų net vaizduotėje negalėjo būriais lakstyti Vilniaus gatvėmis gaudydami evangelijos skelbėjus. Veikiausiai tas *circiter a centum annis* išsprūdo vyskupui diktuojant ar (kas dar labiau tikėtina) raštininkui pačiam kuriant dokumento tekstą⁵⁸ kaip retorinė

dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju, t. III: *Streszczenie aktów kapituły wileńskiej*, Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego, 1916, p. 84) – galbūt jau tada lentos apatinė dalis buvo sunykusi, o Korona skaitė „restauruotą“ įrašą?

⁵³ Marcelinas Ročka, „Jono Andruševičiaus eilės“ (1971), in: Idem, *Rinktiniai raštai*, p. 223–224.

⁵⁴ Vilniaus keturiolikos pranciškonų kankinių istoriškumo klausimas mums čia visai neaktualus; šaltiniai ir fundamentalus tyrimas: Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, Vilnius: Aidai, 2010.

⁵⁵ Darius Baronas, *op. cit.*, p. 260–262.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 641–646.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 642.

⁵⁸ Jau Antanas Gžybovskis 1740 m. dokumento pobūdį aiškino vyskupo kanceliarijos rašovo klaidomis ar atminties *lapsus* (*ibid.*, p. 558). Barono publikacijos komentare teigiama,

figūra, reiškianti „taip seniai, kad niekas iš mūsų ir mūsų artimųjų nebepameną“. Tokia tad yra šio įvykio institucinė atmintis, atstovaujama vyskupo privilegijos. Su ja kontrastuoja Andruševičiaus pasakojimas. Jo pasakojimo pagrindinė linija sutampa su *Lietuvos metraščio* plačiuoju sąvadu, tiksliau, pirmu originaliu jo intarpu⁵⁹. Anot metraščio, Goštautas Goštautaitis, vėliau per krikštą gavęs Petro vardą, iš Algirdo gavo valdyti Podolės Kamenecą. Į akį aukštam pareigūnui krito didiko Bučackio duktė, „labai graži mergaitė“, deja, taip ir liekanti bevardė. Tėvas pasako sutiksiąs, jei Goštautas tapsiąs krikščioniu. Pastarasis nesipriešina ir gauna ko siekęs. Žaviai naivus, kaip sakytų XIX a. romantizmo estetika, pasakojimas (jokių mistinių pagavų ar dvasinių potyrių, jokių tiesos ir prasmės paieškų, tiesiog – graži mergaitė) apibendrinamas vis dėlto valstybės istorijos perspektyvoje: „Tasai Petras Goštautas pirmas priėmė Romos tikėjimą ir parnešė jį į Lietuvą.“ Antras veiksmas parodo Goštautų reikšmę christianizuojant Lietuvą dar iki Vytauto ir Jogailos krikšto. Petras Goštautas, jau Vilniaus vaivada, Vilniuje įkurdina keturiolika pranciškonų, kuriuos pagonyms, pasinaudoję tuo, kad didysis kunigaikštis ir Vilniaus vaivada patraukia į žygį prieš Maskvą, žiauriai išžudo⁶⁰. Už tokį nusikaltimą „pavyzdžio dėlei“ myriop pasmerkiami 500 vilniečių, o Goštautas atkviečia naujų pranciškonų ir apgyvendina juos „smėlynėje prie Vingrių“ – ten, kur „po šiai dienai“ esama konventualų vienuolyno⁶¹. Kanauninkas-poetas nurodo vienuolių skaičių, taip, kaip ir metraštyje – du po septynis, tiesa, nutolsta nuo metraščio pasakojimo, teigdamas, kad nukryžiuoti buvę tik trys broliai. Deja, čia negalime leisti į savaime įdomius pasakojimo tradicijos ir redakcijos istorijos klausimus, tad einame prie pagrindinio dalyko. Andruševičius ne tik

kad po tekstu kairėje dokumento pusėje įrašytas *Paulus episcopus Vilnensis* – „tikrai ne paties Vilniaus vyskupo parašas“ (*ibid.*, p. 646, išn. 1).

⁵⁹ Rimantas Jasas, „Paaiškinimai. Bychovco kronika“, in: *Lietuvos metraštis: Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jasas, Vilnius: Vaga, 1971, p. 226, paaišk. 25.

⁶⁰ Vertas atidesnio dėmesio pagonių motyvas: šie užpuolė ir padegė vienuolyną *не хотевы хр(е)стиѣнства закону рымского мету* (Kęstutis Gudmantas, Nadežda Morozova (ed.), *Lietuvos metraščių Vavelio nuorašas = The Wawel Manuscript of the Lithuanian Chronicles*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017, p. 106; plg. Darius Baronas, *op. cit.*, p. 246). Nesunku čia įžvelgti delikačią užuominą, kad prieš stačiatikišką krikščionybę Vilniaus pagonyms nebuvo nusistatę, tad stačiatikių statusas žvelgiant iš katalikiškos perspektyvos pasakojime tampa abejotinas.

⁶¹ Kęstutis Gudmantas, Nadežda Morozova, *op. cit.*, p. 246; Darius Baronas, *op. cit.*, p. 244–249.

pateikia detalesnį pasakojimą apie kankinius, bet ir primena, kieno rūpesčiu vienuoliai atsirado Vilniuje, ir išaukština Goštautų giminę⁶². Labiausiai tikėtina, kad eilės sukurtos dar esant gyvam jei ne pačiam Albertui Goštautui, tai bent jau jo sūnui Stanislovui (mirė 1542 m. gruodžio 18 d.). Jei manome, kad jos iš karto buvo skirtos 1543 m. pašventintai koplyčiai, tai ši data tikėtiniausia⁶³. Antra vertus – labai gali būti, kad eilės radosi anksčiau, kokioje kitoje situacijoje, o paskui buvo pritaikytos šventovei. Tai paaiškintų skirtingas jos pabaigas ir net variantus. Bet mes turbūt nuklydome kiek per toli. Svarbiausia konstatuoti, kad kanauninkas Jonas Andruševičius buvo ne tik vyskupo Pauliaus Alšėniškio favoritas, bet ir žmogus, nesvetimas Goštautui⁶⁴. Nors jo kūrinys atsirado jau vėliau – veikiausiai prabėgus trejetui metų po mums rūpimų įvykių, „klientiniai“⁶⁵ santykiai nesirasdavo iš niekur nieko ir kaipmat. Glaustai sakant, šio kiek perdaug išplėsto ekskursio tikslas buvo parodyti, kad pirmasis iš Goštauto aplinkos atėjusio prelado scholastiko aprūpinimo akto liudytojas irgi buvo asmuo, bent tam tikru laipsniu priklausantis tai aplinkai.

Dabar galime pereiti ar, tiksliau sakant, grįžti prie trečio liudytojo. Jis, akte kukliai apibūdintas kaip „viešasis notaras“, pasirodo esąs jau mums žinomas **Jonas Vilamovskis**. Sunku įsivaizduoti – pripažinkime, kad istoriko vaizduotė šiuo atveju svarbi ir teisėta, – jog LDK kanclerio patikėtinis, pasaulietis, ką

⁶² Dėl minėtų tekstologinių problemų čia nepateikiame konkretaus teksto, tačiau visais atvejais mintis sutampa.

⁶³ Paprastai sakoma, kad odė buvusi parašyta 1543 m., kai Kijevo vyskupas-elektas Jonas Andruševičius stebuklingai pasveikęs pranciškonų kankinių užtarimu. Vis dėlto Petras Ridolfis nesako, kada eilės sukurtos, jis tik tvirtina, kad 1543 m. buvo įrengta lenta su jų tekstu (Darius Baronas, *op. cit.*, p. 262). Pats eilių turinys nė kiek nepatvirtina šio teiginio, joje nėra nė užuominos apie autoriaus ligą, stebuklingą kankinių intervenciją ir net dėkingumą už atgautą sveikatą. Maža to, Andruševičius Kijevo vyskupu buvo nominuotas 1544 m., t. y. jau po lentos iškabinimo. Paprasčiausias būdas suderinti šiuos prieštaravimus – tarti, kad kanauninkas eiles parašė dar prieš 1543 m. kurio nors Goštauto pavedimu, 1543 m. eilės buvo iškabintos Šv. Kryžiaus koplyčioje, o susirgo ir sveikatą kankinių užtarimu atgavo jau vėliau, nominuotas vyskupu.

⁶⁴ Vertas dėmesio Martyno Turo (*LKDP*, Nr. 1584) atvejis. Krokuvoje (leidėjų datavimu, apie 1531) VIII 24 jis minimas drauge ir kaip Vilniaus vaivados Alberto Goštauto sekretorius, ir kaip Lucko vyskupo Pauliaus Alšėniškio rašovas („bakalauras“), kai su kitais atliko sutaukinimo teisėjo tarp Fiodoro Sanguškos ir Brastos žydo Ducko Michelevičiaus funkciją (žr. Bronisław Gorczak (ed.), *Archiwum książy Łubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. III: 1432–1534, Lwów, 1890, Nr. 420).

⁶⁵ Šią sąvoką čia vartojame sąmoningai netiksliai ir gal net su tam tikra distancija.

tik kapituloje rūpinęsis naujos mokyimo įstaigos įkūrimu, visai netyčia būtų buvęs pakviestas liudyti akto, kuriuo sustiprinama kapitulos mokyklos padėtis. Ak, tiesa, jis dar ką tik buvo, tegul už akių, išbrokuotas kaip studijavęs įtartiname universitete, bet vyskupui tai kažkodėl nesvarbu.

Apibendrinkime: pirma, iš keturių su prelato scholastiko aprūpinimo aktu susijusių asmenų (vyskupo čia neskaičiuojame) trys vienaip ar kitaip sukasi to paties Goštauto orbitoje: pats prelatas Grabia Jalbžykovskis, kan. Andruševičius ir Vilamovskis. Tad gan drąsiai galime postuliuoti, kad po nesėkmingo bandymo gauti leidimą savo inicijuotai mokyklai Albertas Goštautas paskatino vyskupą Paulių Alšėniškį susirūpinti katedros mokyklos reikalais, o abu kancleriui artimi liudytojai simbolizuoja ir jo prezenciją (nors turbūt galima įsivaizduoti – vėlgi tik įsivaizduoti, – kad ir pats Goštautas realiai dalyvavo vyskupui patvirtinant dokumentą). Antra – Vilamovskis veikiausiai yra Goštauto patikėtinis reikalams, susijusiems su švietimu, t. y. jo misija kapitulos posėdyje, kaip ir liudijant aprūpinimo dokumentą, nėra sauvališka ar atsitiktinė. Šalimais pridėkime ir jau minėtą vadinamojo Mykolo Lietuvos kiek vėliau išsakytą, bet neabejotinai iš Goštauto aplinkos atsineštą lotyniškosios gimnazijos idėją. Iš to plauktų dar viena hipotetinė išvada: sumanymas kurti naujo lygio Lietuvos švietimą turėjo vietą įtakingiausio Lietuvos politiko valstybės ateities vizijoje. Ją sudarė ne tik politinis projektas, kad ir koku genialių jį laikytume, bet ir kultūrinis užmojis.

Dabar jau galime pereiti prie paties **Jurgio Eišiškiečio**, šio mūsų tyrimo *causa efficiens*, o gal *finalis*. Apie jį iš pirmojo šaltinio sužinome ne kažin ką, nors, tiesą sakant, apie daugelį XVI a. viešųjų figūrų žinome tiek pat mažai. Kaip sako pats kilmėvardis, Jurgis buvo kilęs iš Eišiškių. Anot pavaizdaus Ochmanskio sugretinimo, Eišiškių parapija įkurta prieš 1492 m., mokykla žinoma nuo 1524 m., o pirmas studentas (Krokvos universitete) – jau 1484 m.⁶⁶ Tarp studentų, kilusių iš Eišiškių, verti paminėti du iškilūs Jurgio amžininkai Stanislovai – Stanislovas Narkuškis (*LKDP*, Nr. 2772) ir Stanislovas Rapolionis⁶⁷. Pastarasis nemenkai tirtas ir gerai žinomas, o antrasis – vis dar beveik neaktualizuotas. Lietuvių bajorų Narkuškių giminėje (prievardis – nuo Narkuškių

⁶⁶ Ježis Ochmanskis, *Senoji Lietuva*, vertė Reda Griškaitė, Ona Mickevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1996, p. 135.

⁶⁷ Juozas Tumelis, „Stanislovas Rapolionis ir jo laikai“, in: *Stanislovas Rapolionis*, sud. Eugenija Ulčinaite ir Juozas Tumelis, Vilnius: Mokslas, 1986, p. 30–31.

kaimo Eišiškių parapijoje) išsilavinimo ir dvasininko karjeros precedentas jau buvo. Stanislovo giminaitis (dėdė?), irgi vardu Stanislovas Narkuškis (*LKDP*, Nr. 2642), tas pats pirmasis studentas iš Eišiškių, jau 1484 m. buvo imatriku-liuotas į Krokuvos universitetą, 1487-aisiais tapo laisvųjų menų bakalauru, o 1493 m. minimas kaip Vilniaus vyskupo Alberto Taboro kapelionas. Stanislovas jaunesnysis Krokuvos universitetą magistro laipsniu baigė 1534 m., po to porą metų jame dėstė. Labai tikėtina, kad kažkuriame Europos universite-te apsigynė teisės doktoratą. 1538 m. jis šaltiniuose pasirodo kaip Tykocino klebonas (iki mirties 1564 m.), veikiausiai juo tapo iškart grįžęs į Lietuvą, po klebono Grigaliaus Lebedžiečio (*LKDP*, Nr. 630) mirties. Čia susiduriame su įdomiu sutapimu – Tykociną valdė ir bažnyčių fundavo Goštautų giminė, tad šią beneficiją Stanislovas gavo ne be Alberto Goštauto žinios, o teigiant drąsiau – iš jo malonės. Įdomi ir kita aplinkybė. Žinome, kad „Eišiškių vietininku 1508–1527 m. buvo Andriejus Davainaitis, nuo 1522 m. pavaldus Vilniaus vaivada Goštautui ir turbūt jo grupuotės narys“⁶⁸. Spėjamieji Stanislovo Nar-kuškio gimimo metai – 1516-ieji, o į universitetą jis įsirašė 1531-aisiais, vei-kiausiai penkiolikmetis. Iš šio fakto galėtų plaukti viena Stanislovo Narkušio imaginacinės biografijos detalė. Svarstant spekuliatyviai, galima įsivaizduoti tam tikrą Narkuškių šeimos, taigi ir jaunuolio iš Eišiškių ryšį su Albertu Goš-tautu ar tiesiogiai, ar per vietininką Andriejų Davainaitį. Galbūt Goštautas Davainaičio rekomendacijos paskatintas iš anksto nubrėžė kelią berniukui, kurio giminėje jau buvo išsilavinęs ir žinomas Vilniaus dvasininkas, paskui rėmė jaunuolio studijas ir po jų grįžusiam iškart parūpino puikią beneficiją. Didiko investicija pasiteisino – deja, Stanislovo šlovės metas atėjo po globė-jo mirties. Be kita ko, kaip žymus teisininkas Narkuškis dalyvavo rengiant Antrąją Lietuvos statutą. Būtų teisėta analogiškai pamąstyti ir apie Jurgį Ei-šiškietį. 1539 m. Jurgis turėjo būti sukakęs apie dvidešimt-dvidešimt dvejus. Vis dėlto visiškai įmanoma, kad jis buvo jau gerokai vyresnis⁶⁹. Tad tuometis

⁶⁸ Kęstutis Gudmantas, *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis: monogra-finis tyrimas ir kritinis leidimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024, p. 295, išn. 64.

⁶⁹ Tarp bakalauro ir magistro laipsnių įgijimo galėjo prabėgti ir nemažai laiko. Antai Abrao-mas Kulvietis bakalauro laipsnį Krokuvoje apsigynė 1529 m., o magistro – apie 1535 m. (Dainora Pociūtė, „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų tikėjimo išpažinimas Lie-tuvoje“, in: Abraomas Kulvietis, *Pirmasis Lietuvos reformacijos paminklas*, par. Dainora Pociūtė, Vilnius. 2011, p. 15). Į Vitenbergo universitetą 1541 m. įstojęs magistras *Georgius*

Eišiškių vietininkas būtų galėjęs atkreipti dėmesį į guvų penkiolikmetį ir rekomenduoti jį Goštautui kaip tinkamą universiteto studijoms. Bet galėjo nutikti ir kitaip. Didiko akiratyje Jurgis galėjo atsirasti ir Narkuškių šeimos dėka, netgi galėjo būti buvęs ir paties Stanislovo Narkušio studentu (bet žr. žemiau)⁷⁰. Kad ir kaip būtų viskas susiklostę, nepalyginti labiau tikėtina, jog Jurgis Eišiškietis tapo Alberto Goštauto rato žmogumi ir kandidatu į mokyklos rektorius neatsitiktinai, nes neatsitiktiniai buvo ir LDK kanclerio ryšiai su Eišiškių žmonėmis.

Deja, nėra aišku ne tik kada, bet ir kur Jurgis studijavo. Nėra jokių žymių, kad jis būtų kadaise bent įsirašęs į Krokuvos universitetą⁷¹. Kanauninkų priekaištas dėl išsilavinimo, gauto Leipcige, su išlygomis būtų tikęs, kaip jau sakėme, Vilamovskiui. Asmens, kurį būtų įmanoma bent hipotetiškai tapatinti su Jurgiu Eišiškiečiu, nei Leipcigo universiteto, kuriame buvo ir „Lenkų nacija“, matrikulose, nei promocijų sąrašuose⁷² aptikti nepavyko. Marcelis Kosmanas, reaguodamas į kapitulos protokolo informacijos paradoksalumą, pasiūlė nepažodinę interpretaciją. „Kalbaėjo, veikiau galėjo eiti, ne apie tuomet dar katalikišką Leipcigą, bet apie liuteronišką Vitenbergą, tačiau kapitulos nariai nebejotinai galvoje turėjo visą Vokietiją, kurioje konfesinė situacija buvo toli gražu neišsikristalizavusi.“⁷³ Viena vertus, Kosmanas teisus – kaip jau minėjome, Leipcigo universitetas Vilamovskio studijų metais buvo katalikiškas. Maža to, jis, bent formaliai, katalikiškas buvo iki pat mūsų aptariamo susitikimo kapituloje. Antra vertus, Kosmano sugestijuojamą Vitenbergo universitetą šiuo atveju niekuo dėtas. Kaip matysime iš antrojo šaltinio, Jurgis Eišiškietis

Bonaemilius bakalaurą gavo Erfurte dar 1502 m., o magistro laipsnį, ko gero, po kokių 10 metų (Hermann Freytag, *Die Preussen auf der Universität Wittenberg*, p. 97).

⁷⁰ Narkuškis 1535 m. dėstė Cicerono *De inventione*; 1536 m. Aristotelio *Topiką*; žr. Władislaus Wisłocki (ed.), *Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis 1487–1563*, (*Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce*, t. 4), Kraków, 1886, p. 222, 226.

⁷¹ Jurgį Eišiškietį sieta su Krokuvos universiteto bakalauro *Georgius de Vylna*, laipsnį gavusiu 1504 m. vas. sem. (Antoni Gąsiorowski et al., *Najstarsza księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1402–1541*, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2011, 1504/42B), norėtųsi, bet nėra pakankamo pagrindo.

⁷² Georg Erler (Hrsg.), *Die Matrikel der Universität Leipzig*, t. I: *Die Immatrikulationen von 1409–1559*, Leipzig: Giesecke & Devrient, 1895; Idem (Hrsg.), *Die Matrikel der Universität Leipzig*, t. II: *Die Promotionen von 1409–1559*, Leipzig: Giesecke & Devrient, 1897.

⁷³ Marceli Kosman, *Reformacja i kontrreformacja w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej*, Wrocław: Ossolineum, 1973, p. 32.

į Vitenbergą dar tik kelias. Šiek tiek užbėgdami už akių pasakysime, kad žmogaus tokiu ar panašiu vardu Vitenbergo universiteto studentų sąrašuose nerandame apskritai⁷⁴. Ir kituose peržiūrėtuose Vokietijos universitetų imatrikuliacijos ir, kiek pavyko, promocijų sąrašuose Jurgio Eišiškiečio pėdsakų nerasta⁷⁵. Gali būti, kad magistro laipsnį jis gavo ne germaniškame universitete ir kanauninkai tiesiog prilipdė „Leipcigo studentų“ etiketę abiem interesantams. Vis dėlto nereikėtų stebėtis, jei žinių apie mums rūpimo asmens mokslus, eitus Vokietijoje tiesiog neišliko. „Žinoma nemaža atvejų, kai vienais ar kitais sumetimais studentai universitetuose neįsistemizavosi arba nebūdavo imatrikuliuojami. Senąsias imatrikuliacijos knygas gretinant su tuometiniais akademinių dokumentais, paaiškėjo, kad neįsistemizavusių, tačiau studijavusių ir studijas baigusių skaičius sudarydavęs mažiausiai nuo kelių iki keliolikos procentų.“⁷⁶ Tad, deja, belieka susilaikyti nuo sprendimo – pasakykime, kad kol kas apie Jurgio Eišiškiečio išsilavinimą nežinome tiek, kad jis buvo laisvųjų menų magistras ir tikėtiniausia jį studijavus ne Krokuvoje, o kažkur užsieniuose.

⁷⁴ Julius Köstlin (Hrsg.), *Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger Philosophischen Facultät 1518–1537 und die ordentlichen Disputationen 1536–1537*, Halle: Max Niemeyer, 1888; Idem (Hrsg.), *Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger philosophischen Fakultät 1538–1546 und die öffentlichen Disputationen derselben Jahre*, Halle: Max Niemeyer, 1890; Hermann Freytag, *Die Preussen auf der Universität Wittenberg*.

⁷⁵ Ieškota Tiubingeno (Heinrich Hermelink, *Die Matrikeln der Universität Tübingen*, t. I: *Die Matrikeln von 1477–1600*, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1906), Frankfurto prie Oderio (Ernst Friedlaender, *Aeltere universitäts Matrikeln*, t. I: *Universität Frankfurt a. O., Erster Band: 1506–1648*, Leipzig: S. Hirzel, 1887), Rostoko (Adolf Hofmeister, *Die Matrikel der Universität Rostock*, t. VI–VII: *Personen- und Ortsregister*, Schwerin: Bärensprungsche Hofbuchdruckerei, 1919–1922), Erfurto (Hermann Weissenborn, *Acten der Erfurter Universität*, d. 2: *Allgemeine und Facultätsstatuten von 1390–1636. Allgemeine Studentenmatrikel, zweiter Teil (1493–1636)*, Halle: Otto Hendel, 1884; Hermann Weissenborn, Adalbert Hortschansky, *Acten der Erfurter Universität*, d. 3: *Register zur allgemeinen Studentenmatrikel (1392–1636)*, Halle: Otto Hendel, 1899) universitetuose. Greifswaldo universiteto matrikulose trūksta mums pačių aktualiausių 1526–1538 m. sąrašų (Ernst Friedlaender, *Aeltere universitäts Matrikeln*, t. II: *Universität Greifswald, Erster Band: 1456–1645*, Leipzig: S. Hirzel, 1893), paskelbtuose Ingolštato sąrašuose randame tik kilminguosius (Valentinus Rotmarus et al., *Annales Ingolstadiensis Academiae*, pars I: *Ab anno 1472 ad annum 1572, Ingolstadii*: apud I. W. Krull, 1782).

⁷⁶ Juozas Tumelis, „Stanislovas Rapolionis ir jo laikai“, in: *Stanislovas Rapolionis*, sud. Eugenija Ulčinaitė ir Juozas Tumelis, Vilnius: Mokslas, 1986, p. 38.

Kapitulos posėdžio protokole randame dar vieną Jurgio Eišiškiečio statusą atskleidžiančią informaciją. Jis įvardytas kaip *Venerabili[s] Georgi[us] de Eyxyski*. Titulas *venerabilis* rodo, kad Jurgis yra žemesniųjų šventimų dvasininkas⁷⁷. Kurczewskio santraukoje šis titulas nepaminėtas, tad į Jurgio titulavimą *venerabilis* iš šiuolaikinių tyrėjų – tiesa, niekaip nepakomentavęs – dėmesį atkreipė tik Ochmańskis. Jis perteikė titulą įprastiniu lotyniškojo varianto lenkišku atitikmeniu *wielebny*⁷⁸. Vėlgi nežinome, nei kur, nei kas jam šventimus suteikė. Žemesniųjų šventimų dvasininkai dar XVI a. pirmoje pusėje sudarė gan svarbią dvasininkų luomo dalį⁷⁹. Tai buvo labai nevienalytė grupė – tiek statuso bažnytinėje bendruomenėje, tiek pajamų atžvilgiu žemesniųjų šventimų dvasininkai užpildė visą spektrą. Jie nebuvo visaverčiai sielovadoje – ne taip kaip kunigai, jie negalėjo aukoti mišių, klausyti išpažinčių. Nebūdami kunigais žemesniųjų šventimų dvasininkai galėjo gan lengvai palikti dvasininkų luomą ir vesti, kaip po savo patrono mirties pasielgė jau minėtas Stanislovas Komorovskis. Antra vertus, priklausydami dvasininkijai, jie naudojosi visomis luomo privilegijomis bei imunitetais, o svarbiausia – galėjo eiti pareigas bažnytinėje administracijoje, būti parapijų klebonais ir net kanauninkais, taigi ir gyventi iš bažnytinių beneficijų. Valdovo muzikai, gydytojai, rašovai priimdavo žemesniuosius šventimus tiesiog tam, kad galėtų gauti pajamų iš didžiojo kunigaikščio kontroliuojamų beneficijų. Nelabai panašu, kad *garbusis* Jurgis (ne taip, kaip Steponas Grabia Jalbżykovskis ar Stanislovas Narkuškis) būtų valdęs pelningą bažnytinę beneficiją, veikiau jis kaip nors reikėsi Goštauto dvare. Daug žemesniųjų šventimų dvasininkų, įgijusių didesnę ar menkesnę (nebūtinai formalų) išsilavinimą, versdavosi dirbdami notarais, mokytojais, rašovais, zakristijonais, katedrų chorų vadovais

⁷⁷ Jan Kracik, *Vix venerabiles. Z dziejów społecznych niższego kleru parafialnego w archidiecezji krakowskiej w XVII–XVIII wieku*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1982.

⁷⁸ Jerzy Ochmański, *Dawna Litwa: Studia historyczne*, Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze, 1986, p. 129; liet. vertimas netikslus (Ježis Ochmanskis, *Senoji Lietuva*, p. 148).

⁷⁹ Deja, šis svarbus ir gausus Viduramžių bei Renesanso Europos dvasininkijos segmentas iki šiol laikomas nenusipelnusiu mokslininkų dėmesio. Simptomiška, kad naujausios Kembridžo krikščionybės istorijos 4 tome, skirtame 1100–1500 m., žemesnieji šventimai tik paminėti ir tik tris kartus: vardijant visus dvasininko šventimus, taip pat kaip neprieinami moterims ir kaip dažni tarp katedrų giedotojų (Miri Rubin, Walter Simons, *The Cambridge History of Christianity: Christianity in Western Europe c. 1100–c. 1500*, Cambridge University Press, 2009, p. 5, 226, 239).

ar giedotojais. Jie sudarė ir nemažą dalį Europos akademinio personalo. Vis dėlto žemesniųjų šventimų turėjimas bent jau Lietuvoje savaime nereikšė, kad asmuo yra įgijęs bent vidutinį teologinį išprusimą. Kitas reikalas – magistro laipsnis. Jau vien kapitulos narių nuogastavimas, kad naujosios mokyklos rektorius galės būti paveiktas naujų pavojingų ortodoksijai mokymų, patvirtina pastarojo teologines kompetencijas.

Nepaisant teksto lakoniškumo, kapitulos posėdžio protokolo žinių pakanka vienai svarbiai išvada: Alberto Goštauto pristatomo naujos mokyklos vadovo statusas yra ne menkesnis negu jau minėto Juozapo Husiano. Abu jie yra dvasininkai ir magistrai. Dvasininkų Vilniuje nestokota, bet rasti tarp jų magistrą buvo rimtas iššūkis. *Lietuvos katalikų dvasininkų prozopografijos* duomenimis, 1539 m. tarp Vilniaus vyskupijos dvasininkų būta keturiolikos magistrų (prie jų, suprantama, nepriskaičiuojame dviejų valdovo rūmų pamokslininkų). Pirmu žvilgsniu tai atrodo ne toks jau mažas skaičius. Viskas pasikeičia, pažvelgus, anachronistiškai sakant, iš „pasiūlos darbo rinkoje“ perspektyvos. Septyni iš jų, t. y. pusė, – Vilniaus kapitulos kanauninkai ir prelatai⁸⁰. Trys (kapitulos notaras, katedros pamokslininkas, mokyklos rektorius) – tiesiogiai susiję su kapitula ir katedra. Dar vienas mažai žinomas klebonas 1539 m. veikiausiai mirė, o kitas asmuo tais metais tik apsigynė magistro laipsnį ir nepanašų, kad jau būtų buvęs atvykęs į Lietuvą. Kitai terpei priklausė tik jau minėtas Goštautui dirbantis Stanislovas Komorovskis ir mūsiškis Jurgis iš Eišiškių. Šitai žinant, versija, kad pastarasis priklausė prie Goštauto globotinių ir baigė studijas jo remiamas, darosi dar labiau tikėtina.

Prabėgus porai metų (1541-ųjų birželio 16 d.) Jurgis Eišiškietis dar kartą paminimas šaltiniuose. Didžiuliame Pilypo Melanchtono laiškų korpuse randame Prūsijos hercogo Albrechto Brandenburgiečio laišką, kuriuo rekomenduojamas studijoms Vitenbergan pasiūstas *Georg Eyschitzki*. Ar tai tikrai tas pats asmuo, kuris 1539 m. buvo Goštauto kandidatas į mokyklos vadovus? Tikrai atsakyti nėra lengva. Vis dėlto chronologijos atžvilgiu tai labai tikėtina. Tikėtina ir tai, kad po savo globėjo mirties Jurgis Eišiškietis ieškojo naujų perspektyvų. Alberto sūnus, Barboros Radvilaitės sutuoktinis Stanislovas Goštautas palaikė santykius su hercogu, kaip ir jo tėvas. Nebūtų nelaukta, kad

⁸⁰ Į magistrų skaičių neįtraukiamas Stanislovas Narkuškis, nes beveik nėra abejonės, kad jis buvo apsigynęs doktoratą.

Jurgis hercogo dėmesio būtų sulaukęs tarpininkaujamas Stanislovo; be abejo, tai irgi tik spėjimas. Galiausiai, tuo metu, kai buvo rašomas Albrechto laiškas, nežinome jokio kito Jurgio Eišiškiečio, kurį galėtume identifikuoti kaip laiško subjektą. Tad visai pagrįsta tarti, kad „garbusis Jurgis iš Eišiškių, menų magistras“ yra tas pats asmuo, kaip Albrechto laiške minimas „Jurgis Eišickis“.

Albrechto laiškas nėra labai informatyvus, juo labiau kad nelengva pasakyti, kada skaitome kanceliarinio trafareto frazes, o kur iš tikro kalbama apie realius Jurgio bei hercogo ketinimus ar tikslus. Albrechto akyse naujasis globotinis nėra kuo nors išskirtinis. Nors hercogas prisistato kaip pastarojo rėmėjas, tuo pačiu primena šio studijas mielai remiąs, kaip ir kitų (*inen neben andern*). Nieko tikro apie esamą situaciją nesako ir Albrechto pareiškimas, jog jis „Eišickį“ išsiuntęs studijuoti Vitenbergan. Ar tai buvo paties Jurgio prašymas? Ar Albrechto sumanymas bei pasiūlymas? Deja, ko iš Eišiškiečio studijų Albrechtas tikėtusi, vėlgi nesakoma – globėjo frazė apie naudą iš Jurgio studijų „sau ir kitiems žmonėms“ (*auch uns und andern leuthen nutzlich sein mocht*) vos ne pažodžiui atitinka pasakymą, priskirtą ir Goštautui, kai šis norėjęs Kulvietį išsiųsti mokytis medicinos (*Hac enim ratione plurimum eum, et sibi et patriae profuturum sperabat*)⁸¹. Kitaip tariant, tai bendrą mecenatystės intenciją išreiškianti literatūrinė formulė, tinkama vartoti bet kurioje situacijoje.

Verta pasvarstyti, ar iš Albrechto rekomendacijos ir ketinimo studijuoti Vitenberge galėtume ką nors sužinoti apie Jurgio Eišiškiečio konfesinę priklausomybę. Iš karto turime pasakyti, jog nėra jokių indikacijų, jog jam būtų reikėję skubiai pasitraukti iš Vilniaus svetur, kaip teko Abraomui Kulviečiui. Garsioji Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo privilegija, įgalinanti vyskupą Paulių Alšėniškį persekioti Abraomą Kulvietį ir kitus eretikus⁸², iš tikrųjų laikytina lūžine stabdant protestantizmo plėtrą, tačiau ji buvo duota 1542 m. gegužės 19 d. Su šiuo konfesinės politikos pokyčiu susijusi Kulviečio, galbūt netiesiogiai ir Rapolionio emigracija. Vitenbergo universiteto studentu 1542 m. kovo 22 d. įsirašęs *Stancislaus* [!] *Lituanus* identifikuojamas kaip Stanislovas Rapolionis⁸³. Galima spėlioti, kad jis juto nepalankią atmosferą ir

⁸¹ Ioannes Hoppius, „Oratio funebris“, orig. p. 92/132; liet. vert. p. 170.

⁸² Jan Kurczewski, *Kościół Zamkowy...*, t. II: *Źródła historyczne*, p. 60–62.

⁸³ Carolus Eduardus Foerstemann (ed.), *Album Academiae Vitebergensis ab a. Ch. MDII usque ad a. MDLX*, Lipsiae: Typis Caroli Tauchnitii, 1841, p. 149; plg. Juozas Tumelis, „Stanislovas Rapolionis ir jo laikai“, p. 41.

pasitraukė į Karaliaučių, o iš ten, remiamas Albrechto, iškeliavo į Vitenbergą. Tiesa, nuojauta turėjo būti itin pranašiška, nes, kaip pastebi Tumelis, iš Karaliaučiaus iki Vitenbergo buvo apie mėnesį kelio, tad Lietuvą Rapolionis turėjo palikti dar vasario mėnesį⁸⁴. Po Žygimanto dekreto ten pat lapkričio 20 d. įsirašė ir Kauno miestiečių elito atžala *Gregorius Butner Lituanius ex Kauuen* [!]⁸⁵, bet, regisi, nėra pagrindo įtarti, jog pastarasis būtų sprukęs nuo religinių persekiojimų.

Tiek Rapolionio, tiek Kulviečio teologinių pažiūrų raidą sunku nustatyti dėl šaltinių skurdumo, vis dėlto panašu, kad abu jie Reformaciją su jos teologija visa apimtimi priėmė tik po 1542 m., jau Vitenbergo laiku. Antai Kulviečio *Išpažinimas* vis dar telpa bent jau erazminės katalikybės rėmuose, Bažnyčios praktikos kritika jame daug svarbesnė negu teorinė ekleziologija, o nuteisiminio ir gerų darbų kontroversija nužymėta vos punktyriškai. Ingė Lukšaitė įžvalgiai pastebėjo, kad ir Rapolionio pažiūros galutinai susiformavo studijų Vitenberge metais⁸⁶. Dar pavaizdesnis yra kito Jurgio – Zablockio – atvejis. „Lietuvis kilmingasis“ Jurgis Zablockis Vitenberge įrašytas 1540 m. lapkričio 23 d. (*Georgius Sablocius Lituanius nobilis*)⁸⁷, t. y. pusmečiu anksčiau negu Albrechtas rekomendavo Melanchtonui Jurgį Eišišketį. Nėra faktinio pagrindo manyti, kad Zablockis, pradėdamas studijas, save jau būtų laikęs apsisprendusiu protestantu, pasitraukusiu iš Katalikų Bažnyčios. Bent jau nėra duomenų, kad Zablockis tuo metu, anot Biržiškos pasakymo, būtų kaip nors „susi-kompromitavęs katalikų tikybinei vyresnybei“⁸⁸. Šie trys atvejai pakankamai įtaigiai liudija, jog vien studijos Vitenberge nereikšė, kad studentas manosi palikęs institucinę katalikybę ir formaliai identifikuojasi su Reformacija, juo labiau kad pats Vitenbergo universitetas griežtai konfesiniu galutinai tapo tik 1545–1546 m.⁸⁹ 1619 m. jėzuitų parengtoje „istorinėje pažymoje“ *Quo anno, qua occasione, quo authore Societas ingressa sit in Regnum Poloniae* simptomiškai teigiama, kad Lietuvos jaunimas būtent dėl mokyklų stokos

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ Carolus Eduardus Foerstemann (ed.), *op. cit.*, p. 200.

⁸⁶ Ingė Lukšaitė, „Stanislovas Rapolionis ir reformacijos idėjos“, in: *Stanislovas Rapolionis*, p. 65.

⁸⁷ Carolus Eduardus Foerstemann (ed.), *Album Academiae Vitebergensis*, p. 186.

⁸⁸ Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, p. 25.

⁸⁹ Ingė Lukšaitė, „Stanislovas Rapolionis ir reformacijos idėjos“, p. 71.

pas Melanchtoną traukęs nelygu pas orakulą⁹⁰. Kitaip tariant, susižavėjimas reformacinėmis idėjomis nebūtinai buvo esminė paskata rinktis studijoms Vitenbergą. To, kas pasakyta, turbūt užtenka išvadai, kad iš studijų Vitenberge fakto (kaip ir iš Albrechto rekomendacijos) negalima daryti nei teigiamos, nei neigiamos išvados apie Jurgio Eišiškiečio konfesinį apsisprendimą.

WHAT'S IN A NAME?

Šekspyro herojė sakė, kad rožę pavadinus kitaip, ji nenustos kvepėti. Didesnė bėda, kai yra vardas, bet iš gėlės likęs tik blankus (at)pasakojimas, kaip ji kadaise kvepėjusi. Nejau Jurgis Eišiškietis ir liko tik vardu, paminėtu poroje nedaugiažodžių šaltinių, paveldėtų iš įvykių turtingos, lūžinės epochos?

Istorikų pastangos įveikti užmaršties neteisybę suprantamos ir teisėtos. Suprantamos ir teisėtos pastangos įveikai pasitelkti vis naujas hipotezes. Vis dėlto reikia prisiminti jau cituotą Juozo Tumelio paraginimą „ne ilginti bent tuo tarpu neįrodomų hipotezių grandinę, o kiek įmanoma pasverti jau esančias“⁹¹. Maža to, užmarščiai išsklaidyti skirtos hipotezės dėl pačios savo prigimties ne kartą balansuoja ant hagiografinių legendų ribos. Tad būtina dar kartą peržvelgti hipotezes, pratęsiančias magistro Jurgio gyvavimą istorijoje. Nėra prasmės grįžti prie XIX a. vilnietiškoje historiografijoje gimusių jau Biržiškos aptartų versijų, jo tiksliai apibūdintų kaip „grynos pasakos“⁹². Paliesime ir pamėginsime įvertinti tik moksliniame diskurse (kad ir ką tai reikštų) figūruojančias hipotezes. Jų esama ne vienos. Turbūt seniausia ir ilgiausiai besilaikanti hipotezė – kad Jurgis Eišiškietis esąs tolygus Vitenbergo universiteto studentui *Georgius Haustintz Litanus*, įstojusiam 1541 m. vasaros semestrą⁹³ ir baigusiam jį magistro laipsniu 1546 m. rugpjūčio 3 d. (užrašytam kaip *Georgius Hauschicz Litanus*⁹⁴). Karaliaučiaus universitete

⁹⁰ ARSI, Pol. 50, f. 50; plg. Mieczysław Bednarz, „Jezuici a religijność polska (1564–1964)“, in: *Nasza Przeszłość*, 1964, t. 20, p. 154.

⁹¹ Juozas Tumelis, „Stanislovas Rapolionis ir jo laikai“, p. 30.

⁹² Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, p. 77.

⁹³ Carolus Eduardus Foerstemann (ed.), *Album Academiae Vitebergensis*, p. 190.

⁹⁴ Julius Köstlin (Hrsg.), *Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger philosophischen Fakultät 1538–1546 und die öffentlichen Disputationen derselben Jahre*, p. 19.

jis imatrikuluotas 1546/1547 m. m. kaip *Magister Georgius Heuschitz, Litanus*, o įstojo tais pat metais kaip Martynas Mažvydas ir Jurgis Zablockis⁹⁵. Šis sutapatinimas, atliktas vokiečių Reformacijos istorikų, iš pradžių buvo kiek atsargesnis, antai Hermannas Freytagas vartoja formuluotę „tikriausiai identiškas“ (*Wohl identisch*)⁹⁶. Tačiau Melanchtono laiškų korpuso kritiniame leidime abejonei vietos nepaliekama. Išsamioje anotuotoje asmenų rodyklėje rašoma: „Eyschitzki Georg – Haustintz, Hauschicz 1541 Witt., 1546 8 3 MA“⁹⁷. Galima spėti, kad Eišiškiečio identifikacija su įvairiai rašomu „Haustincu“ vokiečių istorikų buvo paremta keliais gan trapiais argumentais: 1. Krikštavardžio „Jurgis“ tapatumu; 2. Kilme (lietuvis); 3. Chronologiniu nuoseklumu (1541 m. birželį Albrechtas rašo rekomendaciją, o tų pat metų rudenį studijas pradeda kažkoks iš Lietuvos kilęs Jurgis). Kokių kontrargumentų šiai tapatybės prielaidai esama, pamąstysime vėliau.

Dabar grįžkime prie lietuviškosios istoriografijos. Eišiškiečio ir Vitenbergo-Karaliaučiaus studento sutapatinimą nuosekliai palaikė ir pristatė Vaclovas Biržiška. Bene plačiausiai aptariamąją hipotezę Biržiška išdėstė *Aleksandryno* I dalies 19 skyriuje „Mikalojus Siautila“. Čia *Aleksandryno* autorius (ar vėlgi kokia nors jo vokiška inspiracija?) ne tik sulieja Eišiškietį su „Haustincu“, bet kiek netikėtai pastarųjų hibridui prijungia dar vieną tapatybę – iš eilės antrojo Rusnės klebono protestanto. Šiuo metu nėra būtino reikalo susekti Biržiškos paskatų, prasmingiau analizuoti tiesiog tai, ką esame gavę iš *Aleksandryno* autoriaus kaip atsakingą ir autentišką jo nuomonę.

Biržiškos pasakojimas prasideda iš toliau. Mikalojus Siautila, kilimo žemaitis, kaip Biržiška nustatė, iš Beržėnų valsčiaus bajorų (vėliau, tikėtina, buvęs vienas iš Bretkūno Biblijos „korektorių“), 1553 m. pasirodo Rusnėje kaip vietos mokytojas. Biržiška teigia, kad „[j]am į Rusnę atvykus, čia kunigu buvo Gregorius [!] Vilnensis, tas pats, kuris kitur buvo vadinamas Georg Eykschitzki, Georg Haustintz Litanus ir kitaip – tas pats Jurgis iš Eišiškių, kuris

⁹⁵ Georg Erler (Hrsg.), *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829*, t. 1: *Die Immatrikulationen von 1544–1656*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1910, p. 6.

⁹⁶ Hermann Freytag, *Die Preussen auf der Universität Wittenberg*, p. 97 = II, Nr. 71.

⁹⁷ [Phillip Melanchthon], Melanchthons *Briefwechsel. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe*, t. 11: *Personen A–E*, bearbeitet von Heinz Scheible, Stuttgart–Bad Cannstatt: Frommann–Holzboog, 2003, p. 426.

dar 1539 m. bandė Vilniuje įsteigti mokyklą, kad ją pavestų Kulviečiui. Visai galimas daiktas, kad šis Jurgis iš Eišiškių ir atsikvietė Siautilą iš Žemaitijos. [...] 1567 ar 1568 m. mirus Jurgiui iš Eišiškių, jo vieton kaip tik buvo paskirtas Siautila.⁹⁸ Apie vilniškės mokyklos steigimą dar kalbėsime. Dabar atkreipkime dėmesį į Rusnės kunigo vardą. Biržiška šią vardo formą (*Gregorius*, t. y. Grigalius) pavartoja du kartus⁹⁹. Toks Rusnės kunigo vardas iš tiesų ir yra. Neįmanoma pasakyti, kodėl Biržiška „Grigalių“ supranta kaip „Jurgį“. Gal jis mano, kad tai klaida (*Gregorius* vs. *Georgius*), dažna ir senuose, ir naujuose tekstuose? Bet tokiam teiginiui reikėtų nors kokio pagrindo, antraip bet kurį Jurgį galėtume laikyti Grigaliumi ir atvirkščiai.

Kad ir kaip ten būtų, ši Biržiškos papasakota, nors niekaip nedokumentuota, graži istorija gan tvirtai įsišaknijo istorinėje literatūroje. Jurgio Eišiškio trilypei asmenybei – Alberto Goštauto *protégé*, Vitenbergo ir Karaliaučiaus studento bei Rusnės klebono – pritarė ir Juozas Tumelis, maža to, drauge priėmęs ir abejotiną Biržiškos chronologiją. Anot Tumelio, „Jurgis“ (t. y. Grigalius) Rusnės kunigu paskirtas „apie 1553 m.“¹⁰⁰. Iš tikro ši Biržiškos minima data yra ta, nuo kurios žinomas Mikalojus Siautila – tais ar panašiais metais pastarasis paskirtas į mokytojo pareigas Rusnėje, tačiau iš to negalima daryti jokios išvados apie Grigaliaus Vilniečio klebonavimo Rusnėje metą. Deja, Tumelis taip pat nenurodė tokią identifikaciją paremiančių šaltinių arba mokslinės literatūros. Tikėtina, kad jis visus tris sutapatinimus tiesiog perėmė iš Biržiškos, kaip savo ruožtu Biržiška (bent dėl Vitenbergo magistro) – iš vokiečių istorikų. Pirmame nepriklausomybės dešimtmetyje šie teiginiai atsikartoja Mažosios Lietuvos bažnyčių istorijos sintezėje¹⁰¹. Maža to, ši trilypio tapatumo versija pateko į autoritetingą enciklopedinį leidinį, turintį ir skaitmeninį pavidalą. O kai koks nors teiginys atsiduria enciklopedijoje, jis imamas laikyti nekvestionuotina tiesa. Kalbame apie *Mažosios Lietuvos enciklopediją*. Joje bent dviem atvejais, dviejų autorių teigiama: „Nuo 1541 dirbo pirmasis žinomas kunigas Simonas Alektoras. 1558 m. jį pakeitė iš Didžiosios Lietuvos

⁹⁸ Vaclovas Biržiška, *op. cit.*, p. 155, plg. p. 44.

⁹⁹ *Ibid.*, p. 44, p. 155.

¹⁰⁰ Juozas Tumelis. „Dokumentai ir raštai apie Stanislovą Rapolionį. [Paaiškinimai]“, in: *Stanislovas Rapolionis*, p. 245, išn. 3.

¹⁰¹ Albertas Juška, *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997, p. 354.

atvykęs Jurgis iš Eišiškių (*Gregorius Vilnensis*)¹⁰², „Mirus Rusnės klebonui Jurgiui iš Eišiškių, Siautila paskirtas į jo vietą“¹⁰³. Kaip nustatytas faktas ši Eišiškiečio istorija toliau minima protestantizmo Lietuvoje istorijai skirtuose leidiniuose¹⁰⁴.

Ką apie Rusnės kunigus sako prieinami vokiški šaltiniai? Ilgą laiką pagrindine informacijos versme buvusiame veikale „Trumpos žinios apie visus Reformacijos laiko Rytų Prūsijos liuteronų bažnyčiose dirbusius pamokslininkus“ Danielius Heinrichas Arnoldtas kaip pirmą Rusnės kleboną protestantą nurodo Simoną, buvusį ten 1541–1544 m., ir tik po didelio pertrūkio atsiranda *Nicolaus Sanckel oder Pantel*, šaltiniuose minimas 1586–1593 m.¹⁰⁵ Šiuolaikiniame Friedewaldo Möllerio „senosios Prūsijos evangelikų“ klebonų sąvade (*Pfarrerbuch*) pirmu Reformacijos meto klebonu įvardijamas *Simon Alector*, po jo minimas *Gregorius Vilnensis*. Jie abu bendrai aprėpti 1541–1558 metais, kitaip sakant, istorikams nėra pavykę nustatyti Simono kunigavimo Rusnėje pabaigos ir Grigaliaus pradžios. *Nicolaus Sautyll* nurodomas kunigavęs po beveik trijų dešimtmečių pertrūkio, 1586/1595 m. (palyginti su Arnoldtu, patikslinta galinė, mirties, data)¹⁰⁶. Šie Möllerio duomenys iš esmės sutampa su pateikiamais Johanno Sembritzkio ir Arturo Bittenso „Šilokarčemos apskrities istorijoje“ (1920). Anot jos, Simonas *Alector* (*gr./lot.; tikr. vok. Hahn* – „Gaidys“) Rusnės klebonu buvęs paskirtas 1541 m. balandžio 20 d. Apie Grigalių Vilnietį logiškai „Istorijos“ autorių spėjama, kad jis buvęs „lenkas arba lietuvis, aiškiai nesupratęs vokiškai, nes 1558 m. hercogui parašė laišką lotynų

¹⁰² Albertas Juška, „Rusnės parapija“, in: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. IV: *Rahn – Žvižėžeris*, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas / Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, s. v.

¹⁰³ Zigmas Zinkevičius, „Mikalojus Siautila“, in: *ibid.*

¹⁰⁴ Pvz., Darius Petkūnas, „Liturgija kaip veiksnys lietuvių ir prūsų tautinei tapatybei išsaugoti Prūsijos kunigaikštystėje XVI amžiuje“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2018, Nr. 45, p. 23.

¹⁰⁵ Daniel Heinrich Arnoldt, *Kurzgefasste Nachrichten von allen Zeit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreussen gestanden Predigern*, hrsg. von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Königsberg: bey Gottlieb Hartung, 1777, p. 163.

¹⁰⁶ Friedewald Möller, *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, t. 1: *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, (*Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen* e. V., t. 11), Hamburg: Verein für Familienforschung in Ost- und Westpreußen, 1968, p. 124.

kalba“¹⁰⁷. Siautilos kunigavimo pradžia čia nenurodoma, tik minima, kad apie 1553 m. jis tapo Rusnės bažnyčios mokytoju bei precentoriumi, 1556 m. buvo sudaręs pievų pirkimo sandorį, o „[p]askui jis tapo klebonu ir 1593 m. gerai parašytame laiške hercogui paminėjo, kad 40 metų praleido Rusnėje“ (*Dann wurde er Pfarrer un erwähnt 1593 in einem gut geschriebenen Briefe an den Herzog, er sei schon 40 Jahre in Ruß*)¹⁰⁸. Labai galimas dalykas, kad Siautilos atvykimas į Rusnę mokytojauti čia nustatytas ne atskiro, nepriklausomo šaltinio pagrindu, o remiantis jo laiške nurodyta 40 metų trukme (1553–1593).

Visą šią painoką istoriografinę apžvalgą verta supaprastinti ir sutraukti į palyginamąją chronologinę lentelę.

ARNOLDT 1777	SEMBRITZKI 1920	MÖLLER 1968	BIRŽIŠKA 1960
Simonas Gaidys (Alector) kleb. 1541–1544	Simonas Gaidys, paskirtas kleb. 1541 V 20 – ?	Simonas Gaidys, kleb. 1541 – ?	-----
-----	Grigalius Vilnietis, kleb. ? – min. 1558	Grigalius Vilnietis, kleb. ? – min. 1558	Grigalius Vilnietis, kleb. apie 1553 – †1567/8
Mikalojus <i>Sanckel / Pantel</i> , kleb. 1586–1593	Mikalojus Siautila, mokyt. ir precent. Rusnėje apie 1553; kleb. ? – †1593/5	Mikalojus Siautila, kleb. min. 1586 – †1595	Mikalojus Siautila, mokytojas Rusnėje apie 1553; kleb. 1567/8 – †1595

Dabar jau pats metas pamėginti kritiškai įvertinti trilypės Jurgio Eišiškiečio tapatybės hipotezę. Pradėkime nuo pabaigos – nuo klebonavimo Rusnėje. Iš lyginamosios lentelės aiškiai matyti, kad Biržiškos chronologija neatitinka

¹⁰⁷ Johannes Sembritzki, Artur Bittens, *Geschichte des Kreises Heydekrug*, Memel, 1920, p. 97 (liet. vert. Johannes Sembritzki, Artur Bittens, *Šilokarčemos apskrities istorija*, iš vokiečių k. vertė Jonas Jonaitis, Šilutė: Šilutės kraštotyros draugija, 2008). Biografinėje Möllerio žinyno dalyje tik atkartojama Sembritzkio ir Bittenso informacija: Friedewald Moeller (bearbeitet von Walter Müller-Dultz et al.), *Das „Zwischenmanuskript“ zum Altpreußischen evangelischen Pfarrerbuch*, t. 7: *Tabor bis Zywitz*, (Verein für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V. *Quellen, Materialien und Sammlungen zur Altpreußischen Familienforschung* (QMS), t. 19/7), Hamburg, 2014, p. 1885 (s. v. *Vilnensis, Gregorius*).

¹⁰⁸ Johannes Sembritzki, Artur Bittens, *Geschichte...*, p. 97 (citata), 99.

vokietkalbės istoriografijos (beje, Arnoldto bei Sembritzkio ir Bittenso veikalai nurodomi *Aleksandryno* straipsnio apie Siautilą bibliografijoje). Akivaizdu, kad Grigaliaus Vilniečio darbo Rusnėje pradžia negali būti siejama su pirma žinoma Siautilos biografijos data, priešingu atveju tai būtų paminėta tokių Rytų Prūsijos archyvų (didele dalimi sovietų sunaikintų) žinovų kaip Sembritzkis arba Mölleris. Kaip jau sakėme, Siautilos mokytojavimo Rusnėje pradinė data veikiausiai nustatyta pagal jo laiško hercogui datą (1593 – 40 = 1553). Nepavyko išsiaiškinti, iš kur Biržiška paėmė Grigaliaus mirties metus. *Aleksandryne* jie minimi vienintelį kartą, su jais siejant Siautilos klebonavimo pradžią. Kad ir kaip būtų, vokiškoje literatūroje Siautilos kunigavimo laikas pradedamas 1586-aisiais. Kas Rusnėje kunigavo per daugiau nei dvidešimt penkerius metus (nuo 1558/9 m. iki 1586) – nežinome. Pridurkime, kad jau minėtoje *Mažosios Lietuvos enciklopedijoje* „Jurgio“ Vilniečio darbo Rusnėje pradžia, galbūt remiantis neteisingai suprastu Möllerio žinynu, nurodomi 1558 m. Visa šita chronologinė painiava gerokai diskredituoja Biržiškos hipotezę. Joje randame labiau *la decorazione a grottesca*, negu realaus asmens istorinį įlaikinimą.

Kaip jau esame užsiminę, nesuprantama, koku pagrindu Biržiška Grigalių Vilnietį atverčia Jurgiu Eišiškiečiu. Galbūt suvokdamas nejaukų vardų neatitikimą, jis (ir ne tik jis) abu kartus mini tik lotyniškąją asmenvardžio formą – *Gregorius Vilnensis*¹⁰⁹. Toks atkaklumas pagimdė visai keistą Alberto Juškos sintezės formą „Gregorijus Vilnensis“ (dat. „Vilnensiui“)¹¹⁰. Vis dėlto, kaip įmanoma rimtai suabejoti, kad aptariamasis Rusnės klebonas tikrai vadinosi ne *Gregorius*, o *Georgius*? Negana to, kad nė viename turimame liuteronų dvasininkijos sąrašė jis nevadinamas *Georgius*, mūsų Grigalius turėjo pats pasirašyti savo lotynišką laišką – jei jis ten būtų pasivadinęs kitaip, Sembritzkio tai būtų neišvengiamai paminėta. Turime konstatuoti akivaizdų ir visą hipotezę niekais verčiantį faktą, kad Grigalius mūsų kontekste nėra Jurgis nei vardo, nei asmens prasme. Galiausiai, apskritai nerandame net apytikrio atsakymo, kam žmogui būtų reikėję dar du kartus keisti savo pradinį antrąjį įsivardijimą: nuo Eišiškiečio pereiti prie įvairiopaip rašomo „Hausnico“ Lietuvio ir

¹⁰⁹ Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, p. 44, 155.

¹¹⁰ „Mirus [...] jį [Siautilą] pakvietusiam kunigui Gregorijui Vilnensiui (jis dar vadintas Jurgiu iš Eišiškių)...“, žr. Albertas Juška, *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*, p. 354.

galiausiai pasivadinti Vilniečiu. Žinoma, dėl kilmėvardžio gal būtų galima ginčytis, sakant, kad asmeniui svarbiausia būtų nurodyti kilmę iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (bet kodėl tada ir toliau nesivadinti tiesiog *Lituanus*, kaip Vitenberge arba Karaliaučiuje?) arba kad nežinomas ir neišstiriamas Eišiškes norėjęsi pakeisti nepalyginti prestižiškesniu Vilniumi (kam tai Rusnėje, o ir Karaliaučiu tai galėjo rūpėti? bajoras Abraomas Kulvietis kuo puikiausiai pasirašinėjo savo gimtojo kaimo vardu). Kad ir ką sakytume, reikia pripažinti, jog tokia metamorfozė yra unikali tarp XVI a. lietuvių (ar iš Lietuvos kilusių) Reformacijos veikėjų. To, kas pasakyta, turėtų būti gana atmesti trilypei tapatybei. Vis dėlto pridursime dar porą detalių. Pirma, mažai tikėtina, kad Vitenbergo-Karaliaučiaus studentas, vokiškoje aplinkoje praleidęs bent septynetą, o galimai ir visus šešiolika metų, nebūtų išmokęs vokiečių kalbos tiek, kad galėtų surašyti dalykinį laišką. Tai išties labiau dera tikram vilniečiui, lotyniškai išmokusiam privačiai. Antra, dar mažiau tikėtina, kad pats Grigalius, jei būtų turėjęs, prie savo vardo nebūtų pridūręs magistro laipsnio. Tą patį galima pasakyti apie Sembritzčio sąrašą – jis rūpestingai registruoja Rusnės dvasininkų imatrikuliacijos datas.

Šią argumentaciją pateikiame norėdami parodyti, kaip remdamasis prieinama literatūra kritišką poziciją galėjo sufomuluoti jau Biržiška arba jo sekėjai. Prieš dešimtmetį paskelbtas šaltinis faktų patvirtino spekuliatyvią analizę. Ona Aleknavičienė aptiko autentišką Grigaliaus Vilniečio parašą bent dviem variantais Prūsijos bažnyčios generalinio sinodo, vykusio 1554 m. rugsėjo 2–24 d. Karaliaučiuje, dokumentuose. Sinodas buvo sušauktas Osiandro dogminei krizei spręsti. Onos Aleknavičienės paskelbtuose sinodiniuose dokumentuose randame ne tik Martyno Mažvydo bei Baltramiejaus Vileto, bet ir mums čia rūpimo asmens parašus. „Gregoriuf vilnēfif pastor ruñnēfif propria || manu fubſcripfit“ – „Grigalius Vilnietis, Rusnės pastorius, pasirašė savo ranka“ – toks yra platesnės formulotės parašas, nepaliekantis abejonės, koks buvo tikrasis Rusnės klebono vardas, neturintis nieko bendro su Jurgiu Eišiškiečiu¹¹¹. Galbūt

¹¹¹ Ona Aleknavičienė, „Martyno Mažvydo ir Baltramiejaus Vileto parašai 1554 metų Prūsijos bažnyčios generalinio sinodo dokumentuose“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2014, t. 16, p. 134–135 su parašo faksimile. Iš Möllerio imtos datos ir čia, mūsų nuomone, neteisingai suprastos – 1541 m. klebonauti Rusnėje pradėjo Simonas Gaidys, o Grigaliaus Vilniečio žinomus darbo metus, pagal jo paminėjimus šaltiniuose, dabar būtų galima datuoti 1554–1558 m.

į tikrojo Grigaliaus Vilniečio, jei tartume, jog kunigavimui Mažosios Lietuvos parapijose buvo tikimasi bent minimalaus universitetinio išsilavinimo, vietą galėtų pretenduoti bent du Krokuvos universiteto studentai – 1514 m. žiemos semestrą įsirašęs *Gregorius Johannis de Vylna, d. Viln.* arba, dargi tikėtinesnis, 1536 m. žiemos semestrą įsirašęs *Gregorius Stanislai de Wilno, d. Wiln.*¹¹² Šiandienė tyrimų padėtis neleidžia nė vieno iš šių dviejų dokumentuotai identifikuoti kaip vėlesnio Rusnės klebono. Šioks toks argumentas jų tapatumo hipotezei paremti – ne paties dažniausio Abiejų Tautų erdvėje vardo ir nuorodos į Vilnių kombinacija. Antra vertus, identifikuoti antrąjį Rusnės kleboną nėra mūsų tikslas, mums svarbiausia, kad jis tikrai yra visai kitas žmogus negu magistras Jurgis Eišišketis.

Ingė Lukšaitė savo monumentalioje monografijoje *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis* sukuria savitą Eišiškiečio, Haustintzo ir Grigaliaus Vilniečio sąsają. Ji mėgina aptarti Mažvydo aplinką ir konstatuoja, kad Mažvydo ir bendradarbių parengtose knygose (katekizme, giesmynuose) minima 13 vertėjų. „Gausiausia vertėjų grupė buvo kilusi iš Lietuvos sostinės Vilniaus apylinkių“. Istorikė, nurodydama kilmės ir studijų vietą bei pastarųjų metus, išvardija Stanislovą Rapolionį, Jurgį Zablockį, Aleksandrą Rodūnionį, Ulriką Merkucecijų, Stanislovą Musą, Jurgį Eišišketį, Jurgį Vilnietį ir Joną Šeduikonį¹¹³. Šio sąrašo šaltinis ar šaltiniai neminimi, tad neaišku, ar jis pačios autorės kūrinys, ar paimtas iš kažkur kitur. Bet kuriuo atveju, jame randame keletą nuo mokslinės konvencijos nukrypstančių dalykų. Pradėkime nuo to, kad nei Jurgis Eišišketis, nei Jurgis Vilnietis nėra žinomi kaip Mažvydo bendradarbiai, kad ir kas jie būtų buvę¹¹⁴. Jurgis Eišišketis Lukšaitės monografijoje pristatomas kaip „Georg Eyschytzki, Vitenberge 1541–1546 – nuo Eišiškių“,

¹¹² Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Skierska, *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton / Instytut Historii PAN, 2010, 1514h/101; 1536h/022.

¹¹³ Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 138–139.

¹¹⁴ Plg. Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, p. 86–87; Dainora Pociūtė, *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės*, Vilnius: LLTI, 1995, p. 147–175; Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. III: *Senujų raštų kalba*, Vilnius: Mokslo, 1988, p. 47–49; Guido Michelini, *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

Jurgis Vilnietis – kaip vėliau dirbęs Rusnėje¹¹⁵. Po šimto puslapių aptariant „trylika asmenų, nuosekliai veikusių XVI a. 5-jame – 7-ajame dešimtmetyje“, sutapatintų su anksčiau minėtu Mažvydo bendradarbių būriu, abėcėlės tvarka pateikiamas pilnas jų sąrašas, tačiau jis visiškai tradicinis: nei Jurgio Eišiškiečio, nei Jurgio Vilniečio jame nebėra¹¹⁶.

Dainora Pociūtė pastebėjo nenuoseklumą: Lukšaitės monografijoje Jurgiui Eišiškiečiui priskiriamos studijos Vitenberge, chronologiškai sutampančios su Haustintzo studijų laikotarpiu, tačiau vėliau abejojama Biržiškos priimtu *Georgius Haustintz Lituanus* tapatumu su Jurgiu Eišiškiečiu¹¹⁷. Galiausiai kitoje išnašoje Lukšaitės kaip kirviu nukertama: „V. Biržiška tapatina Jurgį Vilnietį su Jurgiu Eišiškiečiu ir Jurgiu Haustintz Lituanus. Dokumentų, patvirtinančių jų tapatumą, nerasta, o vien populiaraus vardo „Jurgis“ nepakanka asmenims sutapatinti.“¹¹⁸ Tiesa, vokiškame Lukšaitės knygos leidime, nors Eišiškietis analogiškoje teksto vietoje tebeminimas tariamųjų Mažvydo bendradarbių būryje, nenuoseklumo nelieta: pasakojimas papildomas teiginiu, kad Eišiškietis esąs *Georgius Heuschitz Lituanus*¹¹⁹. Vokiškoji versija šiuo atžvilgiu iš esmės skiriasi nuo lietuviškosios, bet rimta abejonė Biržiškos pateiktu visų trijų suliejimu į daiktą nepanaikinta ir vokiškame knygos vertime¹²⁰. Lygiai taip pat vertime išlieka nepagrįstas teiginys apie Eišiškiečio bendradarbiavimą su Mažvydu. Negana to, ir vokiškame tekste šalia Jurgio Eišiškiečio gyvuoja Jurgis Vilnietis. Lukšaitė tą asmenį dar kartą mini Mažosios Lietuvos protestantų veikėjų kataloge, didžiąja dalimi persidengiančiame su Mažvydo bendradarbių būriu. Tai „iki XVI a. 7-ojo dešimtmečio pastoviai veikusių ir kilusių iš Lietuvos DK dvasininkų apžvalgi[nis] sąraš[as]“¹²¹. Jame „Jurgis Vilnietis“ vėl apibūdinamas kaip dirbęs Rusnėje „prieš 1553 m., prieš

¹¹⁵ Ingė Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 138–139.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 243.

¹¹⁷ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros: Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 70 ir išn. 127; plg. Ingė Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 204 ir išn. 106.

¹¹⁸ Ingė Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 221, išn. 165.

¹¹⁹ Ingė Lukšaitė, *Die Reformation im Großfürstentum Litauen und in Preußisch-Litauen (1520er Jahre bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts)*, übersetzt von Lilija Künstling und Gottfried Schneider, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2017, p. 144.

¹²⁰ *Ibid.*, p. 224, n. 168.

¹²¹ Ingė Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 218.

atvykstant M. Siautilai“. Tik šis Siautilos pirmtakas, ne taip, kaip Biržiškos veikale, jau vadinamas *Georgius* [!] *Vilnensis*¹²². Tad Lukšaitės monografijoje Jurgis Eišiškietis atskiriamas nuo Rusnės klebono, tačiau fiktyvus pastarojo vaizdinys dar labiau sustiprinamas ir paverčiant jį lietuviškos reformacinės raštijos darbininku, ir pateikiant niekad neregėtą, bet, paradoksalu, Eišiškiečio ir Vilniečio tapatumo hipotezės pagimdytą, neva autentišką (lotynišką) asmenvardžio formą *Georgius Vilnensis*. Iš jos šis „Jurgis“, ne *Gregorius* ir ne *Georgius*, bet vien lietuviška forma patenka ir į Pociūtės knygą, taip visiškai atitrūkdamas nuo pirmapradžio Biržiškos *Gregorius Vilnensis*¹²³.

Daugmaž apžvelgę trilypę Jurgio Eišiškiečio tapatybę, dar kartą stabtelkime prie jos pirmos poros – ar galime sutikti, kad Vitenbergo-Karaliaučiaus studentas esąs tas pats hercogo Albrechto laišku rekomenduojamas asmuo?

Pradžiai verta pakartoti taiklų Ingės Lukšaitės pastebėjimą, kad populiaraus krikšto vardo sutapimo nepakanka asmenims sutapatinti, ypač kai skiriasi kiti onomastiniai dėmenys. Rašant šį darbą, mums, kaip ir Lukšaitėi, nepavyko aptikti jokių šios identifikacijos dokumentinių įrodymų.

Pirmiausia tenka klausti: kodėl Jurgis, įsirašydamas į studijas, atsisakė kilmėvardžio *Eyschitzki*, kuriuo minimas hercogo rekomendaciniame laiške ir kuriuo, be abejonės, jis turėjo prisistatyti Melanchtonui?

Per 95 proc. Vitenbergo universiteto studentų, įstojusių tais pat metais, kaip *Georgius Haustintz Lituanus*, turi trinares asmenvardžio formas: krikšto vardas + tai, ką dabar galėtume vadinti pavarde + kilmėvardis. Albrechto laiške randama forma *Georg Eyschitzki* iš esmės galėjo būti lengvai pritaikyta šiai konstrukcijai: buvęs kilmėvardis laiške pateiktas jau kaip „pavardė“, būtų pakakę prie jos pridurti kad ir *Lituanus*. Tuo tarpu matrikulose randame asmens įsivardijimą, kurio reikšmės iki šiol niekam nepavyko susekti, maža to, rašomą vis kitaip: *Haustintz*, *Hauschicz*, *Heuschitz*. Viena aišku, tai nėra iškraipytas Eišiškių pavadinimas, nes turime reikalo su ilgalaikiu pastovumu, nuo 1541 iki 1546/7 m. – nuo imatrikuliacijos Vitenberge, magistro laipsnio gavimo ten pat, iki studijų Karaliaučiaus universitete. Tenka konstatuoti, kad ne tik iš turimų šaltinių, bet ir spekuliatyviai neįmanoma paaiškinti perėjimo nuo „Eišiškiečio“ prie neiššifruojamo „Haustinco“.

¹²² *Ibid.*, p. 221.

¹²³ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros*, p. 70, 588.

Kitas argumentas, verčiantis abejoti šiuo sutapatinimu, – tai, kad Vitenbergo studentų sąrašė *Georgius Haustintz Litanus* nėra pažymėtas kaip magistras. Laipsnio nurodymas įsirašant į studijas nebuvo kokia nors egzotiška praktika. Antai jau stodamas į Karaliaučiaus universitetą pats „Haustincas“, kaip ir dar penki studentai¹²⁴, pažymėjo esąs magistras. *Abraham Littuanus Magister* – taip Vitenberge 1536 m. įsirašė Abraomas Kulvietis¹²⁵; panašiu metu kaip mūsų *Haustintz* (1541 X 16) ten įsirašo *Georgius Bonaemilius... Magister Francofurd.* – Frankfurto universiteto magistras, o netrukus (1542 XI 16) – *Dorbernus Andenus Norwegianus, magister Hafniensis*, magistro laipsnį gavęs Kopenhagos universitete¹²⁶.

Krokuvos universiteto XVI a. studentų sąrašų leidėjai savo ruožtu yra pasiūlę bent du kandidatus į paslaptingojo *Georgius Heuschitz* asmenybę¹²⁷. Tai būtų galėjęs būti vienas iš dviejų Krokuvos universitete studijavusių žemaičių Jurgių – arba 1537 m. vasaros semestrą ten imatrikuluotas Simono sūnus *de Samotia d. Methinicensis*, arba 1539 m. žiemos semestrą įsirašęs Stanislovo sūnus *a Samotia, d. Samotiensis*¹²⁸.

Pirmasis – dvasininkas Jurgis Simonavičius / Šimkavičius (*LKDP*, Nr. 1307). Gan gerai žinome apie jo studijas Krokuvos universitete: įstojo 1537 m. vasaros semestrą, 1540 m. baigė bakalauro laipsniu. 1538 m. Krokuvoje paskirtas viešuoju notaru. Ką jis veikė tarp 1540 ir 1547 m. – nežinia, tačiau iš 1547 IX 27 popiežiaus kurijoje parengtų dokumentų paaiškėja, kad Jurgis Šimkavičius tebėra žemesniųjų šventimų dvasininkas ir turi kažkokią beneficiją Žemaitijoje. Jis prašo dar dvejiems metams nukelti įpareigojimą priimti aukštesnius šventimus, leidžiant pasilaikyti beneficiją. Prašymas patenkinamas, drauge atleidžiant nuo kliūties šventimams priimti, mat Jurgis esąs kuprotas ir mažaūgis. Kurijos dokumentuose jis tituluojamas bakalauru.

Haustincas, ar kaip jis besivadintų, Vitenbergo universitete pasirodo 1541 m. vasarą, taigi Šimkavičiui kaip tik neseniai baigus studijas Kroku-

¹²⁴ Georg Erler (Hrsg.), *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829*, t. 1, p. 6–7.

¹²⁵ Carolus Eduardus Foerstemann (ed.), *Album Academiae Vitebergensis...*, p. 160.

¹²⁶ *Ibid.*, p. 191, 200.

¹²⁷ Antoni Gąsiorowski [et al.], *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton / Instytut Historii PAN, 2010, p. 565, išn. 187.

¹²⁸ Antoni Gąsiorowski [et al.], *op. cit.*, 1537e/090; 1539h/023.

voje. Vitenbergo universiteto magistru Haustincas tampa 1546 VIII 3, tuoj prieš Šimkavičiui išnyrant į dokumentų šviesą. Tai, kad Jurgis Simonavičius / Šimkavičius galėjo nesunkiai derinti savo pareigas parapijai (ar, teisingiau, pajamas iš jos) ir studijas nežinia kokioje tolybėje, neturėtų stebinti, žinant, kad XVI a. daugybė klebonų parapijose nereziduodavo ir juos pavaduodavo samdomi vikarai – anot Bažnyčios istorikų populiaraus apibūdinimo, „bažnytinis proletariatas“¹²⁹. Kiek keblesnis neatitikimas tas, kad popiežiaus kurijos dokumentuose Jurgis Šimkavičius vadinamas ne magistru, bet bakalauru. Galima spėti, kad jis nenorėjo girtis nekatalikiško universiteto laipsniu, bet ne mažiau tikėtina, kad suplikai būti parengtai ir nukeliauti iki popiežiaus akivaizdos reikėjo virš metų, tad Jurgis išsiųsdamas raštą tebebuvo bakalauras. Ir gan sklandžiai gula į tolesnę įvykių eigą tai, kad netrukus Haustincas pradeda studijas Karaliaučiaus universitete. Haustincas, kitaip sakant, Simono sūnus Jurgis, išsaugojęs dar porai metų pajamas iš bažnytinės beneficijos ir taip užsitikrinęs tolesnes studijas? Deja, visa tai, kas pasakyta, tėra spekuliatyvi rekonstrukcija, kurios negalima lengvai nuneigti, bet dėl to ji netampa istorine tikrove. Aišku viena – ir Haustincas, ir Jurgis Simonavičius / Šimkavičius dingsta iš esmės tuo pat metu, daugiau apie juos nieko nebežinome. Deja, nežinome ir kokiais argumentais remdamiesi anuodu Jurgius su Haustincu susiejo Krokuvos matrikulos leidėjai, tad nieko negalime pasakyti apie kitą kandidatą – Stanislovo sūnų Jurgį.

O dabar metas eiti prie dar vienos Jurgio Eišiškiečio tapatybės. Pristatydama naujosios privačios mokyklos reikalą Lukšaitė vienoje vietoje Jurgį Eišiškietį netikėtai pavadina „preceptoriumi“¹³⁰. Nei pirmame, nei antrame šaltinyje, kur Jurgis minimas tiesiogiai, šio įvardijimo, kaip nesunkiai galima įsitikinti, nerasime. Tačiau „preceptoriumi“, privačiu vaikų mokytoju ir auklėtoju, buvo vadinamas kitas Jurgis – Jurgis Zablockis (pvz., 1560 VIII 14 Tiubingeno universitete *Georgius Zablottius* įrašytas kaip 9 jaunuolių – *omnes ex magno ducatu Lituaniae* – grupės *praeceptor*)¹³¹. Nors Lukšaitė Eišiškietį

¹²⁹ Plg. Lenkijos atvejo tyrimą: Ewa Wólkiewicz, „The ecclesiastical proletariat? The income of the lesser clergy in the late Middle Ages exemplified with the accounting book of St. Martin’s altar“, in: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 2019, t. 67, p. 3–16.

¹³⁰ Ingė Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 66; Eadem, *Die Reformation...*, p. 72.

¹³¹ Heinrich Hermelink, *Die Matrikeln der Universität Tübingen*, p. 413, Nr. 66–75.

ir Zablockį įvardija kaip du skirtingus asmenis¹³², čia aiškėja, iš kur radosi jos teiginys, jog Eišišketis buvęs tarp Mažvydo bendradarbių. Tai keistos dviejų visai netapatingų Jurgių kontaminacijos recidyvas. Dėl jo labiausiai atsakingas Konstantinas Jablonskis¹³³, kurio versija buvo išpopuliarinta nepasirašytame *Lietuvių enciklopedijos* straipsnyje, skirtame Zablockiui¹³⁴. Ją gan palankiai kaip „prielaidą“ paminėjo Juozas Jurginis kadaise įtakingoje savo Renesanso ir humanizmo Lietuvoje istorijoje¹³⁵. Jablonskis Jurgio Zablockio ir Jurgio Eišiškiečio tapatumą, taip pat pastarojo ryšį su Kulviečio mokykla atranda analizuodamas XVIII a. istoriko Christiano Gottliebo von Friese pasakojimą apie protestantizmo užuomazgą Lietuvoje ir Abraomo Kulviečio mokyklą¹³⁶. Friese, paminėjęs smarkų pasipriešinimą plintančiam protestantizmui, praneša: ...*demohngeachtet aber wurde 1539 zu Wilda eine Kirche und Schule angelegt. Die bekanntesten Lehrer waren Georgius Martinus Moscovidius, Stanislaus Rapagelanus...* („tačiau, to nepaisant, Vildoje (= Vilniuje) buvo įkurta bažnyčia ir mokykla. Žinomiausi mokytojai buvo *Georgius Martinus Moscovidius, Stanislaus Rapagelanus*“). Galiausiai priduriamas ir *Abraham Culva*. Kulvietis, anot Friese, 1538 m. grįžęs į Lietuvą ir 1539 m. „*hielte er ansehnliche Collegia [!] zu Wilda*“ („Vildoje (= Vilniuje) įkūrė pagarsėjusias kolegijas [!]“).

Jablonskio dėmesį šioje ištraukoje patraukia keistas personažas „Jurgis Martynas Moscovidius“. Nesunku suprasti, kad kalbama apie Martyną Mažvydą. Bet istorikui rūpi, iš kur radosi neva kitas Mažvydo vardas – Jurgis. „Atrodo neabejotina, kad kažkas, – ar pats autorius, ar jo šaltinis, ar galiausiai spaustuvės rinkėjas, – yra praleidęs po Jurgio (*Georgius*) vardo Zablockio (*Zablocius*) pavardę.“¹³⁷ Šis sprendimas, nebūtinai teisingas, yra bent paprastas ir

¹³² Ingė Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 138–139, plg. p. 223.

¹³³ Konstantinas Jablonskis, *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, sud. Vytautas Merkys, Vilnius: Mintis, 1973, p. 49–52.

¹³⁴ *Lietuvių enciklopedija*, t. XXXV, Boston, 1966, p. 12. To tapatinimo nėra analogiškame (irgi nepasirašytame) *Encyclopedia Lituanica* straipsnyje (p. 283–284).

¹³⁵ Juozas Jurginis, *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, Vilnius: Vaga, 1965, p. 205.

¹³⁶ Christian Gottlieb Friese, *Beyträge zu der Reformationsgeschichte In Polen und Litthauen besonders*, d. II, t. 1, Breslau: bey Wilhelm Gottlieb Korn, 1786, p. 70–71. Ištraukos originalo kalba cituojamos pagal fragmento publikaciją: Konstantinas Jablonskis, *Lietuvių kultūra*, p. 50–51.

¹³⁷ Konstantinas Jablonskis, *Lietuvių kultūra*, p. 51–52.

logiškas. Tačiau Jablonskis čia nesustoja. „Vilniaus kapitulos aktuose užrašyta, kad [...] į kapitulą kreipėsi [...] Goštauto raštininkas su [...] magistru Jurgiu iš Eišiškių [...]. Užubaliai buvo Eišiškių apylinkėje, – turbūt Eišiškių valsčiuje, todėl tame užraše kalbama greičiausiai ne apie kitą asmenį, o apie Jurgį Zablockį (Užubališkį).“¹³⁸ Ši Eišiškiečio identifikacija su Zablockiu paakino Jablonskį padaryti naują išvadą ar, teisingiau, pereiti į naują siužetą, bet apie tai vėliau¹³⁹. Dabar pasitenkinsime pasidaliję nuostaba, kad vienas didžiausių LDK archyvinės medžiagos žinovų mėgino Friese tekstą iššifruoti tarsi ezoterinės žinijos šaltinį, užuot jį, kaip neturintį jokios informacinės vertės, tiesiog ignoravęs. Gana jau to, kad Friese kalba tarsi apie dvi skirtingas mokyklas: vieną „prie bažnyčios“, tarsi tradicinę parapinę mokyklą, antrą – Kulviečio įsteigtąsias „pagarsėjusias kolegijas“. Verta prisiminti, kad liuteronų bendruomenė Vilniuje veikė maždaug nuo 1555 m., o jų bažnyčia pastatydinta dar vėliau¹⁴⁰. Ką ir sakyti apie netikslias Kulviečio veiklos datas ir apie tai, kad jo laiškas karalienei Bonai Friese pasakojime paverstas Rapolionio laišku karaliui¹⁴¹. Vien tai aiškiai rodo, kad jokių patikimų originalių šaltinių apie to meto žmones ir įvykius XVIII a. istorikas neturi. Kaip Friese tekste atsirado „Jurgis Martynas“ Mažvydas – susekė Biržiška¹⁴²: Michaelis Lilienthalis, rašydamas Stanislovo Rapolionio gyvenimo apybraižą, panaudojo dedikaciją Radvilai Juodajam, parašytą Jeronimo Mencelijaus ir įdėtą į pastarojo ir Stanislovo Rapolionio 1558 m. disputų leidinį. Joje esantį pasakymą, kad Lietuva turinti pamaldžių ir mokslingų vyrų, *inter quos D. Doctorem Abrahamum, D. Magistrum Georgium*

¹³⁸ *Ibid.*, p. 51, išn. 3.

¹³⁹ Antanas Rukša savo apžvalginiame straipsnyje Jablonskio poziciją perteikė neadekvačiai: „pagal K. Jablonskio konjektūrą tas mokytojas buvo ne Jurgis Eišiškietis, bet Martynas Mažvydas, pirmosios lietuviškos knygos autorius“, in: Antanas Rukša, „Humanizmo skleidimasis XVI a. Lietuvoje“, in: *Aidai*, 1967, Nr. 4, p. 166.

¹⁴⁰ Ingė Lukšaitė, „Reformacijos Lietuvoje raida ir evangelikų bažnyčių istorija XVI–XVIII a.“, in: *Lietuvos evangelikų bažnyčios: Istorijos metmenys*, sud. Arthur Hermann, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 56.

¹⁴¹ Ši klaida (kaip ir žemiau aptariamas „Jurgis Mažvydas“) paprasčiausiai perimta iš [Michael Lilienthal], *Erleutertes Preussen, oder Auserlesene Anmerkungen ueber verschiedene zur Preußischen Kirchen-, Civil- und Gelehrten-Historie gehörige besondere Dinge, woraus die bisherigen Historien-Schreiber theils ergänzt, theils verbessert, Auch viele unbekannte historische Warheiten ans Licht gebracht werden*, t. IV: *Nebst denen dazu gehörigen Registern*, Königsberg: bey Martin Hallervords Erben, 1728, p. 56.

¹⁴² Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, p. 82.

et D. Martinum Moschvidium, et hunc etiam [...] D. Doctorem Stanislaum Rapagelanum¹⁴³, Lilienthalis trumpindamas iškraipė. Taip jo knygoje atsirado „fromme und gekehrte Männer M. Georgius Martinus Moscuvidius“ ir D. Stanislaus Rapagelanus¹⁴⁴. Kitaip sakant, su nedidele abejone („[a]trodo neabejotina“) Jablonskio pasiūlyta konjektūra nėra teisinga ta prasme, kad pirminiame Friese šaltinyje (*Erleutertes Preussen*) po Georgius Zablockio pavardės nebuvo. Žinoma, Mencelijaus dedikacijoje tiksliau neidentifikuotas „magistras Jurgis“ visada gali atrodyti dviprasmiškas ar, tiksliau, dviveidis. Pociūtė, kaip ir Tumelis, Mencelijaus minimą magistrą Jurgį identifikuoja kaip vieną dviejų Kulviečio bendražygių – tai Jurgis Eišiškietis arba Jurgis Zablockis¹⁴⁵. Neaišku, ar Ochmańskis, su lengva dvejomis („tikriausiai“) tapatindamas abu Jurgius, buvo paveiktas Jablonskio, ar tai buvo jo paties hipotezė¹⁴⁶.

Antra vertus, atrodo neabejotina, kad Mencelijus, minėdamas magistrą Jurgį, galvoje turėjo Zablockį, tikrai Mažvydo bendradarbį ir kilmingojo jaunimo „preceptorį“, o ne Jurgį Eišiškietį, apie kurio kultūrinę ar religinę veiklą negalime nieko pasakyti.

Belieka pridurti, kad tikėtina, jog Jablonskis būtų peržiūrėjęs savo nuomonę po to, kai 1960 m. atrado tikrąją Jurgio Zablockio tėviškę – Zabolatę (*Zabolot'e*) Vosyliškių valsčiuje (dab. Baltarusija). Deja, ankstyva mirtis Jablonskiui sutrukdė šį atradimą paskelbti bei atlikti jo analizę – tai po kelerių metų padarė Jurgis Lebedys¹⁴⁷.

Lemiamas argumentas, neleidžiantis sutapatinti Jurgio Eišiškiečio su Jurgiu Zablockiu – hercogo Albrechto laiškas Melanchtonui. Jau kitame kontekste minėjome, kad Jurgis Zablockis Vitenberge įrašytas 1540 m. lapkričio 23 d.¹⁴⁸, t. y. metais anksčiau negu Albrechtas rekomendavo studijoms Jurgį

¹⁴³ [Jeronimas Mencelijus], „Iš Jeronimo Mencelijaus dedikacijos Mikalojui Radvilai“, in: *Stanislovas Rapolionis*, p. 243, liet. vert. p. 244.

¹⁴⁴ [Michael Lilienthal], *Erleutertes Preussen*, p. 59–60, išn. (d).

¹⁴⁵ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai*, p. 110, išn. 245; plg. Juozas Tumelis, „Dokumentai ir raštai apie Stanislovą Rapolionį“, p. 245, išn. 3.

¹⁴⁶ Ježis Ochmańskis, *Senoji Lietuva*, p. 149.

¹⁴⁷ Jurgis Lebedys, „Jurgio Zablockio kilmė (Iš akademiko K. Jablonskio palikimo)“ (1966), in: Idem, *Lituanistikos baruose*, t. I: *Studijos ir straipsniai*, par. Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 66–77.

¹⁴⁸ Carolus Eduardus Foerstemann (ed.), *Album Academiae Vitebergensis*, p. 186.

Eišiškietį. Kol kas palikime Jablonskį ir jo sutapatinimą ir pereikime prie pas-
kutinės mums žinomos Jurgio povyzos.

1533 m. balandžio mėnesį Abraomas Kulvietis buvo imatrikuluotas Liuv-
veno universitete, kaip spėja Dainora Pociūtė – Trikalbėje kolegijoje. Anot Po-
ciūtės, apie 1535-uosius jis įgijo magistro laipsnį¹⁴⁹. Ir čia mums pasiūlomas
naujas siužetas su nauja identifikacija: „Liuvono universitete ir tikriausiai toje
pačioje kolegijoje panašiu metu studijavo Kulviečio bičiulis ir bendražygis
Jurgis Eišiškielis (matrikulose nurodytas kaip *Georg. ab Eyschytz*). Deja, nie-
ko tikslesnio negalima pasakyti apie jo studijų laikotarpį arba įgytą laipsnį.
Tačiau gali būti, kad būtent Liuvone Eišiškielis tapo magistru, nes 1539 m.
jis Vilniuje buvo žinomas kaip magistro laipsnį turėjęs asmuo“, kuris bandė
Vilniuje įkurti privačią mokyklą bajorų vaikams. „Beveik neabejotina, kad šią
lietuvių idėją paskatino Liuvono *Trijų kalbų kolegijos* pavyzdys.“¹⁵⁰ Tas pats
atkartojama ir vėlesnėje Kulviečio biografinėje apybraižoje. Jurgis Eišiškie-
tis buvęs Kulviečio bičiulis, „antrasis žinomas lietuvis, studijavęs Liuvone“. Drauge su Jonu Vilamovskiu jie „nesėkmingai jau buvo bandę įkurti panašią [į
būsimą Kulviečio] mokyklą“¹⁵¹. „Kaip liudija kiti dokumentai, bent jau 1523
metais jis [Jurgis Eišiškielis] buvo kunigas.“¹⁵² Prie mokyklos dar grįšime, o
dabar paeiliui peržvelkime teiginius apie gražią Kulviečio ir Eišiškiečio bi-
čiulystę. Kapitulos 1523 XI 11 protokole („kiti dokumentai“) minimas Jurgis
Eišiškielis įvardijamas kaip Varnių kanauninkas ir Salako klebonas. Tai Jurgis
Taliatas Eišiškielis (*LKDP*, Nr. 1290), g. ap. 1487, m. 1533, teisės daktaras,
Žemaičių ir Vilniaus kapitulų narys, vėliau Kijevo vyskupas, Žemaičių vys-
kupas nominatas, vienas iš spėjamų Pirmojo Lietuvos Statuto rengėjų. Jis
tikrai nieko bendra neturi su mums rūpimu Jurgiu, nors turi bendra ir su
Eišiškėmis ir, matyt, su Albertu Goštautu. Negalime paaiškinti, kodėl Pociūtė
sako, kad „nieko tikslesnio negalima pasakyti apie jo [t. y. liuveniškio Jurgio
iš Eišiškių] studijų laikotarpį“. Liuvono universiteto matrikuloje nurodyta

¹⁴⁹ Dainora Pociūtė, „Abraomas Kulvietis Liuvono universitete“, p. 99–120.

¹⁵⁰ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros*, p. 70; plg. Eadem, „Abraomas Kulvietis Liuvono universitete“, p. 110.

¹⁵¹ Dainora Pociūtė, „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų tikėjimo išpažinimas Lietuvoje“, p. 21.

¹⁵² Dainora Pociūtė, „Abraomas Kulvietis Liuvono universitete“, p. 111 su nuoroda į Jan Kurczewski, *Kościół Zamkowy...*, t. III, p. 16.

jo imatrikuliacijos data – 1551 m. liepa¹⁵³. Nuo Kulviečio studijų Liuvене pabaigos iki Jurgio studijų pradžios prabėgo 15 metų; net ir geranoriškiausiai žvelgiant, negalima pasakyti, kad juodu būtų studijavę „panašiu metu“. Maža to, Eišiškietis 1539-aisiais nebūtų galėjęs pasigirti Liuveno magistro laipsniu, nes 1551 metai ateis dar labai greitai. Panašiausia, kad šis Liuveno studentas priklausė jau kitai Lietuvos jaunimo kartai. Liudas Jovaiša pasiūlė labai tikėtiną hipotezę, kad šis studentas galėjęs būti Jurgis Petkevičius Eišiškietis (LKDP, Nr. 1320)¹⁵⁴. Jis (g. apie 1530, m. 1574 VII) bent keliuose Europos universitetuose studijavo laisvuosius menus ir mediciną, įgijo medicinos daktaro laipsnį, galiausiai tapo Žemaičių vyskupu ir globojo Mikalojų Daukšą.

Klausimas, ar Abraomas Kulvietis ir „tikrasis“ Jurgis Eišiškietis galėjo būti pažįstami, lieka atviras. Vilnius XVI a. nebuvo didelis miestas, abiejų ryšys su Albertu Goštautu pažinties tikimybę dar labiau padidina. Vis dėlto pavadinti juodu buvus bičiuliais mes neturime jokio pagrindo. Jokiam šaltinyje jie nefigūruoja drauge, juo labiau neturime jokio liudijimo apie juos galimai jungusius bičiuliškus jausmus.

DANS LE THÉÂTRE D'OMBRES CHINOISES

Aptarėme visus susitikimo Vilniaus katedros kapituloje veikėjus, jų santykius, pagrindinio veikėjo tapatybės metamorfozes. Dabar metas pereiti prie paties įvykio, kurio aktorius jau esame aptarę. Įdomiausia, kad pačiame šaltinio tekste glūdinti informacija tesulaukia mažai arba jokio dėmesio. Negana to, kaskart esame kviečiami pasižiūrėti šešėlių teatro skečo, kur kiekvienas pasakotojas veikėjus įpina į šaltiniuose nerandamą, bet vis atsikartojantį Abraomo Kulviečio mokyklos siužetą.

Esminis klausimas, kas buvo mokyklos steigimo iniciatorius, istoriografijoje yra faktiškai apeinamas. Jau gan aiškiai sakėme, kad esama rimto pagrindo manyti, jog tai Albertas Goštautas. Turbūt vienintelis Ochmańskis

¹⁵³ A. Schillings (ed.), *Matricule de l'Université de Louvain*, t. IV: Fév. 1528 – Fév. 1569, Bruxelles: Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique, 1961, p. 433 (Nr. 169); *ibid.*, t. IV/2, p. 208.

¹⁵⁴ Vytautas Ališauskas, Tomasz Jaszczolt, Liudas Jovaiša, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, t. II: *Addenda et corrigenda*, (*Bažnyčios istorijos studijos*, t. XI), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2020, Nr. 1071A* (p. 79).

iniciatyvą steigti mokyklą tiesiogiai kildina iš Alberto Goštauto ir jo aplinkos: tai jie norėjo „įkurti tokią mokyklą, kurios mokymo programa atitiktų tų laikų reikalavimus“¹⁵⁵. Jurgis Lebedys, galbūt kiek veikiamas tuo metu vyraujančios istorinės metodologijos, mokyklos steigimo iniciatyvą depersonalizuoja – tai socialinis sluoksnis, bajorija, siekianti „platesnio, labiau jos interesus atitinkančio mokslo“, o tiesioginiu veikėju padaro Jurgį Eišišketį, kuriam negavus leidimo „tokią mokyklą atidarė Abraomas Kulvietis“¹⁵⁶. Dėl vieno dalyko Lebedys teisus – Goštauto sumanytoji mokykla turėjo būti skirta kilmingiesiems, ne taip kaip paprinės arba katedrų mokyklos, atviros ir paprastų miestiečių vaikams. Juozas Jurginis, nors remdamasis Lebedžiu teigia, kad, Bažnyčiai nesteigiant mokyklų, „vienas iš pirmųjų mokyklą steigti bandė“ Jonas Vilamovskis, o Jurgis minimas kaip Vilamovskio palydovas¹⁵⁷. Kosmanas kaip iniciatorius nurodo Vilamovskį ir Jurgį iš Eišiškių¹⁵⁸. Taip pat mano ir ne kartą cituota Lukšaitė: „kanclerio A. Goštauto sekretorius Jurgis [!] Vilamovskis ir preceptorius Jurgis Eišišketis kreipėsi į Vilniaus vyskupijos kapitulą... Vilniaus vyskupijos kapitula atmetė Vilniaus vaivados raštininko Jurgio [!] Vilamovskio ir magistro Jurgio Eišiškiečio prašymą steigti privačią mokyklą.“¹⁵⁹ Tiesa, kažkodėl vėlesnėje jos knygoje teigiama, kad jiedu prašė ne kapitulos, o „Vilniaus vyskupo leidimo“¹⁶⁰. Pastariesiems sumanymą įkurti mokyklą priskiria ir Dainora Pociūtė, Vilamovskį vadindama tikruoju, Jono, vardu. Vis dėlto greit prasminis akcentas jos perkeliamas į Eišišketį – tai jis turėjo „planą“, kurį, „kaip žinome, šiek tiek vėliau įgyvendino Kulvietis“¹⁶¹.

¹⁵⁵ Ježis Ochmanskis, *Senoji Lietuva*, p. 148.

¹⁵⁶ Jurgis Lebedys, *Mikalojus Daukša*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 72.

¹⁵⁷ Juozas Jurginis, *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, p. 204–205; plg. Juozas Jurginis, „Renesanso kultūros plitimas“, in: Juozas Jurginis, Ingė Lukšaitė, *Lietuvos kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus)*, Vilnius: Mokslo, 1981, p. 146.

¹⁵⁸ Marcell Kosman, *Reformacija i kontrreformacija*, p. 31.

¹⁵⁹ Ingė Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 66, 135.

¹⁶⁰ Ingė Lukšaitė, *Kai tikėjimas keitė pasaulį... Reformacija Lietuvoje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 38.

¹⁶¹ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros*, p. 70; Dainora Pociūtė, „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų tikėjimo išpažinimas Lietuvoje“, p. 21; šiek tiek ankstesniame darbe Pociūtė sutinka, jog būtent Goštauto „aplinkoje gimė ir idėja apie mokyklos Vilniuje steigimą“ (Dainora Pociūtė, „Abraomas Kulvietis Liuvono universitete“, p. 116), bet ir čia „aplinka“, o ne pats kancleris yra projekto sumanytoja ir vykdytoja.

Gan atsargius aptarimus smarkiai peržengia lenkų kultūros istorikė Maria Barbara Topolska, tiesmukai teigdama, kad XVI a. ketvirtame dešimtmetyje „Vilniuje pasirodė reformacijos šalininkai, ką parodo (*na co wskazuje*) kanclerio Alberto Goštauto raštininko Jano Wilamowskio ir magistro Jurgio iš Eišiškių mėginimai (ir neigiamas kapitulos atsakymas) 1539 m. Panašiai (Zigmanto I 1542 m. dekretu) baigėsi bajorų iš pakaunės sūnaus Abraomo Kulviečio (išsilavinusio Liuvene, teisių daktaro, buvusio Vitenberge ir Karaliaučiuje) bei jo bičiulių mėginimas.“¹⁶² Iš to, kas jau kalbėta, turbūt pakankamai matyti, jog naujos mokyklos Vilniuje steigimui kaip protestantiškai iniciatyvai pagrįsti nėra jokių duomenų. Prie Kulviečio „bei jo bičiulių“ mokyklos ir jos ryšio su ankstesne iniciatyva stabtelsime netrukus.

Pradžiai vis dėlto turėtume aptarti Jurgio Eišiškio vaidmenį kapituloje. Nei statusu, nei įgaliojimais jis nėra tolygus Alberto Goštauto atstovui. Šaltinyje magistras Jurgis įvardijamas kaip asmuo, lydintis Joną Vilamovskį (*Nobilis Joannes Vilamovsky, Notarius Magnifici Domini Alberti Gastoldi [...] tanquam nuntius missus una cum Venerabili Georgio de Eyxyski artium Magistro in conspectum [...] Dominorum de Capitulo veniens petiit*). Tad laikyti Jurgį vienu iš mokyklos iniciatorių yra gerokai per drąsu. Tiksliau, kaip jau esame sakę, jį reikėtų suprasti kaip neabejotiną kandidatą į mokyklos vadovus. Antra vertus, kaip jau irgi esame minėję, Vilamovskis traktuotinas kaip Goštauto įgaliotinis, galbūt savotiškas jo atstovas švietimo reikalams, bet ne savarankiškas veikėjas, sumanęs klastingą planą, kaip čia efektyviau paskleidus Reformacijos idėjas.

Dabar galime pereiti prie Vilamovskio-Eišiškio (o iš tikro – kaip minėjome – Goštauto) sumanytosios ir Kulviečio realios mokyklų sąsajos. Istoriografijoje ji išskyla dviem versijomis: „minkštąją“ (Ochmańskis, Lebedys, iš dalies Jurginis, Topolska, gal ir Pociūtė) ir „kietąją“ – ši sąsaja matoma kaip tiesioginė, net pagrįsta tam tikru slaptu planu ar suokalbiu. Biržiška, taikliai pastebėjęs, kad už Vilamovskio „pečių gal stovėjo ir pats vaivada“¹⁶³, kitoje *Aleksandryno* vietoje jau sako, jog Jurgis iš Eišiškių „dar 1539 bandė Vilniuje įsteigti mokyklą, kad ją pavestų Kulviečiui“¹⁶⁴. Šis įmantrus, tegu ir šaltinių nepaliudytas suokaltis dar raiškiau pristatomas Antano Rukšos kompiliacijo-

¹⁶² Maria Barbara Topolska, *Spółczesność i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, Poznań-Zielona Góra: Bogucki. Wydawnictwo Naukowe, 2002, p. 80.

¹⁶³ Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, p. 44.

¹⁶⁴ *Ibid.*, p. 155.

je: mokyklai „steigti dar prieš šešis mėnesius prieš jam [= Kulviečiui] grįžtant iš užsienio Vilniaus kapitulai buvo padavę prašymus jo [= Kulviečio] šalininkai [...] Jonas Vilamauskis ir [...] Jurgis Eišišskietis“¹⁶⁵. Jablonskis, sutapatinęs Jurgį Eišišskietį su Zablockiu, atskleidžia suokalbinių, tegu ir nesuveikusių, gudrybę: „Nepavykus įsteigti pradinės mokyklos net mažiau už kitus įtartino Zablockio vardu, Kulvietis su savo bendradarbiais įsteigė jau ne pradinę, o vidurinę mokyklą, t. y. kolegiją, nebesikreipdami leidimo į bažnytinis organus.“ Anot Jablonskio, apie Jurgio Zablockio (= Jurgio Eišišskiečio) mokytojavimą Abraomo Kulviečio mokykloje „yra pakankamai patikimų žinių“¹⁶⁶. Jau aptarėme beprasmes Jablonskio pastangas išgauti tiesos šlakelį iš Friese privirtos košės. Nebesigilindami į istoriografiją, tik paminėsime, jog senesnėje literatūroje teiginys apie tai, jog Kulviečio mokykloje dirbė ir Zablockis, ir Rapolionis, ir Mažvydas, buvo gan paplitęs¹⁶⁷. Jau Tumelis yra priminęs, kad rimtuose šaltiniuose nesama jokių žinių apie kokius nors kitus mokytojus, išskyrus patį Kulvietį. Pociūtė irgi apdairiai primena, kad, be paties steigėjo liudijimo, „apie Kulviečio mokyklos pobūdį ir veiklą daugiau žinių beveik nėra“¹⁶⁸. Negana to, dabar jau žinome, kad Kulviečio mokykla atidaryta „ne anksčiau kaip 1541 pavasarį“¹⁶⁹. Kitaip sakant, joje negalėjo mokytojauti ne tik Jurgis Zablockis, bet ir Jurgis Eišišskietis. 1541 m. birželio 16 d. adresuotas rekomendacinis laiškas reikalauja manyti, kad bent jau tą mėnesį Jurgis jau buvo Karaliaučiuje ir vargu ar daug vėliau tiesiai iš ten iškeliavo į Vitenbergą.

Klausimas, kokia iš tiesų buvo Abraomo Kulviečio mokykla, lyg ir nėra tiesiogiai susijęs su Alberto Goštauto projektu. Vis dėlto jos tiesioginė misija ir galima „konfesinė“ orientacija – kiek tai įmanoma rekonstruoti – praplečia arba sumažina erdvę hipotezei apie Goštauto inicijuotos mokyklos „filoprotestantizmą“. Galima sakyti, kad tokia hipotezė istoriografijoje buvo ganėtinai

¹⁶⁵ Antanas Rukša, „Humanizmo skleidimasis XVI a. Lietuvoje“, p. 166.

¹⁶⁶ Konstantinas Jablonskis, *Lietuvių kultūra...*, p. 51 ir išn. 3.

¹⁶⁷ Juozas Jurginis, *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, p. 205, dar plg. bibliografines nuorodas: Juozas Tumelis, „Stanislovas Rapolionis ir jo laikai“, p. 41, p. 60 (išn. 105, 107).

¹⁶⁸ Juozas Tumelis, *ibid.*; Dainora Pociūtė, „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų tikėjimo išpažinimas Lietuvoje“, p. 21.

¹⁶⁹ Dainora Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 26; plg. Eadem, „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų tikėjimo išpažinimas Lietuvoje“, p. 17, 20–21; Eadem, *Maištininkų katedros*, p. 96–97 ir išn. 209.

stipri, jei ne dominuojanti. Gal tik Jurginis tvirtino, kad „Kulvietis į Lietuvos kultūros istoriją įėjo ne kaip Reformacijos pradininkas, o kaip aukštesnio tipo mokyklos-kolegijos įsteigėjas Vilniuje“¹⁷⁰, tačiau čia galima įtarti, kad istorikas vadovaujasi anuometės marksistinės metodologijos schema, reikalaujančia akcentuoti nereliginius motyvus kaip istoriškai pažangesnius¹⁷¹. Autorite-tingiausia šiuo metu Kulviečio tyrinėtoja Pociūtė nedvejodama teigia, kad „[g]reitai mokykla tapo viena iš pagrindinių dingsčių pradėti pirmą kontrre-formacinį bažnytinį teismo procesą Lietuvoje“¹⁷².

Dar kartą peržvelkime šaltinius, bylojančius apie Kulviečio mokyklą. Hoppijus „Laidotuvių kalboje“, priminęs Kulviečio socialines dorybes, tęsia: „viso to dėka pasiekė, kad po nedaugelio metų, priešininkams reiškiant nepasitenkinimą, iš karaliaus gavo teisę Vilniuje mokyti maldingumo pagrindų ir lavinti jaunimą. Šitame darbe taip pasireiškė, kad nestokojo nei tikėjimo, nei uolumo, nei rūpinimosi ir darbštumo.“ Pasitraukimą iš Vilniaus į Prūsus Hoppijus sieja ne su mokyklos veikla, o su karaliaus išvykimu reziduoti Lenkijoje – taip Kulvietis būtų likęs akis į akį su savo įtakingais priešais¹⁷³. Pociūtės komentare šiai kalbai nurodoma, kad mums rūpimas Kulviečio biografijos epizodas istoriškai (ypač chronologiškai) netikslus¹⁷⁴. Iš Hoppijaus pasakojimo negalime sužinoti nieko patikimo, išskyrus patį mokyklos buvimo faktą. Be abejonės, ne Žygimantas Senasis, o Bona Sforza globojo Kulvietį, ir nėra jokios abejonės, kad karalius, kuris netrukus Vilniaus vyskupui suteiks teisę persekioti pirmuosius protestantus, nesuteikė jam teisės „mokyti maldingumo pagrindų“. Wotschke paskelbta Josto Liudviko Decijaus sūnaus *pro memoria* apie susitikimą su karaliene Bona Kulviečio reikalu apie mokyklą neduoda jokių

¹⁷⁰ Juozas Jurginis, *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, p. 205.

¹⁷¹ Neaišku, ką vėlesnėje knygoje Jurginis nori pasakyti tokiu samprotavimu: „Vyskupo skunde sakoma, kad Kulvietis dėstė eretišką, katalikų bažnyčios pasmerktą, vadinasi, protestantų mokslą. Todėl galima manyti, kad mokykla buvo analogiška užsienio gimnazijoms“ (Juozas Jurginis, „Renesanso kultūros plitimas“, p. 146–147). Koks ryšys yra tarp, Vilniaus vyskupo nuomone, eretiškų Kulviečio skelbiamų mokymų ir užsienio gimnazijų analogo?

¹⁷² Dainora Pociūtė, „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų tikėjimo išpažinimas Lietuvoje“, p. 21.

¹⁷³ *Quibus omnibus effecit, ut post paucos annos, frementibus adversariis, potestatem a Rege habuerit docendi Vilnae elementa pietatis et erudiendae iuventutis. Qua in re talem se prebuit, ut in eo nihil fidei, nihil industriae, nihil curae et laboris desyderaretur* (Ioannes Hoppius, „Oratio funebris“, p. 99 [orig. B2r]).

¹⁷⁴ Abraomas Kulvietis, *Pirmasis Lietuvos reformacijos paminklas*, p. 177 (kom. 31, 32).

vienprasmiskų žinių. Vientele užuomina galėtų būti laikyti frazė: *frequenter me adiit incepitque multos filios nobilium apud se fovere, interea temporis quaedam dixit et loquebatur, quae non erant dicenda*¹⁷⁵ – „dažnai pas mane lankėsi ir pradėjo prie savęs telkti daug kilmingų asmenų sūnų, tuo pat metu kalbėdamas ir skelbdamas tai, kas nebuvo šnekėtina“. O šnekėtina nebuvo kunigų ir – pedantiškai pažymi karalienė – žemesniųjų šventimų dvasininkų (*de sacerdotibus et clericis*) kritika, užtraukusi Vilniaus vyskupo rūstybę. Iš teksto sprendžiant, kalbama ne apie dėstymą mokykloje, o apie charizmiško, išsilavinusio, sužavėjusio net karalienę jauno vyro poveikį tuometinio Vilniaus (galbūt ir dvaro) elito atžaloms. Paprastai tariant, Kulviečio bėda buvo ne mokyklos, skleidžiančios ereziją, laikymas, o, kaip dabar sakytume, antikle-rikalinė kritika.

Iš pirmo žvilgsnio svarbus 1584 m. paskelbtas Jono Lasickio (*Jan Łasicki*) liudijimas, glaustai atkartotas Andrzejiaus Węgierskio (1679)¹⁷⁶, nėra toks informatyvus, kaip galėtų pasirodyti. Jį verta skaityti su visu kontekstu¹⁷⁷:

Tandem ille omnis hypocrisis osor, coepit paulatim ex tenebris Aegyptiacis in lucem proferre, veros sui cultores Valdenses in Gallia [...], Vicleuitas in Anglia, Husitas in Bohemia, Luterianos in Germania, qui et in Lituania ab anno Christi 1539, vestigium posuere, auctore quodam Abrahamo Culua Theologię doctore, qui in vrbe Vilnensi Scholam aperuerat, in qua 60. dicipulos erudiit. Qui omnes, multa vere scripsere, dixereque de Romana Ecclesia.

¹⁷⁵ Theodor Wotschke, „Abraham Culvensis“, p. 177.

¹⁷⁶ *Apud Lituanos ab Anno 1539., Lutheri sectatores ex Germania, vestigium posuere, auctore quodam Abrahamo Culua Theologiae Doctore; qui in urbe Vilnensi scholam aperuerat, in qua 60. Discipulos erudiret* (su tikslia nuoroda į Lasickį); [...] *Abrahamus Culua [...] Scholam aperuit [...]; eoque auctore Lutheri sectatores ex Germania apud Lituanos vestigia posuere* (Andrzej Węgierski, *Libri quattuor Slavoniae reformatae*, Warszawa: PWN, 1973, p. 74, 382 = Andreae Wengerscii *Libri quatuor Slavoniae reformatae, continentes historiam ecclesiasticam ecclesiarum Slavonicarum, inprimis Polonicarum, Bohemicarum, Lithuanicarum, Russicarum, Prussicarum, Moravicarum [...]*, Amstelodami: apud Janssonio Waesbergios, 1679, p. 74, 382).

¹⁷⁷ Iohannes Lasicius Polonus, *Pro Volano et puriore religione, defensoribusque eius, aduersus Antonium Posseuinum socium Iesu, Scriptum Apologeticum*, in: Andreae Volani *Libri quinque contra Scargae Iesuitae Vilnensis septem missae sacrificiique eius columnas [...]. Adiecta est tam Volani [...] aduersus Ant. Posseuinum [...] defensio [...]*. Auctore Iohanne Lasicio Polono [...] ad M. Do. Hiero. Filipowski, Vilnae: per Danielelem Lancicium, 1584, p. 15.

Lietuviškame vertime stengtasi laikytis pažodiškumo:

Galiausiai tas bet kokios veidmainystės nekenčėjas ėmė palengva iš egiptiškų tamsybių į šviesą iškelti tikrus savo garbintojus – valdiečius Galijoje [...], viklefininkus Anglijoje, husitus Bohemijoje, liuteronus Vokietijoje, kurie ir Lietuvoje nuo 1539 Kristaus metų išspaudė pėdsaką pastangomis tokio Abraomo Kulviečio, teologijos daktaro, kuris Vilniaus mieste buvo atidaręs mokyklą, kurioje mokė 60 mokinių. Anie visi iš tikrųjų daug parašė ir pasakė apie Romos Bažnyčią.

Akivaizdu, kad šis Lasickio fragmentas, kaip ir visas jo traktatas, nėra istorinis šiandienė prasme, bet, kaip sako pati antraštė, yra teologinio apologetinio pobūdžio. Norima parodyti, kad „tikrasis garbinimas“ nėra kokia nors naujovė, o jo šalininkai Lietuvoje esą šlovingos tradicijos tęsėjai. Jame svarbiausia ne istorinis tikslumas, o retorinis įtaigumas. Iš teksto negalima suprasti, ar 1539 m. yra mokyklos atidarymo data (klaidinga!), ar ji siejama su kažkokiu neįvardytu įvykiu. Bent jau Węgierskio parafrazė labiau palaikytų pastarąją versiją – kad mokykla nėra susijusi su liuteronybės pradžia Lietuvoje. Lasickis rašo jau prabėgus trims dešimtims metų po įvykių, kurių tiesioginiai dalyviai jau mirę arba išsisklaidę. Jis buvo iš Lenkijos kilęs kalvinistas, 1567 m. perėjęs pas čekų brolius¹⁷⁸. Vilniaus liuteronai XVI a. pab. jau buvo didžiąja dalimi vokiška bendruomenė, o nevokiškoji dalis „orientavosi į stipresnę Respublikos narę – Lenkiją, diktavusią interkalbos pasirinkimą“¹⁷⁹. Tad nenuostabu, kad Kulviečiui priskiriamas teologijos doktoratas, miglotai atrodo jo indėlis į liuteroniškos reformos pradžią Lietuvoje. Abejonių kelia ir informacija apie mokinių skaičių. Galima spėti, kad jis autoriaus ar jo informanto pasirinktas remiantis Vilniaus katedros arba Šv. Jono parapiinės mokyklos apytikrių visų trijų pakopų mokinių skaičiumi. Kad ir kaip ten būtų, Lasickio žinia irgi neleidžia teigti, kad Kulviečio mokykla buvo sumanyta ir mėginta įgyvendinti kaip protestantizmo bastionas.

Galiausiai pats Kulvietis autoapologijoje karalienei Bonai apie savo mokyklos studijas sakosi mokinius gerai ugdes dievobaimingus ir drausmingus

¹⁷⁸ Henryk Barycz, *Jan Łasicki: Studium z dziejow polskiej kultury naukowej XVI w.*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.

¹⁷⁹ Ingė Lukšaitė, „Reformacijos Lietuvoje raida“, p. 60.

(*bene instituerim, in timore dei, et in disciplina*)¹⁸⁰. To nuneigti negali ir vyskupas Paulius Alšėniškis. Žygimanto Senojo privilegijoje Vilniaus vyskupui atkartojami paties vyskupo parengti priekaištai Kulviečiui. Apie mokyklą joje nėra nė žodžio. Priekaištaujama, kad Kulvietis klaidinęs gausius naivius ir prasčiokiškus žmones (*multosque incautos homines et simplices seduxisse*)¹⁸¹. Jo mokyklos mokinių taip apibūdinti neįmanoma, jie priklausė aukštesniajam visuomenės sluoksniui.

Iš visų liudijimų apie Abraomo Kulviečio mokyklą Vilniuje galima daryti atsargią išvadą, kad ji ne tik neturėjo konfesinio pobūdžio (pats šios sąvokos vartojimas čia jau yra šiek tiek anachronistinis), bet ir nebuvo tiesiogiai naudojama Reformacijos teologijai ar ideologijai skleisti. Juo labiau to negalime suponuoti kalbėdami apie Goštauto projektą. Abi mokyklas siejo jų, kiek galima suprasti, humanistinis ir neabejotinas elitistinis pobūdis. Ir viena, ir kita buvo skirtos ugdyti (ne vien lietuviškai) politinei valstybės klasei.

SE NON È VERO, È BEN TROVATO?

Moksliniam tyrimui būtinos apibendrinančios išvados. Pozityviosios – labai kuklios. Galima gan drąsiai teigti, kad Alberto Goštauto projekte Lietuvai (jei sutiksime, kad toks egzistavo) buvo numatytas ir būtinumas kurti švietimo, skirto ugdyti politiniam luomui, institucijas. Gan tikėtina, kad Jonas Vilamovskis *de facto* buvo Goštauto patikėtinis švietimo reikalams. Jurgis Eišiškietis kaip žemesniųjų šventimų dvasininkas ir laisvųjų menų magistras atitiko kvalifikacijas, kurių tikėtasi iš katedros mokyklos rektoriaus. Po savo patrono Alberto Goštauto mirties jis, remiamas Prūsijos hercogo Albrechto, ieškojo naujų perspektyvų ir buvo jo rekomenduotas studijoms prestižiniame Vitenbergo universitete. Iš to negalima daryti išvados, jog Jurgis buvo nutraukęs ryšį su savo ankstesne konfesija ir tapęs protestantu.

Kritinė lietuviškos ir lenkiškos istoriografijos peržvalga turėjo tikslą ne tik paneigti ir atmesti laiko būvyje susikaupusias klaidas ir nebeaktualias hipotezes.

¹⁸⁰ [Abraham Culvensis], „Confessio fidei [...] scripta ad Serenissimam Reginam Poloniae“, in: Ioannes Hoppius, „Oratio funebris“, p. 112 [orig. p. h8v].

¹⁸¹ Jan Kurczewski, *Kościół Zamkowy...*, t. II, p. 60.

Ne mažiau įdomus pats istorinės vaizduotės veikimas, kurį dar reikėtų papildomai tirti. Jurgio Eišiškiečio figūra ir situacijos buvo apibūdintos „grotesko“ ir „šešėlių teatro“ metaforomis. Jos nurodo į vaizdinių nepastovumą, neišbaigtumą, o drauge pavaldumą individualiai vaizduotei bei skoniui. Drauge galime konstatuoti, kad daugelio mokslininkų pastangomis buvo sukurtas „apokrifinis“ pasakojimas apie Jurgio Eišiškiečio gyvenimą ir darbus, identifikuojant asmenis, užpildant gyvenimo tarpsnius tikėtiniais spėjimais arba nepatikimais faktais, susiejant į prasminę visumą nesusijusius įvykius¹⁸². Didžiausia problema yra Jurgio Eišiškiečio tapatumas su „Haustincu“ – Vitenbergo ir Karaliaučiaus universitetų studentu. Reikia pripažinti tokios hipotezės teisėtumą, tačiau ją paremiančių faktų iki šiol nepavyko aptikti. Akivaizdu, kad mokslo veikalų autoriai tokių faktų irgi nežinojo, nes jų nenurodo, tačiau tai netrukde nukaldinti neįtikėtinų tapatybių grandinę. Prie jos prijungus Jurgio Zablockio grandį, painiava pasidarė nebeišrišama. Iš nepagrįstų identifikacijų ir jų painiavos radosi Jurgis Eišiškietis – Abraomo Kulviečio bičiulis ir bendramokslis Liuvене, vienas ar su kitais surengęs gudrų planą, kaip įkurti Vilniuje protestantišką mokyklą, paskui pas Kulvietį Vilniuje mokytojavęs, pabėgęs iš Lietuvos nuo persekiojimų, baigęs Vitenbergo ir Karaliaučiaus universitetus, tapęs Mažvydo bendražygiu, vienu iš lietuviškos raštijos pradininkų, kunigavęs Rusnėje ir ten laimingai pasimiręs metais, kurie nieko bendra neturi su jokia adekvačia data.

Už šios studijos ribų liko dar vienas kitas Jurgio paminėjimas mokslinėje literatūroje, neabejotinai galima rasti daugiau ar mažiau reikšmingų temos plėtočių, kurios vargšui autoriui liko nežinomos, vis dėlto viliamės, kad papildymai būtų ne tiek kokybiniai, kiek kiekybiniai.

Rašyti šią studiją nebuvo lengva – visą laiką lydėjo nerimas, kad skaitytojui gali pasirodyti, jog norom ar nenorom pakertamas svarbių, kai kurių ir klasikais tapusių istorikų kredibilumas. Tai netiesa. Tikroji šio tyrimo tema, neišsakyta, kaip derėtų, įžangoje – kiek teisėtai ir metafiziškai pagrindžiamai istorijos moksle gali egzistuoti, anot itališkos patarlės, „gerai sugalvota istorija“, atsakanti į klausimą „kaip ten buvo iš tikro?“¹⁸³. Kadangi autorius

¹⁸² Plačiau: Vytautas Ališauskas, „Tradicijos rekonstrukcija ir religinė vaizduotė ankstyvojoje apokrifinėje raštijoje“, in: *Literatūra*, 2021, t. 63 (3), p. 19–47.

¹⁸³ Tai klausimas, suformuluotas ne tik ne tik Leopoldo von Ranke's, bet ir Thomo Manno mašininkės, perrašinėjusios *Juozapą ir jo brolius*; apie jo indikacijas žr. Vytautas Ališauskas, „Tradicijos rekonstrukcija...“, p. 21–23.

nesijaučia atsakymą radęs, ši tema liko nukišta į studijos galą kaip privatus prisipažinimas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- A. F. A. [= Adam Ferdynand Adamowicz], *Kościół Augsburski w Wilnie: kronika zebrana na obchód trzechwiekowego istnienia kościoła w roku 1855 w ś. Jana Chrzyciela*, Wilno: Józef Zawadzki, 1855.
- Aleknavičienė Ona, „Martyno Mažvydo ir Baltramiejaus Vilento parašai 1554 metų Prūsijos bažnyčios generalinio sinodo dokumentuose“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2014, t. 16, p. 123–140.
- Ališauskas Vytautas, „Tradacijos rekonstrukcija ir religinė vaizduotė ankstyvojoje apokrifinėje raštijoje“, in: *Literatūra*, 2021, t. 63 (3), p. 19–47.
- Ališauskas Vytautas, Tomasz Jaszczołt, Liudas Jovaiša, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. II: Addenda et corrigenda*, (*Bažnyčios istorijos studijos*, t. XI), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2020.
- Ališauskas Vytautas, Liudas Jovaiša (par.); Vytautas Ališauskas, Tomasz Jaszczołt, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.: Papildyta prozopografija*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2024.
- Antanavičius Darius, Staškevičienė Dalia (ed.), *Acta capituli ecclesiae cathedralis Vilnensis saec. XVI–XVIII = Vilniaus katedros bažnyčios kapitulos posėdžių protokolai XVI–XVIII a.*, t. 1: 1502–1533, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.
- Arnoldt Daniel Heinrich, *Kurzgefasste Nachrichten von allen Zeit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreussen gestanden Predigern*, hrsg. von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Königsberg: bey Gottlieb Hartung, 1777.
- Baronas Darius, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, Vilnius: Aidai, 2010.
- Bednarz Mieczysław, „Jezuici a religijność polska (1564–1964)“, in: *Nasza Przyszłość*, 1964, t. 20, p. 149–224.
- Biržiška Vaclovas, Aleksandrynas. *Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. I: XVI–XVII amžiai, Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1960.
- Bukowski Julian, *Dzieje reformacyi w Polsce od wejścia jej do Polski aż do jej upadku*, t. 1: *Początki i terytoryalne rozprzestrzenienie się reformacyi*, Kraków: Nak. autora, 1883.
- [Culvensis Abraham], „Confessio fidei [...] scripta ad Serenissimam Reginam Poloniae“, in: Ioannes Hoppius, „Oratio funebris“, p. 11–118 [orig. p. h8r–c3v].
- Dinzelbacher Peter (sud.), *Viduramžių žodynas*, iš vokiečių k. vertė Antanas Gailius, Alfonsas Tekorius, Vilnius: Aidai 2004.
- Donne John, *Devotions Upon Emergent Occasions*, ed. by John Sparrow, Cambridge: at the University Press, 1923 (persp. 1624).
- Drėma Vladas, *Vilniaus bažnyčios. Iš Vlado Drėmos archyvų*, Vilnius: Versus aureus, 2008.

- Erler Georg (Hrsg.), *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829*, t. 1: *Die Immatrikulationen von 1544–1656*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1910.
- Erler Georg (Hrsg.), *Die Matrikel der Universität Leipzig*, t. I: *Die Immatrikulationen von 1409–1559*, Leipzig: Giesecke & Devrient, 1895.
- Erler Georg (Hrsg.), *Die Matrikel der Universität Leipzig*, t. II: *Die Promotionen von 1409–1559*, Leipzig: Giesecke & Devrient, 1897.
- Fijałek Jan, „Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu po koniec Rzeczypospolitej“, in: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1914, p. 39–333.
- Foerstemann Carolus Eduardus (ed.), *Album Academiae Vitebergensis ab a. Ch. MDII usque ad a. MDLX*, Lipsiae: Typis Caroli Tauchnitii, 1841.
- Freytag Hermann, *Die Preussen auf der Universität Wittenberg und die nichtpreussischen Schüler Wittenbergs in Preussen von 1502 bis 1602*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1903.
- Friedlaender Ernst, *Aeltere universitäts Matrikeln*, t. I: *Universität Frankfurt a. O. Erster Band (1506–1648)*, Leipzig: S. Hirzel, 1887.
- Friedlaender Ernst, *Aeltere universitäts Matrikeln*, t. I: *Universität Greifswald. Erster Band (1456–1645)*, Leipzig: S. Hirzel, 1893.
- Friese Christian Gottlieb von, *Beiträge zu der Reformationgeschichte in Polen und Lithauen Besonders*, d. II, t. 1, Breslau: bey Wihelm Gottlieb Korn, 1786.
- Frost Robert, *The Oxford history of Poland-Lithuania*, t. 1: *The making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1569*, Oxford University Press, 2015.
- Gąsiorowski Antoni, Tomasz Jurek, Izabela Skierska, *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton / Instytut Historii PAN, 2010.
- Gąsiorowski sAntoni, Jurek Tomasz, Skierska Izabela, *Najstarsza księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1402–1541*, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2011.
- Gorczak Bronisław (ed.), *Archiwum książy Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. III: 1432–1534, Lwów, 1890.
- Goštautas Albertas, „Testamentas“, iš lotynų k. vertė Irena Katilienė, in: *Dailės istorijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. Antologija*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2012, p. 692–698.
- Gretschel Karl Christian Kanis, *Die Universität Leipzig in der Vergangenheit und Gegenwart*, Dresden: Hilscher'sche Buchhandlung, 1830.
- Gudavičius Edvardas, „Zigmanto II 1529 metų šalies privilegija“, in: *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, sud. Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, p. 15–29.
- Gudmantas Kęstutis, Nadežda Morozova (ed.), *Lietuvos metraščių Vavelio nuorašas = The Wawel Manuscript of the Lithuanian Chronicles*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017.

- Gudmantas Kęstutis, *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis: monografinis tyrimas ir kritinis leidimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024.
- Helbig H., „Leipzig, Universität“, in: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, 3. Auflage, t. IV: *Kop-O*, Tübingen: J.C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1960, p. 306–308.
- Hermelink Heinrich (Hrsg.), *Die Matrikeln der Universität Tübingen*, t. I: *Die Matrikeln von 1477–1600*, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1906.
- Hofmeister Adolf, *Die Matrikel der Universität Rostock*, t. VI–VII: *Personen- und Ortsregister*, Schwerin: Bärensprungsche Hofbuchdruckerei, 1919–1922.
- Hoppius Ioannes, „Oratio funebris“, į lietuvių k. vertė Ramunė Dambrauskaitė-Muralienė, Jolanta Gelumbeckaitė, in: Abraomas Kulvietis. *Pirmasis Lietuvos reformacijos paminklas*, par. Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Jablonskis Konstantinas, *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, sud. Vytautas Merkys, Vilnius: Mintis, 1973.
- Jasas Rimantas, „Paaiškinimai. Bychovco kronika“, in: *Lietuvos metraštis: Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jasas, Vilnius: Vaga, 1971.
- Jurginis Juozas, *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, Vilnius: Vaga, 1965.
- Jurginis Juozas, Ingė Lukšaitė, *Lietuvos kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus)*, Vilnius: Mokslas, 1981.
- Juška Albertas, *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997.
- Juška Albertas, „Rusnės parapija“, in: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. IV: *Rahn – Žvižėžeris*, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas / Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, s. v.
- Komorowski Joannes, „Memoriale Ordinis Fratrum Minorum a. fr. Ioanne de Komrowo compilatum“, in: *Pomniki Dziejowe Polski*, t. V, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961.
- Kosman Marceli, *Reformacja i kontrreformacja w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej*, Wrocław: Ossolineum, 1973.
- Köstlin Julius (Hrsg.), *Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger Philosophischen Facultät 1518–1537 und die ordentlichen Disputationen 1536–1537*, Halle: Max Niemeyer, 1888.
- Köstlin Julius (Hrsg.), *Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger philosophischen Fakultät 1538–1546 und die öffentlichen Disputationen derselben Jahre*, Halle: Max Niemeyer, 1890.
- Kracik Jan, *Vix venerabiles. Z dziejów społecznych niższego kleru parafialnego w archidiecezji krakowskiej w XVII–XVIII wieku*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1982.
- Kraszewski Józef Ignacy. *Wilno: od początków jego do roku 1750*, t. IV, Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1842.
- Krašėvskis Juzefas Ignacas, *Vilnius: Nuo jo pradžios iki 1750*, t. IV, iš lenkų k. vertė Kazys Uscila, iš lotynų k. vertė Violeta Radvilienė, Vilnius: Mintis, 2021.

- Kulvietis Abraomas, *Pirmasis Lietuvos reformacijos paminklas*, par. Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Kurczewski Jan, *Kościół Zamkowy, czyli Katedra wileńska: w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. II: *Źródła historyczne*, Wilno: drukiem Józefa Zawadskiego, 1910.
- Kurczewski Jan, *Kościół Zamkowy, czyli Katedra wileńska: w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. III: *Streszczenie aktów kapituły wileńskiej*, Wilno: drukiem Józefa Zawadskiego, 1916.
- Lasicius Iohannes Polonus, *Pro Volano et puriore religione, defensoribusque eius, aduersus Antonium Posseuinum socium Iesu, Scriptum Apologeticum*, in: Andreae Volani *Libri quinque contra Scargae Iesuitae Vilnensis septem, missae sacrificiique eius columnas [...]. Adiecta est tam Volani [...] aduersus Ant. Posseuinum [...] defensio [...] Auctore Iohanne Lasicio Polono [...] ad M. Do. Hiero. Filipowski, Vilnae: per Danielelem Lancicium*, 1584.
- Lazutka Stanislovas, „Istorinis Alberto Goštauto vaidmuo kodifikuojant pirmąjį Lietuvos statutą“, in: *Pirmasis Lietuvo statutas ir epocha. Straipsnių rinkinys*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
- Lebedys Jurgis, *Mikalojus Daukša*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963.
- Lebedys Jurgis, „Jurgio Zablockio kilmė (Iš akademiko K. Jablonskio palikimo)“ (1966), in: Idem, *Lituanistikos baruose*, t. I: *Studijos ir straipsniai*, par. Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 66–77.
- Lietuvių enciklopedija*, t. XXXV, Boston, 1966.
- [Lilienthal Michael], *Erleutertes Preussen, oder Auserlesene Anmerkungen ueber verschiedene zur Preußischen Kirchen-, Civil- und Gelehrten-Historie gehörige besondere Dinge, woraus die bisherigen Historien-Schreiber theils ergänzt, theils verbessert, Auch viele unbekannte historische Warheiten ans Licht gebracht werden*, t. IV: *Nebst denen dazu gehörigen Registern*, Königsberg: bey Martin Hallervords Erben, 1728.
- Lukšaitė Ingė, „Stanislovas Rapolionis ir reformacijos idėjos“, in: *Stanislovas Rapolionis*, sud. Eugenija Ulčinaite ir Juozas Tumelis, Vilnius: Mokslo, 1986, p. 62–96.
- Lukšaitė Ingė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažajoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Lukšaitė Ingė, „Reformacijos Lietuvoje raida ir evangelikų bažnyčių istorija XVI–XVIII a.“, in: *Lietuvos evangelikų bažnyčios: Istorijos metmenys*, sud. Arthur Hermann, Vilnius: Baltos lankos, 2003.
- Lukšaitė Ingė, *Die Reformation im Großfürstentum Litauen und in Preussisch-Litauen (1520er Jahre bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts)*, übersetzt von Lilija Küstling und Gottfried Schneider, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2017.
- Lukšaitė Ingė. *Kai tikėjimas keitė pasaulį... Reformacija Lietuvoje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.
- [Melanchthon Phillip], *Melanchthons Briefwechsel. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe*, t. 10: *Texte 2605–2865 (1541)*, bearbeitet von Marion Bechtold, Matthias Dall'Asta, Heidi Hein, Simone Kurz und Christine Mundhenk, Stuttgart–Bad Cannstatt: Frommann–Holzboog, 2009.

- [Melanchthon Phillip], Melanchthons *Briefwechsel. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe*, t. 11: *Personen A–E*, bearbeitet von Heinz Scheible, Stuttgart–Bad Cannstatt: Frommann–Holzboog, 2003.
- [Mencelijus Jeronimas], „Iš Jeronimo Mencelijaus dedikacijos Mikalojui Radvilai“, in: *Stanislovas Rapolionis*, sud. Eugenija Ulčinaitė ir Juozas Tumelis, Vilnius: Mokslo, 1986, p. 243–245.
- Michellini Guido, *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
- Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. Dešimt įvairaus istorinio turinio fragmentų*, Vilnius: Vaga, 1966.
- Möller Friedewald, *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, t. 1: *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, (Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V., t. 11), Hamburg: Verein für Familienforschung in Ost- und Westpreußen, 1968.
- Moeller Friedewald (bearbeitet von Walter Müller-Dultz et al.), *Das „Zwischenmanuskript“ zum Altpreußischen evangelischen Pfarrerbuch*, t. 7: *Tabor bis Zywiets*, (Verein für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V. Quellen, Materialien und Sammlungen zur Altpreußischen Familienforschung (QMS), t. 19/7), Hamburg, 2014.
- Najemy John M., „Introduction: Italy and the Renaissance“, in: Idem, *Italy in the Age of the Renaissance*, Oxford University Press, 2004, p. 1–17.
- Nauert Charles G., *Humanism and the Culture of Renaissance Europe*, 2nd ed., Cambridge University Press, 2006.
- Ochmański Jerzy, *Dawna Litwa: Studia historyczne*, Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze, 1986.
- Ochmanskis Ježis, *Senoji Lietuva*, vertė Reda Griškaitė, Ona Mickevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1996.
- Pawlowska-Butterwick Wioletta, Jovaiša Liudas (ed.), *Vilniaus ir Žemaičių katedrų kapitulų statutai*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015.
- Pedersen Olaf, *The first universities. Studium generale and the origins of university education in Europe*, Cambridge University Press, 2000.
- Petkūnas Darius, „Liturgija kaip veiksnys lietuvių ir prūsų tautinei tapatybei išsaugoti Prūsijos kunigaikštystėje XVI amžiuje“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2018, Nr. 45, p. 15–38.
- Petrauskas Rimvydas, *Galia ir tradicija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2016.
- Pociūtė Dainora, *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995.
- Pociūtė Dainora, „Abraomas Kulvietis Liuvono universitete“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2007, t. 9, p. 99–120.
- Pociūtė Dainora, *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008.
- Pociūtė Dainora, „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų tikėjimo išpažinimas Lietuvoje“, in: *Abraomas Kulvietis. Pirmasis Lietuvos reformacijos paminklas*, par. D. Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

- Pociūtė Dainora, *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.
- Ragauskas Aivas, „Pirmasis Vilniaus katedros mokyklos „paminėjimas“ 1397 m.: tarp mitų ir faktų“, in: *Istorija*, 2023, t. 130 (2), p. 5–40.
- Ročka Marcelinas, „Abraomo Kulviečio bibliotekos autoriai ir knygos; Abraomo Kulviečio bibliotekos pobūdis“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 71–94.
- Ročka Marcelinas, „Jono Andruševičiaus eilės (1971)“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 219–224.
- Rotmarus Valentinus [et al.], *Annales Ingolstadiensis Academiae*, pars I: *Ab anno 1472 ad annum 1572*, Ingolstadii: apud I. W. Krull, 1782.
- Rowell Stephen Christopher (ed.), *Acta primae visitationis diocesis vlnensis anno domini 1522 peractae. Vilniaus Kapitulos Archyvo Liber IIb atkūrimas, (Historiae Lituaniae Fontes Minores VIII)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
- Rubin Miri, Walter Simons, *The Cambridge History of Christianity: Christianity in Western Europe c. 1100–c. 1500*, Cambridge University Press, 2009.
- Rukša Antanas, „Humanizmo skleidimasis XVI a. Lietuvoje“, in: *Aidai*, 1967, Nr. 4, p. 164–174.
- Schillings A., *Matricule de l'Université de Louvain*, t. IV/1; IV/2: *Fév. 1528 – Fév. 1569*, Bruxelles: Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique, 1961.
- Sembritzki Johannes ir Artur Bittens, *Geschichte des Kreises Heydekrug*, Memel, 1920 (liet. vert. Johannes Sembritzki & Artur Bittens, *Šilokarčemos apskrities istorija*, Šilutė: Šilutės kraštytyros draugija, 2008).
- Topolska Maria Barbara, *Spółeczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, Poznań–Zielona Góra: Bogucki. Wydawnictwo Naukowe, 2002.
- Tschackert Paul, *Urkundenbuch zur Reformationgeschichte des Herzogthums Preußen*, t. 2: 1523 bis 1541, (*Publicationen aus den k. Preußischen Staatsarchiven* 44), Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1890.
- Tumelis Juozas, „Dokumentai ir raštai apie Stanislovą Rapolionį. [Paaiškinimai]“, in: *Stanislovas Rapolionis*, sud. Eugenija Ulčinėitė ir Juozas Tumelis, Vilnius: Mokslas, 1986, p. 178–247.
- Tumelis Juozas, „Stanislovas Rapolionis ir jo laikai“, in: *Stanislovas Rapolionis*, sud. Eugenija Ulčinėitė ir Juozas Tumelis, Vilnius: Mokslas, 1986, p. 8–62.
- Ulčinėitė Eugenija, Juozas Tumelis (sud.), *Stanislovas Rapolionis (Lietuvos mokslo paminklai)*, Vilnius: Mokslas, 1986.
- Weissenborn Hermann, *Acten der Erfurter Universität*, d. 2: *Allgemeine und Facultätsstatuten von 1390–1636. Allgemeine Studentenmatrikel, zweiter Teil (1493–1636)*, Halle: Otto Hendel, 1884.
- Weissenborn Hermann; Adalbert Hortschansky, *Acten der Erfurter Universität*, d. 3: *Register zur allgemeinen Studentenmatrikel (1392–1636)*, Halle: Otto Hendel, 1899.

- Wesseling Klaus-Gunther, „Wotschke, Theodor Otto Gustav“, in: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)*, t. 14, Bautz: Herzberg, 1998, Sp. 73–80.
- Węsierski Andrzej, *Libri quattuor Slavoniae reformatae*, Warszawa: PWN, 1973 = Andreae Wengerscii *Libri quattuor Slavoniae reformatae, continentes historiam ecclesiasticam ecclesiarum Slavonicarum, inprimis Polonicarum, Bohemicarum, Lithuanicarum, Russicarum, Prussicarum, Moravicarum etc. ab apostolorum tempore usque ad nostra tempora, quibus additur appendix variorum monumentorum ad res ecclesiasticas Slavoniae pertinentium [...]*, Amstelodami: apud Janssonio Waesbergios, 1679.
- Wiśłocki Władisław (ed.), *Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis 1487–1563*, (Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce, t. 4), Kraków, 1886.
- Wólkiewicz Ewa, „The ecclesiastical proletariat? The income of the lesser clergy in the late Middle Ages exemplified with the accounting book of St. Martin's altar“, in: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 2019, t. 67, p. 3–16.
- Wotschke Theodor, „Abraham Culvensis. Urkunden zur Reformationsgeschichte Lithauensis“, in: *Altpreussische Monatsschrift*, Königsberg, 1905, t. 42, p. 153–252.
- Zinkevičius Zigmąs, *Lietuvių kalbos istorija*, t. III: *Senųjų raštų kalba*, Vilnius: Mokslo, 1988.
- Zinkevičius Zigmąs, „Mikalojus Siautėla“, in: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. IV: *Rahn – Žvižėžeris*, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas / Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, s. v.

The Making of a Culture Hero: Jurgis Eišiškietis of Many Hats and his Milieu in Sources and Historiography

Summary

The study focuses on the identity of Jurgis Eišiškietis (*Georgius de Eyxyski; Georg Eyschitzki*), a Master of Liberal Arts, and on his role in the efforts to open a secular private school for the sons of the nobility in Vilnius. Two sources related to him are extant: (1) an entry in the protocols of the capitular session of the Vilnius Cathedral Chapter of 28 April 1539 and (2) a letter of Duke Albert of Prussia (*Albrecht von Preußen*) to Philipp Melanchthon of 16 June 1541, recommending Jurgis of Eišiškės, who is going to the University of Wittenberg, to his care.

The study states that the main initiator of the school was Albertas Goštautas, the grand chancellor of the Grand Duchy of Lithuania. It is quite safe to say that Goštautas's project of the reform of the state of Lithuania included the necessity to create educational institutions that would nurture the political class. It is quite likely that Goštautas's secretary Jan Wilamowski was his *de facto* trustee for education. As a clergyman of the lower orders and a Master of Liberal Arts, Jurgis Eišiškietis fulfilled the qualifications of a rector of a cathedral school. After the death of his patron Albertas Goštautas (late in 1539) and with the support of Duke Albert of Prussia, Jurgis was probably looking for new prospects and was recommended by him for studies at the prestigious University of Wittenberg. It cannot lead to the conclusion that Jurgis had broken with his former denomination and become a Protestant, and all the more reason not to assume that the initiative to establish the school was related to the desire to spread Protestant ideas in Vilnius.

A critical review of Lithuanian and Polish historiography aims at refuting and rejecting the errors and hypotheses that have accumulated over time and are no longer relevant. Identification of Jurgis Eišiškietis with Jurgis Zablockis, an early Protestant author and a preceptor of young people, as well as with *Gregorius Vilnensis*, the pastor of Rusnė, is rejected. There are no direct confirmations that Jurgis of Eišiškės was the same person as *Georgius Haustintz Lituanus / Georgius Hauschicz Lituanus / Magister Georgius Heuschitz, Lituanus*, a student of Wittenberg and Königsberg universities. No scholar has been able to find out what *Haustintz* etc. means, so the firm identification of this student with Jurgis of Eišiškės, which has taken root in German studies and has been adopted from them in Lithuania, cannot be considered justified.

The workings of historical imagination itself are equally interesting and worthy of further exploration. Historians of Protestantism in Lithuania have created various stories about Jurgis Eišišketis's alleged connections with the figures of early Protestantism, especially Abraham Kulvietis, and about his later life. These stories are not based on any sources. In our study, the figure of Jurgis Eišišketis and the situations linked to previous research on him are described by the metaphors of 'the grotesque' and '*le théâtre d'ombres chinoises*'. They point to the inconstancy and incompleteness of the images and at the same time to their subordination to the historian's individual imagination and taste.

KEYWORDS: Jurgis Eišišketis; Albertas Goštautas; Georgius Haustintz Lituanus; Reformation; Vilnius Cathedral school.

Henriko Valua 1573 m. elekcijos laikotarpio proginė poezija: Jeano de La Gessée *Henriada*

RASA MARIJA ŠILEIKIENĖ

Nepriklausoma tyrėja
rasa.m.sileikiene@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-9861-2477>

ANOTACIJA. Straipsnio objektas – XVI a. antros pusės prancūzų poeto, rašiusio Jeano de La Gessée slapyvardžiu, proginės poezijos rinkinys *Henriada* (*Henrias*) lotynų kalba, dedikuotas Abiejų Tautų Respublikos valdovu išrinktam Anžu kunigaikščiui Henrikui Valua. Straipsnis yra ciklo, kuriame nagrinėjami skirtingi šio leidinio aspektai, dalis. Jame aptariamos šio netyrinėto rinkinio sukūrimo aplinkybės, struktūra, dedikatai, tarp kurių yra ir ATR pasiuntinybės į Prancūziją nariai. Straipsnyje taip pat atskleidžiami nauji autoriaus biografijos duomenys, prisidedantys prie autoriaus tapatybės ir slapyvardžio problemos išaiškinimo.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Abiejų Tautų Respublika XVI a.; Henrikas Valua; XVI a. neolotyniškoji literatūra; *Henriada*; Jean de La Gessée; Louis d'Amboise.

ĮVADAS

Anžu kunigaikščio Henriko Valua išrinkimo Abiejų Tautų Respublikos valdovu ir neilgo jo valdymo laikotarpiu Prancūzijoje sukurta literatūra, susijusi su šiais Europai svarbiais įvykiais, yra gana gausi ir įvairaus pobūdžio, ir nors ji reguliariai sulaukia didesnio ar mažesnio lenkų, prancūzų ir kt. tyrėjų dėmesio, nemažai tekstų tebėra menkai ištirti ar visai netyrinėti. Šalia šia tema rašiusių

Received: 11/03/2024. **Accepted:** 17/05/2024.

Copyright © 2024 Rasa Marija Šileikienė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

poetų, kaip antai Philippe'o Desportes'o, kūrinių aptarimo¹, kiek daugiau nagrinėta istorinio pobūdžio proza – Lenkijos ir Lietuvos istorijos veikalų (ypač Jano Herburto iš Felštino kronikos) vertimai ir perdirbiniai², mažiau – proginė poezija prancūzų kalba ir proginės politinio pobūdžio brošiūros, o lotyniškieji proginės poezijos kūriniai į tyrimų lauką, be kai kurių išimčių³, beveik nėra patekę. Tai veikiausiai lėmė prancūzų literatūros gimtąja kalba gausa, ilgai vyravusi tendencija panegirinio ir propagandinio pobūdžio kūrinius laikyti nereikšmingais ir lenkų (taip pat lietuvių) istorinėje sąmonėje įsitvirtinęs neigiamas valdovo Henriko Valua įvaizdis. Tačiau tiek prancūziškieji, tiek lotyniškieji 1573–1574 m. proginiai kūriniai yra to meto Valua dvaro meninio skonio išraiška, jie liudija istorijos realijas, ideologinę poziciją, politines nuotaikas, tad gali būti laikomi istorinės informacijos šaltiniu. Atsižvelgtina ir į didesnę lotyniškųjų kūrinių universalumą: jie buvo skirti labiau išsilavinusiems to meto skaitytojams, dvariškiams, politikams, diplomatams bei 1573 m. rugpjūtį į Paryžių atvykusiai ATR delegacijai – platesnei tarptautinei auditorijai nei prancūziškieji proginiai elekcijos meto kūriniai. Iš jų išsiskiria dvaro poeto, rašiusio *Jean de La Gessée* vardu, eilių rinkinys *Henriada* (*Henrias*), kurį dėl apimties, turinio ir išbaigtos kompozicijos galima vadinti vienu reikšmingiausių

¹ Kalbant apie ATR vaizdavimą XVI a. prancūzų literatūroje, Desportes'o satyrinis eilėraštis „Atsisveikinimas su Lenkija“ (*Adieu à la Pologne*) yra tapęs „kanoniniu“ kūriniu ir paprastai būna nagrinėjamas kartu su jam atsakančiais Jano Kochanowskio lotyniškais poleminiais eilėraščiais, pirmiausia „Atsakymu kudakuojančiam gališkam gaidžiui“ (*Gallo crocitantī amoibē*); apie tai žr., pvz., Juliusz Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Pierwsi królowie elekcyjni*, Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax“, 1963, p. 79–86; Dorota Połćwiartek-Dremierre, „Pierwsze polsko-francuskie rendez-vous kultur. Polski epizod Henryka Walezego“, in: *Roczniki Humanistyczne*, 2015, t. 63, Nr. 1, p. 205–223; taip pat Genovaitė Dručkutė, „Lietuvos vardas senuosiuose prancūzų tekstuose: įvaizdžio link“, in: *Literatūra*, 2010, Nr. 51 (4), p. 7–18. Ši laike išsitęsusi poetinė polemika buvo aptarta ir prancūzų tyrėjų, pvz., Jacques Lavaud, *Un poète de cour au temps des derniers Valois: Philippe Desportes (1546-1606)*, Paris: E. Droz, 1936, p. 230–233; iš naujesniųjų plg. Rory Finnin, „Attendants to the Duel: Classical Intertexts in Philippe Desportes's 'Adieu à la Pologne' and Jan Kochanowski's 'Gallo Crocitantī'“, in: *Comparative Literature Studies*, Penn State University Press, 2007, t. 44, Nr. 4, p. 458–483.

² Rita Mazzei, „L'elezione del 1573 e le prime storie di Polonia pubblicate in Francia“, in: *Rivista Storica Italiana*, 2008, t. 120, sąs. 2, p. 459–502.

³ Apie Jeano Dorat eiles lotynų kalba ATR delegacijai skirtų renginių scenarijui žr. Ewa Koci-szewska, „War and Seduction in Cybele's Garden: Contextualizing the Ballet des Polonais“, in: *Renaissance Quarterly*, Chicago: University of Chicago Press, 2012 (Fall), t. 65, Nr. 3, p. 809–863.

1573 m. „rinkimų poezijos“ leidinių⁴. Šio rinkinio bendriausias ypatybes, tematiką, istorinį ir literatūrinį kontekstą bei autorystės klausimą esame pristatę ankstesniame straipsnyje, laikytiname įvadu į problemas, nagrinėtinas kur kas išsamiau⁵.

Šio straipsnio tikslas – plačiau atskleisti *Henriados* sukūrimo aplinkybes, aptarti dedikatus, išnagrinėti struktūrą ir kompoziciją, rekonstruoti rinkinio kūrinuose pasirodančias kai kurias menkai tyrinėtos autoriaus biografijos detales. Kitą tyrimo dalį, ketinamą pateikti vėliau, sudarys šio rinkinio literatūrinių ypatybių, autoriaus imitacijos šaltinių ir literatūrinių įtakų aptarimas, be to, tikslinga atskirai panagrinėti sudėtingą autorystės problemą. Atlikdami šį tyrimą, šalia kitų tradicinių filologijos ir istorijos tyrimų metodų, daug dėmesio skyrėme tekstologinei analizei ir įvairių tiek šio autoriaus, tiek viso 1573 m. elekcijos laikotarpio tekstų lyginimui.

PASTABOS APIE AUTORIŲ

Itin gausus prancūzų ir lotynų kalbomis rašiusio „Plejados“ sekėjo Jeano de La Gessée kūrybinis palikimas tyrinėtas gana fragmentiškai⁶ ir veikiausiai joks tyrėjas nėra studijavęs visos išlikusios jo kūrybos *in corpore*⁷, o lotyniškoji kūryba apskritai netirta. Tačiau šis poetas yra vienas svarbiausių Abiejų Tautų Respublikos temomis rašiusių elekcijos laikotarpio prancūzų autorių – tiek dėl

⁴ Tokia išvada darytina atlikus nuodugnią visų žinomų 1573–1575 m. Prancūzijoje išleistų ATR ir rinkimų tematikos leidinių peržiūrą, taip pat palyginus su Lenkijoje tuo metu išleistais šios tematikos leidiniais.

⁵ Rasa Marija Šileikienė, „Henriko Valua išrinkimo Abiejų Tautų Respublikos valdovu vaizdavimas lotyniškoje prancūzų poezijoje: J. de La Gessée ‘Henriada’ ir jos autorius“, in: *LMA Vrublevskių bibliotekos darbai*, 2022, p. 33–55.

⁶ Naujesni jo kūrybai prancūzų kalba skirti tyrimai (straipsniai arba kelių puslapių apimties knygų skyriai) yra šie (jų bibliografiniai duomenys pateikiami literatūros sąrašė): Jean-Philippe Labrousse (1991), Guy Demerson (1991), Klara Csűrös (1993), Denis Bjaï (2001), Claudine Jomphe (2002), Bruno Méniel (2004), Alexandre Piffault (2010), Richard Crescenzo (2014), Emmanuel Buron (2017). Piffault yra šiek tiek aptaręs ir *Henriadą*, kai kurie kiti tyrėjai jį yra tik paminėję.

⁷ Jo prozos knyga *Recueil des lettres missives, discours, & harangues familiales, de Jean de La Gessée*, Paris: Jean de Lastre, 1579, iki pirmųjų XXI a. dešimtmečių buvo laikoma neišlikusia. Tačiau vienas jos egzempliorius yra Italijoje, Perudžos *Biblioteca Augusta*, – jį buvo įsigijęs šios bibliotekos įkūrėjas humanistas ir bibliofilas Prospero Podiani (apie 1535–1615).

jam priskiriamų leidinių skaičiaus⁸, tiek dėl ypatingo domėjimosi Lenkijos ir Lietuvos istorija ir prancūzų poetams netipiškos ypač teigiamos nuostatos šių kraštų atžvilgiu⁹. Kai kurie prancūziškieji jo kūriniai ATR tematika (daugiausia sonetai) yra sulaukę ir šio tokio lenkų bei prancūzų tyrėjų dėmesio¹⁰.

Nagrinėjant La Gessée, priklausiusio Henriko Valua jaunesnio brolio Alansono (nuo 1576 m. – Anžu) kunigaikščio Pranciškaus Valua dvarui, kūrybą, pirmiausia kyla abejonių dėl autoriui paprastai priskiriamos tapatybės. Tradiciškai Jeanas de La Gessée tapatinamas su Gaskonijos Movzeno miestelyje protestantų miestelėnų Gesse'ų šeimoje gimusiu Jeanu Gesse'u. Tačiau tekstų turinys neatitinka šio asmens bei jam priskiriamos menkai dokumentuotos biografijos¹¹, taip pat neatrodo prasminga tekstų pagrindu toliau pildyti esamą

⁸ Esama 7–8 tokių leidinių, vienaip ar kitaip jau susietų su Jeano de La Gessée vardu (tiksliau, slapyvardžiu). Atlikus elekcijos laikotarpio leidinių lyginamąjį tyrimą galima teigti, kad jo autorystei priskirtina kur kas daugiau nedidelės apimties proginų leidinių (gali būti apie 15).

⁹ Kitas svarbus lotyniškai rašęs elekcijos laikotarpio poetas (neskaičiuojant mažiau reikšmingų) – trijų Henrikui Valua dedikuotų eilėraščių rinkinių autorius Jacobas Falckenburgas, su Habsburgų dvaru susijęs Lenkijos vokiečių, atvykęs į Prancūziją kartu su Karolio IX nuotakos Elžbietos Habsburgaitės palyda, 1573 m. palaikęs ryšius su Mikalojumi Kristupu Radvila Našlaitėliu, buvusi vienu iš jo mecenatų. 1573 m. elekcijai skirti šie rinkiniai: *De Polonia in fortissimi magnanimique herois, christianissimi Francorum regis Caroli IX [...] fratris Dom. Henrici [...] commendationem [...]. Autore Regio Franciae alumno [...] Iakobo à Falckenburg [...]*, Lutetiae Parisiorum: ex off. Federici Morelli, 1573; *In Regium Et Magnificum Serenissimi potentissimique Poloniae Regis Henrici, Filii et Fratris Regum Franciae, Andium Ducis, in urbem Lutetia[m] Parisiorum Ingressum, Carmina Gratulatoria. Authore Iacobo a Falkenburg, dicto Milichio, Brande[n]burgo [...]*, Parisiis: ex off. Federici Morelli, 1573. Lenkų tyrėjai, regis, nėra domėjęsi šiuo poetu – galbūt tam turėjo įtakos kritiškas Juliusz Nowak-Dłużewski vertinimas (plg. Juliusz Nowak-Dłużewski, *op. cit.*, p. 46). Apie Falckenburgo asmenybę ir kūrybą išsamiau žr. Mark Carawan, *The Collected Works of J. M. Falckenburg. A Thesis Submitted for the Degrée of PhD at the University of St Andrews*, 1989; Lée Piepho, „Paulus Melissus and Jacobus Falckenburgius: Two German Protestant Humanists at the Court of Quén Elizabeth“, in: *The Sixteenth Century Journal*, 2007 (Spring), t. 38, Nr. 1, p. 97–110.

¹⁰ Juliusz Nowak-Dłużewski, *op. cit.*, p. 80; Venceslas Lednicki, „Les sonnets de Jean de la Jessée sur la Pologne et son roi Henri Valois“, *Archivum Neophilologicum*, Cracoviae, 1930, t. 1, p. 107–126; Richard Crescenzo, „La ‘Poloniade’ de Jean de la Gessée (1583)“, in: *Poésie de cour et de circonstance, théâtre historique [...]*, sous la dir. de Marie-Laure Acquier et Emmanuel Marigno, Éditions L'Harmattan, 2014, p. 193–206. Keli šio autoriaus sonetai išversti į lenkų kalbą, žr. *Polska i Polacy w literaturze francuskiej (XIV–XIX w.)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2016, p. 28–30.

¹¹ Neišlikę jokio oficialaus dokumento iš apie 10 m. trukusio aktyviausio La Gessée gyvenimo ir kūrybos laikotarpio dvaro aplinkoje, Paryžiuje ir Nyderlanduose (be leidinių šiuo vardu

hipotetinę biografiją (panašiu keliu yra nuėjusi poeto biografinė tradicija¹², šiuo metu, regis, pakliuvusi į aklavietę¹³), nes, bandant išspręsti prieštaringumus, kuriamas nelogiškas, to meto luominėje visuomenėje nei istoriškai, nei psichologiškai neįmanomas asmens portretas. Apsvarstę klaidingos identifikacijos ir slapyvardžio galimybę, manome nustatę asmenį, kurio biografija ir bruožai atitiktų kūryboje pasirodančias autobiografines detales, pažiūras, socialinę padėtį ir lyrinio subjekto raišką. Taigi autoriumi laikome ne tariamąjį Pranciškaus Valua „dvaro sekretorių“¹⁴, „kilminguoju apsimetantį“ (neretas teiginys naujesnių laikų literatūroje apie šį poetą) provincijos miestelėną Jeaną Gessė'ą, bet modifikuotą bajorišką šios pavardės formą slapyvardžiu pasirinkusį Anžu kunigaikščio Henriko Valua dvariškį, vėliau – Pranciškaus Valua pirmąjį dvariškį Louis de Clermont'ą d'Amboise'ą de Bussy (1551–1579), amžininkų minėtą kaip poetą, „išmaniusį literatūros reikalus“¹⁵.

ir kelių dedikacijų jam). Paprastai nurodomi La Gessée gimimo metai (1550 ar 1551) buvo apskaičiuoti tik pagal autoriaus amžiaus paminėjimus jo tekstuose ir automatiškai priskirti Jeanui Gessė'ui. Išlikusių dokumentų, iš kurių aiškėtų bent apytikrė Jeano Gessė'o gimimo data, nėra. Iš kelių Žero ir Žemųjų Pirėnų departamentų archyvuose esančių dokumentų tegalima konstatuoti, kad asmuo egzistavo ir priklausė šiai kartai. La Gessée apytikriai mirties metai (apie 1596 ar iki 1600 m.) nurodomi remiantis paskutiniųjų kūrinių leidimo datomis bei asmens tokia pavarde paminėjimais poroje 1596 m. rašytinių šaltinių (be išimčių neoficialiuose dokumentuose ir itin problemiškuose kontekstuose, kur šiuo vardu gali prisistatyti tiek Jeanas Gessė'as, tiek kitas asmuo).

¹² Naujausią La Gessée biografiją (didžiąja dalimi hipotetinę) bei leidinių bibliografiją yra sudaręs Jean-Philippe'as Labrousse'as (Jean-Philippe Labrousse, „Biographie de Jean de La Gessée“, in: *Les Jeunesses, par Jean de La Gessée*, Paris: S.T.M.F., 1991, p. VII–XXV). Jo gyvenimą, nevengdamas laisvų interpretacijų, taip pat kiek analizavo šveicarų bibliofilas Jean-Paulis Barbier-Muelleris (Jean-Paul Barbier, *Ma bibliothèque poétique. Quatrième partie*, t. 3: *Contemporains et successeurs de Ronsard de la Gessée à Malherbe*, Librairie Droz, 2002, p. 6 ir toliau).

¹³ Dėl jo tarnybos ir padėties neatitikimų plg. Catherine Magnien-Simonin, „Le Recueil des Lettres missives, Discours et Harangues familiaires de Jean de la Gessée (1579), un recueil exemplaire?“, in *L'exemplarité épistolaire*, éd. Maria Cristina Panzera, Presses Universitaires de Bordeaux, 2013, p. 159–172.

¹⁴ Pranciškaus Valua „dvaro sekretoriumi“ (*secrétaire de la chambre*) jis pirmąkart pavadintas tik didžiojo raštų leidinio *Premières oeuvres françaises* (*Les Premières Œuvres Françoysses de Jean de La Jessée*, Anvers: Christoffle Plantin, 1583; toliau – POF) antraštiniame puslapyje, o iki tol leidiniuose jokios jo pareigos nenurodytos. Tačiau neabejotina, kad Henriko III brolio dvarui šis asmuo priklausė maždaug nuo 1575 m., t. y. nuo tada, kai prie šio dvaro prisijungė d'Amboise'as.

¹⁵ Dalį esminių argumentų pateikėme ankstesniame straipsnyje (Rasa Marija Šileikienė, *op. cit.*), tačiau jų esama gerokai daugiau. Svarbiausi mūsų tyrinėti teminiai atspirties taškai, padedantys aiškiau įžvelgti autoriaus asmenybę, yra tokie: gimimo data, chronologinės ir faktų

Šis slapyvardžio–aloni mo atvejis sudėtingesnis tuo, kad ne tik kūriniai pasirašyti kito realaus asmens vardu (tokia praktika Renesanso ir Baroko laikais nestebina, ji buvo gaj i tiek Prancūzijoje, tiek kitur – pavyzdžiui, Lietuvos literatūroje minėtinas Vilniaus universiteto profesoriaus jėzuito Laurencijaus Bojerio ir studento Kristupo Zavišos atvejis), bet „pasiskolinti“ ir kai kurie kertiniai to asmens biografijos elementai (gimimo vieta ir tariamų šeimos narių vardai), taip sukuriant išorinį *quasi* asmens įspūdį šio rašytojo nepažinojusiems¹⁶.

Apibendrinant įvairiuose La Gessée tekstuose atsiskleidžiantį „vidinį aš“ ir papildžius jo portretą informacija iš lotyniškų kūrinių, taip pat atsižvelgiant į su šiuo autoriumi sietinus kitaip pasirašytus leidinius, galima konstatuoti, kad juos galėjo sukurti tik palyginti gerai su tuometine literatūra apie Abiejų Tautų Respubliką susipažinęs asmuo, besidomintis istorija, turįs itin gerą humanistinį išsilavinimą, poetas, seniai dalyvaujantis Henriko Valua aplinkoje, jam artimas, kilmingas, veikiausiai jo dvariškis, tikėtina i lankęsis Krokuvoje, anksčiau buvęs artimas Karolio IX dvarui, katalikas, karys, gerai pažįstas Paryžiaus,

prieštaros, religinės pažiūros, adresatų, paži nčių ratas, dvaro tematika, dvariškio gyven senos detalės, jausminis ir emocinis gyvenimas, autoriaus vardo ir slapyvardžio saviinterpretacijos ir anagramos (pastarosiose randame Louis d'Amboise'o vardo formas).

Be Théodore'o Agrippa d'Aubigné (mini kelis kartus įvairiuose kūriniuose), Pierre'o de L'Estoile'io (Pierre de L'Estoile, *Mémoires-journaux*, t. 1: *Journal de Henri III 1574–1611*, Paris: Tallandier, 1982 (Fac-sim., Paris: Jouaust, 1875–1896), p. 322) paminėjimų ir paskirų d'Amboise'o autorystės kūrinių, pvz., Margaritos Valua rankraštiniam eilių albume, taip pat vyraujančio „poeto“ mito, amžininkas bibliografas François Grudé de La Croix du Maine'as veikale *Biblioteka (Premier volume de la bibliothèque du sieur de La Croix du Maine [...])*, Paris, 1584, p. 290) jį priskiria rašytojams ir patvirtina buvus „daug“ jo parašytų „kol kas neišleistų prancūziškų eilėraščių ir poemų“ – neabejotina, kad tuos kūrinius jis buvo matęs. Tačiau La Croix du Maine'as nežinojo jį rašius slapyvardžiu, nes kaip atskirą autorių nurodė ir La Gessée, bet apie pastarąjį, savo amžininką, nepateikė visiškai jokių biografinių duomenų, išskyrus tai, kas nurodyta leidinių antraštiniuose puslapiuose. Išskirtinį d'Amboise'o išsilavinimą, iškalbą ir „draugystę su Mūzomis“ minėjo ir kiti amžininkai, tarp jų italų diplomatai.

- ¹⁶ Neatmestina, kad humoro jausmu garsėjęs d'Amboise'as, eilėse gana demonstratyviai pabrėždamas tariamąją „tėvynę“ Gaskoniją, ne vien prisidengė kito asmens iš to krašto vardu – jis sykiu žaidė stereotipišku „gaskono“ įvaizdžiu, implikuojančiu ir provincialumą, netašytumą, „žemumą“, t. y. realios savo socialinės padėties priešingybę. Susiklosčius nepalankioms istorinėms aplinkybėms, ši literatūrinė gudrybė, autoriui veikiausiai atrodžiusi itin išmoninga, nugramzdino jį į užmarštį kaip kūrėją, vietoje jo literatūros istorijoje leidusi „apsigyventi“ fantomiškam *Jeanui de La Gessée / Jessée* – Jeano Gesse'o vardo ir Louis d'Amboise'o kūrybos ir biografijos junginiui. Beveik nėra abejonių, kad d'Amboise'as naudojo ir kitus slapyvardžius (pvz., Paul de Vollant, François Rose, Attendant mieux G.D.P.P., F.L.P., Prancūzų bajoras ir kt.), tačiau jais pasirašė tik po vieną ar du leidinius, kuriuose asmeninių detalių nėra arba yra mažai; juose jis, be abejo, jau neprisistato gaskonu.

diduomenės, Bažnyčios asmenų, teisininkų ir literatų gyvenimą, tačiau kartu palaikantis ryšius su protestantais. Šis asmuo gerai pažinojo Margaritą Valua ir buvo jai artimas, jo santykiai su Henriku Valua vėliau, jam tapus Prancūzijos karaliumi, pasidarė komplikuoti, jis priklausė Pranciškaus Valua dvarui ir buvo gana svarbus jo narys, taip pat palaikė ryšį su katalikų partijos vadovu Henri de Guise'u ir visa Lotaringiečių gimine. 1573 m. jis dalyvavo La Rošelio (La Rochelle) apsiaustyje katalikų pusėje, paskui, atrodo, kurį laiką sirgo, tuomet prisijungė prie elekcijos įvykių ir iškilnių, galėjo be apribojimų bendrauti su prancūzų pasiuntinybės ATR nariais ir atvykusia ATR delegacija, artimai bendravo su teisininku ir istoriku François Baudouinu. Jo kūryboje esama ir daugiau ar mažiau tiesioginių nuorodų į d'Amboise'o asmenį. Atsižvelgiant į visą kontekstą, „bajoru ir kataliku apsimetančio gaskono miestelėno protestanto“ biografiją pildyti „nauja informacija“ neatrodo tikslinga¹⁷.

HENRIADA: LEIDINYS IR SUKŪRIMO APLINKYBĖS

Henriada (*Henrias*)¹⁸ išleista 1573 m. rugsėjo antroje pusėje (įžanginiame žodyje nurodyta rugsėjo 19 d.) Gilles'io Blaise'o (Aegidius Blasius) leidykloje

¹⁷ Vis dėlto egzistuoja ir La Gessée „gyvenimo pabaigos“ problema, nes slapyvardis gyvavo dar kone porą dešimtmečių po d'Amboise'o mirties 1579 metais. Ji veikiausiai aiškinama taip. Artimi jam asmenys, draugai ir kolegos dvariškiai, taip pat Pranciškus Valua pasirūpino išleisti dar neišleistus jo kūrinius, it tai darytų gyvas autorius. Tai galėjo lemti tiek moralinės nuostatos – pagarba ir protestas prieš karaliaus valią įvykdytą mirties nuosprendį, tiek pragmatiškas požiūris: 1578 m. La Gessée gavo neterminuotą karaliaus privilegiją leisti bet kuriuos savo kūrinius bet kurioje paties pasirinktoje vietoje (t. y. prieš išvykdamas su Pranciškaus Valua kariuomene į Flandriją šiuo vardu ją gavo d'Amboise'as; privilegijos tekstas įtrauktas POF pradžioje). Naudojantis tokia privilegija ir slapyvardžiu, vėliau buvo galima spausdinti ir kitų Pranciškaus Valua dvaro poetų kūrinius kiek problemiškesnėmis temomis. Atrodo, taip sudaryti pora proginių imtinai iki 1584 m. išleistų leidinių. Vienas jų skirtas paminėti Pranciškaus Valua, kitas – humanisto Jeano Morelio de Grigny, veikiausiai buvusio d'Amboise'o mokytoju, mirčiai. Po 1584 m. slapyvardis „nutyla“ iki trumpo pasirodymo 1595 m., po to nebeišleidžiama nieko. Kalbant apie didįjį POF rinkinį (1583), jau vien įžanginis lotyniškas eilėraštis nekelia abejonių, kad tai mirusio poeto raštų leidimas.

¹⁸ *I Gessei Mauvesii e Vasconia Henrias. Variis poematum, et carminum generibus illustrata, adiectis etiam diversis iconibus totius Regiae Valesiorum familiae. Ad serenissimum principem Henricum Valesium, Regem Poloniae, et Andium Ducem*, Parisiis: ex officina Aegidii Blasii, 1573 („J. de La Gessée, movzeniečio iš Gaskonijos, *Henriada*, išdėstyta įvairių žanrų poemomis ir eilėraščiais, taip pat papildyta įvairiais visos karališkosios Valua giminės paveikslais. Šviesiausiajam valdovui Henrikui Valua, Lenkijos karaliui ir Anžu kunigaikščiui“).

Paryžiuje. Leidinio dedikacijos lapė (l. Aii, arba l. 2r¹⁹) panaudota augalų ir gyvūnų motyvų vinjetė, priskiriama graveriui Olivier Codoré, rodo, kad Blaise'as galėjo bendradarbiauti su karališkojo spaustuvininko Denis Du Pré spaustuve (jo leidiniai puošti Codoré, kurio graviūras spausdino Du Pré, priskiriamomis vinjetėmis)²⁰. Šiuo metu žinoma tik apie vienuolika Blaise'o išleistų knygų, iš jų daugiau nei pusę sudaro La Gessée leidiniai²¹.

Henriadą sudaro 22 lapai *in quarto*. Pagal išlikusių egzempliorių skaičių (iš viso žinomi trys)²² galima spėti knygos tiražą nebuvus itin didelį ir cirkuljavus daugiausia karaliaus dvaro aplinkoje²³. Eilėraščiuose minimų įvykių datos rodo, kad jie sukurti 1573 m. rugpjūtį–rugsėjo pradžioje (t. y. rašyti

¹⁹ Leidinyje, pradedant nuo 5-o lapo, toliau naudojama dviejų tipų numeracija. Skaitytojo patogumui nurodomas variantas pagal skaitinį lapo numerį.

²⁰ Philippe Renouard, *Imprimeurs et libraires parisiens du XVIe siècle*, Paris: Service des travaux historiques de la ville de Paris, 1986, t. 4, p. 69.

²¹ Įdomu, kad 1573 m. Blaise'as leido vien tik La Gessée kūrinius: per šiuos metus išleistos 6 nedidelės apimties jo knygos ir dar viena autoriaus, pasirašiusio *Paul de Vollant* – veikiausiai dar vienu d'Amboise'o slapyvardžiu-alonimu (*Élection du sérénissime duc d'Anjou, roy de Poulongne [...] par P. de Vollant Tourangeois*, Paris: Gilles Blaise, 1573). Tokiu atveju jis leido (vieną po kitos!) ne nežinomų šaltinių finansuojamo neva kataliką vaizduojančio protestanto knygas, bet buvo remiamas d'Amboise'o, matyt, galėjusio skirti finansavimą, nors, kaip matyti iš La Gessée poezijoje reiškiamų skundų dėl mecenato paieškų, kūrybinio kelio pradžioje irgi nelengvai rasdavusio tam lėšų. Šiam įvykių vaizdui neprieštarauja tolesnė Blaise'o leidyklos istorija: nutrūkus La Gessée kūrinių srautui (tai sietume su pasikeitusiomis d'Amboise'o gyvenimo aplinkybėmis, perėjus į Pranciškaus Valua aplinką), leidyklos veikla 1574 m. visai nutrūko (į tai atkreipė dėmesį Philippe Renouard, *op. cit.*, p. 70) ir tik nuo 1581 m. šiek tiek atsigavo, tačiau menkai.

²² Paaiškėjo, kad, be 2 žinomų *Henriados* egzempliorių Mazarino bibliotekoje Paryžiuje (Bibliothèque Mazarine, 4° 10315 A-9 [Res]) ir Bezansono municipalinėje bibliotekoje (Bibliothèque municipale de Besançon, Sign. 223404), yra ir trečiasis, saugomas Nansi Stanislovo bibliotekoje (Bibliothèque Stanislas, Sign. 300087g), senuosiuose Lotaringijos fonduose, bibliotekai dovanotuose Stanislovo Leščinskio. Trys egzemplioriai neminimi nė vienoje bibliografijoje (pvz., Labrousse'as į La Gessée leidinių bibliografinį sąrašą įtraukė tik Bezansono egzempliorių, Andrew Pettegree ir kt. žinyne (*French Vernacular Books = Livres Vernaculaires Français: Books Published in the French Language Before 1601 = Livres Imprimés En Français Avant 1601*, ed. Andrew Pettegree, Malcolm Walsby, Alexander Wilkinson, 2007) *Henriada* nurodyta tiek prancūziškųjų, tiek lotyniškųjų leidinių tomuose atskirais leidiniais: lotyniškųjų leidinių tome nurodytas Mazarino bibliotekos egz. su korektūros klaida pavadinime, prancūziškųjų – tik Nansi bibliotekos egz.). Šiuo metu visus tris galima rasti jungtiniame Prancūzijos bibliotekų kataloge (*Catalogue collectif de France*).

²³ Mazarino bibliotekos egzempliorius anksčiau priklausė karališkojo italų kalbos dėstytojo Jacobo Corbinelli (1535 – apie 1590), kartu su Henriko Valua dvaru vykusio į Krokuvą, asmeninei bibliotekai. Corbinelli šią knygą galėjo įsigyti 1573 m. ar gauti dovanų iš autoriaus.

lygiai mėnesį), vykstant svarbiausiems šio elektijos etapo įvykiams – atvykus ATR pasiuntiniams (rugpjūčio 19 d.) ir Henriką Valua oficialiai paskelbiant ATR valdovu. 1573 m. rugsėjo 10 d. Prancūzijos karalius Karolis IX ir elektas Anžu kunigaikštis Henrikas Valua Paryžiaus Dievo Motinos katedroje ATR atstovams iškilminga priesaika patvirtino Pacta conventa ir Henriko artikus. Rugsėjo 13 d., sekmadienį, didžiojoje Paryžiaus Parlamento salėje Teisingumo rūmuose Henriku Valua, dalyvaujant valstybės pareigūnams, aukštuomenei, dvarieikiams, buvo iškilmingai įteiktas elektijos dekreto dokumentas, o vakare ATR delegacijai surengtas priėmimas Luvre, pasibaigęs šokiais. Rugsėjo 14 d. vyko visą dieną trukusi naujojo elekto iškilmingo žengimo į Paryžių ceremonija, išsamiai aprašyta įvairiuose šaltiniuose²⁴, – pasak amžininko lenko, „šiuo įžengimu ir svetingu priėmimu Paryžius parodė savo didybę“²⁵. Rugsėjo 15 d. Tiulri sode surengtas prašmatnus spektaklis „Ballet des Polonais“, prabanga ir išradingumu tuometinėje Europoje neturėjęs lygių. Spektakliui skirtos Jeano Dorat eilės buvo išleistos atskiru leidiniu²⁶, išliko

²⁴ Ji ypač gerai atspindėta to meto Paryžiaus miesto tarybos kanceliarijos dokumentuose (*Registres des délibérations du bureau de la ville de Paris*, t. 7: 1572–1576, éd. par François Bonnardot, Paris: Imprimerie Nationale, 1893, p. 99 ir toliau), taip pat žr. Emmanuelio de Noailles'io sudarytą dokumentų rinkinį (Emmanuel de Noailles, *Henri de Valois et la Pologne en 1572*, Paris: Michel Lévy frères, 1867, t. 3, p. 456 ir toliau). Juos papildo kiek vėlesni istorijos veikalų autorių amžininkų Théodore'o Agrippa d'Aubigné, Jacques'o Auguste'o de Thou aprašymai (Théodore-Agrippa d'Aubigné, *Histoire universelle*, t. 4: 1573–1575, Paris: Librairie Renouard, 1890, p. 176 ir toliau; Jacques Auguste de Thou, *Histoire universelle: depuis 1543 jusqu'en 1607*, traduite sur l'édition latine de Londres, Londres [i. e. Paris: s. n.], 1734, t. 7, p. 1 ir toliau).

Ne mažiau svarbūs ir lenkiškieji šaltiniai, ypač išsamus ATR pasiuntinybės kelionės dienoraštis, rašytas vieno iš pasiuntinių Mendzyžečo kašteliono Andrzejaus Górkos (*Diariusz poselstwa polskiego do Francji po Henryka Walezego w 1573 roku*, opr. Adam Przyboś, Roman Żelewski, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963, p. 106 ir toliau), taip pat plg. iškilmių aprašymą Januszo Józefowicziaus 1573 m. lapkričio 16 d. laiške Sofijai Jogailaitei, Braunšveigo-Liuneburgo kunigaikščienei (*Jagiellonki polskie w XVI wieku. Korespondencya Polska Królownej Zofii Jagiellonki Księżnej Brunświckiej i Królownej Jadwigi Jagiellonki Margrabiny Brandeburskiej [...]*, ed. Aleksander Przeździecki, Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1868, t. 4, p. 113–118). Šaltinių analizės požiūriu iki šiol svarbi išlieka Maciejaus Serwańskio monografija (Maciej Serwański, *Henryk III Walezy w Polsce*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1976).

²⁵ *Jagiellonki polskie [...]*, p. 117.

²⁶ Jean Dorat, *Magnificentissimi spectaculi, a Regina Regum Matre in hortis suburbanis editi, In Henrici Regis Poloniae invictissimi nuper renunciati gratulationem, Descriptio*, Paris: ex officina Federici Morelli, 1573.

spektaklio piešinių, jo motyvai pavaizduoti Valua gobelenuose, saugomuose Uficių galerijoje Florencijoje.

Rugsėjo 19 d. jokių renginių nevyko – buvo rengiami tolesni teisiniai dokumentai. Vis dėlto rinkinio įžanginiame žodyje nurodyta data gali būti neatsitiktinė – tai Henriko Valua gimimo diena (sukako dvidešimt dveji); atsižvelgiant į numanomas draugiškus judviejų su autoriumi ryšius, tai gali būti simbolinė dovana šia proga.

Iš *Henriados* teksto aišku ją buvus rašytą Henriko Valua pageidavimu ir užsakymu – tai daug kartų minima (l. 2r, l. 4v, l. 5v, l. 19v ir kt.)²⁷. *Henriados* struktūra, eilėraščių dedikatai ir išdėstymo tvarka rodo, kad rinkinys buvo suformuotas apgalvotai ir tikslingai, į dedikatų tarpą, be paties Henriko Valua, įtraukti svarbiausi su jo išrinkimu ir paskelbimu ATR valdovu susiję Prancūzijos ir ATR atstovai – Lenkijos ir Lietuvos pasiuntinybės nariai bei tuo metu formaliai ATR valdovo funkciją atlikęs Lenkijos primas Jokūbas Uchanskis, prie valdovo išrinkimo prisidėję prancūzų diplomatai (Jeanas de Monlucas, Gilles'is de Noailles'is), su Henriku Valua į ATR išvykstantys valstybės pareigūnai (Henri de Mesmes'as, Paulis de Foix, Philippe'as Hurault de Cheverny, Guy du Faur de Pibracas) ir kultūrai svarbūs asmenys (istorikas Baudoinas). Poetine forma trumpai pristatyta Henriko Valua genealogija – to šimtmečio Valua giminės atstovai.

1573 m. rudenį La Gessée išleido ir *Henriados* priedą prancūzų kalba – proginės poezijos leidinį *Soupirs de la France sur le Depart du Roi de Pologne [...]* („Prancūzijos atodūsiai dėl Lenkijos karaliaus išvykimo [...])“²⁸. Jį sudaro

²⁷ Plg. įžanginiame žodyje „[šis kūrinys] tau globojant ir skatinant ką tik buvo išleistas“ (*subque tutela, & auctoritate nominis tui nuperrime in vulgus exiit*, l. 2r). La Gessée poezijoje, ypač ankstyvesnėje, jo paties arba jam dedikuotuose kitų poetų įžanginiuose eilėraščiuose dažnai kartojama, kad jis esąs „karalių“, t. y. dvaro, poetas, „valdovai mėgstantys jo poeziją“ (taip pat yra ir *Henriadoje*). Kartais randame teiginių apie neva šio „protestanto“ „nesėkmingą bandymą patraukti valdovo dėmesį“ leidžiant jam dedikuotas knygas, pirmiausia *Henriadą* (neaišku, iš kur jis būtų galėjęs gauti lėšų tokioms pastangoms?), – jie rodo, kad apie leidinį rašyta jo neskaičius.

²⁸ *Les Soupirs de la France sur le Depart du Roi de Pologne [...]* Par I. La Gessée Mauvesinois, Paris: Gilles Blaise, 1573.

Šiuo metu galima patvirtinti egzistuojant šešis knygelės egzempliorius (jų visų taip pat nemini nė vienas žinynas): 1) Mazarino bibliotekoje (4° 10833 E-5 [Res]), 2) Nansi Stanislovo bibliotekoje (Sign. 300087j), 3) Bezansono municipalinėje bibliotekoje (Sign. 253896), 4) Krokuvos Čartoriskų bibliotekoje (Sign. 196 II Cim; šį egzempliorių nurodo Karolis Estreicheris (Karol Estreicher, *Bibliografia Polska*, t. 21: Lit. L, Kraków: Czcionkami Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1906, p. 26), 5) Varšuvos Nacionalinėje bibliotekoje (Biblioteka Narodowa), anksčiau priklausęs Tiškevičių Raudondvario bibliotekai (Sign. SD

27 sonetai, skirti karališkajai šeimai, Bažnyčios hierarchams ir svarbiausiems diduomenės atstovams, tarp jų ir išvykstantiesiems su išrinktuoju valdovu į Krokuvą (pvz., Nevero kunigaikščiui Ludovico'ui Gonzaga de Nevers'ui, Elbefo markizui Charles'ui I de Lorraine'ui, Henriko Valua favoritui René de Villequier). Pagrindinė šių eilėraščių tema – kiek teatralizuotas savo ir šalies vardu kalbančio poeto liūdesys dėl Henriko Valua išvykimo, „paguoda“ liekantiesiems Prancūzijoje.

Tad *Henriada* ir *Soupirs* [...] liudija dvare vyravus dvejopas nuotaikas – viena vertus, džiugesys sėkmingu „politiniu projektu“ ir tolesne Prancūzijos politinės įtakos plėtra, ATR valdovu išrinkus Anžu kunigaikštį, kita vertus, apgailestavimas, kad šalis netenka pastarųjų metų karuose gerai pasirodžiusio perspektyvaus sosto įpėdinio, populiaresnio ir labiau mėgstamo nei vyresnis jo brolis karalius Karolis IX. Tai rodo autorių puikiai įvaldžius oficialųjį „dvaro diskursą“ ir esant vieną jo skelbėjų, dvaro poetą-propagandininką²⁹.

HENRIADOS STRUKTŪRA IR TEMATIKA

Henriados turinys toks:

Kūrinys ir autorius	Dedikatas (-ai)	Kūrinio pobūdis / žanras / metras	Apimtis, eilučių skaičius
J. de La Gessée. Ad sereniss[imum] HENRI-CUM VALESIUM, Regem Poloniae, et Andium Ducem.	Henrikas Valua, Lenkijos karalius ir Anžu kunigaikštis	proza, įvadinė dedikacija, lotynų k.	2 p.

XVI.Qu.340; bibliotekos internetiniame kataloge pateikta Estreicherio nuoroda iš tiesų yra Čartoriskų bibliotekos egzemplioriaus, tuo tarpu Varšuvos egz. į Nacionalinę biblioteką pateko tik po Pirmojo pasaulinio karo), 6) šveicarų bibliofilo Jean-Paulio Barbier-Muelle-rio asmeninei bibliotekai priklausęs egzempliorius; 2022 m. spalio 7 d. jis kartu su visos jo bibliotekos antrąja dalimi buvo parduodamas „Giquello“ aukciono namuose Paryžiuje (daugiau informacijos žr. *Gazette Druot* interneto svetainėje: <https://www.gazette-drouot.com/en/auctions/129632-livres-anciens>).

²⁹ Tokius Valua dvaro, prieš metus surengusio šv. Baltramiejaus nakties žudynes, poetus protestantiškoji visuomenės dalis tuo metu kritikavo anoniminiuose poleminiuose leidiniuose, kaip antai Lozanoje (?) išleistas kontrafaktinis *Le réveille-matin des François, et de leurs voisins* (composé par Eusèbe Philadelphie, cosmopolite, en forme de dialogues, Edimbourg [i. e. Lausanne?]: Jaques James [i. e. François Le Preux?], 1574.

Dedikacijos J. de La Gessée:			
Jean Dorat (Ioannes Auratus) de Henriade I. Gessei poetae.	La Gessée	eleginis distichas	16 eil.
François de Belleforest, sur l'HENRIADE.	La Gessée	sonetas, prancūzų k.	14 eil.
Jean Baynette (I. Bainetus). Ad eundem.	La Gessée	eleginis distichas	6 eil.
Pierre de Brach Bourdelois, au mesme.	La Gessée	sonetas, prancūzų k.	14 eil.
Jean de Rivasson (Ioannes Rivas- so Sarlatensis). Ad I. Gesseum, clariss[imum] poetam.	La Gessée	eleginis distichas	16 eil.
Louis de Lauvergnac (Ludovicus Lauvergnacus Burdegalis). I. Gesseo poetae Latino-Gallico.	La Gessée	odė, alkajinė strofa	16 eil.
J. de La Gessée tekstai:			
Sonet de I. La Gessée Mauvesinois a tresexcellent Prince Henry de Valoys, Roy de Pologne et Duc d'Anjou.	Henrikas Valua, Lenkijos karalius ir Anžu kunigaikštis	sonetas, prancūzų k.	14 eil.
I. Gessei Mauvesii in suam HEN- RIADA Praefatio.	–	įžanga, heg- zametras	96 eil.
Panegyris in laudes HENRICI VALESII, Regis Poloniae.	Henrikas Valua, Lenkijos karalius	hegzametras	310 eil.
Ad eundem.	Henrikas Valua	odė, sapfinė strofa	116 eil.
Ad eundem. Cum vulneratus fuis- set apud Rupellam.	Henrikas Valua	odė, jambi- nis trimetras	17 eil.
De eodem.	Henrikas Valua	odė, sapfinė strofa	36 eil.
I. Gessei Mauvesii Ad Reveren- dissimum D[ominum] Dominum Iacobum Uchansky, Knesnensem Archiepiscopum, et regni Poloniae Primates.	Jokūbas Uchanskis, Gniezno arkivyskupas ir Lenkijos Karalystės primas	odė, „gesė- jinės“ eilės (sudarytos iš amfimakrio ir spondėjo)	14 eil.
Ad Reverendissimum Adamum Kona[r]ski, Episcopum Posna- niensem, regni Poloniae Consilia- rium et Legatum in Galliam.	Adomas Konarskis, Poznanės vyskupas, Lenkijos Karalystės patarėjas, pasiuntinys Prancūzijoje	odė, falai- kėjas	16 eil.

Ad Illustrissimum D[ominum] Albertum Lauski (<i>sic</i>), Palatinum Sinadiensem (<i>sic</i>), Poloniae Con- siliarium, et Legatum in Galliam.	Albrechtas Laskis, Seradzo vaivada, ATR senatorius, pasiuntinys Prancūzijoje	odė, anapestas	28 eil.
Ad spectatiss[imum] D[ominum] Ioannem de Tomice, Castellenum Knesnensem.	Janas Tomickis, Gniezno kaštelionas	eleginis distichas	4 eil.
In laetum ingressum Poloniae Legatorum apus Parisios, cum paulo ante nubilus fuisset aer: Ad illustriss[imos] Dominos Ioannem de Fulsthim Castellenum Samia- censem; et Andream Comitem de Iūrka (<i>sic</i>), Castellenum Medire- censem, Poloniae Legatos.	Janas Herburtas iš Felštino, Sanoko vaivada, Andrzejus Górka, Mendzyżečo kaštelionas, ATR pasiuntiniai	epigrama: eleginis distichas	14 eil.
In tristem discessum e Gallis illustriss[imi] Regis Poloniae. Ad alios magnificos eiusdem regni Oratores.	Likusieji ATR pasiuntinybės nariai	elegija: eleginis distichas	30 eil.
Ad reverendissimum D[ominum] Ioannem Monlucium, Episcopum, et Comitem Valentiae, necnon Oratorem Regis Galliae in Polo- niam, etc.	Jeanas de Monlucas, Valanso vyskupas, Prancūzijos karaliaus pasiuntinys ATR	odė, asklepi- adinės eilės (1-oji šios strofos eilutė)	24 eil.
Ad ornatis[simum] virum Paulum Fuxium, in secretiori Regis Con- silio Senatorem integerrimum, et Archiepiscopum Lugdunensem.	Paulis de Foix, karaliaus slapstosios tarybos senatorius, Liono arkivyskupas	„gesėjinės“ eilės (su- darytos iš spondėjo ir anapesto	6 eil.
Ad Ph. Huraldum Chevernium, secretioris Consilii Regis Consili- arium, et Regis Poloniae Cancel- larium.	Philippe'as Hurault de Cheverny, karaliaus slapstosios tarybos patarėjas, ATR valdovo kancleris	odė, alkaji- nės eilės (1-oji šios strofos eilutė)	17 eil.
Ad ornatiss[imum] virum D[ominum] Henricum de Meme, in augustiori Regis Consilio Consi- liarium, et regis ac Reginae Navar- raeorum Cancellarium.	Henri de Mesmes'as, valstybės patarėjas, Navaros karaliaus ir karalienės kancleris	odė, falaikėjas	24 eil.

Reverendo D[omino] de Noailles, Abbati Insulae, et sancti Amandi, Libellorumque supplicum in Regia Magistro.	Gilles'is de Noailles'is, L'Isle (en Médoc) ir Sent Amano abatas, <i>maître des requêtes</i> (valstybės patarėjo padėjėjas), diplomatas	eleginis distichas	6 eil.
Ad clariss[imum] virum Vidam Fabrum, in supremo Lutetiae Senatu Advocatum Regium.	Guy du Faur de Pibrac, Paryžiaus parlamento vyriausiasis advokatas, valstybės patarėjas, ATR valdovo Henriko Valua kanceleris	eleginis distichas	6 eil.
Francisco Balduino maximo Iuris-consulto, in Poloniam ituro.	François Baudouinas, teisininkas, istorikas, numatytasis Krokuvos universiteto dėstytojas	hegzametas	4 eil.
<i>ICONES, in gratiam totius regiae Valesiorum familiae.</i> 1. Francisci I. Valesii, et uxorum. 2. Margaritae sororis, Reginae Navarr[ae] 3. Francis[ci] Delph[ini] et Caroli Ducis Angolis[mensis]. 4. Henrici Ducis Aurel[iensis] postea Regis Chri[s]tianis[simi]. 5. Magdalенаe sororis, Reginae Scotiae. 6. Margaritae sororis, Ducissae Sabaudiae. 7. Illustriss[imae] Catharinae Henrici II uxor[is] 8. Francisci II Regis.	<i>Karališkosios Valua šeimos „paveikslai“:</i> 1. Pranciškus I Valua ir jo žmonos. 2. Margarita Valua, Navaros karalienė, jo sesuo. 3. Pranciškus, dofinas, ir Karolis, Angulemo kunigaikštis. 4. Henrikas, Orleano kunigaikštis, vėliau karalius Henrikas II. 5. Magdalena Valua, Škotijos karalienė, jo sesuo. 6. Margarita Valua, Savoijos kunigaikštienė, jo sesuo. 7. Kotryna Mediči, Henriko II žmona. 8. Karalius Pranciškus II.	trieilii, hegzametas	3 × 16 = 48 eil.

9. Caroli IX. frater eiusdem.	9. Karalius Karolis IX, jo brolis.		
10. Reginae Isabellae uxoris.	10. Elžbieta Habsburgaitė, jo žmona, Prancūzijos karalienė.		
11. Sereniss[imi] Henrici Regis Poloniae.	11. Henrikas Valua, Lenkijos karalius.		
12. Excellentiss[imi] Francisci Ducis Alenconii.	12. Pranciškus Valua, Alansono kunigaikštis.		
13. Isabellae Hispani Regis uxoris.	13. Elžbieta Valua, Ispanijos karaliaus žmona.		
14. Claudiae Ducissae Lotharingia.	14. Klaudija Valua, Lotaringijos kunigaikštienė.		
15. Henrici Regis Navarrae.	15. Henrikas Burbonas, Navaros karalius.		
16. Illustriss[imae]. Margaritae Navarr[ae] Reginae.	16. Margarita Valua, Navaros karalienė.		
Iš viso: 912 eil.			
La Gessée tekstų – 830 eil. ir įžanga proza			

Iš turinio matyti bandymas aprėpti kuo daugiau su politiniais ir dvaro įvykiais susijusių temų (elekto Henriko Valua pagerbimas, sėkmingi jo karai, giminė, ATR pasiuntinių sutikimas ir pasveikinimas, svarbiausių Prancūzijos diplomatų pasveikinimas ir t. t.) ir pateikti skaitytojui poetinių formų įvairovę. Poetas kuria netgi savo metrus, nors ir ne itin sudėtingus (*versus Gesseïani* – „gesėjinės eilės“, sudarytos iš amfimakrio ir spondėjo arba spondėjo ir anapesto).

Įžanginiame žodyje proza trumpai perteiktos eilėmis dėstomos mintys. Pabrėžiama dorybės (*virtus*) vertė ir reikšmė būsimajam valdovui, išsakomas renkamiosios monarchijos pranašumas palyginti su paveldimąja: „dorybe įgyta karalystė yra tau daug šlovingesnė, nei kad būtų tekusi pagal paveldėjimo teisę“ (*regnum virtute comparatum multo tibi gloriosius esse, quam si haereditario iure obtigisset*), „nėra didu gimti karaliumi, tačiau tapti vertu karalyste – visų didžiausia“ (*nasci Monarcham nihil magni esse, at Monarchia se dignum praestare, maximum*). Nors tai Antikos laikų teiginys, stiprėjančios to meto Prancūzijos absoliutinės valdžios kontekste jis atrodo gana drąsiai; kita

vertus, čia jis pritaikytas naujojo elekto situacijai. Viena iš naujojo valdovo pareigų – ginti Abiejų Tautų Respubliką ir visą europietišką krikščioniškąją pasaulį nuo priešišku „barbariškų“ tautų (maskvėnų, totorių, turkų), t. y. laikomasi ATR kaip „krikščionybės tvirtovės“ (*antemurale Christianitatis*) sampratos. Kalbėdamas apie valdovo pareigas ir vaidmenį, autorius cituoja Ciceroną, Platoną, Plutarchą ir Seneką, o baigia romėnų poeto Klaudiano citata apie imperatoriaus Honorijaus karvedį Stilichoną (*De consulatu Stilichonis III*, 113–115) – čia ji panaudota kaip nuoroda, svarbi tolesnei rinkinio tekstų kompozicijai ir Henriko Valua poetiniam paveikslui. La Gessée dedikuoti kitų poetų eilėraščiai, kaip įprasta, rodo autoriaus socialinį foną ir pažinčių ratą, tačiau kartu atlieka tam tikrą biografinių štrichų vaidmenį: į jį kreipiasi dvaro poetai (lotynistas ir helenistas Jeanas Dorat ir Karolio IX istoriografu buvęs François de Belleforest’as), Movzeno gydytojas Jeanas Baynette’as (ryšys, neva nurodantis „gaskoniškąją“ poeto tapatybę, apie tai žr. toliau), advokatas iš Sarla Jeanas Rivassonas ir veikiausiai bendramokslis Louis de Lauvergnacas iš Bordo (abu pastarieji sietini su poeto mokymosi Gijenės kolegijoje Bordo laikotarpiu).

Henrikui Valua skirtame prancūziškame įžanginiame sonete apibrėžiamas *Henriados* mastas – nepaisant epiško pavadinimo, ji nepretenduoja į Homero *Iliados* ar Pierre’o de Ronsard’o *Fransiados* apimtis, taip pat joje vaizduojami ne mitologiniai siužetai ar praeities įvykiai, bet dabarties aktualijos. Iš tiesų viso rinkinio „epiškumas“ kuriamas netiesiogiai: iš atskirų smulkesnių kūrinių it mozaika dėliojamas gana platus politinių įvykių vaizdas, minima daug svarbių su jais susijusių to meto asmenybių, formuojamas „epiškas“ de-dikato ir centrinio veikėjo Henriko Valua poveikslas, sekama antikinės literatūros modeliais.

Sonete La Gessée mini kitą neseniai rašytą savo kūrinį – prancūzišką poemą *Poloniada* (veikiausiai apie Lenkijos ir Lietuvos istoriją ir į ją įsijungiantį Henriką Valua³⁰, l. 4v). *Soupirs [...]* karalienei motinai Kotrynai Mediči

³⁰ Bendriausiais bruožais esame ją aptarę anksčiau (Rasa Marija Šileikienė, *op. cit.*). Prieškariu Wacławas Lednickis, neturėjęs nei *Henriados*, nei kitų lotyniškų šio autoriaus tekstų, *Poloniadą* laikė esant vien „poloniada“, t. y. „lenkiškąją“ tematiką, išreikštą La Gessée prancūziškuose sonetuose jo raštų rinkinyje (Venceslas Lednicki, *op. cit.*, p. 107–126), tačiau dvikalbė jo kūryba *in corpore* aiškiai rodo tai buvus atskirą kūrinį. Naujesnių laikų prancūzų literatūros tyrėjai *Poloniados* klausimą irgi yra minėję ir bandę nagrinėti – pripažįstama

skirtame sonete jis taip pat mini poemą esant „parašytą“, bet neišleistą (veikiausiai nesuredaguotą, o gal ir iki galo nebaigtą?): „[N]ors iki šiol dar slepiu šią *Poloniadą*, kurią neseniai parašiau lenkų išrinktojo karaliaus malonei, bet tikėjausi kaip galutinę dovaną pasiūlyti vien savo lotynišką *Henriadą*“³¹ (l. 2v). Galbūt teko trumpinti ir *Henriadą*, kad spėtų ją išspausdinti laiku. Tokios minties link kreipia kompozicinė dalių nedermė – įžanga, lyginant su tolesniu panegirikos tekstu, atrodo gerokai per ilga (96 eil. ir 310 eil.). Įžanginiame prancūziškame sonete autorius iš anksto atremia priekaištą dėl rinkinio apimties (*refutatio*):

[K]oks nors kvailas kritikas, linkęs piktžodžiauti, [...] gal noriai sakys, kad tai mažas darbas, tačiau jo nuosprendis nieko vertas: smarkiai banguojančių upių vandenys netvarkingai klaidžioja, patys didžiausi jaučiai nėra geriausi artojai, o Dievas turi svarbią vietą mažuose namuose (*et Dieu a grande part en petite maison*) (l. 4v).

Henriadą ketinta taisyti ir išleisti dar kartą: *Soupirs* [...] sonete jis teigia „kaip parade“ pristatęs „nenuodailintus“ *Henriados* raštus, kuriuos iš naujo „nupoliruosias“ ir išleisias (paleisias erdvėn, su vėju, *evanter*) „geresniu būdu nei iš nusivylimo“ (l. 2v). „Nusivylimas“, „apmaudas“, „apgailstavimas“, susijęs su neišleistąja *Poloniada*, minimas tiek prancūziškuose, tiek lotyniškuose kūriniuose³² – kaip matyti, autoriui tai buvo skaudus klausimas nespėjus

tokį tekstą egzistavus, bandytą rašyti (plg. Alexandre Piffault, „Jean de la Gessée, entre déformation et création générique“, in: *Albineana, Cahiers d'Aubigné*, 2010, t. 22, p. 253 ir toliau; Denis Bjaï, *La Franciade sur le métier. Ronsard et la pratique du poème héroïque. Travaux d'Humanisme et Renaissance*, Genève: Droz, 2001, t. 350, p. 372 ir toliau) ar „likusį projekto būklės“ (Richard Crescenzo, *op. cit.*, p. 205). Su šiais teiginiais galima sutikti tik iš dalies (ir tik atmetus pastabas apie „valdovui nerūpintį poetą“), nes pasitelkus lotyniškų autoriaus tekstus gana aišku, jog tai buvo įpusėtas ar prie pabaigos artėjantis, išleisti dar neparengtas kūrinys.

³¹ *Puis que je cele au iour cette Poloniade, / Que j'auoit fait n'aguere, en faueur de ce Roi, / Eleu par les Polaks, seulement j'espéro / Offrir en dernier don ma Latine Henriade.*

³² *Soupirs* [...] lotyniškame įžanginiame eilėraštyje šį savo sumanymą jis lygina su Ikaro skrydžiu – per drąsiu ir rizikingu poelgiu (l. 1v); eilėraščio tekstas taip pat patvirtina poemą buvus istorinio pobūdžio. Maždaug 1575 m. rašytame sonete jis vis dar apgailstavė patyręs nesėkmę ir neatlikęs šio darbo „dėl mūsų, galų, garbės“ (*par l'honneur de noz hommes Gauloys*; POF, p. 186). Taip pat, atrodo, jautė sentimentus ir *Henriada* – kiek perdirbtą įžanginį jos sonetą vėliau paskyrė René de la Rochefoucauld de Neuilly (POF, p. 206).

išleisti poemos tinkamiausiu metu. Gali būti, kad jis tai būtų padaręs vėliau, jei Henrikas Valua būtų sėkmingai ilgiau valdęs ATR, bet, nepalankiai susiklosčius istorinėms aplinkybėms, poemos tekstas Prancūzijoje po metų apskritai tapo nebeaktualus ir liko juodraščiu, o šio tolesnis likimas nežinomas.

Pagrindinę *Henriados* dalį sudaro panegirika Henrikui Valua. Jos turinys toks:

Įžanga (1–96 eil.)	1–17 Kreipimasis į Kaliopę, skundas dėl sunkių asmeninių aplinkybių, trukdančių kūrybai. 18–34 Apie kitus savo kūrinius, tarp jų dedikuotus Karoliui IX, ir kūrybinį kelią. 35–48 Kitų autorių (?) pašlovinta Valua giminė. 49–65 „Prarastas laikas negalėjus dirbti“, apie dvaro skaitomas savo eiles. 66–96 Poezija – būdas įamžinti aprašomus asmenis ir herojus.
Panegirika (1–310 eil.)	1–23 Sarmatijos džiaugsmas, rinkimai, Gando įvaizdis. 24–34 Henrikas Valua, Fenikso įvaizdis. 35–63 Valua giminė, jos politika ir pergalės. 64–87 Henriko Valua jaunystė ir pergalės. 88–170 Būsimoji Henriko Valua politika ir numatomi darbai. 171–257 Poeto patarimai išrinktajam valdovui, dorybės, kurias jis turėtų ugdytis. Valdovo dorybių reikšmė valstybei. 258–275 Henrikas Valua – „naujasis Achilas“, jo būsimos pergalės karuose su maskvėnais ir totoriais. 276–287 Henriko Valua valdomo krašto – Abiejų Tautų Respublikos – aprašymas. 288–310 Ona Jogailaitė ir numatytosios vedybos.

Panegirikos struktūroje išlaikytos tradicinės enkomijo dalys: po iškilmingos temą apibūdinančios pradžios aptariama vaizduojamojo asmens giminė ir jos reikšmė, paskui pateikiama paties asmens charakteristika, minimi jo nuveikti darbai. Kadangi dėl elekto jaunystės jų nebuvo gausu, tolesnės dalys yra tik „programinės“ ir pritaikytos situacijai: kalbama apie būsimą naujojo ATR valdovo politiką ir žygius, enkomijo struktūrinė dalis – „dorybių“ aptarimas – pateikiamas kaip „patarimai jaunajam valdovui“, o baigiama idealizuotu, kiek schematišku valdomo krašto ir dar labiau idealizuotu ir schematišku būsimosios nuotakos aprašymu.

AUTORIAUS SANTYKIS SU PAGRINDINIŲ DEDIKATŲ
HENRIKU VALUA IR AUTOBIOGRAFINĖS
UŽUOMINOS

Autoriui itin būdinga kalbėti pirmuoju asmeniu – taip laisvai ir natūraliai reiškiasi „aš“ ir autobiografinės užuominos, neretai atskleidžiančios gana artimą jo santykį su elektu Henriku Valua. Jų jis pateikia ir įžangoje: sužinome esant kliūčių, trukdančių kurti, jis patiria priešišumą, vaidus, nelaimes, rūpesčius, užgauliojimą (to d'Amboise'as veikiausiai galėjo sulaukti iš prieštaraujančios šiai veiklai savo šeimos). Jis sukūręs prancūziškų poemėlių (*plurima [...] Gallis [...] opuscula rythmis*), vaizduojančių „mūsų karalių triumfus“, tačiau valdovas (Karolis IX) jam neatsilyginęs: „lauktą atlygį lengvieji vėjai nusinešė, o globojanti sumanymus viltis apgavo išsižiojusį varną“ (*expectata leves rapuerunt proemia venti, / Spesque favens coeptis corvum delusit hiantem*, l. 5v); galbūt čia kalbama apie kokius nors kūrinius, parašytus Karolio IX 1571 m. kovo 6 d. iškilmingo įžengimo į Paryžių proga ir neišleistus (?), sykiu akivaizdu, kad poetas tuo metu buvo Paryžiuje³³. Vėliau jo poezija įtikusi „didikams“: vienas svarbiausių tokių rėmėjų buvo katalikas, generolas leitenantas Gijenėje, maršalas, Vilaro markizas Honoratas Savojietis (Honorat de Savoie de Villars), nuo pat religinių karų pradžios malšinęs protestantų judėjimus, o dabar naujuoju jo globėju ir mecenatu esąs Henrikas Valua, sykiu tapęs pagrindiniu La Gessée proginės poezijos „herojumi“ – jam skirta poemėlė *Rošeleida* (*La Rochelléide*)³⁴ ir kiti kūriniai.

Toliau įžangoje užsimenama: „[N]ors laikas buvo sugaištas, man neteko budėti (t. y. būti budriam, uoliai dirbti)“ (*consumpto temporis usu, amisi vi-*

³³ Sekant „tradicine biografija“, jis būtų turėjęs būti Gaskonijoje arba Bordo, o Paryžiuje atsidūręs ne anksčiau 1572 m. gegužės. *Henriadoje* jis taip pat teigia, kad yra skelbęs poezijos Karolio IX ir Elžbietos Habsburgaitės vestuvėms (l. 21r), įvykusioms 1570 m. lapkritį. Pora proginė leidinių visiškai atitinka jo apibūdinimą, tik yra pasirašyti *François Rose Parisien*. Abi pavardės – Rose ir La Gessée – greta figūruoja ir viename genealoginiame 1579 m. leidinyje apie didikų Montmorency šeimą; kai kurie tyrėjai net laikė jas priklausant vienam asmeniui. Atrodo, Rose irgi buvo realus asmuo, o jo pavardė d'Amboise'as bus naudojėsis apytikriai iki 1572 m., pasirašydamas pirmuosius nedidelius poezijos leidinius.

³⁴ I. La Gessée Mauvesinois, *La Rochelléide, Discours sur la ville de La Rochelle [...]*, Paris: Gilles Blaise, 1573. Iš poemėlės įžanginio žodžio-dedikacijos ir tekstų numanytina, kad autorius tuo metu taip pat dalyvauja La Rošelio apsiaustyje, nors ir nurodyta, kad dedikacija rašyta Paryžiuje 1573 m. kovo 30 d. (l. Aiii).

gillasse meum, l. 6r). *Soupirs [...]* lotyniškoje įžangoje Mūza taip pat pagaliau „atrišo užsitęsios gaišaties pančius“ (*lentarum solvit retinacla morarum*, l. 1v), o sonete Kotrynai Mediči minimi „sunkumai“ (*difficultés*), „laikę mane neveiklų ir apvylę mano lūkestį“ (*pour me tenir musard et frauder mon attante*, l. 2v). Aišku, kad ši „gaišatis“ – ne laiko trūkumas ar įkvėpimo stoka, nes sunkiai suprantama, kaip dvarui ir karališkajai šeimai tuo pasiteisintų gerą atlygį, kaip pats teigia, už kūrybinį darbą gaunantis tiek nekilingas, tiek kilmingas poetas. D’Amboise’o atveju tai būtų laikas, kurį jis praleido sveikdamas po sužeidimo per La Rošelio apsiaustį³⁵, sutrukdžiusio kūrybiniams planams. Tai laikytina svarbiausia *Poloniados* nebaigimo priežastimi.

Šios patirtys atsispindi ir kituose eilėraščiuose: sonete Henrikui Valua autoironiškai ir kiek bravūriškai juokaujama apie neįvykdytus užsibrėžtus planus³⁶, o sonete iš didžiojo raštų rinkinio dar išsamiau pasakojama apie

³⁵ Baigiantis La Rošelio apsiausčiai, per 1573 m. birželio 12 d. surengtą vieną iš paskutinių katalikų armijos puolimų užimant vieną iš miesto bastionų ir protestantams apšaudant puolėjus, d’Amboise’as buvo gana sunkiai sužeistas, jį ir kitą karininką teko iš bastiono išgabenti į stovyklą, buvo nemažai ir kitų sužeistųjų bei žuvusių. Tai mini daug amžininkų ir šaltinių. Išsamiau žr. Louis-Etienne Arcère, *Histoire de la ville de La Rochelle et du pays d’Aulnis*, La Rochelle: René-Jacob Desbordes, 1756, t. 1, p. 517.

1573 m. rudenį Henrikas Valua skyrė d’Amboise’ui itin didelę sumą (8000 livrų) už dalyvavimą La Rošelio apsiaustyje ir ruošiantis keliauti į Krokuvą. Tokia suma žymiai viršijo daugelio kitų jo bendraamžių ir panašios padėties bajorų gautas išmokas (nuo 500 iki 2000 livrų), taip pat buvo bent porą kartų didesnė už žymiai svarbesnes pareigas einančių į Krokuvą su elektu vykusių dvariškių išmokas (BN Mss français 32868, p. 63, plg. Nicolas Le Roux, *La faveur du roi: mignons et courtisans au temps des derniers Valois (vers 1547–vers 1589)*, Seyssel: Éditions Champ-Vallon, 2000, p. 142). Viename iš dokumentų Prancūzijos Nacionaliniame archyve nurodytos jo tuometinės pareigos dvare: Karolio IX dvariškis ir „Lenkijos karaliaus šambelionas“ (*Louis d’Amboise, gentilhomme ordinaire de la chambre du Roi et chambellan du Roi de Pologne*; Archives nationales. Châtelet de Paris. *Insinuations*. Y//114, 1573, notice n° 5102). Jos nėra išskirtinės; kariniai nuopelnai taip pat nėra išskirtiniai. Siejant su La Gessée tekstais, dalis šios sumos kaip tik galėtų būti honoraras už literatūros kūrinius – ta „didelė dovana“ (*un present, Soupirs [...]*, l. 2v; *maint present*; POF, p. 186), jam skirta Henriko Valua.

³⁶ *Soupirs [...]*, l. 3r: „[...] Sako, kad jaunam kvailiui nieko nėra neįmanoma, / tačiau aš veltui bandžiau, o ir tu tikėjai [tai] esant pasiekiamą – / matau savo gerus sumanymus pražūvant vieną po kito. / Veltui bandžiau saugiai išvengti pavojų spąstų – / žiauri nesėkmė neapsakoma jėga mane vargina, / drasko lyg nenugalimas tigras, / ir nuo žaizdų, kurias ji padarė, aš dar nepagijau. / [...] Cha, aš daug ko prisižadėjau tavo aukštybei! / Bet pamatęs, kad pažadas – tai kvailio paguoda, / labiau vertinu vieną tavąjį, nei tūkstantį tų, kuriuos gauni tu.“ Šis eilėraštis kiek pakeistu, sušvelnintu tekstu įtrauktas ir į POF.

1573 m. autorių ištikusią sunkią ligą su skausmu ir karščiavimu – šis aprašymas labai primena komplikacijas po panašių sužeidimų³⁷.

Autorių su elektu vienijanti La Rošelio apsiausties tema plėtojama ir Henrikui Valua skirtoje odėje, parašytoje jambiniu trimetru, „Tam pačiam“ (*Ad eundem*) su priedašu „Kai buvo sužeistas prie La Rošelio“ (*Cum vulneratus fuisset apud Rupellam*). Odės tikslas – pateikti „praktinius“ Anžu kunigaikščio karinių „dorybių“ įrodymus. Eilėraščio pagrindą sudaro du motyvai: Henriko Valua kariniai gebėjimai („Marsą priverti bėgti“, *Martem fugas*, l. 14v) ir jį lydinti Dievo apsauga sėkmingai išvengus priešų pasikėsینimo. Čia kalbama apie 1573 m. birželio 14 d., kai Henrikas Valua, lydimas Pranciškaus Valua ir Henriko Navariečio, ėjo apžiūrėti karinių įrengimų ir buvo pastebėtas protestantų, tie nuo miesto šovė į jį arkebuza, užtaisyta viena stambesne ir keliomis smulkesnėmis kulkomis. Anžu kunigaikštį saugantis ginklanešys žuvo, o jį patį vos kliudė smulkios kulkos ir nepadarė rimtos žalos. „Žiauri maištaujančių priešų ranka“ (*trux hostium nimius rebellium manus*) norėjusi nužudyti būsimąjį karalių „triguba švino kulka“ (*plumbi triplicis globulo*), bet trys Parkos sustabdė „pragaištingą piktadarybę“, kad „dvi karalystės [...] tau pražūvant, iš pamatų nepražūtų“; taip Dievas „išsaugojo Galiją ir Lenkiją“ (*servasse [...] te Galliam Poloniamque sospite*)“ (l. 11v). Verta atkreipti dėmesį, kad d’Amboise’o sužeidimą ir šį Henrikui Valua gerai pasibaigusį pasikėsینimą skiria dvi dienos, o vieta beveik ta pati – Senojo Fontano (*Vieille Fontaine*) bastionas ir jo prieigos. Nors dviprasmiškame eilėraščio priedaše tarsi kalbama apie dedikatą, žinant aplinkybes manytina, kad autorius čia Henrikui Valua primena apie save. Taip suformuojama biografinių užuominų „medikas – neveikliai praleistas laikas – La Rošelis“ seka, ir minėtojo Movzeno gydytojo Jeano Baynette’o eilėrašty (l. 3v) spėtume iš tiesų buvus parašytą paties poeto ir

³⁷ „1573-aisiais metais / negalia, nuožmi kaip grifas (*un mal pareil à quelque fier Vautour*), / ėsdama širdį ir grauždama iš vidaus, / mane lydėjo svilinančiu karščiavimu. / O, koks nepaprastai stiprus skausmas, / koks veriantis nerimas mane vedė iš proto dieną ir naktį! / Mažai trūko, kad būdamas tamsybėse / nebūčiau nuėjęs pažiūrėti Radamanto teismo. / Mano sveika dvasia, nusilpusio kūno viešnia, / veltui man, taip besistengiančiam, mėgino padėti. / Aš taip apgailėjau neseniai praėjusią ankstyvąją jaunystę, / pusiau tebūdamas šioje žemėje / – dvigubą ligą to, kuris serga būdamas sveikas, / ir dvigubą mirtį to, kuris miršta tik gimęs“ (POF, p. 74). Čia jis vėl pakartoja kūryboje neretą „mirties ir naujo gimimo / prisikėlimo“ motyvą; jo sąsajos su slapyvardžiu aptartinos atskirai. *Henriadoje* taip pat pasirašyta vienu iš jo devizų, atspindinčių šį motyvą: *Vita della Morte* („iš mirties – gyvenimas“).

esant vien simbolinį, tarsi metaforišką nuorodą tiek į fizinį autoriaus išgijimą, tiek į dvasinį „prisikėlimą“ pasiskolintu movzeniečio Jeano Gesse'o vardu³⁸.

Henrikui Valua dedikuotos odės sapfine strofa – tai poeto, pavaldinio ir sykiu draugo pasveikinimai. Ilgojoje odėje (l. 12r–14r) šalia politinių, karų, „viešpatavimo pasaulio dalyje“ temų jis reiškia ir asmeninį džiaugsmą („nuo tada visuomet man tebus šventė / diena, kuri iškilmingai tau išrinktam įteikė laimėtąjį skeptrą“; *Haec dies olim mihi semper adsit / Festa quae Sceptum tibi comparatum / Vovit electo [...]*). Antroje, parašytoje lyg epitalamijas būsimų vedybų su Ona Jogailaite proga (l. 11v–12r), poetas kreipdamasis į Henriką Valua kaip į bičiulį, kalba apie džiaugsmą, kūrybą, jaunystę, mini savo amžių („dvidešimt treji metai“, t. y. veikiausiai jam eina dvidešimt tretieji, – tai viena iš daugelio jo amžiaus nuorodų kūriniuose)³⁹ ir save vadina *ephebus* (o ne, pvz., *iuvenis*) – taip, kaip tipiškai įvardijama dvaro jaunuomenė (lotyniškoje literatūroje taip pavadinami ir Henriko Valua favoritai „minjonai“).

KITI HENRIADOS DEDIKATAI

Iš tolesnių eilėraščių dedikatų ir temų atsiskleidžia *Henriados* schematiškumas. Eilėraščiai išdėlioti hierarchine, griežtai „protokoline“ tvarka, lyg matytume

³⁸ Pasak Labrousse'o, šis eilėraštis rodąs menamąjį „provincialą“ „palaikius ryšius su tėvyne“ (Jean-Philippe Labrousse, *op. cit.*, p. XVI), tačiau kartu pažymima, kad tai tėra dedukcinė hipotezė. Movzeno gydytojas Baynette'as yra realus asmuo, jis minimas Jeano Gesse'o tėvo testamente. Jei autoriumi laikome d'Amboise'ą, neabejotina, kad jis matęs ir pažįsta šiuos kraštus bei Baynette'ą, tačiau pats Baynette'o eilėraščio autentiškumas abejotinas: autorius tuo metu nesilanko Movzene ir vargu ar provincijos gydytojas tuo metu yra Paryžiuje, o dėl šešių eilučių niekuo neišsiskiriančio abstraktaus eilėraščio būtų neracionalu rašyti į Movzeną. Tai, kad autorius šį eilėrašį galėjo parašyti pats sau, nestebintų – iš gana paplitusios tokios literatūrinės praktikos vėliau šaipėsi amžininkas Miguelis de Cervantesas *Don Kichoto* įžangoje.

Neatmestina, kad egzistavo ir kokie nors d'Amboise'ų giminės ryšiai su protestantais Gesse'ais – jie simpatizavo protestantams, o Louis d'Amboise'o tėvo Jacques'o de Clermont'o d'Amboise'o vyresnis brolis George'as apskritai buvo kalvinistas. Žinoma, kad d'Amboise'ų šeimai paslaugas teikęs gydytojas Guillaume'as Chifflier taip pat buvo kalvinistas (kilęs ar atvykęs iš Kahoro; jis vėliau figūruoja Pranciškaus Valua dvariškių sąrašuose kaip vienas iš šio dvaro medikų).

³⁹ Remiantis Nacionalinėje bibliotekoje ir Nacionaliniame archyve saugomais leidiniais ir dokumentais, d'Amboise'as turėjo būti gimęs ne 1549 m., kaip neretai klaidingai teigiama, bet 1551 m., veikiausiai pavasarį, tad minimas metų skaičius visiškai atitinka ir su Henriku Valua jie yra vienmečiai.

poetine forma perteiktus elekcijos aktus. Pirmas skirtas Lenkijos primui Uchanskiui, atitinkamai pirmajam pasirašiusiam gegužės 16 d. Henriko Valua elekcijos dekretą, o eilėraščių atvykusiems ATR pasiuntiniams seka tokia pati, kokia jie figūruoja dokumentuose (plg. rugsėjo 13 d. ATR pasiuntinių patvirtintą Henriko Valua paskelbimo valdovu aktą *Recognitio oratorum de renuntione Regis*⁴⁰): delegacijos vadovas Poznanės vyskupas Adomas Konarskis, po jo – Seradzo vaivada Albrechtas Laskis, Gniezno kaštelionas Janas Tomickis (atskiri eilėraščiai), toliau – protestantas Mendzyžeco kaštelionas Andrzejus Górka ir Sanoko vaivada, istorikas Janas Herburtas iš Felštino, kuriems skirti sveikinimo ir draugiškumo tematikos eilėraščiai; po jų turėtų eiti Lietuvos dvaro maršalas Mikalojus Kristupas Radvila, Janas Zamoiskis, Mikalojus Firlėjus, Janas Zborovskis, Gniezno kašteliono sūnus Mikalojus Tomickis, Kijevo vaivados sūnus Aleksandras Prońskis. Pastarųjų grupei skirtas bendras ilgesnis eilėraštis, jame kaip simetriška „džiugėsio“ atsvara plėtojama „ilgesio“ tema – Henriko Valua atsisveikinimas su tėvyne, svarstoma apie karališkųjų atžalų pareigas istorijoje – atsisakius savo norų, sudaryti santuokas su kitų kraštų valdovais siekiant šalių sąjungos ir gerovės (pavyzdžiu pateikiama Henriko II sesuo Margarita Valua, ištekJusi už Savoijos kunigaikščio, Henriko Valua seserys Klaudija, ištekJusi už Karolio Lotaringiečio, ir Margarita – už Navaros karaliaus, Pranciškaus Valua ateitis sietina su Anglijos karaliene).

Eilėraštyje Laskiui, akivaizdžiai artimiau pažinojusiam autorių, minimi jo karo žygiai ir politikos kryptys (Moskovija, totoriai, turkai) – abstrakčiai ir poetizuotai, kaip būdinga panegiriniams kūriniams, tačiau užtektinai išsamiai, jog suprastume, kad poetui gerai žinoma Laskio biografija ir veikla. Įmanoma, kad, šalia dvare gautos informacijos, jis galėjo būti skaitęs ir Laskio globojamų poetų rašytų panegirikų, jomis kiek pasinaudoti⁴¹.

Viename iš 1574 m. pradžioje išleisto lotyniško rinkinio *Epigrammatôn [...]*⁴² eilėraščių La Gessée teigia dažnai bendravęs su ATR delegacija (*cum*

⁴⁰ Rugsėjo 13 d. dokumentų, tarp jų ir Henriko artikulų, tekstus žr. *Diariusz [...]*, p. 186 ir toliau.

⁴¹ Pavyzdžiui, Gerlice išleistas sileziečių poeto, kurio mecenatas buvo Laskis, eilių rinkinys *Joannis Bartholemaei medici. In honorem Illvstrissimi ac Magnifici Domini D[omini] Alberti Baronis a Lasco [...]*, Gorlicii: Ambrosius Fritsch, 1571. Panegiriką Laskiui yra parašęs ir jo globotas Adomas Šrėteris.

⁴² *I. Gessei Mauvesii e Vasconia Epigrammatôn ad principes [...] libri duo*, Parisiis: Dionysii a Prato, 1574. Leidinys buvo atiduotas spausdinti 1573 m. gruodžio pradžioje.

multis [ex Poloniacae gentis] etenim res mihi saepe fuit), susipažinęs su jos nariais, ypač tais, kuriems nesvetimas „Mūzų globėjas Apolonas“ (*ex horum numero plures me nosse recordor, [...] / Queis favet Aonii fautor Apollo chori*); tarp tokių esąs ir Laskis – tuomet jis ir parašęs *Henriadą*, „itin malonią vaivada“ ir „mielą jo bičiuliams“ (*nostra Palatino sic gratior Henrias olim / Extitit, ac sociis non inamoena viris*). Akivaizdu, kad rinkinys adresatus pasiekė, jo egzemplioriai turėjo būti jiems dovanoti. Eilėraštyje poetas taip pat apgailestauja dėl tautiečių nemokšiško, apleistų menų ir mokslų (*At cur gnara suo fastosa est Gallia damno? / Cur doctas artes, artificesque fugit?*), lygina prancūzų jaunuomenę su lotynų kalbos „uoliai besimokančia“ ATR bajorija (*Vendicat ipsa sibi ingentem me iudice famam / Nobilitas, Latio sedula more loqui*, l. 24v). Išties daugelio prancūzų sutrikimą susidūrus su ATR delegacija ir nemokant kitų kalbų, tik gimtąją, mini ne vienas amžininkas, tarp jų Jacques’as Auguste’as de Thou. Tad kalbantis lotyniškai, itališkai, išsilavinęs, susipažinęs su dvaro kultūra autorius galėjo atlikti kokias nors pareigas palydėti ir informuoti svečius, nes tokios veiklos dvariškiams tuo metu buvo apščiai.

Henriados dedikatai prancūzai, sujungus juos kartu su *Soupirs* [...] dedikatais, sudaro didelę dalį aukštuomenės ir pareigūnų, dalyvavusių Paryžiuje pasirašant svarbiausius elekcijos dokumentus. Juose šie asmenys nurodomi beveik ta pačia tvarka kaip eilėraščiai leidiniuose, tik, atsižvelgiant į politinius nuopelnus, *Henriadoje* pirmuoju figūruoja Prancūzijos pasiuntinys ATR Jeanas de Monlucas. Mums itin svarbus paskutinis dedikatas – teisininkas ir istorikas Baudouinas (1520–1573), Herburto iš Felštino kronikos vertėjas į prancūzų kalbą⁴³, pagal planą turėjęs dėstyti Krokuvos universitete. La Gessée lotyniškuose kūriniuose mini jį gerai pažįstas; be eilėraščio *Henriadoje* (l. 20r), jam skirtas trumpas epitafinis eilėraštis *Epigrammatôn* [...] (l. 13r): čia jis vadinamas „istorijos tėvu ir išmanančiu teisę“, „teisės garbe ir istorijos puošmena“ (*Historiae pater Iurisque peritus; Iuris honos, decusque Historiae*), autoriaus „artimu draugu“ (*certe notus mihi amicus*). Baudouinas, daug keliavęs ir dėstęs įvairiuose universitetuose (tarp jų Heidelberge, paskutinė vieta – Anžė), garsėjo ne tik specialybės žiniomis, bet ir bandymu katalikybę derinti su protestantizmu ieškant „vidurio kelio“ (tapo protestantu, vėliau vėl

⁴³ *Histoire des roys et princes de Poloigne [...] composée en latin et divisée en XX livres par [...] Jean Herbut de Fulstin [...], traduite de latin en françois*, Paris: Pierre l’Huillier, 1573. Tikslėsnė data nenurodyta, veikiausiai tai 1573 m. rugpjūtis ar rugsėjis.

atsivertė į katalikybę, polemizavo su Jeanu Kalvinu), nors dėl to nesulaukė didesnio nei katalikų, nei protestantų palaikymo. Atrodo, kad šis *via media*, pirmenybę teikiant katalikybei, buvo artimas ir La Gessée (jo poezijoje matyti panašių pažiūrų apraiškos)⁴⁴, tad juos galėjo sieti ne tik interesų, bet ir tikėjimo bendrumas, draugystė galėjo priminti mokytojo ir mokinio santykius.

1573 m. rugpjūčio antroje pusėje, atvykus Lenkijos ir Lietuvos pasiuntinių delegacijai, Baudouinas parengė ir išleido jai skirtą kalbą⁴⁵. Iš anksčiau pažinamojo ne vieną delegacijos narį – ne vien diplomatus, tokius kaip Zamoiskis, kuriam kalba dedikuota, arba Laskis, tačiau ir Laskio palydai priklausiusį filologą Franciszeką Maslowską⁴⁶. Baudouinas su ATR delegacija daug bendravo, diskutavo apie Lenkijos ir Lietuvos teisės ypatybes⁴⁷, aptarė Petro Roizijaus

⁴⁴ Laikoma, kad, dalyvaudamas Pranciškaus Valua aplinkoje, „gaskonas“ La Gessée buvo susijęs su Nyderlanduose (ypač Antverpene) plitusiu religiniu judėjimu „Familia Caritatis“, į kurį buvo įsitraukusi dalis šviesuomenės, įskaitant Christophe'ą Plantiną, Abrahamą Ortelijų, Justą Lipsijų, Jorisą Hoefnagelį ir kitus. Daugelis „familistų“, formaliai katalikai, palaikė ryšius su kunigaikščiu Vilhelmu Oraniečiu, siekusi Nyderlandų išsilaisvinimo iš Habsburgų valdomos Ispanijos. „Familia Caritatis“, be kita ko, pabrėžė „gyvojo tikėjimo“ svarbą ir viršenybę religinių formalumų atžvilgiu. Neneigdami šios dedukcijos, pastebime, kad poetas, ko gero, dar artimiau bendravo su Paryžiuje gyvenusiu kataliku filantropu, labdarybės draugijos „Charité Chrétienne“ steigėju vaistininku Nicolas Houeliu, artimu dvarui, taip pat užsiėmusiu literatūrine veikla. La Gessée su juo bendradarbiavo dar 1573 m. ir parašė ilgą poetinę įžangą jo medicininiam traktatui „Apie teriaką ir mitridatą“ (*Traité de la thériaque et mithridat [...] par Nicolas Houel [...]*, Paris: Jean de Bordeaux, 1573, išleistas liepą). Tačiau kiek ankstesniam, gegužę išleistam kitam medicininiam Houelio traktatui skirtus eilėraščius jis buvo pasirašęs kitaip – *Attendant mieux G.D.P.P.*, t. y., taip pat, kaip pasirašytas vienas iš anoniminių ATR istorijai skirtų 1573 m. leidinių *Discours sur l'histoire des Polonois [...]* (išleistas 1573 m. liepą; išsamesnis pavadinimas – *Discours sur l'histoire des Polonois [...], par lequel on peut cognostre l'origine, situation, fertilité moeurs, loix, coustumes, devotion & modestie des habitants du Royaume de Pologne [...]. Le tout extraict des Historiographes Allemans [...]*, [par] *Attendant mieux G. D. P. P.*, Paris: Guillaume de Nyverd ir Lyon: Benoist Rigaud, 1573). Apie 30 jo eilėraščių yra ir rankraštiniame 1578 m. Houelio traktate, parašytame steigiant minėtąją labdarybės draugiją ir saugomame Čartoriskų bibliotekoje Krokuvoje (Sygn. 3092 III Rkps; palyginę tekstus nustatėme, kad dalis sutampa su La Gessée „krikščioniškojo ciklo“ eilėrašciais POF, o likę yra aiškiai rašyti to paties autoriaus; jų autoryste atskirai nėra domėtasi, visi traktato kūriniai paprastai priskiriami pačiam Houeliui).

⁴⁵ François Baudoin, *De legatione Polonica oratio Fran[isci] Balduini I[iuris] C[onsulti] ad cl[arissimum] v[irum] Sarium Zamoscium legatum Polonum*, Lutetiae: ex officina Petri l'Huillier, 1573. Kalba nebuvo pasakyta viešai, nors parašyta itin retoriškai.

⁴⁶ Apie Maslowską: *vir et doctissimus et humanissimus, et mihi amicissimus (ibid., l. 28r).*

⁴⁷ Krokuvos akademijai skirtoje kalboje Baudouinas vėl mini Maslowską ir Lenčicos taurininką, karaliaus sekretorių Jokūbą Ponetovijų (Jakubą Ponętowską), jam „artimiausius“ (*familiares*)

veikalą *Lietuvos apeliacinio teismo sprendimai [...]* (*Decisiones [...]* de rebus in sacro auditorio lituanico, ex appellatione iudicatis [...], 1563)⁴⁸ bei ketino papildyti „Sarmatijos teisė“ romėnų teisės klasiko Papiniano principais. Šie planai neišsipildė, nes prieš pat kelionę jis netikėtai susirgo ir 1573 m. spalio 24 d. mirė.

APIBENDRINIMAS

Straipsnyje plačiau nagrinėjamas lotyniškas Henriko Valua elekcijos laikotarpio proginės poezijos rinkinys *Henriada* (*Henrias*), anksčiau buvęs tik minėtas, geriausiu atveju – trumpai aprašytas (dažniausiai klaidingai). Atlikus žinomų 1573 m. elekcijos laikotarpio Prancūzijos leidinių prancūzų ir lotynų kalbomis lyginamąją peržiūrą, vertinant juos teminiu, probleminiu bei literatūriniu aspektais, paaiškėjo, jog *Henriada* – neabejotinai vienas svarbiausių ATR valdovo rinkimams skirtos proginės poezijos rinkinių, turintis aiškią kompozicinę struktūrą ir pasižymintis meniškumu. Jį galima vadinti „pavyzdiniu“ lotynišku Valua dvaro poezijos leidiniu, nors dėl politinių įvykių nulemtos skubotos leidybos jis turi ir neišbaigtumo.

Didžiausia tyrimo problema iškilo ne dėl šio rinkinio tekstų, o dėl jų autoriaus. Dvaro poetą, pasirašiusį *Jean de La Gessée*, tapatinti su provincijos miestelėnu protestantu Jeanu Gesse'u yra daugiau nei abejotina: tam prieštarauja daugybė faktinių, chronologinių ir loginių neatitikimų su esama pusiau hipotetine jo biografija, šis tapatinimas juo labiau neįmanomas atsižvelgus į lotyniškųjų jo kūrinių turinį ir jų teikiamą biografinę informaciją. Autoriumi laikome ne dvaro oficialiuose sąrašuose niekada nefiksuotą Jeaną Gesse'ą, bet modifikuotą bajorišką šios pavardės formą kaip slapyvardį panaudojusį

ir „itin mokytus“ (*doctissimi*) (François Baudoin, *Fran[cisci] Balduini I[iuris] C[onsulti] ad Academiam Cracoviensem disputatio, de Quæstione olim agitata in Auditorio Papiniani*, Parisiis: Petrus l'Huillier, 1573, p. 3).

⁴⁸ ...*de Lituanicis (ut inscribuntur) Decisionibus, quas Cracoviae edidit Doctor Hispanus...* (François Baudoin, *op. cit.*, p. 3–4). Roizijaus veikalo pavadinimas (*Decisiones Petri Royzii Maurei Alcagnicensis regii iureconsulti de rebus in sacro auditorio Lituanico ex appellatione iudicatis [...]*, Cracoviae, 1563) lietuviškai dažniausiai pateikiamas trumpąja forma – *Lietuvos sprendimai* (plg. Petras Roizijus, *Lietuvos sprendimai*, 1563, sud. Vytautas Andriulis, vert. Dalia Dilytė, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007).

Anžu kunigaikščio Henriko Valua dvariškį, vėliau – Pranciškaus Valua pirmąjį dvariškį Louis de Clermontą d'Amboise'ą de Bussy, istoriniuose šaltiniuose taip pat minimą buvus poetą. Nagrinėdami atskirus *Henriados* eilėraščius, kuriuose jis pateikia asmeninio gyvenimo detalių, bandėme rekonstruoti ir jo biografijos epizodus (pvz., dalyvavimą La Rošelio apsiaustyje). Taip pat maža abejonų, kad 1573 m. šis autorius naudojo ne vieną, o kelis slapyvardžius ir su juo sietina daug daugiau literatūros ATR rinkimų tema nei su *Jean de La Gessée* vardu.

Henriada parašyta Henriko Valua užsakymu – tai sužinome iš įžangos ir eilėraščių. Struktūra, eilėraščių dedikatai ir „protokolinė“ pateikimo tvarka rodo, kad rinkinys suformuotas apgalvotai ir tikslingai, į dedikatų tarpą, be paties Henriko Valua, įtraukiant svarbiausius su jo išrinkimu ir paskelbimu ATR valdovu susijusius Prancūzijos ir ATR atstovus – ATR pasiuntinybės narius, Lenkijos primą, prancūzų diplomatus, kartu su Henriku Valua į ATR išvykstančius valstybės pareigūnus ir kultūrai svarbius asmenis. Nedidelis poezijos rinkinys *Soupirs de la France [...]*, prancūziškasis *Henriados* priedas, papildo pagrindinį leidinį, suteikia jam teminės pusiausvyros, jo eilėraščių dedikatų ratas taip pat „protokoliškai“ atitinka Paryžiuje vykusią rinkimų ceremonijų ir dokumentų pasirašymo procedūrų dalyvius. Autorius visuose oficialiuose renginiuose neabejotinai lankėsi ne kaip tolimas žiūrovas, tačiau buvo aktyvus dalyvis, turėjęs paskirtas pareigas, ir tiesiogiai bei dažnai bendravo su ATR delegacijos nariais, taip pat buvo artimas istorikui Baudouinui.

Henriados analizė parodė, kad rinkinyje bandyta apimti įvairias politines ir su dvaro įvykiais susijusias temas, pateikti skaitytojams poetinių formų įvairovę. Kartu autorius siekė pademonstruoti kūrybiškumą ir įvaldytą antiikinę eilėdarą. Pagrindinę dalį sudaro epiško pobūdžio panegirika, jai būdinga tradicinė enkomijo struktūra: iškilminga įžanga, Anžu kunigaikščio giminės ir jos darbų vaizdavimas, jo paties asmens charakteristika, nuveikti darbai, „dorybių“ aptarimas (pateikiamas kaip „patarimai jaunajam valdovui“); baigiama idealizuotu valdomo krašto ir būsimosios nuotakos Onos Jogailaitės aprašymais. Ji parašyta sekant Klaudiano panegirikomis – tiek pačiu žanru, tiek kūrinio struktūra, tiek stiliumi ir leksika. Visuose rinkinio kūriniuose, pasitelkiant įvairias literatūrines priemones, kuriamas „epiškas“ ir herojiškas naujojo ATR valdovo paveikslas, pritaikytas istorinėms aplinkybėms ir politiniam naratyvui. Minėtąsias literatūrines ypatybes ketiname aptarti atskirai.

RANKRAŠTINIAI ŠALTINIAI

Prancūzijos Nacionalinė biblioteka (BN), rankraštis Mss français 32868 (*Recueil historique de l'Ordre de Saint-Michel, établi sur titres, actes et monumens authentiques et d'après les historiens les plus accrédités*, par Jean-François d'Hozier, t. 1: *Ordre chronologique des promotions (1469–1665)*, Français 32868, V, Années 1574–1589.)

ŠALTINIAI

[d'Amboise, Louis?], *I. Gessée Mauvesii e Vasconia Epigrammatôn ad principes [...]*, Parisiis: Dionysii a Prato, 1574.

[d'Amboise, Louis?], *I. Gessée Mauvesii e Vasconia Henrias [...]*, Parisiis: Aegidii Blasii, 1573.

[d'Amboise, Louis?], I. La Gessée Mauvesinois, *La Rochelléide, Discours sur la ville de La Rochelle [...]*, Paris: Gilles Blaise, 1573.

[d'Amboise, Louis?], I. La Gessée Mauvesinois. *Les Soupirs de la France sur le Depart du Roi de Poloigne [...]*, Paris: Gilles Blaise, 1573.

[d'Amboise, Louis?], P. de Vollant Tourangeois, *Élection du sérénissime duc d'Anjou, roy de Poulongne [...]* par P. de Vollant Tourangeois. Paris: Gilles Blaise, 1573.

Bartholemaeus Joannes, *Joannis Bartholemaei medici. In honorem Illvstrissimi ac Magnifici Domini D[omini] Alberti Baronis a Lasco [...]*, Gorlicii: Ambrosius Fritsch, 1571.

Baudoin François, *De legatione Polonica oratio Fran[cisci] Balduini I[iuris] C[onsulti] ad cl[arissimum] v[irum] Sarium Zamoscium legatum Polonum*, Lutetiae: ex officina Petri l'Huillier, 1573.

Discours sur l'histoire des Polognois, par lequel on peult cognostre l'origine, situation, fertilité moeurs, loix, coustumes, devotion & modestie des habitans du Royaume de Pologne [...]. Le tout extraict des Historiographes Allemans [...], [par] Attendant mieux G. D. P. P., Paris: Guillaume de Nyverd ir Lyon: Benoist Rigaud, 1573.

Dorat Jean, *Magnificentissimi spectaculi, a Regina Regum Matre in hortis suburbanis editi, In Henrici Regis Poloniae invictissimi nuper renunciati gratulationem, Descriptio*, Paris: ex off. Federici Morelli, 1573.

Falckenburg Jacob, *De Polonia in fortissimi magnanymique herois, christianissimi Francorum regis Caroli IX [...] fratris Dom. Henrici [...] commendationem [...]. Autore Regio Franciae alumno [...] Iacobo à Falckenburg [...]*. Lutetiae Parisiorum: ex off. Federici Morelli, 1573.

Falckenburg Jacob, *In Regium Et Magnificum Serenissimi potentissimique Poloniae Regis Henrici, Filii et Fratris Regum Franciae, Andium Ducis, in urbem Lutetia[m] Parisiorum Ingressum, Carmina Gratulatoria: Authore Iacobo a Falkenburg, dicto Milichio, Brande[n]burgo [...]*, Parisiis: ex off. Federici Morelli, 1573.

Histoire des roys et princes de Poloigne [...] composée en latin et divisée en XX livres par [...] Jean Herbut de Fulstin [...], traduite de latin en françois, Paris: Pierre l'Huilier, 1573.

POF – [d'Amboise, Louis?], *Les Premières Œuvres Françoyse de Jean de La Gessée*, Anvers: Christofle Plantin, 1583.

L I T E R A T Ū R A

Arcère Louis-Etienne, *Histoire de la ville de La Rochelle et du pays d'Aunis*, La Rochelle: René-Jacob Desbordes, 1756, t. 1.

d'Aubigné Théodore Agrippa, *Histoire universelle*, t. 4: 1573–1575, Paris: Librairie Renouard, 1890.

Barbier Jean-Paul, *Ma bibliothèque poétique*. Quatrième partie, t. 3: *Contemporains et successeurs de Ronsard de La Gessée à Malherbe*, Librairie Droz, 2002.

Bjai Denis, *La Franciade sur le métier. Ronsard et la pratique du poème héroïque. Travaux d'Humanisme et Renaissance*, Genève: Droz, 2001, t. 350.

Buron Emmanuel, „La satire comme dévoilement de l'éloge. Circonstances biographiques et enjeux politique des Odes-satyres de Jean de La Gessée“, in: *Albineana, Cahiers d'Aubigné*, 2017, t. 29, p. 85–107.

Carawan Mark, *The Collected Works of J. M. Falckenburg. A Thesis Submitted for the Degree of PhD at the University of St Andrews*, 1989.

Crescenzo Richard, „La 'Poloniade' de Jean de la Gessée (1583)“, in: *Poésie de cour et de circonstance, théâtre historique. La mise en vers de l'événement dans les mondes hispanique et européen XVIe-XVIIIe siècles*, sous la dir. de Marie-Laure Acquier et Emmanuel Marigno, Éditions L'Harmattan, 2014, p. 193–206.

Csűrös Klára, „Le poème héroïque et l'actualité: *La Rochelléide* de Jean de la Gessée“, in: *Poétiques et narration. Mélanges offerts à Guy Demerson*, Paris: Champion, 1993, p. 293–308.

Demerson Guy, *Introduction aux „Jeunesses“*, XXVII–LXXIX, in: Jean de La Gessée, *Les Jeunesses*, Paris: S.T.M.F, 1991.

Diariusz poselstwa polskiego do Francji po Henryka Walezego w 1573 roku, opr. Adam Przyboś, Roman Żelewski, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963.

Dručkutė Genovaitė, „Lietuvos vardas senuosiuose prancūzų tekstuose: įvaizdžio link“, in: *Literatūra*, 2010, Nr. 51 (4), p. 7–18.

Estreicher Karol, *Bibliografia Polska*, t. 21: *Lit. L*, Kraków: Czcionkami Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1906.

Finnin Rory, „Attendants to the Duel: Classical Intertexts in Philippe Desportes's 'Adieu à la Pologne' and Jan Kochanowski's 'Gallo Crocitant'“, in: *Comparative Literature Studies*, 2007, t. 44, Nr. 4, p. 458–483.

French Vernacular Books = Livres Vernaculaires Français: Books Published in the French Language Before 1601 = Livres Imprimés En Français Avant 1601, ed. Andrew Pettegree, Malcolm Walsby, Alexander Wilkinson, 2007.

Jagiellonki polskie w XVI wieku. Korrespondencja Polska Królowej Zofii Jagiellonki Księżnej Brunświckiej i Królowej Jadwigi Jagiellonki Margrabiny Brandeburskiej [...], t. 4, ed. Aleksander Przeździecki, Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1868.

- Jomphe Claudine, „*La Rochelléide* de Jean de la Gessée (1573) et les voies du poème héroïque au lendemain de *La Franciade*“, in: *L'Épopée et ses modèles de la Renaissance aux Lumières*, sous la dir. de Frank Greiner, Jean-Claude Ternaux, Paris: Classiques Garnier, 2002, p. 247–271.
- Kociszewska Ewa, „War and Seduction in Cybele's Garden: Contextualizing the Ballet des Polonais“, in: *Renaissance Quarterly*, Chicago: University of Chicago Press, 2012 (Fall), t. 65, Nr. 3, p. 809–863.
- Labrousse Jean-Philippe, *Biographie de Jean de La Gessée*, in: Jean de La Gessée. *Les Jeunesses*, Paris: S.T.M.F., 1991, p. VII–XXV.
- La Croix du Maine, Grudé François de, *Premier volume de la Bibliothèque du sieur de La Croix Du Maine, qui est un catalogue général de toutes sortes [...]*, Paris: Abel l'Angelier, 1584.
- Lavaud Jacques, *Un poète de cour au temps des derniers Valois: Philippe Desportes (1546–1606)*, Paris: E. Droz, 1936, p. 230–233.
- Lednicki Venceslas, „Les sonnets de Jean de la Jessée sur la Pologne et son roi Henri Valois“, *Archivum Neophilologicum*, Cracoviae, 1930, t. 1, p. 107–126.
- Le réveille-matin des François, et de leurs voisins*, composé par Eusèbe Philadelphie, cosmopolite, en forme de dialogues, Edimbourg [i. e. Lausanne?]: Jaques James [i. e. François Le Preux?], 1574.
- Le Roux Nicolas, *La faveur du roi: mignons et courtisans au temps des derniers Valois (vers 1547–vers 1589)*, Seyssel: Éditions Champ-Vallon, 2000.
- L'Estoile Pierre de, *Mémoires-journaux*, t. 1: *Journal de Henri III 1574–1611*, Paris: Talandier, 1982 (Fac-sim., Paris: Jouaust, 1875–1896).
- Magnien-Simonin Catherine, „Le Recueil des Letres missives, Discours et Harangues familiaires de Jean de la Gessée (1579), un recueil exemplaire?“, in *L'exemplarité épistolaire*, éd. Maria Cristina Panzera, Presses Universitaires de Bordeaux, 2013, p. 159–172.
- Mazzei Rita, „L'elezione del 1573 e le prime storie di Polonia pubblicate in Francia“, in: *Rivista Storica Italiana*, 2008, t. 120, sss. 2, p. 459–502.
- Ménier Bruno, *Renaissance de l'épopée. La poésie épique en France de 1572 à 1623*, Genève: Droz, 2004, p. 157–162.
- Noailles Emmanuel de, *Henri de Valois et la Pologne en 1572*, Paris: Michel Lévy frères, 1867, t. 3.
- Nowak-Dłużewski Juliusz, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Pierwsi królowie elekcyjni*, Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax“, 1963.
- Piepho Lée, „Paulus Melissus and Jacobus Falckenburgius: Two German Protestant Humanists at the Court of Quén Elizabeth“, in: *The Sixteenth Century Journal*, 2007 Spring, t. 38, Nr. 1, p. 97–110.
- Piffault Alexandre, „Jean de la Gessée, entre déformation et création générique“, in: *Albineana, Cahiers d'Aubigné*, 2010, t. 22, p. 249–268.
- Polska i Polacy w literaturze francuskiej (XIV–XIX w.)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2016, p. 28–30.

- Polćwiartek-Dremierre Dorota, „Pierwsze polsko-francuskie rendez-vous kultur. Polski epizod Henryka Walezego“, in: *Roczniki Humanistyczne*, 2015, t. 63, Nr. 1, p. 205–223.
- Registres des délibérations du bureau de la ville de Paris*, t. 7: 1572–1576, éd. par François Bonnardot, Paris: Imprimerie Nationale, 1893.
- Renouard Philippe, *Imprimeurs et libraires parisiens du XVIe siècle*, Paris: Service des travaux historiques de la ville de Paris, 1986, t. 4.
- Serwański Maciej, *Henryk III Walezy w Polsce: Stosunki polsko-francuzkie w latach 1566–1576*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1976.
- Šileikienė Rasa Marija, „Henriko Valua išrinkimo Abiejų Tautų Respublikos valdovų vaizdavimas lotyniškoje prancūzų poezijoje: J. de La Gessée „Henriada“ ir jos autorius“, in: *LMA Vrublevskių bibliotekos darbai*, 2022, p. 33–55.
- Thou Jacques Auguste de, *Histoire universelle: depuis 1543 jusqu'en 1607*, traduite sur l'édition latine de Londres, t. 7, Londres [i. e. Paris: s. n.], 1734.

Henri de Valois and the Occasional Poetry at the Time of the Royal Election of 1573: Jean de La Gessée's *Henrias*

Summary

The subject of this article is a collection of occasional poems in Latin entitled *Henriade* (*Henrias*), attributed to Jean de La Gessée, a French poet of the second half of the sixteenth century. The collection is dedicated to Henri de Valois, Duke of Anjou, the elected ruler of the Polish-Lithuanian Commonwealth. This article is part of a series of publications dealing with different aspects of the text. It examines the circumstances and context of the creation of this little-studied collection, as well as its structure and dedicatees, including the members of the Polish and Lithuanian delegation sent to France.

After comparing most of the known French and Latin publications from the period of the royal election of 1573 and analysing them from a thematic, problematic, and literary points of view, we can affirm that *Henrias* is undoubtedly one of the most important collections of poems dedicated to this election. It has a rigorous compositional structure, is distinguished by its poetic artistry, and can be considered a representative example of the Latin poetry produced at the Valois court during this period.

The main difficulty of this study lies not in the texts of the collection but in the identification of their author. The association of the court poet who wrote under the name 'Jean de La Gessée' with Jean Gesse, a Protestant bourgeois and '*secrétaire de la chambre*' of François de Valois, is more than questionable. The author's poems contain numerous factual, chronological, and logical inconsistencies with La Gessée's 'official' semi-hypothetical biography, which is in fact almost completely undocumented. The content of these Latin works as also the autobiographical details they contain make this identification even more unlikely. We believe that this modified name is a pseudonym (i. e., an allonym) used by Louis de Clermont d'Amboise de Bussy, a courtier of the Duke of Anjou, Henri de Valois (later first gentleman of François de Valois), who is mentioned in historical sources as a poet and interested in history. By studying certain poems in *Henrias*, in which he gives details of his personal life, we attempted to reconstruct certain episodes in his biography, such as his participation in the siege of La Rochelle. It also seems likely that this author used several pseudonyms in 1573 and that he is linked to a much larger body of literature on the theme of the royal election of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

As the introduction and the poems indicate, *Henrias* was written at the request of Henri de Valois, who acted as the poet's patron. The composition of the collection and the order in which the dedicatees are presented show that it was carefully and purposefully arranged following the diplomatic protocol. In addition to Henri de Valois, the dedicatees include the main protagonists of the events surrounding the election of the sovereign, both in France and in the Polish-Lithuanian Commonwealth: members of the delegation of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the primate of Poland, French diplomats, and the officials and cultural figures who accompanied Henri de Valois to Cracow. A small collection of poems in French entitled *Souspirs de la France* complements the Latin *Henrias* and gives it a thematic balance. There is no doubt that the author took part in all the official ceremonies not as a mere spectator but as a committed actor with certain responsibilities and that he was in direct and frequent contact with the members of the Polish and Lithuanian delegation. He was also close to the historian François Baudouin.

An analysis of *Henrias* shows that the collection aims to explore various political themes and court events while offering the reader many different poetic forms. The author demonstrates both his creativity and his mastery of ancient metre. The central section of the collection is an epic panegyric based on the classical structure of the enkomion, beginning with a solemn introduction, followed by a detailed description of the Duc d'Anjou's lineage and exploits, a portrait of the character, an account of his achievements, and a reflection on 'virtues' presented in the form of 'advice to the young sovereign'. The conclusion is marked by idealised descriptions of the country under his rule and of his future wife, Anne of Jagiellon. This section is written in imitation of Claudian's panegyrics, both in terms of the genre and structure of the work and in terms of the style and the vocabulary used. Throughout the collection, various literary techniques are used to create an epic and heroic image of the new ruler of the Polish-Lithuanian Commonwealth, in line with historical circumstances and political discourse. We plan to examine these literary features in detail in a later article.

KEYWORDS: Polish-Lithuanian Commonwealth in the sixteenth century; Henri de Valois; Neo-Latin literature in the sixteenth century; *Henrias*; Jean de La Gessée; Louis d'Amboise.

Henri de Valois et la poésie de circonstance de l'époque de l'élection royale de 1573: l'*Henrias* de J. de La Gessée

Resumé

L'objet de cet article est un recueil de poésie de circonstance en latin intitulé *Henriade* (*Henrias*), attribué à Jean de La Gessée, un poète français de la seconde moitié du XVIe siècle. Ce recueil est dédié à Henri de Valois, duc d'Anjou, qui fut élu souverain de Pologne et de Lituanie. L'article s'inscrit dans une série de publications examinant divers aspects du ce texte. Il explore les circonstances et le contexte de la création de ce recueil, encore peu étudié, ainsi que sa structure et ses dédicataires, parmi lesquels figurent les membres de la délégation de la République des Deux Nations envoyée en France.

Après avoir comparé la plupart des publications françaises et latines connues de l'époque de l'élection royale de 1573, et les avoir analysées sous les angles thématique, problématique et littéraire, nous pouvons affirmer que *Henrias* est incontestablement l'un des recueils de poésie les plus significatifs dédiés à cette élection. Il possède une structure compositionnelle stricte, se distingue par son art poétique et il peut être considéré comme un exemple représentatif des œuvres de poésie latine produites à la cour des Valois à cette époque.

La difficulté principale de cette étude ne réside pas dans les textes du recueil, mais dans l'identification de leur auteur. L'association du poète de cour, écrivant sous le nom de «Jean de La Gessée», avec Jean Gesse, secrétaire de la chambre du roi François de Valois et protestant bourgeois, est plus que contestable. La poésie de l'auteur contient de nombreuses incohérences factuelles, chronologiques et logiques avec la biographie semi-hypothétique «officielle» de La Gessée, qui n'est en fait presque pas étayée par des documents. Le contenu de ces œuvres latines, ainsi que les détails autobiographiques qu'elles fournissent, rendent cette identification encore plus improbable. Nous considérons que ce nom modifié est un pseudonyme-alonyme utilisé par Louis de Clermont d'Amboise de Bus-sy, courtisan du duc d'Anjou, Henri de Valois (plus tard premier gentilhomme de François de Valois), mentionné dans les sources historiques comme poète et amateur d'histoire. En examinant certains poèmes de l'*Henrias*, où il livre des détails sur sa vie personnelle, nous avons tenté de reconstituer certains épisodes de sa biographie, tels que sa participation au siège de La Rochelle. Il semble également probable que cet auteur ait utilisé plusieurs pseudonymes en 1573 et qu'il soit lié à une littérature bien plus vaste sur le thème de l'élection de la République des Deux Nations.

L'*Henrias* a été écrite à la demande d'Henri de Valois, qui a agi en tant que mécène du poète, comme l'indique l'introduction et les poèmes. La composition du recueil et l'ordre de présentation des dédicataires montrent qu'il a été conçu avec soin, en respectant les protocoles diplomatiques. Les dédicataires, outre Henri de Valois, comprennent les principaux acteurs des événements liés à l'élection du souverain, tant en France qu'au sein de la République des Deux Nations. Ils incluent les membres de la délégation de la République des Deux Nations, le primat de Pologne, les diplomates français, ainsi que les fonctionnaires et personnalités culturelles qui accompagnaient Henri de Valois vers la République des Deux Nations. Un petit recueil de poèmes intitulé *Souspirs de la France* constitue un complément en français à l'*Henrias* latine et lui confère un équilibre thématique. Les dédicataires de ce recueil respectent également de manière protocolaire les participants aux cérémonies électorales et aux procédures de signature des documents qui se sont déroulées à Paris. Il ne fait aucun doute que l'auteur a assisté à toutes les cérémonies officielles non pas en tant que simple spectateur, mais en tant qu'acteur engagé, ayant des responsabilités qui lui étaient assignées, et qu'il était en contact direct et fréquent avec les membres de la délégation de la République des Deux Nations. Il était également proche de l'historien François Baudouin.

L'analyse de l'*Henrias* révèle que ce recueil ambitionne d'explorer divers sujets politiques et événements de la cour, tout en offrant au lecteur une richesse de formes poétiques. L'auteur y manifeste son désir de démontrer à la fois sa créativité et sa maîtrise de la métrique antique. La section centrale du recueil constitue un panégyrique épique, élaboré selon la structure classique de l'éloge. Elle débute par une introduction solennelle, suivie d'une description détaillée de la lignée du duc d'Anjou et de ses exploits. Ce panégyrique inclut également un portrait du personnage, une exposition de ses réalisations, ainsi qu'une réflexion sur les «vertus», présentées sous la forme de «conseils au jeune souverain». La conclusion se distingue par des descriptions idéalisées du pays sous son règne et de sa future épouse Anne de Jagiellon. Cette section est rédigée en imitant les panégyriques de Claudien, tant au niveau du genre et de la structure de l'œuvre qu'en ce qui concerne le style et le vocabulaire employés. Dans l'ensemble du recueil, diverses techniques littéraires sont déployées pour forger une image épique et héroïque du nouveau souverain de la République des Deux Nations, en adéquation avec les circonstances historiques et le discours politique. Nous prévoyons d'explorer ces caractéristiques littéraires en détail dans un article ultérieur.

MOTS-CLEFS: Pologne-Lituanie au XVIe siècle; Henri de Valois; littérature néo-latine du XVIe siècle; *Henrias*; Jean de La Gessée; Louis d'Amboise.

От „русина“ к „благородному литвину“: трансформации исторического нарратива ВКЛ XVI в.

К Я С Т У Т И С Г У Д М А Н Т А С

Институт литовской литературы и фольклора

<https://ror.org/050gfgn67>

k.gudmantas@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0571-8359>

АННОТАЦИЯ. Статья посвящена изменению отношения к православным и русинам в исторических, полемических и эпистолярных сочинениях ВКЛ XVI века. Сначала анализируется описанный в литовских летописях переход литовских князей-язычников в православие, затем рассматриваются письма канцлера Альберта Гаштольда († 1539) и его борьба с группировкой гетмана Константина Острожского. Завершается статья обсуждением сочинений Августина Ротунда, Мацея Стрыйковского и других авторов второй половины XVI века. В последних текстах представители русской элиты ВКЛ (Ходкевичи, Воловичи) уже считаются „благородными литвинами“.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: русь; литва; ВКЛ; вера; этничность; летописи; хроники; полемическая письменность XVI в.

Проблематичность имени русь в источниках XV–XVII вв. уже была озвучена в историографии¹. Это мог быть и конфессионим, и этноним,

* Статья написана в 2020 г. для международного научного проекта „Восточные славяне в поисках новых надрегиональных идентичностей (кон. XV – сер. XVIII в.) в контексте зарождения современных наций в Европе“.

¹ См., напр.: Oskar Halecki, „Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego“, in: *Rozprawy Akademii Umiejętności*, t. 59, (Seria II, t. 34), Kraków, 1916, p. 218–

Received: 07/05/2024. **Accepted:** 14/06/2024.

Copyright © 2024 Кястутис Гудмантас. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

и хороним, и политоним. Нас здесь будет интересовать русь главным образом в первых двух значениях, поскольку статья посвящена переходу в православие представителей литовской элиты и прониканию в ее ряды руси, как это нам сообщают летописи, хроники и полемическая письменность ВКЛ XVI в.

В самом начале отметим, что основной корпус текстов по заявленной теме доступен исследователям². Но его используют весьма выборочно³.

Как же менялась интерпретация „конфессионального“ прошлого Литвы в письменности ВКЛ XVI века?

236; Igar Marzalyuk, *Людзі даўняй Беларусі: Этнаканфесійныя і сацыякультурныя стрэатыпы (X–XVII стст.)*, Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2003, с. 33–37, 58 и сл.; Алег Уладзіміравіч Ліцкевіч, „Да пытання пра рутэнізацыю балтаў ВКЛ у XIV – пачатку XV стст.“, in: *Arche*, 2009, №. 11–12, с. 24–80; Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, t. 6: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 222; „Предисловие ко второму изданию“, in: *Акты, относящиеся к истории Западной России. Вып. I: 6-я книга записей Литовской метрики. Сб. док. канцелярии великого князя Литовского Александра Ягеллончика 1494–1506*, сост. тома М. Е. Бычкова (отв. сост.), О. И. Хоруженко, А. В. Виноградов, отв. ред. тома С. М. Каштанов, Москва: Кучково поле, 2018, с. 15–16; Михаил Владимирович Дмитриев, „Православное и ‘русское’ в представлениях о ‘русском народе’ Речи Посполитой (конец XVI – середина XVII в.)“, in: *Древняя Русь после Древней Руси: дискурс восточнославянского (не)единства*, (*Post-Древняя Русь: у истоков наций Нового времени*, кн. 1), отв. сост., отв. ред. серии А. В. Доронин, Москва: РОССПЭН, 2017, с. 193–214; Idem, „‘Народ благочестия русского’: о конфессиональном и этническом в представлениях о ‘русском народе’ Речи Посполитой“, in: *Вертоград многоцветный. Сб. к 80-летию Бориса Николаевича Флори*, Москва: Индрик, 2018, с. 453–463; Andrzej Janeczek, „Ruś w Koronie: stara nazwa i nowa tożsamość regionalna (po aneksji w połowie XIV wieku)“, in: *Pogranicza w polskich badaniach mediewistycznych (Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich*, t. III), red. A. Janeczek, M. Parczewski, M. Dzik, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2019, p. 149–175.

² Здесь имеются в виду как традиционные академические (напр., ПСРЛ), так и участвовавшие в последние годы онлайн-публикации дигитальных копий рукописей и старопечатных книг.

³ Исключение составляет статья Василия Воронина, в которой скрупулезно проанализированы тексты литовских летописей (хотя выдвинутый им в этой статье концепт „литвинской нации“ нам не кажется удачным), см. Василий Алексеевич Воронин, „На пути к современной литвинской нации (по материалам Второго и Третьего сводов бело-русско-литовского летописания)“, in: *Нарративы руси конца XV – середины XVIII в.: в поисках своей истории*, (*Post-Древняя Русь: у истоков наций Нового времени*, кн. 2), отв. сост., отв. ред. серии Андрей Владимирович Доронин, Москва: РОССПЭН, 2018, с. 126–141.

В легендарной части Второго и Третьего свода литовских летописей (первая пол. XVI в.⁴) рассказано о возникновении ВКЛ и приросте его территории. Важное место здесь отведено завоеванию Руси после Батыева нашествия. „И въскричала Русь великим голосом и с плачем, иж так окрутне вси суть побиты от безвърное литвы“, – так описано поражение князя луцкого и пинского в сражении с литовскими князьями возле реки Ясельды, левого притока Припяти⁵. Здесь русь – этноним, что становится понятно из указанных летописей; здесь православная русь противопоставлена „безверной“ литве. Но это клише заимствовано из рус(с)ких летописей⁶.

С принятием православия литвины „превращались“ в русинов. Вспомним случаи Гинвила и Витовта. Однако этот стереотип не действует в случае с Ольгердом в Третьем своде (Хронике Быховца и Вавельском списке).

Во Втором своде о полоцких князьях Палемоновичах сказано:

И поиметь Кгинвил дочку у великого князя тверского Бориса именем Марью, для которе жь окристится в руску вѣру, и дали ему имя тѣстя его, князя тверского, Борис. И тот Кгинвил, нареченный Борис, вчинил город на имя свое на рецѣ Березыни и назвал его Борисов. **И будучи ему русином** (здесь и далее жирным шрифтом выделено нами – К. Г.), был велми набожен и вчинил церков каменую в Полоцку святое Софии, другую святого Спаса, девич монастырь уверх реки Полоты от града у полумили, третью церков на Белчици святых Бориса и Глѣба монастырь.⁷

⁴ Архетипы первой и второй редакций Второго свода, а также архетип Третьего свода были созданы в окружении воеводы виленского и канцлера ВКЛ Ольбрахта Гаштольда († 1539).

⁵ *Полное собрание русских летописей* (далее – ПСРЛ), т. 35, Москва: Наука, 1980, с. 130 (Список Красинского). См. также в других списках Второго свода и в Третьем своде (Хроника Быховца).

⁶ О стереотипном восприятии литовцев см. Алексей Владимирович Лаушкин, *Русь и соседи: история этноконфессиональных представлений в древнерусской книжности XI–XIII вв.*, Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2019, с. 211–223.

⁷ ПСРЛ, т. 35, с. 130 (Список Красинского). В Третьем своде Гинвил после крещения получает имя Юрий; Борис – его и княжны Марии сын, см. *Pomniki do dziejów litewskich*. [...], zebrane przez Teodora Narbutta, Wilno: Nakładem Rubena Rafałowicza Księgarza Wileńskiego, 1846, p. 5.

Однако ж дочка Гинвила-Бориса Парасковия крестилась в Риме, получила имя Паракседа, а после смерти стала католической святой, „которой же в Риме и костел збудовали на имя ее святое“⁸. То есть произошло как бы „возвращение к корням“, ведь первые литовские правители, согласно легенде, переселились на берег Балтийского моря из Рима. Брат Парасковии остался православным и его похоронили в одном с отцом гробе в Святой Софии – так полной гармонией двух „вер“ заканчивается в летописи история полоцких князей. (В Третьем своде имеются, правда, незначительные добавления, касающиеся их генеалогии, но применительно к интересующей нас теме они ничего не меняют.)

Во Втором своде есть сюжет и о князе-иноке Рымонте-Лаврыше, сыне великого князя Тройдена (это калька истории Войшелка, сына Миндовга, из Галицко-Волынской летописи). Рымонт обучился рускому языку, окрестился, стал монахом, приняв имя Лаврыш (эпоним Лаврышева монастыря, поскольку далее речь пойдет об основании его Лашрышом)⁹. В Третьем своде Рымонт получает еще одно, руское, имя Василий (*czernec Ławrasz, po litowsku zowemy Rymont, a po rusku Wasiley*¹⁰). Оно было популярным на Руси (особенно среди Рюриковичей) и переименование Лаврыша в Василия (при пострижении в великую схиму?), вероятно, можно связать с афонской традицией¹¹, поскольку прототип Рымонта Войшелк, согласно Галицко-Волынской летописи, собирался на Афон¹². С другой стороны, рядом с Войшелком в Галицко-Волынской летописи

⁸ Этот костел – один из самых известных в Риме, подробнее см.: Кястутис Гудмантас, „‘Житие’ Парасковии-Пракседы в литовских летописях“, in: *Археология и история Литвы и северо-запада России в средневековье*, редактор и составитель Гедиминас Вайткавичюс, Вильнюс: Lietuvos istorijos institutas, 2013, с. 197–214; Kęstutis Gudmantas, „Hagiografinė Paraskovijos-Praksedos istorija Lietuvos metraščiuose“, in: *Lietuva – Italija: Šimtmečių ryšiai*, sud. Daiva Mitrulevičiūtė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016, p. 280–299.

⁹ ПСРЛ, т. 35, с. 198 (Румянцевский список).

¹⁰ *Pomniki...*, p. 12.

¹¹ См. Анна Феликсовна Литвина, Федор Борисович Успенский, *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики*, Москва: Индрик, 2006, с. 482–495; Idem, *Иноческие имена на Руси*, Москва – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2017, с. 50 (здесь приведен в пример Антоний Супрасльский (нач. XVI в.)).

¹² *Галицко-Волынская летопись. Текст. Комментарий. Исследование*, под. ред. Николая Федоровича Котляра, Санкт-Петербург: Алетей, 2005, с. 141.

упоминается князь Василько Романович, которого Войшелк, по словам летописца, нарек „яко отца собѣ и господина“¹³.

В Третьем своде мы найдем вставку из Галицко-Волынской летописи – рассказ о великом князе Миндовге и его сыне, иноке Войшелке¹⁴. В ней сообщается о Витовте:

У брата же великого кн(я)зя Олкгирда в Кестутя, которыи былъ на Троцех и на земли Жомойтскоу, сынов было шест: **первыи Витолт, а коли русиномъ остал**, дали были имя ему Юре[и], **коли ся охрыстил в лядскую веру**, то[з]ды имя ему дано Александер.¹⁵

То же и в Евреиновском списке Второго свода. Разница лишь в том, что Витовт не именуется в нем русином¹⁶. Однако генезис Евреиновского списка неясен, его протограф, скорее всего, является гибридом разных редакций¹⁷, да и сам список – московского происхождения (тем, по видимому, и можно объяснить изменения в тексте), поэтому вряд ли мы можем считать его репрезентативным в интересующем нас вопросе.

Далее в Третьем своде мы читаем:

И коли кн(я)зь Олкгирдь понял за себе жону княжну Ульяну витебскую, для которое ж кн(я)зь Олкгирдь охрытился в рускую веру, а п(а)-**нове литовские вси были у своих верахъ поганских**, и кн(я)зь великии Олкгирдь не чинил имъ силы и въ веру свою не вернулъ, а римское веры в Литве не было, **толко руская змешалася**.¹⁸

¹³ *Ibid.*, с. 143.

¹⁴ *Pomniki...*, р. 9–10.

¹⁵ *Lietuvos metraščių Vavelio nuorašas = The Wawel Manuscript of the Lithuanian Chronicles*, parengė Kęstutis Gudmantas, Nadežda Morozova, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017, р. 113–114 (Вавельский список; ср. в Хронике Быховца: *Pomniki...*, р. 22).

¹⁶ ПСРЛ, т. 35, с. 224: „У брата ж великого князя Олкгирдава Кестутия, которой был на Троцѣх, было шесть сынов: первой Витовт, и когда скрестил **в рускую вѣру** дано ему имя Юрей, а когда крещен **в лятцкую вѣру** дано ему имя Александр.“

¹⁷ Ср. Вячаслаў Антонавіч Чамярыцкі, *Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. Узнікненне і літаратурная гісторыя першых зводаў*, Мінск: Навука і тэхніка, 1969, с. 160.

¹⁸ *Lietuvos metraščių Vavelio nuorašas...*, р. 94. В Хронике Быховца имеется небольшое уточняющее добавление: „у gymskoie wiry w Litwe **paki uže** ne było“, см. *Pomniki...*, р. 20.

И опять о конфликтах на почве веры говорить не приходится.

Сообщение о православии Ольгерда в Третьем своде следует объяснить тем, что в нем использованы московские источники¹⁹. А не, например, *Анналы Яна Длугоша*, который писал о языческом ритуале похорон отца Ягайлы²⁰. (Правда, в *Хронике Мацея Меховиты*, воспроизводящей *Анналы Я. Длугоша* в сокращенном виде, эта информация опущена²¹).

Можно в этом усмотреть также влияние Олельковичей, с именем которых связывают протограф *Хроники Быховца*²². Однако не надо забывать, что в Третьем своде сразу после краткой характеристики религиозной ситуации в ВКЛ следует рассказ о Петре Гаштольде, который принял „лядскую веру“ и основал в Вильне францисканский монастырь. Так он – резюмирует летописец – „напервеи принял веру римскую и до Литвы принес“²³. Далее идет повествование о походе Ольгерда на Москву и убийстве монахов-францисканцев виленскими мещанами-язычниками, которых впоследствии на основе жалобы Гаштольда сурово покарает Ольгерд. Речь о хорошо известной легенде о францисканских мучениках. С ней летописцы преследуют нескольких целей – прославляют Гаштольдов как первых католиков в Литве и зачинают собственный католический литовский пантеон мучеников²⁴, заслоняющий легенду о трех виленских

¹⁹ Руфина Петровна Дмитриева, *Сказание о князьях Владимирских*, Москва–Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1955, с. 169, 181. Из них в *Хронику Быховца* также попало известие-вставка о гибели великого князя Витеня от грома, см.: *ibid.*, с. 166, 179; *Pomniki...*, р. 14 (см. также факсимиле несохранившегося оригинала *Хроники Быховца* – нумерованный лист рядом со с. 90). Ср. Надежда Морозова, *Вопросы языка и текстологии летописей Великого княжества Литовского: Хроника Быховца*: Дис. [...] д-ра гуманитарных наук. Vilnius, 2001, с. 49.

²⁰ *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. X, Varsaviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985, p. 166.

²¹ Mathias de Mechovia, *Chronica Polonorum*, Cracoviae: per Hieronymum Vietorem, 1521, p. CCLXXI.

²² Василий Алексеевич Воронин, „Витовт – герой Литвы, Ольгерд – герой Руси“, in: „*Места памяти*“ руси конца XV – середины XVIII в., (*Post-Древняя Русь: у истоков наций Нового времени*, кн. 4), отв. сост., отв. ред. серии Андрей Владимирович Доронин, Москва: РОССПЭН, 2019, с. 98–99.

²³ *Lietuvos metraščių Vavelio nuorašas...*, p. 98.

²⁴ В 1520-е гг. складывалась Литовская провинция францисканцев-обсервантов, опекуном которых слыл сам О. Гаштольд, ср. Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a. (Istorinė studija ir šaltiniai)*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 107–127. Вероятно, О. Гаштольд, виленский воевода (как и некогда его легендарный предок Петр) препод-

православных мучениках (последняя присутствует в московских летописях; в них Ольгерд выступает в роли мучителя²⁵).

Еще один пример – „мать Ягеллонов“, четвертая жена Ягайлы Софья Гольшанская. Польские анналисты и Я. Длугош, Ян из Вислицы, Хроника Быховца (о связях поэмы Яна из Вислицы и Хроники Быховца мы уже писали²⁶) – считали ее русинкой²⁷. Более того, она сама таковой себя видела²⁸. Здесь прежде всего имеется в виду ее изначальное православие, которое противопоставлено обретенной ею позднее римо-католической вере. Но эпитафия, приписываемая Гжегожу из Санока, не оставляет места домыслу – в ней говорится, что покойная королева была „благородной крови русских князей“ (*Sanguine clara ducum Russie*)²⁹.

Марцели Антоневиц находит простое тому объяснение – Софья воспитывалась в православно-русском окружении ее дяди, кн. Семена Дмитриевича Друцкого³⁰. Но, судя по всему, из Польши все виделось по-другому – не только Софью, но и, например, Гедиминовичей Чарторийских считали там в XV–XVI вв. русинами³¹. Отнесем сюда и упоминание в

дал исторический урок виленским мещанам, которые, согласно его донесению королю Сигизмунду Старому, осмелились с оружием в руках выступить против него, воеводы, см. *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 14 (1524–1529)*, parengė Laimontas Karalius, Darius Antanavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, nr. 376 (318) [1524 r.].

²⁵ Darius Baronas, *Trys Vilniaus kankiniai: gyvenimas ir istorija (Istorinė studija ir šaltiniai)*, Vilnius: Aidai, 2000, p. 304–311.

²⁶ *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae*, lib. XII (1445–1461), Cracoviae: Polska Akademia Umiejętności, 2003, p. 368; *Ioannis Visliciensis Bellum Prutenum*, Cracoviae, 1516 (III. 98–100, 137); *Pomniki...*, p. 36, 41; Kęstutis Gudmantas, „Kitoks Žalgirio mūšio vaizdas: Lietuvos metraštis ir Jono Visliciečio poema ‘Prūsų karas’“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2005, kn. 19, p. 143–156.

²⁷ Zygmunt Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce*, Kraków: Avalon, 2005, p. 75; Гольшанские – древний литовский княжеский род; первый его известный представитель – Альгимонт.

²⁸ „Sophia regina Poloniae ex genere Ruthenico“ (1436 r.), in: *Bullarium Poloniae*, t. V: 1431–1449, ed. et cur. Irena Sułkowska-Kuraś et Stanislaus Kuraś; cooper. Maria Kowalczyk et Anna ac Hubertus Wajs, Romae–Lublino: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1995, nr. 526; Bożena Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa: DiG, 2012, p. 17 (ошибочно *ex gente*).

²⁹ *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae*, lib. XII (1445–1461), p. 368 и 498 (ком. 91 – относительно авторства эпитафии).

³⁰ Marceli Antoniewicz, „Pochodzenie episkopatu litewskiego XV–XVI wieku w świetle katalogów biskupów wileńskich“, in: *Studia Źródłoznawcze*, 2001, t. 39, p. 61.

³¹ См. ниже сноски № 48.

числе прочих русских князей Юрия Лингвьевича (внука Ольгерда) в Первом своде³².

На феномен „русских князей“ литовского происхождения (Гольшанских и Гедиминовичей) в источниках XV в. обратил внимание Сергей Полехов, который привел еще несколько подобных примеров³³. Судя по всему, здесь мы сталкиваемся с традицией, согласно которой рускость была синонимом православия³⁴ – в ней переплелись этничность и вера.

Также, естественно, возникает вопрос культурной и языковой ассимиляции³⁵. Но ни Гольшанские, ни тем более Гедиминовичи не теряли родового/династического самосознания; другое дело, что со временем, – с развитием историописания, – это династическое самосознание углублялось и переосмысливалось³⁶.

Итак, в рассматриваемых нами источниках заложена схема: **католик – лях, православный – русин**, характерная для русских летописей³⁷. Ее мы наблюдаем и позже – в XVII в. – у Мелетия Смотрицкого, Афанасия Кальнофойского и др.³⁸ Хотя и русь, и ляхи в летописях имеют также значение

³² ПСРЛ, т. 35, с. 34, 57, 76, 106–107 (этот свод создан, как известно, в Смоленске, т. е. он русский; тем не менее, словосочетание князи русские в некоторых списках Второго свода (Румянцевском, Рачиньском и Евреиновском) заменена на их, но появляется снова в Хронике Быховца, см.: ПСРЛ, т. 35, с. 163, 210, 231; *Pomniki...*, р. 46. Здесь заслуживает внимания замечание Анджея Янечека о рискованности поспешных обобщений без тщательного исследования источников, см. Andrzej Janeczek, „Ruś w Kogonie“, р. 166.

³³ Сергей Полехов, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Москва: Индрик, 2015, с. 84.

³⁴ Ігар Марзальук, *op. cit.*, с. 33 и сл.; Михаил Владимирович Дмитриев, „Народ благочестия русского...“, с. 462–463.

³⁵ Ср.: Ігар Марзальук, *op. cit.*, с. 62; Олег Уладзіміравіч Ліцкевіч, *op. cit.*, с. 24–80; Сергей Полехов, *op. cit.*, с. 84.

³⁶ Ср. Наталя Яковенко, *Дзеркала ідентичности. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття*, Київ: Laurus, 2012, с. 180–187.

³⁷ См. более широкий контекст в Роландас Пупинис, „Оппозиция свой – чужой: метод исследования общества ВКЛ XV–XVI вв.“, in: *Археология и история Литвы и северо-запада России в средневековье*, редактор и составитель Гедиминас Вайткавичюс, Вильнюс: Lietuvos istorijos institutas, 2013, с. 222–225.

³⁸ Kazimierz Chodynicki, *Kościół Prawosławny a Rzeczpospolita Polska*, Warszawa: Kasa imienia Mianowskiego – Instytut Popierania Nauki, 1934, р. 414. Многочисленные примеры на этот счет см. также в Михаил Владимирович Дмитриев, „Православное и ‘русское’ в представлениях о ‘русском народе’...“, с. 199–213.

этнонимов. Но „литовской веры“ в отличие от „русской“ или „польской“ мы в летописях не найдем³⁹.

РУСОФОБИЯ В ВКЛ XVI В.

Идиллическая картина мирного сосуществования католиков и православных в ВКЛ, которую мы наблюдаем в летописях, рушится в письмах канцлера Ольбрахта Гаштольда и в трактате Михалона Литвина.

Мемориал Гаштольда от 1525 г. адресован королеве и великой княгине Боне Сфорца и направлен против Константина Острожского и Радзивиллов⁴⁰. Канцлер отвечает на обвинения массивной подборкой кляуз на политических противников: „русский князек“ (*ruthenus ducaculus* – так об Острожском!) – виновник поражений ВКЛ в войне с Москвией; русины – коварные изменники по природе своей (*Quodsi Serenitas vestra utriusque cor nostrum intueretur et cognosceret uti deus, nempe cerneret illud in adversario meo rutheno duplex perversum, simulatum et non rectum ac natura et illud more ruthenico olens nunquam fidum domino [...]; per calumniam, quam assuevit laborare, uti omnes fere natura suapte Rutheni facere sciunt; superbia et astutia Ruthenica; habent modum suum Rutheni, quo decipiant homines*). Притом русинами здесь названы не только Острожский, но и его тесть Юрий Олелькович Слуцкий, и „предки“ последнего – 1) князья Чарторыйские („убийцы великого князя Сигизмунда Кейстutowича“ (1440)), 2) Михаил Олелькович и Иван Гольшанский (участники „заговора князей“ (1481)). Все они, хоть и православные, были литовского происхождения, а Чарторыйские и Олельковичи – Гедиминовичи. Не говоря уж о том, что мать самого канцлера была из Гольшанских, а родная тетка Мария Гаштольд – была женой Семена Олельковича, брата заговорщика⁴¹.

³⁹ Василий Алексеевич Воронин, „На пути к современной литвинской нации...“, с. 140.

⁴⁰ „Albertus Gastold, Palatinus Vlnensis, Bone Sphortie, Regine Polonie. Contra ducem Constantinum de Ostrogk et contra Radivillones“, in: *Acta Tomiciana*, t. VII, Posnaniae: Typis Ludovici Merzbachiensis, 1857, p. 258–269 (nr. XXXVI).

⁴¹ О Гаштольде см. Maria Kuźmińska, „Olbracht Marcinowicz Gasztold“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1927, т. 4, з. 13, p. 349–391; 1928, т. 5, з. 14, p. 121–174. Новые материалы об отношениях Гаштольдов с Католической Церковью (в том числе жены канцлера княжны Софьи Вереysкой) см. в *Acta primae Visitationis diocesis Vlnensis anno Domini*

Как видно, Гаштольд принципиально приравнивает „кровь“ и „веру“. Он апеллирует к королеве, прекрасно зная, что при краковском дворе (да и в польской традиции в целом) господствовало предвзятое мнение на этот счет⁴².

Вероломству русинов и их союзников Радзивиллов канцлер противопоставляет собственную верную службу государю (Сигизмунду Старому) и государству (*Reipublice*), и напоминает о заслугах своих предков (по Гаштольду, добродетели наследуются и приумножаются в потомках)⁴³. Здесь одной стороне приписывается врожденное коварство и склонность к измене, а другой – верное и самоотверженное служение. Но насколько распространенными были подобного рода антирусинские настроения?⁴⁴

1522 *peractae*: *Vilniaus kapitulos archyvo Liber IIb atkūrimas*, sud., tekstus iš rankraščių parengė [...] Stephen C. Rowell, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 78–79, 141–143, 154–163 и др.

⁴² См.: Rimantas Jasas, „Lietuvos kanclerio Alberto Goštauto memorialas karalienei Bonai (1525)“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, sudarytojai Algis Samulionis, Rasa Jurgelėnaitė ir Darius Kuolys, redaktorius Sigitas Narbutas, Vilnius: Pradai, 2000, p. 29–30. Здесь можно привести разные высказывания о „вероломности русинов“ – от Я. Длугоша (XV в.) до Станислава Гурского (1544); впоследствии эта характеристика закрепится за москвитами, см. *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae*, lib. III, lib. IV, Varsaviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970, p. 321; Roman Krzywy, „Graeca fides a moskiewska wiarołomność w dyskursie staropolskim – z dziejów stereotypu“, in: *Przegląd Filozoficzno-Literacki*, 2017, Nr. 3–4, p. 488. См. также ниже ссылку № 48. По меткому замечанию Римантаса Ясаса, в таких случаях слов не выбирали, см. Rimantas Jasas, *op. cit.*, p. 29. Создается впечатление, что „мемориал“ написан в порыве гнева, но, как показывают исследования последних лет, это была вполне конвенциональная реакция и даже определенная риторическая стратегия, см. Стивен Д. Уайт [Stephen D. White], „Гнев и политика“, in: *История и антропология: междисциплинарные исследования на рубеже – веков*, под общей ред. Михаила Крома, Давида Сэбиана, Гади Альгази, Санкт-Петербург: Алетейя, 2006, p. 33–69.

⁴³ Это аристократический взгляд на порядок вещей. Для сравнения об аналогичных представлениях французского дворянства XVI в. см. Василий Рудольфович Новоселов, „Право на дуэль и социальная репутация во Франции XVI в.“, in: *Право в средневековом мире*. Сб. ст., вып. 2–3, Санкт-Петербург: Алетейя, 2001, с. 242.

⁴⁴ Раймонда Рагаускене вполне справедливо называет „антирусинность“ канцлера ситуативной („моментной, или другими словами, контекстной“), обусловленной сиюминутными политическими резонами, см. Raimonda Ragauskienė, „Rusėniška XV a. pab. – XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų – valdovių ir didikių – korespondencija“, in: *Istorija. Mokslo darbai*, 2009, t. 76, p. 24. Однако, как мы увидим в дальнейшем, ее проявления не были единичными.

В 1534 г. Гаштольд напишет своему тогдашнему приятелю, великому гетману Юрию Радзивиллу, что его (Радзивилла) хулители „суть **люди руского прироженя**, ради то поведаяют, чого не видевши ани слышавши“⁴⁵. Имена не указаны („тые два панове, зят и з шурином“), поскольку Гаштольду и его адресату они были хорошо известны; их наречение даже напоминает прозвища. А как мы знаем, в начале Стародубской войны (1534–1537) у гетмана Радзивилла был конфликт дисциплинарного характера с Ильей Острожским (несостоявшимся зятем – согласно предварительной договоренности, Илья должен был жениться на дочери Радзивилла Анне)⁴⁶. Другое упомянутое лицо – это, возможно, Юрий Олелькович, женой которого была Елена Радзивилл... Впрочем, Олельковичи, Чарторийские, и отчасти Гольшанские, ассимилировались...⁴⁷

Можно вспомнить слова М. Меховиты, де литовцы еще в его время пели грустную песню о том, что „дерзкие князи Руси убили князя Литовского Сигизмунда“ (*De hoc carmen lugubre usque in aetatem meam Lithuani concinnebant. Audaces **Principes Russiae** occiderunt Sigismundum ducem Lithuaniae etc.*⁴⁸).

⁴⁵ Приписка на отдельном листе-вкладыше к письму: Вильно, 25.10.[1534] (AGAD).

⁴⁶ Tomasz Kempa, *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń: Wydaw. Adam Marszałek, 2003, p. 57, 59. О Стародубской войне подробнее см. Михаил Маркович Кром, *Стародубская война 1534–1537. Из истории русско-литовских отношений*, Москва: Издательский дом „Рубежи XXI“, 2008.

⁴⁷ О Гольшанских как приверженцах православия можно говорить до кон. XV в., (за исключением Дубровицкой ветви рода). Главная ветвь рода перешла в католичество в конце упомянутого столетия. Об этом было известно и раньше, но недавно в Ватиканском архиве обнаружена подтверждающая это супликация кн. Марины Трабской от 1500 г., см. Darius Baronas, Stephen C. Rowell, *The Conversion of Lithuania: from Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 399–400. О православных в элите ВКЛ см. Genutė Kirkienė, *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 36–42 и др.

⁴⁸ Mathias de Mechovia, *op. cit.*, p. CCCIX. Фольклористы считают эту информацию достоверной, см. Ambraziejus Jonynas, *Lietuvių folkloristika iki XIX a.*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 34–35. Вместе с тем нельзя исключить натяжки, поскольку предводитель заговорщиков кн. Иван Чарторийский назван у Меховиты „русином греческой веры“ (*Dux Iwan Czarthoryczki **Ruthenus de ritu graeco***, см. Mathias de Mechovia, *op. cit.*). М. Меховита здесь почти дословно повторяет Я. Длугоша, ср. *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. XI et XII, Varsaviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2001, p. 216: *dux Iwan Czarthoryski **ritus et generis Ruthenici***. То есть можно говорить о

Как бы продолжая линию бывшего тестя, Варвара Радзивилл в письме к матери (от 19 июля 1549 г.) приводит, по-видимому, распространенную среди польской и литовской элиты поговорку, предостерегая ее принимать у себя Григория Ходкевича: „Волк прирученный и **русин крещенный** дьяволу годен“ (*yako oio moyq: „Vylk chovany a Rvszyn krczony dyuablv szye godzy“*)⁴⁹. Обрусевшая элита Литвы свысока смотрели на русинов⁵⁰, услугами которых (от писарей до кредиторов) они пользовались и с которыми плечом к плечу сражались против татар и московитов⁵¹.

Михалон Литвин (Венцлав Микалоевич)⁵², бывший секретарь Гаштольда, в своем трактате (1550), посвященном великому князю Сигизмунду Августу, призывает отказаться от „московских писем“ (кириллицы):

У нас, к сожалению, нет гимназий. Мы изучаем московские письма (*litteras Moscoviticas*), не несущие в себе ничего древнего, не имеющие ничего, что бы побуждало к доблести, поскольку рутенский язык (*idioma Ruthenum*) чужд нам, литвинам, то есть итальянцам (*Italianis*), происшедшим из итальянской крови.⁵³

некой польской традиции именования православных князей ВКЛ независимо от их этнического происхождения.

⁴⁹ Фото оригинала см. в Raimonda Ragauskienė, Aivas Ragauskas, *Barboros Radvilaitės laiškai Žygimantui Augustui ir kitiems*, Vilnius: Vaga, 2001, nr. 10. Ср.: Raimonda Ragauskienė, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 76; Genutė Kirkienė, *op. cit.*, p. 111–112 (по мнению Генуте Киркене, хотя фраза „русин крещенный“ и подразумевала католическое (т. е. повторное) крещение, Григорий лавировал между католичеством и православием, и на самом деле был униатом).

⁵⁰ Jerzy Ochmański, „The National Idea in Lithuania from the 16th to the First Half of the 19th Century: The Problem of Cultural-Linguistic Differentiation“, in: *Harvard Ukrainian Studies*, 1986, vol. 10 (3/4), p. 303.

⁵¹ О русинах в окружении Гаштольда см. Raimonda Ragauskienė, „Rusėniška...“, p. 24. Более половины радзивилловской клиентелы составляли русины, см. Eadem, „XVI a. Radvilų požiuiris į Lietuvos vietą Europoje“, in: *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, sud. D. Staliūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002, p. 74.

⁵² О нем см.: Jerzy Ochmański, „MichaŁon Litwin i jego traktat o zwyczajach Tatarów, Litwinów i Moskwicinów z połowy XVI wieku“, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1976, t. 83, Nr. 4, p. 765–783; Marcelinas Ročka, *Mykolas Lietuvis*, Vilnius: Mokslas, 1988.

⁵³ Цит. по: Михалон Литвин, *О нравах татар, литовцев и москвитян*, пер. В. И. Марьковой, Москва: МГУ, 1994, с. 85–86 (исправ.); *Michalonis Lituani De moribus Tartarorum, Lituorum et Moschorum fragmina X, multiplici Historia referta*. [...], Basileae: apud Conradum Waldkirchium, 1615, p. 23).

Далее Михалон приводит обширный список латинских слов (схожих по значению и звучанию с литовскими) и коротко излагает римский этногенетический миф литовцев, пишет об освобождении руси доблестными („по природе“) литовцами от неволи татарских баскаков и предостерегает от коварства московитов (особенно советует не доверять беглецам, которые шпионят в пользу московского государя)⁵⁴.

Похожий совет – отказаться от русского языка (потому что: 1) это язык врага – московитов, 2) грамматически неурегулированный язык) и перейти в деловой письменности ВКЛ на латынь – дает виленский войт Август Ротундус (Мелеский) в своем посвящении Стефану Баторию, сопровождающим латинский перевод Второго Литовского Статута (1576)⁵⁵.

Согласно Ротундусу, у некоторых знатнейших русинов – общее с литовцами (римское) происхождение, только они выбрали греческое заблуждение и таким образом отделились от литовцев⁵⁶:

Russorum etiam nobilissimos quosque easdem cum eis (Lituanis – К. Г.) origines habere, ex huius propagationis descriptione apparebit, sed ob religionis diuersae cultum, qua Graecos infelici errore imitari maluerunt, a Lituanis seiunctos esse.

Здесь Ротундус анонсирует эпизод из далее следующей „Краткой истории правителей Литвы“ – в нем говорится о „княжеских родах Литвы и Руси“ (Ольгердовичах) и особенно выделены Олельковичи-Слуцкие и представитель 6 колена, отсчитывая от самого Ольгерда – князь Юрий⁵⁷.

⁵⁴ Михалон Литвин, *op. cit.*, с. 86–87, 95–96; *Michalonis Lituani De moribus...*, p. 23–24, 32–33.

⁵⁵ [Augustinus Rotundus], „Serenissimo Principi ac Domino, Domino Stephano Dei gratia Poloniae Regi, Magno Dvci Litvaniae [...]“, in: *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. VII, Kraków, 1900, p. XVIII–XXI. О Ротундусе см. Maria Baryczowa, „Augustyn Rotundus Mielecki, wójt wileński, pierwszy historyk i apologeta Litwy“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1935, t. X, p. 71–96; 1936, t. XI, p. 117–172. Подробнее о взглядах на руску мову в сочинениях Михалона Литвина и Августина Ротундуса см.: Pietro U. Dini, *Aliletoescvr: Linguistica baltica delle origini. Teorie e contesti linguistici nel Cinquecento*, Livorno: Books & Company, 2010, p. 532–539; Idem, *Prelude to Baltic Linguistics. Earliest Theories about Baltic Languages (16th century)*, Amsterdam, New York: Rodopi, 2014, p. 53–64.

⁵⁶ [Augustinus Rotundus], *op. cit.*, p. XIX.

⁵⁷ [Augustinus Rotundus], „Epitome Pricipum Litvaniae a migratione Itolorum P. Libone vel, ut Lituanica historia scribit, Palemone duce usque ad Jagellones“ in: Jan Jakubowski, *Sudya*

Но лишь часть Ольгердовичей приняли веру своей матери – тверской княжны Марии, другие вслед за Ягайлом приняли римскую веру⁵⁸.

Интересная деталь: в „Беседе поляка с литвином“ (1564–1565), приписываемой Ротундусу, постулируется добровольное подчинение руси литве, которая затем постепенно перенимает русский язык; автором здесь используется выражение „смешение языков“⁵⁹ – для сравнения, в Третьем своде говорилось о „смешении (проникновении) веры“.

ИННОВАЦИИ МАЦЕЯ СТРЫЙКОВСКОГО

Следующий шаг делает Стрыйковский, младший современник виленского войта и также эмигрант из Короны. С Ротундусом Стрыйковского объединяла идейная близость, связи с Яном Ходкевичем, оба при напи-

nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską, Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1912, p. 102. „Краткая история“ создана по образцу сочинения Яна Лаского (1506), помещенного в начале Статута Короны Польской, см. *Commune incliti Polonie Regni privilegium* [...], Cracoviae: in edibus Johannis Haller, 1506, l. ij_{verso} – vij_{recto}. О „Краткой истории“ см. также Яўген Станіслававіч Глінскі, „‘Epitome principum Lituaniae’ у кантэкście гістарычнай думкі Вялікага Княства Літоўскага ў XVI стагоддзі“, in: *Studia historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы*, вып. 4, Мінск, 2011, с. 263–299.

⁵⁸ [Augustinus Rotundus], *op. cit.*, p. 101. Ротундус вслед за Марцином Кромером (1555) считает матерью всех сыновей Ольгерда Марию тверскую. На самом деле старших Ольгердовичей родила первая жена Ольгерда – витебская княжна Мария (?), а младших – вторая жена Юлиана тверская, см. Joannes Pistorius, *Polonicae historiae corpus*, Basileae: per Sebastianum Henricpetri, 1582, t. II, p. 632. Ср.: S. C. Rowell, *Lithuania ascending. A pagan empire within east-central Europe, 1295–1345*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, Genealogical tabel 2(a); Jan Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań, Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 1999, p. 48–53; Dariusz Dąbrowski, „Radosławle kniazey Wytebskich – analiza porównawcza treści“, in: *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne*, 2002, t. 14, p. 31–69.

⁵⁹ „Rozmowa Polaka z Litwinem [...]“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 263–264: *y tu się iuż iął Ruski ięzyk z Litewskim mięsząc, bo Ruś byli boiowi y ozdobni a wzdzięczni u Litwy ludzie, przeto im kwoli ięła się Litwa po Rusku mowić* [...]. Любопытно, что в „Краткой истории“ Ротундус возвращается к концепции летописей – говорит лишь о завоевании Руси, см. [Augustinus Rotundus], *op. cit.*, p. 97. Коротко отметим здесь, что разнились не только условия, в которых были созданы эти два сочинения; возможно, у Беседы было несколько авторов, см. Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 533.

сании исторических сочинений пользовались схожими источниками, в том числе найденной Ходкевичем в Ливонии рукописью „Хроники земли Прусской“ Петра Дусбургского. Различали их уровень образования (у Ротунда – коллегий Любранского и Падуанский университет, у Стрыйковского – приходская школа в Бжезинах) и положение в обществе. Вершина „карьеры“ Стрыйковского – должность жомойтского каноника и место плебана в провинциальном Юрборке (ныне Юрбаркас)⁶⁰.

Покровительство Юрия Олельковича-Слуцкого, жомойтского епископа Мельхиора Гедройца, Ходкевичей и др. представителей тогдашней элиты ВКЛ не могло не повлиять на содержание сочинений Стрыйковского⁶¹. В своей неопубликованной хронике-поэме „О начале, выводе, мужестве, делах рыцарских и домашних славного народа литовского, жомойтского и русского“ (ок. 1577)⁶² Стрыйковский предка Ходкевичей „находит“ в легендарном прошлом в Жемайтии. Он выдумает поединок „жмудзина Борейко“ с татаринoм-великаном⁶³, а также поединок „Борейковича литвина“ с крестоносцем, – этот поединок якобы состоялся

⁶⁰ Zbysław Wojtkowiak, *Maciej Strykowski – dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kalendarium życia i działalności*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1990.

⁶¹ Это давно установленны факты, см. *ibid.* Например, наш „историк и поэт“ журит шляхту за забвение литовского языка, см. Maciej Strykowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemajdzkiego i ruskiego* [...], oprac. Julia Radziszewska, Warszawa: PIW, 1978, p. 89. Здесь можно усмотреть влияние епископа Гедройца, который, согласно преданию, читал проповеди на литовском. Как мы знаем, другой его подопечный – каноник Микалоюс Даукша – в предисловии к Постилле (1599) также корил шляхту за пренебрежение к родному языку.

⁶² Датируется по королевскому привилею-апробированию, дата которого (1577) указана в списке Библиотеки Варшавского университета, см. Julia Radziszewska, „Maciej Strykowski i jego dzieło“, in: Maciej Strykowski, *O początkach...*, p. 20. О Началах М. Стрыйковского упоминает Бартош Папроцкий (Bartosz Paprocki, *Gniazdo Cnoty: z kąd Herby Rycerstwa sławnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Zmudzkiego, y inszych Państw do tego Krolestwa należących Książąt, y Panow, początek swoy maig*, w Krakowie, 1578, p. 1157). Написание этой хроники-поэмы заняло у М. Стрыйковского, по мнению Збыслава Войтковяка, больше времени, чем это принято считать, и продолжалось с 1571 по 1578–1579 г., см. Zbysław Wojtkowiak, *op. cit.*, p. 192–210.

⁶³ Maciej Strykowski, *O początkach...*, p. 239–242. Правда, что-то ему могли подсказать и Ходкевичи. Заказчиком легенды Г. Киркене считает Яна Ходкевича, см. Genutė Kirkenė, *op. cit.*, p. 72. Однако трудно согласиться с ее утверждением, что Борейки были известны уже во времена Гедимина, поскольку о Борейке сообщают лишь довольно поздние московские сочинения, см. Руфина Петровна Дмитриева, *op. cit.*, с. 167, 179.

в Жемайтии в реке Юре, по которую крестоносцы установили границу между Орденом и Литвой⁶⁴ – здесь явно использован сюжет Третьего свода о предке Немировичей боярине Немире и р. Угре, по которой была установлена граница меж Литвой и Москвой⁶⁵. Хотя Стрыйковский резко критиковал летописцев (как неряшливых простаков, прозывая их московскими писарями / дьяками⁶⁶), он и сам пользовался их методом – тиражировал найденные в источниках (в тех же летописях) мотивы и сюжеты.

Далее на тему происхождения Ходкевичей Стрыйковский делает обобщение, что они – не русины, хотя и греческой/русской веры – еще во времена Войшелка, сына Миндовга, в Литве распространилась „греческая вера“, которую приняло „много литовских панов“:

Tak tedy, czytelniku, wiedz o Chodkiewiczach,
O starożytnych z dawna litewskich dziedzicach.
A nie szacuj ich z Rusi według greckiej wiary,
Jedno jest w tych stronach grecki zakon stary,
Bo Wolsztynek, Mendogów syn, w ruskim zakonie
Trwając, tę wiarę z dawna rozmnożył w tej stronie,
Którą wiele litewskich panów przyjmowało [...].⁶⁷

То есть, мы видим, что Стрыйковский модифицирует концепцию Третьего свода, согласно которой, паны оставались язычниками. В хронике-поэме он также пропускает информацию упомянутого свода о православном крещении Ольгерда и Витовта. По Стрыйковскому выходит, что Ольгерд умер язычником⁶⁸. В Хронике (1582) все-таки идет речь о

⁶⁴ Maciej Strykowski, *O początkach...*, p. 270–271. Примечательно, что на М. Стрыйковского по поводу Ходкевичей сослался и Б. Папроцкий, см. Bartosz Paprocki, *op. cit.*, p. 1157.

⁶⁵ *Pomniki...*, p. 38.

⁶⁶ Maciej Strykowski, *O początkach...*, p. 34. Cp. Idem, *Która przedtym nigdy światła nie widziała. Kronika Polska, Litewska, Żmudzka y wszystkiej Rusi [...] Przez Macieia Osostewiciusa Strijkowskiego [...]*, w Krolewcu: u Gerzego Osterbergera, 1582 (далее – Maciej Strykowski, *Kronika*), p. 288, 635. Здесь, безусловно, слышен отзыв „московских писем“.

⁶⁷ Maciej Strykowski, *O początkach...*, p. 243.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 293; Maciej Strykowski, *Kronika*, p. 460. По поводу использования М. Стрыйковским *Анналов Я. Длугоша* идет дискуссия, см. Альбина Аляксандраўна Семенчук, „К вопросу об источниках Хроники Мацея Стрыйковского“, in: *Славяноведение*, 2014, № 2, с. 67–70.

православном крещении Ольгерда ради его жены Юлинии витебской⁶⁹, хотя (делает заключение Стрыйковский) новая вера не смогла побороть языческие привычки великого князя (Стрыйковский тут приводит поговорку: „swieża skogupa tłustością smrodliwą nawrzała, starą przyswarą woniała“). По утверждению Стрыйковского, почти все Гедиминовичи за исключением Кейстута стали христианами „русского обряда“. Это – тоже шаг вперед, по сравнению с Ротундусом, хотя позиция виленского войта в историческом плане была более обоснованной.

Также, как бы продолжая линию Ротундуса, Стрыйковский в маргинальной глоссе делает поправку к выше цитированному сообщению Меховиты по поводу жалобной песни об убийстве великого князя Сигизмунда Кейстutowича русскими князьями: „Князь Чарторийский не был русином, но литвином Ольгирдовичем, [он] лишь имел удел на Руси и придерживался русской веры“ (*Czartoriyski Książ nie był Ruśin, ale Litwin Ołgirdowicz, tylko miał wdział na Ruśi, y wiarę Ruską trzymał*)⁷⁰.

Как мы уже убедились, Мацей Стрыйковский четко различает *natio* и *confessio*, этничность и веру⁷¹.

Возвращаясь к Ходкевичам, следует отметить следующее: они утвердились в Жемайтии в середине XVI в. как старосты жомойтские. Иероним Ходкевич в 1536–1537 гг. женился на Анне Шеметовне, представительницей

⁶⁹ Maciej Strykowski, *Kronika*, p. 424. См. сноски № 58.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 591. В хронике-поэме этой ремарки нет. Кажется, прав В. Нехринг (Władysław Nehring, *O historykach polskich szesnastego wieku*, cz. 2: *O życiu i pismach Joachima Bielskiego*, Poznań, 1860, p. 44), который считал, что на поправку М. Стрыйковского отреагировал Иоахим Бельский, см. *Kronika Polska, Marcina Bielskiego. Nowo Przez Ioach. Bielskiego syna iego wydana*, [w] Krakowie, 1597, p. 360. Тем не менее, едва ли можно согласиться с Д. Куолисом в том, что поправку М. Стрыйковского приняли польские хронисты, поскольку в польских переводах нач. XVII в. сочинений Марцина Кромера и Алессандро Гваньини Иван Чарторийский назван русином, см.: [Marcin Kromer], *Marcina Kromera biskupa warmińskiego O sprawach, dziejach y wszystkich inszych potocznościach Koronnych Polskich: ksiąg XXX. Przez Marcina Błażowskiego z Błażowa: wyraźnie na Polski ięzyk przetłumaczone [...]*, [w] Krakowie, 1611, p. 420; *Kronika Sarmacyey Europskiej [...]* Przez Alexandra Gwagnina z Werony [...], [w] Krakowie, 1611, l. Tt; Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje (renesansas ir barokas)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 97.

⁷¹ Cp. Mathias Niendorf, *Das Großfürstentum Litauen: Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit (1569–1795)*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006, p. 77–79.

одного из наиболее состоятельных родов Жемайтии⁷², и если в 1545 г. Сигизмунд Август назначил Иеронима Ходкевича старостой жомойтским вопреки воли жемайтов, то сын Иеронима и Анны Шеметовны Ян жемайтами уже воспринимался как свой – в 1563 г. господарь Яна Ходкевича старостой назначил по их просьбе. Ян также был наместником Сигизмунда Августа в Ливонии (1566–1578) и маршалом ВКЛ (1566–1579); также нельзя забывать, что „жемайтская линия“ Ходкевичей не отличалась от литовской элиты и в вопросах веры: Иероним из католицизма перешел в лютеранство, а Ян, от рождения католик, потом, как и его отец – лютеранин, а под конец жизни – опять католик⁷³.

Важно еще подчеркнуть, что в третьей четверти XVI в. Ходкевичи становятся вторым родом ВКЛ по состоянию имущества после Радзивиллов⁷⁴ – т. е. новая конъюнктура второй половины XVI в., с которой Стрыйковскому приходилось считаться.

И, конечно, отнюдь не случайное совпадение, что чуть раньше появления выше указанных сюжетов в хронике-поэме Стрыйковского о предках Ходкевичов, последние старались доказать свои „литовские корни“ – в тексте привилея Сигизмунда Августа на графский титул Ходкевичам (1568) упоминается „древний род Борейков“, служивший великим князям литовским еще до принятия христианства⁷⁵. (Для сравнения, несколькими годами раньше Ротундус выводил Ходкевичей от Хоцки, также называя их „знатным и старым“ родом Литвы: „Przodek Panow Chockowiczow, który iako wiesz, iest w Lithwie dom zacny y stharożytny.“⁷⁶)

⁷² Genutė Kirkienė, *op. cit.*, p. 111, 143, 161; Eugenijus Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 169–171.

⁷³ Genutė Kirkienė, *op. cit.*, p. 110–111, 168–175. Как отмечено в историографии, протестантизм, на смену которому через одно-два поколения приходило католичество, являлся традиционным „трамплином“ в элиту ВКЛ для русинов. Разумеется, этому способствовали и браки с представительницами местных родов, ср. Маргарита Евгеньевна Бычкова, *Русское государство и Великое княжество Литовское с конца XV в. до 1569 г.: опыт сравнительно-исторического изучения политического строя*, Москва: Изд. центр ИРИ, 1996, с. 48–49.

⁷⁴ Genutė Kirkienė, *op. cit.*, p. 111, 143, 149–167.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 72. NB: род Борейков (Борейки) действительно существовал, о нем см. Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius: Aidai, 2003, p. 216–217.

⁷⁶ „Rozmowa Polaka z Litwinem [...]“, p. 244; Darius Kuolys, *op. cit.*, p. 97.

С Ходкевичами удобно сравнить их своеобразных „младших братьев“ Воловичей. Из сюжета Хроники Быховца о Хойницкой битве, в котором некий Вол спасает великого князя Казимира Ягайловича, обстреливая врагов из лука (ср. стрелы в гербе Воловичей⁷⁷), можно лишь догадываться, что речь идет о предке Воловичей. В своей хронике-поэме пересказывая эту историю Стрыйковский уже прямо называет Вола предком Воловичей и литовским шляхтичем⁷⁸; интересно, что лишь в основном тексте Хроники 1582 г. Вол назван литовским шляхтичем, а в маргинальной глоссе – уже руским⁷⁹. Причин такого поведения могло быть несколько – с одной стороны, Стрыйковский в Хронике более сдержан, здесь историк явно превалирует над поэтом, но с другой стороны память о русском происхождении Воловичей должна была быть еще очень свежей... Также исчезают сюжеты о поединках Борейки и Борейковича, чтобы легенда о силаче Борейке, победителе татарина, потоком вновь возродилась в XVII в. в гербовнике Альберта Виюка-Кояловича⁸⁰.

Но опять же в „Радивиляде“ Ян Радван Григория и Яна Ходкевичей назовет „двойной надеждой литовцев“ (*Chodchevicio de sanguine creti*

⁷⁷ *Pomniki...*, р. 59–60; Аляксей Шаланда, „Казімер Ягайлавіч і гербавая легенда роду Валовічаў“, in: *Ягелоны: дынастыя, эпоха, спадчына. Мат-лы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Гальшаны – Навагрудак, 8–10 верасня 2006 г.*, Мінск: Беларуская навука, 2007, с. 243–265.

⁷⁸ Maciej Strykowski, *O pocztkach...*, р. 482–486.

⁷⁹ Maciej Strykowski, *Kronika*, р. 624–625; Аляксей Шаланда, „Геральдыка Валовічаў XVI–XVIII стст.: міфы і рэальнасць“, in: *Unus pro omnibus: Валовіч ў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага XVI–XVIII стст.*, Мінск: Медысонт, 2014, с. 151.

⁸⁰ Wojciech Wijuk Kojałowicz, *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium*, w Krakowie: w drukarni „Czasu“, 1897, р. 62; Albertas Kojalavičius-Vijūkas, *Sacer nomenclator familiarum et stemmatum Magni Ducatus Lituaniae et provinciarum ad eum pertinentium*, transtulit Sigitas Narbutas, Vilnius, 2015, р. 88–90. В своем гербовнике (были созданы две его версии – сокращенная польская и пространная латинская) В. Виюк-Коялович представил коллективный портрет шляхты ВКЛ. Можно сказать, что литовский полигистор подвел итоги литуанизации русской шляхты – в латинской версии его гербовника роды изначально русского происхождения иногда именуются литовскими (*domus Litwana*, хотя доминирует более нейтральная запись: *in Lituania domus / familia*).

Еще одна важная для нашей темы работа В. Виюка-Кояловича – Albertus Wuiuk Kojałowicz, *Miscellanea rerum ad Statum Ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium* (Vilnae, 1650), по сути, религиозная история ВКЛ, где много внимания уделено православию и церковной унии в ВКЛ, – заслуживает отдельной статьи.

Magnanimi Fratres, [...] spes geminae Litavum, 1592)⁸¹; и как тут не вспонить, что того же Григория Варвара Радзивилл нарекала „крещенном русином“.

Среди множества возможных примеров приведем еще один – о виленском епископе Валерияне Протасевиче. В стихотворном пасквиле, появившемся в 1555 г. в среде виленского духовенства, Протасевич назван русином (*ex Ruthenorum, Ruthenus*, что было правдой), недостойным места виленского епископа (ему противопоставляется в то время находившийся при смерти епископ Павел Гольшанский⁸²), а спустя сорок лет в „Цензуре“ Прокопа Балтроевича (1598) уже покойный Протасевич вспоминается как „Валериян [...] добродетельный и святой епископ литвин“ (*Walerian [...] cnotliwy y święty Biskup Litwin*)⁸³.

В МЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЯ

В исторических текстах ВКЛ XVI в. мы наблюдаем сдвиг в изображении „религиозного прошлого“ этого государства – если с начала идет речь о переходе отдельных князей из язычества в „русскую веру“ / „становления русинами“ (Второй и Третий свод летописей), то впоследствии говорится о принятии „многими панами“ православия и при этом непереставая быть литвинами (Стрыйковский).

Вполне очевидно, что историописание ВКЛ отражало изменения, которые происходили в обществе. В середине – второй половине XVI в.

⁸¹ Joannes Radvanus, *Opera* = Jonas Radvanas, *Raštai*, transtulit Sigitas Narbutas, Vilnius: LLTI, 2009, p. 132; Владимир Короткий, „Литва, ‘Русь’, ‘литвин’, ‘русин’ в памятниках литературы Великого Княжества Литовского XVI – XVII веков“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir rašties tradicijos*, (Bibliotheca archivi Lithuanici, [t.] 7), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 192.

⁸² Как известно, П. Гольшанский подчеркивал свое древнее литовское происхождение. С этой целью он даже добавил себе второе имя – *Algimund / Algimunt*, см.: Vytautas Ališauskas [et al.], *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, Vilnius: Aidai, 2009, nr. 1877; Karol Estreicher, *Bibliografia Polska*, t. 25, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1913, p. 312; Marcelinas Ročka, *Rinktiniai raštai*, par. M. Vaicekauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 140–143.

⁸³ „Censura, albo Zdanie y uważenie Prokopa Bałtromieiwicza. O Nominacyey Biskupa Wileńskiego [...] [Wilno.] 1598“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 418. Ср. у В. Виюка-Кояловича – *Valerianus Protaszewicz Szuszkowski natione Lituanus*, см. Albertus Wiliuk Kojałowicz, *Miscellanea rerum...*, p. 78. О В. Протасевиче см. Vytautas Ališauskas, *op. cit.*, nr. 2536.

произошло значительное „вливание“ русских родов в литовскую правящую элиту. Меж русью и литвой стирались конфессиональные барьеры, формировался единый „шляхетский народ ВКЛ“ (*natio Lithuanica*).

РУКОПИСИ

AGAD – *Archiwum Radziwiłłów*, Dz. XI, 17.

ОПУБЛИКОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Acta primae Visitationis diocesis Vilnensis anno Domini 1522 peractae: Vilniaus kapitulos archyvo Liber IIB atkūrimas, sud., tekstus iš rankraščių parengė [...] Stephen C. Rowell, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

„Albertus Gastold, Palatinus Vilnensis, Bone Sphortie, Regine Polonie. Contra ducem Constantinum de Ostrogk et contra Radivillones“, in: *Acta Tomiciana*, t. VII, Posnaniae: Typis Ludovici Merzbachiensis, 1857, p. 258–269 (nr. XXXVI).

Ališauskas Vytautas [et al.], *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, Vilnius: Aidai, 2009.

Antoniewicz Marcelli, „Pochodzenie episkopatu litewskiego XV–XVI wieku w świetle katalogów biskupów wileńskich“, in: *Studia Źródłoznawcze*, 2001, t. 39, p. 47–68.

Baryczowa Maria, „Augustyn Rotundus Mieleski, wójt wileński, pierwszy historyk i apologeta Litwy“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1935, r. X, p. 71–96; 1936, r. XI, p. 117–172.

Baronas Darius, Rowell Stephen C., *The Conversion of Lithuania: from Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.

Baronas Darius, *Trys Vilniaus kankiniai: gyvenimas ir istorija (Istorinė studija ir šaltiniai)*, Vilnius: Aidai, 2000.

Baronas Darius, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a. (Istorinė studija ir šaltiniai)*, Vilnius: Aidai, 2010.

Bullarium Poloniae, t. V: 1431–1449, ed. et cur. Irena Sułkowska-Kuraś et Stanislaus Kuraś; cooper. Maria Kowalczyk et Anna ac Hubertus Wajs, Romae – Lublini: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1995.

„Censura, albo Zdanie y uważenie Prokopa Bałtromieiwicza. O Nominacyey Biskupa Wileńskiego [...] [Wilno,] 1598“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, sudarytojai Algis Samulionis, Rasa Jurgelėnaitė ir Darius Kuolys, redaktorius Sigitas Narbutas, Vilnius: Pradai, 2000, p. 414–420.

Chodyncki Kazimierz, *Kościół Prawosławny a Rzeczpospolita Polska*, Warszawa: Kasa imienia Mianowskiego – Instytut Popierania Nauki, 1934.

Commune incliti Polonie Regni privilegium [...], Cracoviae: in edibus Johannis Haller, 1506.

Czwojdrak Bożena, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa: DiG, 2012.

Dąbrowski Dariusz, „Radosławle kniazey Wytebskich – analiza porównawcza treści“, in: *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne*, 2002, t. 14, p. 31–69.

Dini Pietro U., *Aliletoescvr: Linguistica baltica delle origini. Teorie e contesti linguistici nel Cinquecento*, Livorno: Books & Company, 2010.

- Dini Pietro U., *Prelude to Baltic Linguistics. Earliest Theories about Baltic Languages (16th century)*, Amsterdam, New York: Rodopi, 2014.
- Estreicher Karol, *Bibliografia Polska*, t. 25, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1913.
- Gudmantas Kęstutis, „Hagiografinė Paraskovijos-Praksedos istorija Lietuvos metraščiųuose“, in: *Lietuva – Italija: Šimtmečių ryšiai*, sud. Daiva Mitrulevičiūtė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016, p. 280–299.
- Gudmantas Kęstutis, „Kitoks Žalgirio mūšio vaizdas: Lietuvos metraštis ir Jono Visliciečio poema ‘Prūsų karas’“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2005, kn. 19, p. 143–156.
- Halecki Oskar, „Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego“, in: *Rozprawy Akademii Umiejętności*, t. 59, (Seria II, t. 34), Kraków, 1916, p. 218–236.
- Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. III–XII, Varsaviae / Cracoviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe / Polska Akademia Umiejętności, 1970–2003.
- Ioannis Visliciensis Bellum Prutenum*, Cracoviae: impensis [...] Ioannis Haller, 1516.
- Janeczek Andrzej, „Ruś w Koronie: stara nazwa i nowa tożsamość regionalna (po aneksji w połowie XIV wieku)“, in: *Pogranicza w polskich badaniach mediewistycznych (Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich, t. III)*, red. Andrzej Janeczek, Michał Parczewski, Michał Dzik, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2019, p. 149–175.
- Jasas Rimantas, „Lietuvos kanclerio Alberto Goštauto memorialas karalienei Bonai (1525)“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, sudarytojai Algis Samulionis, Rasa Jurgelėnaitė ir Darius Kuolys, redaktorius Sigitas Narbutas, Vilnius: Pradai, 2000, p. 25–30.
- Jonynas Ambraziejus, *Lietuvių folkloristika iki XIX a.*, Vilnius: Vaga, 1984.
- Kempa Tomasz, *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń: Wydaw. Adam Marszałek, 2003.
- Kirkienė Genutė, *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
- Kojalavičius-Vijūkas Albertas, *Sacer nomenclator familiarum et stemmatum Magni Ducatus Lituaniae et provinciarum ad eum pertinentium*, transtulit Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2015.
- [Kromer Marcin], *Marcina Kromera biskupa warmińskiego O sprawach, dzieiach y wszystkich inszych potocznościach Koronnych Polskich: ksiąg XXX. Przez Marcina Błazowskiego z Błazowa: wyraźnie na Polski ięzyk przetłumaczone [...]*, [w] Krakowie: [w] Drukarni Mikołaja Loba, 1611.
- Kronika Polska, Marcina Bielskiego. Nowo Przez Ioach. Bielskiego syna iego wydana*, [w] Krakowie: [w] Drukarni Jakuba Sibeneychera, 1597.
- Kronika Sarmacyey Europskiejy [...]* Przez Alexandra Gwagnina z Werony [...], [w] Krakowie: w Drukarniey Mikołaja Loba, 1611.
- Krzywy Roman, „Graeca fides a moskiewska wiarołomność w dyskursie staropolskim – z dziejów stereotypu“, in: *Przegląd Filozoficzno-Literacki*, 2017, Nr. 3–4, p. 485–500.
- Kuolys Darius, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje (renesansas ir barokas)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.

- Kuźmińska Maria, „Olbracht Marcinowicz Gasztold“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1927, r. 4, z. 13, p. 349–391; 1928, r. 5, z. 14, p. 121–174.
- Lietuvos metraščių Vavelio nuorašas* = *The Wawel Manuscript of the Lithuanian Chronicles*, parengė Kęstutis Gudmantas, Nadežda Morozova, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017.
- Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 14 (1524–1529)*, parengė Laimontas Karalius, Darius Antanavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008.
- Lukšaitė Ingė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Mathias de Mechovia, *Chronica Polonorum*, Cracoviae: per Hieronymum Vietorem, 1521.
- Michalonis Lituani *De moribus Tartarorum, Lituorum et Moschorum fragmina X, multiplici Historia referta*. [...], Basileae: apud Conradum Waldkirchium, 1615.
- Nehring Władysław, *O historykach polskich szesnastego wieku*, cz. 2: *O życiu i pismach Joachima Bielskiego*, Poznań, 1860.
- Niendorf Mathias, *Das Großfürstentum Litauen: Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit (1569–1795)*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006.
- Ochmański Jerzy, „Michałon Litwin i jego traktat o zwyczajach Tatarów, Litwinów i Moskwiczinów z połowy XVI wieku“, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1976, t. 83, Nr 4, p. 765–783.
- Ochmański Jerzy, „The National Idea in Lithuania from the 16th to the First Half of the 19th Century: The Problem of Cultural-Linguistic Differentiation“, in: *Harvard Ukrainian Studies*, 1986, vol. 10 (3/4), p. 301–315.
- Paprocki Bartosz, *Gniazdo Cnoty: z kąd Herby Rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Zmudzkiego, y inszych Państw do tego Królestwa należących Książąt, y Panów, początek swoy maią*, w Krakowie: z Drukarniey Andrzeia Piotrkowczyka, 1578.
- Petrauskas Rimvydas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius: Aidai, 2003.
- Pistorius Joannes, *Polonicae historiae corpus*, t. II, Basileae: per Sebastianum Henrici-petri, 1582.
- Pomniki do dziejów litewskich*. [...], zebrane przez Teodora Narbutta, Wilno: Nakładem Rubena Rafałowicza Księgarza Wileńskiego, 1846.
- Radvanus Joannes, *Opera* = Radvanas Jonas, *Raštai*, transtulit Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- Radziszewska Julia, „Maciej Strykowski i jego dzieło“, in: Maciej Strykowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego* [...], oprac. Julia Radziszewska, Warszawa: PIW, 1978, p. 5–25.
- Ragauskienė Raimonda, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius: Vaga, 1999.
- Ragauskienė Raimonda, „Rusėniška XV a. pab. – XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų – valdovių ir didikų – korespondencija“, in: *Istorija. Mokslo darbai*, 2009, t. 76, p. 18–29.

- Ragauskienė Raimonda, „XVI a. Radvilų požiūris į Lietuvos vietą Europoje“, in: *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, sud. Darius Staliūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002, p. 63–77.
- Ragauskienė Raimonda, Ragauskas Aivas, *Barboros Radvilaitės laišakai Žygimantui Augustui ir kitiems*, Vilnius: Vaga, 2001.
- Ročka Marcelinas, *Mykolas Lietuvis*, Vilnius: Mokslas, 1988.
- Ročka Marcelinas, *Rinktiniai raštai*, par. Mikas Vaicekauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- [Rotundus Augustinus], „Epitome Pricipum Lituaniae a migratione Italarum P. Libone vel, ut Lituania historia scribit, Palemone duce usque ad Jagellones“, in: Jakubowski Jan, *Sudya nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską*, Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1912, p. 94–104.
- [Rotundus Augustinus], „Serenissimo Principi ac Domino, Domino Stephano Dei gratia Poloniae Regi, Magno Dvci Litvaniae [...]“, in: *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. VII, Kraków: nakładem Akademii Umiejętności, 1900, p. XV–XXII.
- Rowell S. C., *Lithuania ascending. A pagan empire within east-central Europe, 1295–1345*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- „Rozmowa Polaka z Litwinem [...]“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, sudarytojai Algis Samulionis, Rasa Jurgelėnaitė ir Darius Kuolys, redaktorius Sigitas Narbutas, Vilnius: Pradai, 2000, p. 201–275.
- Saviščevas Eugenijus, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Sliesoriūnas Gintautas, *Lietuvos istorija*, t. 6: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
- Strykowski Maciej, *Która przedtym nigdy światła nie widziała. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka y wszystkich Rusi [...] Przez Macieia Osostewiciusa Striykowskiego [...]*, w Krolewcu: u Gerzego Osterbergera, 1582.
- Strykowski Maciej, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego [...]*, oprac. Julia Radziszewska, Warszawa: PIW, 1978.
- Tęgowski Jan, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań, Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 1999.
- Wdowiszewski Zygmunt, *Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce*, Kraków: Avalon, 2005.
- Wiiuk Kojałowicz Albertus, *Miscellanea rerum ad Statum Ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium*, Vilnae: Typis Academicis, 1650.
- Wijuk Kojalowicz Wojciech, *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium*, w Krakowie: w drukarni „Czasu“, 1897.
- Wojtkowiak Zbysław, *Maciej Strykowski – dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kalendarium życia i działalności*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1990.

- Бычкова Маргарита Евгеньевна, *Русское государство и Великое княжество Литовское с конца XV в. до 1569 г.: опыт сравнительно-исторического изучения политического строя*, Москва: Изд. центр ИРИ, 1996.
- Воронин Василий Алексеевич, „Витовт – герой Литвы, Ольгерд – герой Руси“, in: „Места памяти“ руси конца XV – середины XVIII в., (*Post-Древняя Русь: у истоков наций Нового времени*, кн. 4), отв. сост., отв. ред. серии Андрей Владимирович Доронин, Москва: РОССПЭН, 2019, с. 88–102.
- Воронин Василий Алексеевич, „На пути к современной литвинской нации (по материалам Второго и Третьего сводов белорусско-литовского летописания)“, in: *Нарративы руси конца XV – середины XVIII в.: в поисках своей истории*, (*Post-Древняя Русь: у истоков наций Нового времени*, кн. 2), отв. сост., отв. ред. серии Андрей Владимирович Доронин, Москва: РОССПЭН, 2018, с. 126–141.
- Галицко-Волынская летопись. Текст. Комментарий. Исследование*, под. ред. Николая Федоровича Котляра, Санкт-Петербург: Алетейя, 2005.
- Глінскі Яўген Станіслававіч, „‘Epitome principum Lituaniae’ у кантэксте гістарычнай думкі Вялікага Княства Літоўскага ў XVI стагоддзі“, in: *Studia historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы*, вып. 4, Мінск, 2011, с. 263–299.
- Гудмантас Кястутис, „‘Житие’ Парасковии-Пракседы в литовских летописях“, in: *Археология и история Литвы и северо-запада России в средневековье*, редактор и составитель Гедиминас Вайткавичюс, Вильнюс: Lietuvos istorijos institutas, 2013, с. 197–214.
- Дмитриев Михаил Владимирович, „Народ благочестия русского: о конфессиональном и этническом в представлениях о ‘русском народе’ Речи Посполитой“, in: *Вертоград многоцветный. Сб. к 80-летию Бориса Николаевича Флори*, Москва: Индрик, 2018, с. 453–463.
- Дмитриев Михаил Владимирович, „Православное и ‘русское’ в представлениях о ‘русском народе’ Речи Посполитой (конец XVI – середина XVII в.)“, in: *Древняя Русь после Древней Руси: дискурс восточнославянского (не)единства*, (*Post-Древняя Русь: у истоков наций Нового времени*, кн. 1), отв. сост., отв. ред. серии Андрей Владимирович Доронин, Москва: РОССПЭН, 2017, с. 193–214.
- Дмитриева Руфина Петровна, *Сказание о князьях Владимирских*, Москва, Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1955.
- Короткий Владимир, „Литва, ‘Русь’, ‘литвин’, ‘русин’ в памятниках литературы Великого Княжества Литовского XVI – XVII веков“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir rašties tradicijos*, (*Bibliotheca archivi Lithuanici*, [t.] 7), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 187–196.
- Кром Михаил Маркович, *Стародубская война 1534–1537. Из истории русско-литовских отношений*, Москва: Издательский дом „Рубежи ХХІ“, 2008.
- Лаушкин Алексей Владимирович, *Русь и соседи: история этноконфессиональных представлений в древнерусской книжности XI–XIII вв.*, Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2019.
- Ліцкевіч Алег Уладзіміравіч, „Да пытання пра рутэнізацыю балтаў ВКЛ у XIV – пачатку XV стст.“, in: *Arche*, 2009, №. 11–12, с. 24–80.

- Литвина Анна Феликсовна, Успенский Федор Борисович, *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропоники*, Москва: Индрик, 2006.
- Литвина Анна Феликсовна, Успенский Федор Борисович, *Иноческие имена на Руси*, Москва, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2017.
- Марзалюк Ігар, *Людзі даўняй Беларусі: Этнаканфесійныя і сацыякультурныя стэрэатыпы (X–XVII стст.)*, Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2003.
- Михалон Литвин, *О нравах татар, литовцев и москвитян*, пер. Веры Ивановны Матузовой, Москва: МГУ, 1994.
- Морозова Надежда, *Вопросы языка и текстологии летописей Великого княжества Литовского: Хроника Быховца*: Дис. [...] д-ра гуманитарных наук, Vilnius, 2001.
- Новоселов Василий Рудольфович, „Право на дуэль и социальная репутация во Франции XVI в.“, in: *Право в средневековом мире: сборник статей*, вып. 2–3, Санкт-Петербург: Алетейя, 2001, с. 240–252.
- Полехов Сергей, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Москва: Индрик, 2015.
- „Предисловие ко второму изданию“, in: *Акты, относящиеся к истории Западной России. Вып. I: 6-я книга записей Литовской метрики. Сборник документов канцелярии великого князя Литовского Александра Ягеллончика 1494–1506*, сост. тома М. Е. Бычкова (отв. сост.), О. И. Хоруженко, А. В. Виноградов, отв. ред. тома С. М. Каштанов, Москва: Кучково поле, 2018, с. 12–26.
- Полное собрание русских летописей*, т. 35, Москва: Наука, 1980.
- Пупинис Роландас, „Оппозиция свой – чужой: метод исследования общества ВКЛ XV–XVI вв.“, in: *Археология и история Литвы и северо-запада России в средневековье*, редактор и составитель Гедиминас Вайткавичюс, Вильнюс: Lietuvos istorijos institutas, 2013, с. 207–226.
- Семенчук Альбина Аляксандраўна, „К вопросу об источниках Хроники Мацея Стрыйковского“, in: *Славяноведение*, 2014, №. 2, с. 62–76.
- Уайт Стивен Д. [White Stephen D.], „Гнев и политика“, in: *История и антропология: междисциплинарные исследования на рубеже – веков*, под общей ред. Михаила Крома, Давида Сэбиана, Гади Альгази, Санкт-Петербург: Алетейя, 2006, с. 33–69.
- Чамярыцкі Вячаслаў Антонавіч, *Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. Узнікненне і літаратурная гісторыя першых зводаў*, Мінск: Навука і тэхніка, 1969.
- Шаланда Аляксей, „Геральдыка Валовічаў XVI–XVIII стст.: міфы і рэальнасць“, in: *Unus pro omnibus: Валовічі ў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага XVI–XVIII стст.*, Мінск: Медысонт, 2014, с. 145–187.
- Шаланда Аляксей, „Казімер Ягайлавіч і гербавая легенда роду Валовічаў“, in: *Ягелоны: дынастыя, эпоха, спадчына. Мат-лы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Гальшаны – Навагрудак, 8–10 верасня 2006 г.*, Мінск: Беларуская навука, 2007, с. 243–265.
- Яковенко Наталя, *Дзеркала ідентичности. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття*, Київ: Laugus, 2012.

From a 'Ruthenian' to a 'Noble Lithuanian': Shifts in the Sixteenth-Century Historical Narrative of the Grand Duchy of Lithuania

S u m m a r y

The article discusses the shifts in the attitude towards the Orthodox believers and Ruthenians in the sixteenth-century historical and polemical writings and epistolary works of the Grand Duchy of Lithuania. It starts with an analysis of the conversion of pagan Lithuanian dukes to Orthodoxy as described in the chronicles of Lithuania, which is followed by a review of the letters of Chancellor Albertas Goštautas (Olbracht Gasztołd, †1539) and the struggle against the group of Hetman Konstantinas Ostrogiškis (Konstanty Ostrogski) that is reflected in those letters. The study concludes with an analysis of texts by Augustinus Rotundus, Maciej Strykowski, and other authors from the second half of the sixteenth century. In these texts, the representatives of the Ruthenian elite of the Grand Duchy of Lithuania – the Chodkevičius (Chodkiewicz), the Valavičius (Wołłowicz) – are already considered to be 'noble Lithuanians'.

KEYWORDS: Ruthenians; Lithuanians; Grand Duchy of Lithuania; faith; ethnicity; sixteenth-century chronicles; letters; polemical texts.

Nuo „rusėno“ iki „kilmingo lietuvio“:
XVI a. istorinio LDK pasakojimo virsmi

S a n t r a u k a

Straipsnyje aptariama požiūrio į stačiatikius ir rusėnus kaita XVI a. istorinėje ir poleminėje LDK raštijoje, epistolikoje. Iš pradžių analizuojamas Lietuvos metraščiuose aprašytas pagonių lietuvių kunigaikščių tapsmas stačiatikiais, toliau apžvelgiami kanclerio Alberto Goštauto (†1539) laišškai ir juose atspindėta kova su etmono Konstantino Ostrogiškio grupuote; tyrimas baigiamas Augustino Rotundo, Motiejaus Strijkovskio ir kitų XVI a. antros pusės autorių tekstų analize; šiuose tekstuose LDK rusėniškojo elito atstovai (Chodkevičiai, Valavičiai) jau laikomi „kilmingais lietuviais“.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: rusėnai; lietuviai; Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė; tikyba; etniškumas; XVI a. metraščiai; kronikos; laišškai; poleminė raštija.

Lietuvių kalba ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė tapatybė: XVI–XVII amžių patirtys

DARIUS KUOLYS

Vilniaus universitetas

<https://ror.org/03nadee84>

darius.kuolys@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1141-9558>

ANOTACIJA. Straipsnyje XVI–XVII amžių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje publikuoti lietuviški tekstai, pasitelkus ankstesnių šimtmečių kitakalbės raštijos kontekstą, nagrinėjami politinio sąmoningumo aspektu. Aiškinamasi, kokį lietuviškai kalbančios ir skaitančios bendruomenės santykį su Lietuvos valstybe šie tekstai liudija. Sykiu svarstoma, kokį vaidmenį krašto intelektualai, daugiau ar mažiau sąmoningai kūrę LDK politinę tapatybę, skyrė lietuvių kalbai. Mėginant į šį klausimą atsakyti, aptariamas politinės publicistikos ir istorinio pasakojimo formuotas lietuvių kalbos ir lietuviškai kalbančios tautinės bendruomenės vaizdinys. Tyrinėjamas tiesiogiai su Lietuvos valstybės tikrove susijusių ir ją liudijančių lietuviškų tekstų politinis žodynas, apžvelgiamos šiuose tekstuose išsakomos politinės nuostatos ir idėjos.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: lietuvių kalba; kalbinė tautos samprata; politinė tautos samprata; politinis sąmoningumas; politinė tapatybė; politinis žodynas; istorinis pasakojimas; religinė raštija.

Lietuvių kalba, nors ir netapusi valstybine rašto kalba, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kartu su lotynų kalba bent iki XVI šimtmečio vidurio buvo reikšmingas lietuvių tautos politinės tapatybės dėmuo, – taip galėtume glaustai

Received: 18/04/2024. **Accepted:** 03/06/2024.

Copyright © 2024 Darius Kuolys. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

nusakyti Artūro Dubonio teiginį, kurį jis grindžia istorinės tikrovės faktais¹. Tokį teiginį, išdėstytą faktų nekomentuodama, Raimonda Ragauskienė priskiria „lituanocentriniam modeliui“, kurį vertina neigiamai². Lietuvių kalbos ir senosios Lietuvos valstybės ryšį gana kategoriškai neigia Alfredas Bumblauskas: „LDK buvo gerai visoms kalboms, išskyrus lietuvių...“³ Ši tezė visuomenei pateikiama kaip savaime suprantamas dalykas – gilesniais praeities tikrovės tyrimais ji neparemiama.

Tad, regis, lietuvių kalbos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės jungtis verta aptarti kiek nuodugniau, kaip tuometinio politinio sąmoningumo reiškinėjus, pasitelkus ne tik lotyniškai, gudiškai, lenkiškai Lietuvoje rašytus tekstus, bet ir pačias lietuviškas knygas. Taip pat dera apžvelgti lietuvių kalbos ir valstybės sąveikos raidą ilgesnėje amžių tėkmėje: tikėtina, kad būtent joje gali labiau išryškėti sąsajos tarp skirtingu laiku kūrusių intelektualų nuostatų, idėjų, laikysenų, atsiskleisti sudėtinga vienos iš krašto kalbų ir valstybės santykių visuma. Prasminga būtų grįžti ir prie Jurgio Lebedžio apsvarstytos, parengtos, bet neįgyvendintos akademinės programos, kuria siekta ištirti lietuvių kalbos ir raštijos būklę Didžiojoje Kunigaikštystėje paskutiniais jos gyvavimo amžiais. Šia programa ketinta „bent iš dalies pakeisti bei koreguoti tradicinę neigiamą pažiūrą į XVII–XVIII a. lietuvių raštiją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, išryškinti „teigiamus pradus joje“, „panaikinti juodą dėmę“ Lietuvos kultūros istorijoje⁴. Lebedžio surinkta medžiaga leido jam daryti prielaidą, kad per šiuos šimtmečius „grandis tarp Mikalojaus Daukšos ir XIX a. pradžios (naujo lietuvių literatūros pakilimo) nenutrūko“, kad per visą šį laiką išliko gyva rūpinimosi lietuvių kalba tradicija. Tokią prielaidą Lebedys buvo numatęs pagrįsti visų pirma sutelkęs dėmesį į to meto filologinius darbus ir lietuviškas knygas⁵.

¹ Artūras Dubonis, „Lietuvių kalba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nuo XIV a. pabaigos iki pirmosios knygos (1547 m.): vartojimo politika ar politinis vartojimas?“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, p. 35–64.

² Raimonda Ragauskienė, „Kalbinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (iki XVI a. vid.): interpretacijos istoriografijoje“, in: *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 3 (93), p. 148–151.

³ Alfredas Bumblauskas, Alfonsas Eidintas, Antanas Kulakauskas, Mindaugas Tamošaitis, *Lietuvos istorija kiekvienam*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, p. 106.

⁴ Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sudarė Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Mokslo, 1976, p. 9, 19.

⁵ *Ibid.*, p. 9, 19–24.

Taigi šiame straipsnyje ir bus mėginama patikrinti Lebedžio keltą prielaidą. Ir tai bus daroma dėmesį kreipiant ne tik į lietuviškas bei lituanistines LDK knygas, bet ir į lietuvių kalbos, sykiu ir lietuviškai kalbančios bendruomenės vaizdinį, kurį kūrė to laiko lotyniškai ir gudiškai rašyta istorinė bei poleminė literatūra. Tiek lietuviški, tiek kitakalbiai tekstai šiuo atveju rūpės kaip jų autorių kalbinio ir politinio sąmoningumo reiškėjai.

Ankstyvieji LDK tekstai liudija, kad iki Lietuvos krikšto valdovas, jo aplinka viešai tapatinasi su lietuvių tauta ir lietuvių kalba. Išlikę Gedimino laišakai mums atveria Lietuvą kaip tautų pasaulį. „Lietuvių ir rusų karaliumi“ tituluojantis didysis kunigaikštis Gediminas rūpinasi, kad jo valdiniai prūsai, žiemgaliai ir lenkai galėtų išpažinti krikščionybę savo gimtosiomis kalbomis, leidžia tai daryti ir rusams stačiatikiams, tačiau pats viešai pabrėžia priklausomybę lietuvių tautai ir senajai jos religijai. 1324-aisiais į Vilnių atvykusiems popiežiaus legatų pasiuntiniams jis skelbia savo šalyje leidęs, „kad krikščionys garbintų savo Dievą pagal savo paprotį, rusai pagal savo apeigas, lenkai pagal savo paprotį, ir mes garbiname Dievą pagal mūsų apeigas, ir visi turime vieną Dievą“⁶. Taigi Gediminas kalba lietuvių vardu – „mes“. Popiežiaus pasiuntinių pranešimas liudija, kad Vilniuje tuo metu greta valdovo veikia ir „išmintingųjų taryba“, kurioje kartu su kitais patarėjais posėdžiauja ir lietuviškai mokėję pranciškonai bei dominikonai⁷. Taigi „lietuvių ir rusų karalystės“ reikalai Gedimino rūmuose svarstomi lietuvių kalba.

Iki Lietuvos krikšto buvusią valdovo šeimos ištikimybę lietuvių kalbai simboliškai patvirtina vaikams ir vaikaičiams duodami senieji dvikamieniai lietuviški vardai, kurių reikšmės gerai suprastos ir tėvų, ir vaikų: šių vardų Gedimino vaikaičiai Jogaila, Vytautas, Skirgaila, Švitrigaila, Žygimantas neišsižada ir tapę krikščionimis. Ir po krikšto lietuvių kalba dar gana ilgai gyvuoja kaip viena valstybės kalbų: ja, greta imtų vartoti lotynų, gudų, arba rusėnų, kalbų, ir toliau aptariami viešieji reikalai. Jos vartojimą liudija pats Lietuvos didysis kunigaikštis. Štai 1429-ųjų vasario 17-ąją iš Trakų lotyniškai rašytame laiške Vytautas primena Lenkijos karaliui ir Lietuvos aukščiausiam kunigaikščiui Jogailai, kad neseniai Lucke Šventosios Romos imperijos imperatoriaus ir Vengrijos

⁶ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laišakai*, tekstus, vertimus ir komentarus parengė Stephenas C. Rowellas, Vilnius: Vaga, 2003, p. 185.

⁷ *Ibid.*, p. 183, 187.

karaliaus Zigmanto akivaizdoje jiedu šnekėjęsi lietuviškai: „Mes lietuviškai Jums tarėme (*Nos vero in lithwanico diximus ad vos*): ‘Pone Karaliau, nesku-
bėkite su tuo reikalu; pirma aptarkime su Jūsų prelatais bei baronais, ir mes
panašiai padarysime.’“⁸

Lietuviškai šiuo atveju Lietuvos ir Lenkijos valdovai kalbasi apie Vytau-
to karūną ir Lietuvos karalystę. Lietuvą kaip lietuviškai šnekančių gyventojų
kraštą Vytautas nusako 1420-ųjų kovo 11-ąją netoli Gardino rašytame lotyniš-
kame laiške imperatoriui Zigmantui. Lietuviakalbės Lietuvos argumentą čia
jis pasitelkia gindamas savo ir LDK teises į Žemaitiją. Laiške Vytautas dėsto:

[J]i [Žemaičių žemė – D. K.] dabar ir visada buvo viena ir ta pati Lietuvos žemė,
nes yra viena kalba bei tie patys gyventojai (*nam unum ydeoma et uni homines*).
Bet kadangi Žemaičių žemė yra žemiau negu Lietuvos žemė, todėl ir vadinama
Žemaitija, nes taip lietuviškai yra vadinama žemesnė žemė. O žemaičiai Lietuvą
vadina Aukštaitija, t. y. iš Žemaičių žiūrint, aukštesnė žemė.⁹

Taigi Žemaitija turinti priklausyti Vytautui ir Lietuvai ne tik kaip teisėta
valdovo tėvonija, bet ir kaip vienos kalbos, vienos tautos žemė. Lietuvių kalba
valdovo iškeliamą kaip svarbi jo valstybės tapatumo žymė.

Lietuvių kalba kaip neatskiriamas Lietuvos valstybės dėmuo suvokiama
ir didžiojo kunigaikščio Aleksandro rūmuose. Jo sekretorius ir pasiuntinys
Erazmas Vitelijus Ciolekas 1501-aisiais popiežiaus Aleksandro VI ir kardinolų
akivaizdoje Lietuvą nusako ne tik kaip Vytauto „vadovautą respubliką“, bet
ir kaip lietuviškai kalbantį kraštą. Pasak didžiojo kunigaikščio Aleksandro
pasiuntinio, katalikiškos ir suverenios Lietuvos valstybės gyventojai „uoliai
laikosi savo kalbos (*Linguam propriam observant*), tačiau, kadangi rusai gy-
vena beveik pusėje kunigaikštystės, plačiau naudojasi jų kalba, nes toji daili

⁸ [Vytautas], „Vytauto laišakai“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 212, iš lotynų kalbos vertė Dalia Staškevičienė; Antoni Prochaska, *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, Cracoviae: Typis Vlad. L. Anczyc et Comp., 1882, p. 816.

⁹ [Vytautas], „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto laiškas Šv. Romos Imperijos imperatoriui Zigmantui“, iš lotynų kalbos vertė Leonas Valkūnas, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 529; Antoni Prochaska, *op. cit.*, p. 467.

ir patogesnė“¹⁰. Taigi XVI amžiaus pradžioje Lietuvos valdovas per pasiuntinį pristato savo valstybę pasauliui kaip lietuvių ir rusų, gudų, gyvenamą ir dvi kalbas vartojantį kraštą: pagrindinę, didesnę gyventojų dalį sudarantys, savo kalbą turintys lietuviai naudojami ir gudų kalba.

XVI šimtmečio viduryje Lietuvos valstybės ir lietuvių kalbos jungtį savo darbais ir tekstais teigia nebe pats valdovas, bet krašto intelektualai ir didikai. 1526-aisiais Vilniaus vyskupijos sinodas įpareigoja visų parapijų klebonus turėti mokyklas ir jose mokyti vaikus lietuvių ir lenkų kalbomis¹¹. LDK didikų globojami lietuvių kilmės intelektualai, pirmosios lietuviškos knygos sumanytojai ir autoriai Abraomas Kulvietis, Jurgis Zablockis, Stanislovas Rapolionis, Martynas Mažvydas, versdami į gimtąją kalbą religinius tekstus ir šia kalba kurdami originalius, siejo juos su savo tėvyne – Lietuvos valstybe, joje gyvenančia lietuvių tauta. Simboliškai Karaliaučiuje 1547-aisiais išleistas lietuviškas *Katekizmas* lotynišku ketureiliu dedikuojamas Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei: į ją kreipiamasi kaip į „didžių valdovų, kunigaikščių žemę maitintoją, tėvynę“ – *ducum magnorum altrix*¹². Ir kiti šios knygos tekstai akivaizdžiai liudija, kad jos adresatas yra ne Prūsijos lietuvių bendruomenė, bet visa lietuvių tauta. Lotyniška pratarinė „Bažnyčių ganytojams ir tarnams Lietuvoje“ (*Pastoribus et ministris ecclesiarum in Lituania*) skiriama visos Lietuvos kunigams: autorius į juos kreipiasi kaip į tautiečius, vienos lietuvių tautos narius, ir skelbia jų pareigą pasirūpinti, kad „gimtąja kalba“ (*lingua vernacula*) kalbančiai liaudžiai būtų prieinamas „dangiškas mokslas“, kad „tamsi ir neišlavinta mūsų tauta“ (*nostra gens ignara, rudisque*) taptų apšviesta ir krikščioniška. Šioje pratarinėje įspėjami ir kilmingieji, kad krikščioniško mokslo „šventenybės“ ir jiems, ir liaudžiai esančios bendros, tad privalo būti vienodai pasiekiamos¹³.

¹⁰ Augustin Theiner, *Vetera monumenta-Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. 2, Romae: Typis Vaticanis, 1861, t. 2, p. 278; Sigitas Narbutas, „Vilniaus prepozito Erazmo Viteliiaus kalba popiežiui Aleksandriui VI: tekstas ir jo kontekstai“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, Vilnius: Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 2007, p. 214.

¹¹ Jan Fijałek, *Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu*, Kraków: nakładem Gabethnera i Wolffa, 1914, p. 296–298.

¹² Martynas Mažvydas, *Katekizmas. Fotografuotinis ir transponuotas tekstai*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 14.

¹³ *Ibid.*, p. 16–21.

Visus luomus apimančios tautos sampratą teigia, lietuvių tautos ir kalbos jungtį pabrėžia ir eiliuota lietuviška *Katekizmo* pratarmė. Ji taip pat adresuojama visai Lietuvai – „lietuvinykump ir žemaičiump“: būtent taip – lietuviais ir žemaičiais – LDK gyventojai vadinami ir gudiškai rašytuose XVI amžiaus metraščiuose. Įsidėmėtina: Mažvydo „broliai, seserys“, kuriems jo „knygelės bylo“, yra „lietuvinykai ir žemaičiai“ – taigi broliai ir seserys tautoje¹⁴. Žinoma, ir Kristuje. Bet visų pirma – tautoje. Penktoje *Katekizmo* dalyje tai dar aiškiau pasakoma: „Prašau aš jus, lietuvinykus ir žemaičius, myluosius brolius ir seseris...“ Su knygą skaitysiančiais broliais tautiečiais dalinamasi džiaugsmu, kad gimtoji lietuvių kalba čia ir dabar skamba, gyvuoja: „Brolau mylasis, skaitydams tatai, žinosi, jog tasai liežuvis dabar reiškiasi.“¹⁵ Taigi pirmoje lietuviškoje knygoje sukuriamas apibrėžtas lietuvių tautos vaizdinys: tai brolystės ryšiais, bendra kalba ir krikščionišku tikėjimu sujungti „lietuviai ir žemaičiai“ – visų luomų bendruomenė, sudaryta iš „viešpačių“, arba „panų“ [šeimininkų], jų „šeimynų“ [tarnų], jų „vaikų“, paprastų „žmonių visų“, taip pat „plebanų, kunigų“¹⁶.

Programinę savo veiklos nuostatą Mažvydas išdėsto pirmame lietuviškame giesmyne, kurio dvi dalis po autoriaus mirties išleidžia iš Žemaitijos Prūsijon atvykęs jo pusbrolis Baltramiejus Vilentas. *Giesmių krikščioniškų* pirmosios dalies, pasirodžiusios Karaliaučiuje 1566-aisiais, lotyniškoje pratarmėje „Gerbiamiems lietuvių bažnyčių ganytojams ir tarnams“ (*Reverendis pastoribus et ministris Ecclesiarum Lituanicarum*) Mažvydas teigia, jog šį darbą parengęs ne trokšdamas savo vardui šlovės, bet tam,

kad Lietuvių Bažnyčia (*Ecclesia Lituanica*) įkvėptai ir ištikimai garbintų vienintelio Dangiškojo Dievo Tėvo ir Mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus vardą, jo garbę, šlovę ir nuopelnus ir kad žodžio tarnyba išliktų ir mūsų kalba ir būtų perduodama ainiams (*ministeriumque verbi nostro etiam sermone conservetur et ad posteros transmitatur*).¹⁷

¹⁴ *Ibid.*, p. 26–33.

¹⁵ *Ibid.*, p. 88–89.

¹⁶ *Ibid.*, p. 26–35.

¹⁷ Regina Koženiauskiene, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 67–68, 75–76; Albinas Jovaišas, *Jie parašė pirmąsias lietuviškas knygas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 126.

Taigi rūpestis lietuvių kalbos išlikimu kartu su rūpesčiu „Lietuvių Bažnyčia“, jos gebėjimu gimtąja kalba deramai Dievą garbinti viešai išpažįstami esą pagrindiniai Mažvydo lituanistinių darbų įkvėpėjai. Tikėtina, kad taip savo veiklos paskirtį suvokė ir kiti intelektualai, brandinę lietuviškos knygos idėją. O ši idėja greičiausiai bus gimusi LDK sostinėje. Čia pirmoji lietuviška knyga galėjo būti ir pradėta rengti. Juk Vilniuje apie 1541–1542 metus veikia Kulviečio, pasak Dainoros Pociūtės, „lietuviškos knygos iniciatoriaus“¹⁸, įsteigta mokykla, spėtina, kad čia į lietuvių kalbą jis verčia vėliau mokinių lietuviškai giedamas psalmes¹⁹. Mažvydo *Katekizme* neatsitiktinai skelbiami Kulviečio bičiulio, bendradarbio Zablockio ir, atrodo, paties Kulviečio versti tekstai²⁰. Akivaizdus pirmosios lietuviškos knygos kūrėjų ryšys su Žemaičių vyskupu Merkeliu Giedraičiu bei jo globotu Mikalojumi Daukša: 1546-aisiais Mažvydą į Karaliaučiaus universitetą atlydėjęs Zablockis 1560-aisiais į studijas Vakarų Europon lydi ir būsimą vyskupą kunigaikštį Giedraitį. Pasak Daukšos, būtent Žemaičių vyskupas „sumano, liepia ir savo lėšomis lietuvių kalba išleidžia“ jo parengtą *Postilę*²¹. Beje, Albertas Kojalavičius-Vijūkas XVII šimtmetyje Lietuvos visuomenei tvirtina, kad kunigaikščiai Giedraičiai ir Ginvilai, Kulviečio protėviai, esą vienos kilmės, vienos giminės²².

1599-aisiais išleistos Daukšos *Postilės* pratarmės yra vertos atidesnio žvilgsnio. Įsidėmėtina: Giedraičiui skirtoje Varniuose tų pačių metų kovo 1-ąją rašytoje lotyniškoje pratarmėje Daukša kreipiasi į Žemaičių vyskupą lietuvių tautos vardu, pabrėžtinai lietuvių kalbą vadina vyskupo „tautos kalba“ (*gentis tuae idiomate*) ir išsako visų lietuvių dėkingumą „už gimtosios kalbos išgelbėjimą nuo purvo ir žūties“. Pasak Daukšos, būsimos kartos šlovinsiančios ir prisiminsiančios Giedraitį „už darbus Bažnyčiai ir Respublikai“, o tėvynė jam liksianti amžinai skolinga už ypatingą atsidavimą. Taigi kunigaikštis Giedraitis iškeliamas ne tik kaip tikinčiųjų ganytojas, bet ir kaip senatorius, Lietuvos valstybės gynėjas, savos Respublikos sargas. Neatsitiktinai

¹⁸ Dainora Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 34.

¹⁹ Jurgis Lebedys, *Mikalojus Daukša*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 179.

²⁰ Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, t. I, Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1960, p. 28, 56–57.

²¹ Regina Koženiausienė, *op. cit.*, p. 133, 142.

²² Vaclovas Biržiška, *op. cit.*, p. 34.

pratarmėje vyskupas savo dorybėmis lyginamas ne su Biblijos pranašais, bet su Atėnų politikais, karvedžiais Kimonu ir Perikliu. Daukša, kaip ir kiti krašto intelektualai, Lietuvą ir po Liublino unijos vadina Respublika, brėžia paralelę tarp LDK ir laisvos Atėnų valstybės. Viena iš pratarmėje keliamų Giedraičio dorybių – „nuoseklumas ateities planuose“. Vyskupas – krašto ateičiai, jo „atgimimui“ pamatus padėjęs ir dedantis valstybės vyras: jis, jau pasiekęs, kad Lietuva nestokotų „lietuvų kalbą mokančių kunigų ir pamokslininkų“, toliau globoja krašto jaunimą, rūpinasi jo deramu išlaviniu. Daukša akcentuoja, kad, Vilniaus vyskupystei ilgam laikui likus be ganytojo, Giedraičiui tenka būti ne tik Žemaičių, bet ir Vilniaus vyskupu – dirbti „abiem kraštams“, „abiejų kraštų žmonėms“²³. Taigi Giedraitis pratarmėje pristatomas ir kaip Lietuvos primas, ir kaip pirmasis Respublikos senatorius. Prisiminkime: Vilniaus ir Žemaičių vyskupams valdovas Steponas Batoras 1578-ųjų ir 1579-ųjų privilegijomis patiki Vilniaus universiteto priežiūrą. Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius ir jo įpėdiniai skiriami pagrindinės LDK mokyklos kancleriais, o Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis ir jo įpėdiniai – protektoriais, arba globėjais, gynėjais (*Defensor, Protector*)²⁴. Tad lietuviškas knygas jų „sumanytojas“ Giedraitis, jausdamasis jam valdovo patikėto Vilniaus universiteto globėju, ir leidžia akademine spaustuvėje. Taip Daukša nurodo savo verstų knygų ryšį su pagrindine LDK mokykla, paaiškina, kodėl Žemaičių vyskupas rūpinasi visos Respublikos jaunimo švietimu.

Taigi Daukša savo darbą pristato ne kaip „tyruose šaukiančiojo balsą“, bet kaip dalį plačios valstybės atnaujinimo programos, kurios įgyvendinimo jau yra ėmęsis pirmasis Lietuvos senatorius. Lenkiškoje „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“ ir skelbiamos šios Giedraičio programos gairės – lietuviškos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vizija: gimtąja lietuvių kalba turėtų būti „rašomi įstatymai, [...] rašomos savo ir kitų šalių istorijos, jos spausdinamos senos ir naujos, [...] tariamasi dėl visų Respublikos reikalų, [...] gražiai ir padoriai atliekami reikalai bažnyčioj, susirinkimuose ir namie“. Pasak Daukšos, lietuvių kalba būtina grįsti visų LDK piliečių viešąjį ir privatų gyvenimą, kad jų Respublika būtų stipri, solidari, paremta broliška meile. Įsidėmėtina:

²³ Regina Koženiauskienė, *op. cit.*, p. 133–135, 142–145.

²⁴ *Academia et Universitas Vilnensis. Vilniaus universiteto steigimo dokumentai*, sudarė Domas Butėnas, Vilnius: Kultūra, 2004, p. 77–79, 90–93.

„bendras meilės ryšys“ kunigaikščio Giedraičio programoje, kaip ir brolybė Mažvydo *Katekizmo* lietuviškoje pratarmėje, reiškia ir vienos kalbos sutelktų skirtingų luomų vienybę. Lietuvių kalba paremtos valstybės samprata teigė visus luomus apimančios tautos idėją. Taigi lietuviškos Lietuvos programa turėjo raiškų socialinį pobūdį. „Prakalboje“ bajorams aiškinama, jog jie privalą mokėti lietuvių kalbą, kad būtų suprasti „paprastų žmonių“, ir raginama: „Pasigailėkime mūsų pačių kūno dalių, nes mes sudarome vieną kūną ne vien Kristuje, bet ir Tėvynėje.“²⁵ Lietuvių kalbos jungiama tauta – vienas skirtingų luomų kūnas bendroje tėvynėje.

Daukšos *Postilės* pratarmėse nurodomas lietuviškų knygų ir Vilniaus universiteto ryšys, jose pabrėžiamas socialinis lietuvių kalbos vaidmuo, regis, iš dalies susišaukia su bendromis Lietuvos jėzuitų veiklos tendencijomis. Dar 1569-ųjų gruodžio 10-ąją iš Vilniaus rašytame laiške čekų jėzuitas Baltazaras Hostovinas (Hostounský, Hostovinus), atsiųstas į LDK sostinę ordino vadovų tam, kad padėtų Vilniaus vyskupui įsteigti kolegiją, taip nusako kalbinę vietos visuomenės būklę: „Išsilavinę žmonės ir didikai vartoja lenkų kalbą, svetimtaučiai – vokiečių kalbą, valstiečiai – lietuvių kalbą, tad pagal jų kalbas reikia, kad būtų sakomi pamokslai; nors lietuviškai reikės mokytis čia, vietoje, nes kitur tos kalbos negalima išmokti.“²⁶ Taigi iš Čekijos atvykęs jėzuitų intelektualas Vilniuje atranda sulenkėjusį Lietuvos elitą – lenkų kalbą vartojančius „išsilavinusius žmones ir didikus“ – bei lietuviškai šnekančią vietos liaudį ir teigia, kad jėzuitams būtina rūpintis lietuvių kalba: ją privalu vietoje išmokti, nes ja reikės sakyti pamokslus. Rūpestis lietuvių kalba šiuo atveju sutampa su rūpesčiu liaudimi – žemųjų luomų sielovada ir švietimu. Matome, kad valdovo Vilniaus universiteto protektoriumi paskirtas kunigaikštis Giedraitis ir jo globojamas Daukša netrukus imasi gerokai platesnės programos – liaudies išsaugotą lietuvių kalbą siekia paversti ir elito vartojama politinės tautos kalba.

Būtent šią programą XVII šimtmetyje tęsia lietuvių kilmės jėzuitai – Vilniaus universiteto profesorius Konstantinas Sirvydas ir jo bendradarbiai. Apie 1620-uosius universiteto spaustuvėje išleistas, vėliau pertvarkytas ir 1631-aisiais perleistas, netrukus – 1642 ir 1677 m. – vėl pakartotas, pagaliau

²⁵ Regina Koženiausienė, *op. cit.*, p. 136–139, 146–147.

²⁶ Paulius Rabikauskas, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 99.

dar ir 1713-aisiais išspausdintas Sirvydo lietuvių kalbos žodynas, pateikiantis lotyniškų ir lenkiškų žodžių atitikmenis, tvarko, normina ir tobulina lietuvių kalbą – daro ją tinkamą vartoti visose valstybės gyvenimo srityse. Sirvydas renka, kuria, tikslina ir turtina lietuviškąjį žodyną, kad juo būtų galima įvardyti sudėtingą žmogaus, visuomenės, pasaulio tikrovę. Lietuvių kalba čia iškyla ne tik kaip valstiečių žemdirbių, bet ir kaip intelektualinio bei politinio gyvenimo kalba, kuria galima ir dera svarstyti filosofijos, teologijos, politikos klausimus. Palyginę šio leksikografinio darbo skirtingų metų leidimus, pamatysime, kaip stropiai to meto intelektualai formavo tautos lietuvišką kalbinį pasaulį.

Šįsyk atkreipkime dėmesį į Sirvydo kuriamą ir, regis, jo bendradarbio Jono Jaknavičiaus pildomą politinį žodyną. Jau 1620-ųjų leidime pateikiamos lietuviškos sąvokos valstybei ir jos skirtingoms formoms, svarbiausioms valstybinėms institucijoms ir pareigybėms, administraciniais vienetams įvardyti: *karalystė*; *kunigystė* (kunigaikštystė); *valdžiojimas*, *viešpatystė* (valstybė, valdovo valda); *bendrystė*, *visiškystė*, *visatinė* (respublika); *sueiga* (seimas); *susiejimas* (seimelis); *Karalius*; *Karalienė*; *Karaliūnas* (karalaitis); *karalyčia* (karalaitė); *Kunigaikštis*; *Kanclerius*; *hetmanas*, *kariavedys* (etmonas); *vaivada*; *skarbo ažuveizdėtojas* (iždininkas); *pylėjas* (taurininkas); *sekretorius*; *vaitas*; *ažuveizdėtojas* (seniūnas); *tiesastatys* (įstatymų davėjas, leidėjas); *vaivadystė* (vaivadija); *šalis* (pavietas); *vaitystė* (vaito administruojama teritorija); *ažuveizdystė*, *starostystė* (seniūnija)²⁷.

1642-aisiais pasirodžiusiame, Jaknavičiaus redaguotame, leidime ne viena politinė sąvoka tikslinama, lietuvinama, atsisakoma dalies sinonimų, pats politinis žodynas reikšmingai išplečiamas. Respublika vadinama tik vienu žodžiu – *Visotimė* (beje, taip pat siūloma vadinti ir visuomenę, bendruomenę: *Pospolitość / Communitas, universitas, unum corpus / Visotimė*), etmonas – tik *Kariavedys*, seniūnija – tik *Ažuvazda*. Seimas jau vadinamas *Susiejimu iš karalystės*, seimelis – *Susiejimu iš šalių* (paviatų), iždininkas – *Ažuveizdėtoju pinigų visotimės*, taurininkas – *paragautoju gėrimo ir valgyklos* (valgio). Pateikiami ir 1620-ųjų leidime nebuvę kitų valstybinių institucijų bei pareigūnų lietuviški pavadinimai: *Senotas* (senatas); *Senotaras* (senatorius); *tribunalas*

²⁷ [Konstantinas Sirvydas], *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, parengė Kazys Pakalka, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 112, 127, 152, 261, 276, 279, 297, 345–346, 352, 372, 414–415.

(tribunolas, aukščiausias teismas); *žirginykas, žirginyčios valdžiotojas* (žirgininkas); *Vietinykas valgyklanešio* (stalininkas). Atsiranda anksčiau nebuvę lietuviški žodžiai: *laisvė* (pakeitė *liuosybę, valnystę*); *įstatymas* (pakeitė *tiesą*); *ženklas, žymė karalystės, bajorystės* (pakeitė *herbą*). Duodamas ir LDK herbo Vyčio lietuviškas pavadinimas – *Vaikytojas*. Pateikiama net „gero politiko“, „gero respublikos tvarkytojo“ sąvoka: *Polityk dobry / Vir administrandae Reipublicae peritus civilis / Geras ažuveizdėtojas visotimos*. Duodamas lietuviškas įstatymų leidėjo pavadinimas: *Prawodawca / Legis lator, dator, scriptor legum / Tiesastatys, tiesadavys*. Iš visumos išsiskiria 1642-ųjų leidime išplėtotas žodynas, skirtas kultūros dalykams, knygos, raštijos pasauliui įvardinti: *Knyginyčia, knyginė kamara* (biblioteka); *Tavoras knyginis* (knygynas); *pardavėjas knygų; Knygų apdarytojas* (knygrišys); *Knygos tiesų, veikalu* (teisės aktų knygos); *Metinės knygos* (metraštis, kronika); *Knygos nuotartinės* (gėdingos, nešvankios knygos, paskviliai); *Rašytojas* (ir raštininkas, ir knygų rašytojas); *Historijos rašytojas, historiarašys* (istorikas), *Giesmė Kareivių* (karo daina); *Nuliūdusi giesmė* (trėnas). Atrasime ir į lietuvių kalbą išverstus lotyniškus terminus *traditio* – *padavimas*; *artes liberales* – *išleistiniai, mokslai viežlivi* (laisvieji mokslai, menai) ir net *parasita ars* – *Mokslas pilnapenybos* (parazitinis, tuščias mokslas)²⁸.

Reikšmingų žinių suteikia ir 1642-aisiais perleisto Sirvydo žodyno lotyniška pratarmė, greičiausiai parašyta Jaknavičiaus ir dedikuota studijuojančiam jaunimui (*Ad Studiosam Iuventutem*). Joje žodynas nusakomas kaip studijoms skirtas ir pačios akademinės jaunuomenės „pageidaujamas veikalas“. Jis „tarsi vadovas“ turi padėti ir nusitiesti „lygiausią kelią į turtingiausius lotynų kalbos lobius, esančius poezijos ir iškaltos šventovės“ ir „pasisemti tinkamų lotyniškų žodžių savo gimtosios kalbos pasakymams“. Taigi žodynas LDK mokyklose pasitelkiamas tiek lotynų, tiek ir gimtųjų lietuvių bei lenkų kalbų mokymuisi, jų plėtojimui. Įsidėmėtina: pabrėžiama studijoms svarbi gimtosios ir lotynų kalbos jungtis. Kad Sirvydo žodynas tikrai gana plačiai naudotas, liudija ir pratarmės žinia, jog 1631-ųjų metų leidimo egzempliorių jau nebelikę. Neatsitiktinai pratarmėje paminima, kad naujas žodyno leidimas esąs pataisytas, patikslintas, kad jo išleidimui pritaręs pats Akademijos rektorius²⁹. Taigi

²⁸ [Konstantinas Sirvydas], *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, parengė Kazys Pakalka, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 153, 180, 193, 216, 229, 235–236, 381–382, 384, 394, 404–405, 410–411, 414, 419, 430, 436, 442, 492, 498–499, 519, 545, 581–583, 608, 619–620.

²⁹ Regina Koženiausienė, *op. cit.*, p. 292–293, 297–298.

žodynas pristatomas kaip Vilniaus universiteto bendro darbo, bendrų pastangų kūrinys. Pagrįsta atrodo Lebedžio prielaida: būtent Sirvydo žodynas bus buvęs tiltu tarp XVI ir XIX šimtmečių – tarp Daukšos ir Simono Daukanto, Dionizo Poškos, Simono Stanevičiaus³⁰.

Giedraičio ir Daukšos programos įgyvendinimo darbams priklausytų ir Sirvydo postilė *Punktai sakymų* – pirmoji intelektualams skirta lietuviška knyga. Jos pirmą dalį autorius dedikuoja Vilniaus vyskupui, Lietuvos primui Eustachijui Valavičiui ir išleidžia Akademijos spaustuvėje 1629-aisiais. Jėzuito Sirvydo parašyta lotyniška dedikacija gerokai santūresnė už Daukšos *Postilės* lotynišką dedikaciją vyskupui Giedraičiui, tačiau akivaizdžiai su ja susišaukia. Kaip ir Giedraitis, Valavičius skelbiamas esąs lietuviškos knygos įkvėpėjas – tad jam dera šią knygą „prie tėviškos krūtinės priglausti ir sušildyti“. Sirvydas su Vilniaus vyskupu, kaip Daukša su Žemaičių vyskupu, sieja „tėvų kalbos“ atgaivinimą ir jos vartojimo išplėtimą: lietuviška postilė, pasak jos autoriaus, turinti „paskatinti mokytis šios kalbos menkliau lietuvių kalbą mokančius [...] dieviško žodžio skelbėjus šioje šventoje Avidėje ir Vilniaus vyskupystėje“. Tam, „kad jiems būtų lengviau mokytis tėvų kalbos“, Sirvydas sakosi pažodžiui išvertęs lietuvišką tekstą į lenkų kalbą. Reikšminga dedikacijoje ne kartą vartojama „tėvų kalbos“ (*Patria lingua*) sąvoka: ji į vieną bendruomenę sujungia ir Akademijos profesorius, ir Vilniaus vyskupą, ir šią kalbą primiršusius vyskupystės kunigus, ir visus jų aiškinamo Dievo žodžio klausytojus. Kaip Daukša Giedraitį, taip ir Sirvydas Valavičių pabrėžtinai vadina ne tik vyskupu, bet ir senatoriumi. *Senator Amplissime* (Aukščiausiasis Senatoriau), – kreipiamasi į Vilniaus vyskupą dedikacijoje. Valavičiui linkima ilgo gyvavimo ne tik Bažnyčiai, bet ir Tėvynei³¹. Taigi rūpintis „tėvų kalba“, ją globoti Valavičius prašomas ne tik kaip vyskupas, bet ir kaip pirmasis Lietuvos senatorius, kaip valstybės vyras.

Įsidėmėtina, kad Sirvydas iš savo postilės ragina mokytis ne vien buitinės, bet ir intelektualios – filosofinės, religinės – lietuvių kalbos. Lenkiškoje „Prakalboje į Skaitytoją“ jis kviečia *Punktus sakymų*, taigi ir lietuvių kalbą, vartoti ne tik rengiant pamokslus, bet ir asmeninėms „meditacijoms“, „pamaldiems pokalbiams su kitais asmenimis“. Sykiu įspėja, kad jo knygoje „yra tokių dalykų, kurie paprastiems klausytojams netinka, o tik mokytesniems“. Svarbus

³⁰ Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, p. 20.

³¹ *Ibid.*, p. 283–284, 294–295.

šioje prakalboje yra ir kvietimas mokytis taisyklingai lietuviškai kalbėti iš gyvos „gerai ją mokančių žmonių šnekos“³². Pačioje Sirvydo postilėje gyva, sodria lietuvių kalba svarstomi ne tik sudėtingi religijos, filosofijos, bet ir politikos klausimai. Ne viename pamoksle nuo žmogaus prigimties, žmogaus ir Dievo santykių pereinama prie socialinio teisingumo, luomų sugyvenimo, valdovo rinkimų, valdovui būtinų dorybių, valdovo ir valdinių bendradarbiavimo ir kitų temų aptarimo. *Punktams sakymų* būdinga aštri visuomenės kritika. Juose keliamos luomų solidarumo, piliečių teisinės lygybės, valdovo atitikimo savo pareigoms, politinę galią turinčių žmonių ypatingos atsakomybės už visuomenę ir kitos idėjos, svarstytos tuo metu ir kitakalbėje LDK raštijoje³³. Kaip ir Mažvydas, Daukša, Sirvydas reikalauja iš kilmingųjų pagarbos ir atjautos paprastiems žmonėms, teisių visiems valdiniam.

Jaknavičiaus papildyto žodyno pratarmėje paminėtas Akademijos rektorius, Sirvydo postilės adresavimas mokytiems lietuviams, jos dedikavimas Vilniaus vyskupui – tai reikšmingos nuorodos į XVII amžiaus Vilniuje gyvavusį lituanistinį sambūrį, jungtą bendros kultūrinės ir politinės programos. Tokio sambūrio egzistavimą liudija ir mus pasiekusios žinios apie ano meto Lietuvos jėzuitų provincijos veiklą. Paulius Rabikauskas yra atkreipęs dėmesį, kad Sirvydo darbai leidžiami Akademijos spaustuvėje, o kitos lietuviškos knygos rengiamos tuo metu, kai Lietuvos jėzuitų provincijai vadovauja žemaitis Jonas Jamielkauskis, jaunystės metus kartu su Sirvydu praleidęs Rygos jėzuitų naujokyne, ir Vilniaus universiteto rektoriumi dirba lenkų kilmės lietuvis Jonas Gruževskis, pats kūręs lietuviškus pamokslus ir, greičiausiai, giesmes³⁴. Tarp Romos jėzuitų archyve išlikusių Lietuvos jėzuitų provincijos kongregacijos aktų Rabikauskas yra atradęs 1628-ųjų liepą Vilniuje vykusio Lietuvos provincijos suvažiavimo dokumentus. Pasak šių dokumentų, 40 kongregacijos narių, tarp kurių buvo ir Sirvydas su Jaknavičiumi, net dvi dienas – liepos 11-ąją ir 12-ąją – svarsto klausimą „Apie lietuvių kalbos studijų skatinimą“

³² *Ibid.*, p. 287–288, 296–297.

³³ Konstantinas Sirvydas, *Punktai sakymų nuo Advento iki Gavėnios. Kritinis leidimas*, parengė Virginija Vasiliauskienė ir Kristina Rutkovska, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, p. 74–76, 124–127; Konstantinas Sirvydas, *Punktai sakymų Gavėniai. Kritinis leidimas*, parengė Virginija Vasiliauskienė ir Kristina Rutkovska, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, p. 87, 134–137, 139–140; Darius Kuolys, „Asmenybės laisvės problema K. Sirvydo ‘Punktuose sakymų’“, in: *Literatūra*, t. XXIX (1), 1987, Vilnius: Mokslas, p. 21–22.

³⁴ Vaclovas Biržiška, *op. cit.*, p. 242.

(*De promovendo studio linguae Lituanicae*) ir nusprendžia sustiprinti lietuvių kalbos mokymą naujokyne, įsteigti kolegijose lietuvių kalbos „akademijas“, būrelius, įdiegti lietuviškų pamokslų sakymo pratybas, o lietuvių kalbą studijuojantiems suteikti lengvatų³⁵.

XVII šimtmečio pirmos pusės lituanistinio sambūrio, sykiu ir Giedraičio bei Daukšos brėžtos programos sudėtine dalimi buvo ir kitos tuo metu parengtos ir išleistos lietuviškos knygos: Akademijos spaustuvėje 1647-aisiais išspausdintos, greičiausiai dar prieš 1637-uosius parengtos Jaknavičiaus *Lenkiškos ir lietuviškos evangelijos (Ewangelie polskie y litewskie)*³⁶, 1646-aisiais ten pat publikuotos Saliamono Mozerkos Slavočinskio *Giesmės, tikėjimui katalickam priderančios* – pirmasis katalikiškas lietuviškas giesmynas, kurio rengėjai kūrybingai rėmėsi 1642 metų Sirvydo žodyno leidimu³⁷. Lotyniškoje giesmyno dedikacijoje Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui Slavočinskis, Vilniaus popiežiškosios seminarijos ir universiteto studentas, tvirtina, kad „Tėvų kalba“ (*Patria lingua*) sukurtoms giesmėms pasirodyti buvo būtina vyskupo – „Tėvynės Tėvo“ – šviesa. Taigi Žemaičių vyskupas pristatomas kaip lietuviškos knygos globėjas, sykiu į jį kreipiamasi kaip į Lietuvos valstybės vyrą, „Tėvynės Tėvą“: taip, sekant Daukša ir Sirvydu, pabrėžiama lietuvių kalbos ir valstybės jungtis. Dedikacijoje Slavočinskis taip pat pripažįsta, kad knygos parengimas buvęs kolektyvinis darbas, kad lietuviškos giesmės esančios vyskupui skirta „ne vieno dovana“³⁸. Lenkiškoje giesmyno „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“ akcentuojamas „Tėvų kalbos“ (*Oyczysty ięzyk*), „paprastų žmonių“ (*lud pospolity*) ir valstybės – „Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės“ (*Wielkie Xsięstwo Litweskie y Zmudzkie*) – ryšys. Čia Slavočinskis tvirtina, kad knygą parengti jį paskatinęs ir paprastų žmonių troškimas girdėti savo kalba giedamas giesmes „Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės bažnyčiose“³⁹.

³⁵ Paulius Rabikauskas, *op. cit.*, p. 443, 459–462.

³⁶ Milda Lučinskienė, „Jonas Jaknavičius ir 1647 metų katalikiškos *Evangelijos* lietuvių kalba“, in: *Jono Jaknavičiaus 1647 metų EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE*, parengė Milda Lučinskienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005, p. 21.

³⁷ Jurgis Lebedys, „1646 metų giesmynas“, in: S[aliamonas] M[ozerka] Slavočinskis, *Giesmės tikėjimui katalickam priderančios. Fotografuotinis leidimas*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 26–27, 49, 52.

³⁸ Regina Koženiauskienė, *op. cit.*, p. 301–303, 308.

³⁹ *Ibid.*, p. 306, 309.

Taigi „Tėvų kalba“, noras ją girdėti, vartoti sujungia Vilniaus intelektualus, Lietuvos senatorių ir paprastus žmones bendroje tėvynėje – savoje Kunigaikštystėje. Svarbi yra Slavočinskio nuoroda į kolektyvinį jo pristatomo darbo pobūdį, į Vilniuje gyvavusį lituanistinį sambūrį. Tarp giesmyno vertėjų, rengėjų galėjo būti ir ano meto įtakingi jėzuitai Žygimantas Liaukšminas, Jonas Gruževskis, o gal ir tuomet tik studijavęs būsimas giesmių vertėjas Pranciškus Šrubauskis⁴⁰. Beje, jėzuitas Šrubauskis vėliau Slavočinskio giesmyno pagrindu parengia ir apie 1679-uosius išleidžia „svarbiausią katalikų giesmyną“ – *Balsą širdies pas Viešpatį Dievą*⁴¹. Slavočinskio giesmynu remiasi ir į lituanistinio jėzuitų sambūrio darbus atsakyti mėginantys LDK evangelikai: reformatų giesmyną rengęs Kėdainių miesto burmistras Steponas Jaugelis-Telega „vietomis tiesiog nurašo Slavočinski“⁴². Globojami Vilniaus vaivados, lauko etmono Jonušo Radvilo, evangelikai reformatai Tvano išvakarėse rūpinasi ne tik lietuvišku giesmynu, bet ir Šventojo Rašto vertimu į lietuvių kalbą, postilės, katekizmo parengimu. 1653-iaisiais Kėdainiuose išleista ir Radvilui – „Tėviškės nuspaustos stipriam Apgynėjui“, „Lietuvos Primui“ (*PRIMAS Litewski*) – lietuviškai bei lenkiškai dedikuota *Knyga nobažnystės krikščioniškos pabrėžtinai sieja „Lietuvių kalbą“ (język Litewski)* su „mūsų Lietuvių Kraštu“ (*Kraj nasz Litewski*), su „dide Kunigyste Lietuvos“⁴³.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad XVII amžiaus pirmoje pusėje lietuviškas knygas rengia ir jų rengėjus globoja įtakingi Lietuvos valstybės asmenys, kad šios knygos rašomos ir leidžiamos pagrindinėje Didžiosios Kunigaikštystės mokykloje – Vilniaus universitete. Sirvydas, Jaknavičius – pripažinti akademijos profesoriai, sostinėje ir valstybėje žinomi intelektualai, jų lituanistinius darbus remia Lietuvos jėzuitų provincijolai, universiteto rektoriai, Vilniaus vyskupas. Evangelikų reformatų lietuvišką veiklą globoja Vilniaus vaivada Jonušas Radvilas, vienas galingiausių valstybės didikų, kuriam 1653-iaisiais universiteto spaustuveje išleistą *Radvilų kroniką* (*Fasti Radviliani*), kaip „Lietuvos istorijos santrauką“, dedikuoja tuo metu rektoriumi buvęs istorikas Albertas Kojalavičius-Vijūkas.

Ano laiko lietuviškos knygos jungia valstybės kultūrinį ir politinį elitą su visų luomų gyventojais. Jos remiasi gyva, paprastų žmonių miestuose ir

⁴⁰ Jurgis Lebedys, „1646 metų giesmynas“, p. 48; Regina Koženiausienė, *op. cit.*, p. 609.

⁴¹ Jurgis Lebedys, *op. cit.*, p. 52.

⁴² *Ibid.*, p. 50–51.

⁴³ Regina Koženiausienė, *op. cit.*, p. 311–317, 321–323.

kaimuose vartojama lietuvių kalba, šių knygų autoriai – lietuviškai kalbančios visuomenės nariai ir tiesioginiai mokytojai. Sirvydas, Jaknavičius, Šrubauskis sakė lietuviškus pamokslus Šv. Jono bažnyčioje – pagrindinėje Vilniaus miestiečių katalikų šventovėje. Išlikusios šios bažnyčios XVII a. pirmųjų dešimtmečių santuokos ir krikšto metrikų knygos mus supažindina su čia skambėjusių pamokslų galimais klausytojais. Bažnyčios raštininkų užrašytos jų lietuviškos pavardės tuo metu kurtos žaismingai: *Laumis, Geragalvis, Savaduonis, Pavasaris, Sausis, Perkūnas, Sausaragis, Didžiagalvis, Žaliaviduris, Jaučiavedys, Jaučiavarys, Karalius, Karaliūnas, Kunigaitis, Miltabarzdis, Meškaburnis, Meškadūris, Šešiaduonis, Sqveika, Saulaitis, Pragaras, Tribernis, Triduonis, Trilūpis, Vyšniavardis, Dantelis, Tėvelis, Sūnūkstis, Seniulis, Debesaitis, Debesėlis, Rūkelis, Drobulė, Geležėlė, Grūdelis, Kqsnelis, Kubilaitis, Šluotelė, Kaušelis, Kruopelė, Pinigėlis, Mūrelis, Kumpelis, Kumštelis, Pirštelis, Papelis, Spurgelė, Šepetaitis, Sprindžiukas, Viedrelis, Žaislelis, Žindulis, Pūkelis, Bumblys, Bumbulis, Uodegėlė, Vergutis, Žibutis, Stačiariaugis, Šudograšis, Raišys, Klišelis, Kreivutis, Kuprelis, Kurvelis, Mašna, Mulkis, Murzis, Perdžiukas, Rūraitis, Šikutis, Šikūnaitis, Triznelė, Pusnagis, Plikelis, Plaukys, Plepys, Pliuška, Smaguris, Tešla, Sriuba, Trumpelis, Pyplys, Alksnis, Klevas, Šermukšnis, Grūšėlė, Stebulė, Medis, Stiebelis, Obuolys, Obuolėlis, Žirnelis, Miškaitis, Miškelis, Antelė, Gaidelis, Gaidaitis, Gaigalas, Genelis, Gulbinas, Pempė, Pimpelis, Kukutis, Kukutaitis, Strazdas, Tetervinas, Vanagėlis, Šarka, Paukštelis, Žvirblis, Žqselis, Žqsinėlis, Vištelis, Vištelė, Vieversėlis, Volungis, Stumbrys, Stumbraitis, Stirna, Lapė, Laputis, Kiškelis, Kiškelaitis, Meška, Meškaitis, Meškelis, Meškutis, Katinėlis, Kalė, Kalaitis, Šunelis, Žvėrelis, Šeškas, Šeškutis, Šeškys, Ožka, Oželis, Veršelis, Vėžys, Vėželis, Vilkas, Vilkaitis, Vilkažentis, Vilkutis, Žaltys, Gudelis, Lenkelis, Leišis, Ruskelė, Švedukas, Totorėlis, Žydelis, Žemaitelis, Kernaviškis, Trakiškis, Pinčiukas... Tarp šių pravardinių ir kitos kilmės pavardžių – ir iš senų lietuviškų asmenvardžių kilusios: *Astikas, Giedrys, Giedraitis, Giedrutis, Daubaras, Daugėla, Gostautas, Laudžiūnas, Sereika, Sirvydas, Steigvila, Tarbutas, Žygimantas, Žygmantas, Traidūnas, Radžiūnas, Vilbutas, Vilgaila...*⁴⁴ Taigi lietuvių kalba šiuo metu su polėkiu kuriama ne tik Sirvydo, Jaknavičiaus, Slavočinskio, bet ir pačios lietuviakalbės visuomenės.*

⁴⁴ *Vilniaus Šv. Jono bažnyčios 1602–1615 metų santuokos metrikų knyga*, parengė Algimantas Kaminskas-Krinčius ir Mindaugas Klovas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021; *Vilniaus Šv. Jono bažnyčios 1611–1616 metų krikšto metrikų knyga*, parengė Algimantas Kaminskas-Krinčius ir Mindaugas Klovas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023.

1655-aisiais į Lietuvą įsiveržusios Maskvos ir Švedijos kariuomenės nutraukia natūralią valstybės raidą, pakerta ir XVII amžiaus pirmoje pusėje plėtotą Giedraičio, Daukšos kultūrinę ir politinę programą. Tačiau ši programa saviškai tęsiama ir po okupacijos metų – kartojant, nuolat perleidžiant anksčiau parengtas lietuviškas knygas ar jas perkuriant, išsaugant lietuviškų pamokslių sakymo pratybas jėzuitų kolegijose, lietuviškai pamokslaujant sostinės ir kitose LDK katalikų bažnyčiose, toliau rūpinantis lietuvių kalba ir raštija Lietuvos evangelikams reformatams. Šie 1684-aisiais kontrafaktiniu būdu Karaliaučiuje išsileidžia *Knygą nobažnystės*, toliau rengia Biblijos vertimą.

Pagrindiniu lietuvių raštijos ir jos sklaidos židiniu Didžiojoje Kunigaikštystėje ir po Tvano išlieka Vilniaus akademija ir jos spaustuvė. Pagrįstai galima teigti, kad XVII šimtmečio pirmoje pusėje lituanistinio sąjūdžio padėtais pamatais, jo parengtomis knygomis, Lietuvos lietuviškoji kultūra remiasi ne tik iki LDK gyvavimo pabaigos, bet ir mėgindama išlikti Rusijos imperijoje – pirmaisiais XIX amžiaus dešimtmečiais. Atidžiau pažvelkime į lietuviškų knygų perleidimus. Štai Jaknavičiaus *Lenkiškos ir lietuviškos evangelijos*, regis, galėjusios būti išleistos prieš 1637-uosius, perleistos 1647-aisiais, XVII amžiuje pasirodo dar tris kartus – 1674, 1679, 1690 metais. Per XVIII šimtmetį *Lenkiškų ir lietuviškų evangelijų* išspausdinami 23 leidimai; XIX amžiuje, iki 1859-ųjų, – dar 12 leidimų. Tiek jų yra žinomų. Nežinomų galėję būti ir daugiau⁴⁵. Slavočinskio giesmyno pagrindu parengtas Šrubauskio giesmynas *Balsas širdies*, pasirodęs prieš 1680-uosius, greičiausiai XVII šimtmetyje išleidžiamas antrąsyk, o per XVIII amžių perspausdinamas dar 11 kartų; XIX amžiuje, iki 1852-ųjų, – dar 8 kartus⁴⁶. Kaip minėta, Sirvydo žodynas po Tvano perleidžiamas 1677-aisiais ir 1713-aisiais. Po Tvano pasirodo ir viena populiariausių lietuviškų knygų – dominikono Jurgio Kasakauskio parengtas pirmas katalikiškas maldynas *Rožančius švenčiausios Marijos Panos*, kuriame yra ir 39 giesmės: Vilniaus akademijos spaustuvės išleistas 1681-aisiais, jis 1691-aisiais perspausdinamas; XVIII šimtmetyje perleidžiamas 17 kartų, XIX amžiuje, iki 1861-ųjų, – 24 kartus. Jau XVIII amžiuje šio maldyno leidimai pasiekia tūkstantinius tiražus⁴⁷.

⁴⁵ Lietuvos TSR bibliografija. *Knygos lietuvių kalba*, t. 1, sudarė E. Binkytė, T. Čyžas ir kt., Vilnius: Mintis, 1969, p. 136–145.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 403–408.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 182–189.

XVII amžiuje parengtuose ir nuolat perleidžiamuose lietuviškuose giesmynuose ir maldynuose atrasime tekstų, kurie jungia lietuviškai giedančią ir besimeldžiančią LDK visuomenę su savo valstybe, jos likimu. Raiškiausios tarp tokių tekstų – dvi Šrubauskio paskelbtos giesmės. Kad patogiau būtų dėmesį sutelkti į turinį, jas pateikiame perrašytas dabartine rašyba, o reikšminius žodžius pajuodiname:

Čėsu nepakajų

Dieve malonus, Dieve visagalis,

Lenkų, Lietuvos ir žemaičių šalis

Tavo rūstybę, ant mūsų padėtą,

Regi koronę, griešniems pažadėtą.

Jau daugel metų, kaip **meilė pražuvo**,

Viera Krikščionių sumaišyme buvo.

Nėra teisybės, didis sumaišymas,

Tarp tikrų Brolių kraujo praliejimas.

Visi pašaliai ašaromis plūsta,

Jau **regim mūsų Karalystė žūsta.**

Miestai, sodeliai pustynėms stojosi,

Bjaurybės didės kasdien platinosi.

Susimilk, Dieve Tėve maloningas,

Dabok Krikščionių širdis sopulingas. Amen.

Čėsu praėjusių vainų Lietuvoje

Būk pagarbinta, švenčiausia MARIJA,

Dangaus ir žemės skaisčiausia lelija.

Tavęsp šaukiame, Tavęsp dūsaujame,

Tavo malonės mes griešni laukiame.

Nes tu Motina esi Sūnaus Dievo,

Duktė gražiausia amžinojo Tėvo.

Užtaryk, Pana, šventoms maldoms Tavo,

Mus neapleiski, priglausk sparnums savo.

Regim ant mūsų kaip sunki koronė

Nupuol už griekus visokiame stone.

Išbarstės žmonės, pavargo ponystė,
Nupuolė labai mūsų Karalystė.
Tūkstančius žmonių **ing nevalę varė**
Švedas, Maskolius, kalinius pridarę,
Sunkią koroną visi apturėjo,
Nekalti žmonės krauju apsiliejo.
Bažnyčias šventas, Miestus ir Miestelius,
Dvarus ir sodžius degin neprietelius.
Altorius plėšia, Vierą išjuokdami,
Bažnyčias bjaurin arklius statydami.
Kunigai Dievo tarnai, Zokonykai,
Panelės šventos ir kiti Minykai
Ištremti stojos kaip avys iš gardo
Jau nuog Bažnyčių, nuog Viešpaties vardo.
Kuriuos **tironas** ant vietos užspėjo,
Senas ir jaunas krauju apsiliejo.
Vargino žmones iš skūros lupdami,
Nė jokio daikto namie nelikdami.
Ir krūtis pjaustė, vaikus išvirdami,
Vertė Motinas esti priversdami.
Kokį Motinos sopulį turėjo,
Gyvus kad verdant vaikelius regėjo.
Lietuvos žemė kaipo būt pražuvo,
Septynis metus kad nevalioj buvo.
Bet Dievs padarė didelę meilę savą,
Duodams Patroną, pagelbai gatavą.
Kazimiers Šventas iš Dangaus atėjo,
Kurį **žalnieriai** ant oro regėjo.
Paskui eidami, **Maskolių patrėmė,**
Verkiančius žmones iš nevalios ėmė.
Pana švenčiausia Švedą pabaukštino,
Nuo Čenstachavo kada atgrąžino.
Su gėda didžia apleido ponystę,
Liuosa stojasi mūsų karalystė.
O Karaliene, apgynėja mūsų,

Dabok ant žmonių, sunkiai nupuolusių,
 Išmelsk prie savo Sūnaus visgalinčio,
 Kad paveizdėtų ant žmogaus verkiančio.
 Tuo, Motin, **taisyk tarp Ponų sandarą,**
 Idant tarp savęs turėtų pakarą.
 Idant tarp savęs pakajų darytų,
 O piktas mįsles ant gera taisytų.
 Tu pati **taisyk Senatorių rodas,**
 Attolink karus ir visokias zdrodas.
Idant Bažnyčia būtų paaukštinta
Po visas vietas Ponystės šlovintas.
 Duok Katalikų vierai platintisi,
 O už tėviškę tvirtai jiems stotisi.
 Attolink, JEZAU, pavietres ir vainas,
 Attolink badus, ligas nespakainas.
Šventas Kazimierai, Karaliūn mieliausis,
Lietuvos, Lenkų kareivi stipriausis.
 Tu mace Dievo **tironą ištrėmei,**
Mūsų Ponystę po sparnu sutrėmei.
 Tu, Karalaiti, čystatos pilnasis,
 Toks Jaunikaitis prieš tave nerasis.
 Išmelsk prie Dievo griekų atleidimą
 Ir nuog visokių baimių sutvėrimą,
 Idant dvasiškus Dievas tarnus savo
 Teiktus paaukštint per pritartį tavo.
Išmelsk nuog Dievo Karaliui sveikatą,
 Jėzau, užturėk ilgiaus jo žyvata.
 O Dieve vienas Trajcioj, tu šlovingas,
 Ant Šventų Šventas vis esi galingas.
 Gelbėk mus, žmones tavo sutvėrimo,
 Amžiną duodams mums palaiminimą.
 O Jėzau saldus, už mus numirdamas,
 Kūną ir Kraują davei palikdamas.
 Duok, prašom, vertai ant mūkos veizėti
 Ir tavo veidą Danguj apregėti.

Dvasia švenčiausia, dūšių linksmintoja,
 Jau akys mūsų tegul vis daboja
 Ant Dievo Trajcioj amžinosios valios,
 Priglausk mus visus prie Šventųjų dalios.
 O Karaliene, Motin galingiausia,
 Danguje žibi už Saulę skaisčiausia.
 Ir mes su tavim trokštame ten būti.
 Neduok mums, Pana, amžinai pražūti. Amen.⁴⁸

Akivaizdu, kad šios giesmės sukurtos XVII šimtmečio viduryje: pirmoji – „Laiku neramumų“ – Tvano išvakarėse, o antroji – „Laiku praėjusių karų Lietuvoje“ – išsyk po Tvano. Jų autorius greičiausiai – Šrubauskis. Vaclovas Biržiška spėja, kad galėtų būti ir Jaknavičius⁴⁹. Kad ir kaip būtų, tai liudininko, kartu su savo visuomene išgyvenusio tragiškus laikus Lietuvoje, tekstai. Šis liudininkas – pilietis, katalikas, patriotas: jis kreipiasi į Dievą, Švč. Mergele Mariją, krašto globėją Šv. Kazimierą bendruomenės vardu ir meldžia savo „Karalystei“, „Ponystei“ (Viešpatystei, Valstybei), „Lietuvos žemei“ pagalbos, o savo ir savųjų sieloms – amžino gyvenimo.

Pirmoji giesmė persmelkta nerimo dėl nujaučiamos Dievo bausmės. Artėjančią Dievo „koroną“ regi „Lenkų, Lietuvos ir Žemaičių šalis“ (arba „šalys“), jos nuodėmingi gyventojai. Giesmėje iškyla gresiančios bausmės priežastys ir ženklai: kraštas Dievo rūstybės turi sulaukti dėl neišsaugotos pilietinės santarvės ir tvarkos – dėl pražuvusios žmonių tarpusavio meilės, prarasto teisingumo, krikščionių tikėjimo suskilimo, „tikrų Brolių“ tarpusavio kovos. Šie ženklai apibendrinami tragišku žūstančios „mūsų Karalystės“ vaizdu. Žūties akivaizdoje prašoma Dievo malonės kenčiančioms krikščionių širdims. Giesmė susišaukia su ankstesniais lietuviškais teksta: apie brolybės būtinybę, luomų solidarumo svarbą valstybėje įkvėptai kalbėjo Mažvydas ir Daukša, dėl brolybės ir teisingumo stokos aštriai kritikavo visuomenę Sirvydas. Giesmės žodžiai „meilė“, „teisybė“, „Broliai“, atsidūrę greta „mūsų Karalystės“, „Lenkų, Lietuvos ir Žemaičių šalies“ (ar „šalių“), tampa politinio žodyno dalimi: jie

⁴⁸ [Pranciškus Šrubauskis], *Bašas sirdies pas Pana Dieva Szwęciausy Marya Panna yr Szwētus danguy karalauiciencius, szaukanci(o)s par giesmes*, Wilniuy: Drukorniey pri Akademiios, 1790, p. 229–234.

⁴⁹ Vaclovas Biržiška, *op. cit.*, p. 320.

nusako trokštamą, idealią savo šalies, savo Karalystės būklę. Sykiu giesmėje susiejamas įvykęs valstybės nuopuolis su jos gyventojų širdžių sopuliu – dėl „mūsų Karalystės“ nelaimių, dėl jos likimo asmeniškai kenčiama. Sava Karalystė čia trinarė – „Lenkai, Lietuva ir Žemaičiai“. Nėra gudų. Bet akivaizdu: XVII amžiaus viduryje audrų blaškoma Abiejų Tautų Respublika lietuviškai rašančio jėzuitų poeto jau suvokiama ir išgyvenama kaip bendra tėvynė, kaip „mūsų Karalystė“. Tačiau šią Karalystę autoriui ir giesmę giedančiai bendruomenei savą padaro jos lietuviškumas: kenčiama ne dėl „Lenkų“, bet dėl „Lenkų, Lietuvos ir Žemaičių“ šalies, ar šalių, dėl Karalystės, kurioje yra išlikę savimi lietuviai ir žemaičiai.

Antroje giesmėje kalbama apie jau įvykusią Dievo bausmę – „sunkią koroną“, kuri ištikusi „visokio stono“ žmones. Drastiškais barokiniais vaizdais tapomas jau „nupuolusios“, priešų pavergtos ir siaubiamos „mūsų Karalystės“, „pavargusios ponystės“ paveikslas. Karalystės priešai – „Švedas, Maskolius“ – iškyla kaip „tironai“, kaip barbarai, plėšiantys ir naikinantys visą kraštą, žudantys, kankinantys ir į vergiją varantys visų luomų gyventojus. Priešas degina ne tik miestelius ir kaimo sodybas, „sodžius“, bet ir kilmingųjų dvarus, Karalystės miestus, „šventas bažnyčias“. „Tirono“ barbarybė pabrėžiama žvėriškai kankinamų „Motinų“ ir jų „sopulio“ vaizdais. Taigi giesmėje raiški „Maskolio“ tironijos, barbarybės ir „Lietuvos žemės“, „mūsų Karalystės“ laisvės, žmoniškumo antitezė, kurią akcentuoja ir lotyniški, lenkiški to meto LDK tekstai. Beje, „Lietuvos žemė“, jos patiriamas „Maskoliaus“ vergijos siaubas ir jos išsivadavimas iš „Maskoliaus“ yra giesmės pasakojimo centre. Būtent šiai žemei Dievas iš meilės siunčia jos Globėją, „Patroną“, šv. Kazimierą: šis pasirodo danguje ir veda karius, „žalnierius“, į kovą – taip „Maskolius“ sutriuškinamas, o „verkiantys žmonės“ išvaduojami iš vergijos. Atkreipkime dėmesį: apie „žalnierius“ kalbama itin pagarbiai, jie – savo šalies žmonių gelbėtojai, šv. Kazimiero bendražygiai.

Pats šv. Kazimieras iškyla ne tik kaip „mylimiausias Karalaitis“, „Karaliūnas mieliausias“, bet ir kaip „Lietuvos, Lenkų kareivis stipriausias“, ištrėmęs iš tėvynės tironą ir savo globon paėmęs „mūsų Ponystę“. Greta Švč. Mergelės Marijos ir Dievo jis tampa giesmės adresatu: jo prašoma išmelsti Dievą „Karaliui sveikatos“. Sykiu giesmė iškelia ir Švč. Mergelės Marijos galią: ji prie Čenstakavos išgašdina švedus ir priverčia juos „su gėda apleisti ponystę“. Taigi autorius ir, tikėtina, lietuviškai giedanti bendruomenė jaučiasi esantys ir

„Lietuvos žemės“, ir bendros su lenkais „mūsų Karalystės“, „mūsų Ponystės“ dalininkais. Iš „tirono“ išlaisvintai savo valstybei jie meldžia Švč. Mergelę Mariją taikios ateities ir jai reikalingų vidaus permainų: didikų, „Ponų“, santarvės ir geros valios, „Senatorių“ tvarkingų susiejimų, pasitarimų, jų „sutaisytų rodų“, pagarbos Bažnyčiai visoje valstybėje, visų gyventojų „Katalikų“ veiklaus patriotizmo – jų „tvirto stojimosi už tėviškę“, už tėvynę. Taigi giedančios bendruomenės nariai prašo patriotizmo dorybės ir patys sau. Giesmės tekstas tvirtina, kad „Lietuvos žemės“, „Karalystės“, „Ponystės“ likimas priklausęs ne tik nuo „Karaliaus sveikatos“, „Senatorių rodų“, „Ponų sandoros“, bet ir nuo jų pačių – paprastų „Katalikų“ – ištikimybės tėvynei.

Atkreipkime dėmesį: šiose Šrubauskio paskelbtose giesmėse daugiau mažiau vartojamas Sirvydo ir Jaknavičiaus kurtas politinis žodynas. Atsisakoma tik trikalbiame žodyne buvusios „viešpatystės“: ji keičiama trumpesniu polonizmu „ponystė“. Abi atvirai „antimaskoliškos“ giesmės, keistu būdu cenzorių „nepastebėtos“, išlieka ir Rusijos imperijoje perleidžiamame Šrubauskio giesmyne: 1798-ųjų, 1806-ųjų, 1818-ųjų ir kitų metų leidimuose. Tikėtina, kad jos giedotos Simono Stanevičiaus, Simono Daukanto ir kitų XIX amžiaus pradžios lituanistinio sąjūdžio dalyvių tėvų ir senelių, kad atidžiai skaitytos jų pačių. Juk Vilniuje 1823-iaisiais Stanevičiaus sukurtos odės „Šlovė žemaičių“ paskutines eilutes „Lietuvos senos giminės / Pražuvime sveikos liko“ galime perskaityti ir kaip atsakymą į Šrubauskio giesmės eilutę „Lietuvos žemė kaipo būt pražuvo“.

Gyvą lietuviakalbės visuomenės ir valstybės ryšį liudija ir Kasakauskio maldyne „Rožančius švenčiausios Marijos Panos“ esantys tekstai. Čia atrasime dvi Žemaičių Kalvarijai skirtas originalias giesmes, pavadintas „Giesmėmis apie Paną Švenčiausią, Kalvarijoj Žemaičių Stebuklais Šlovingą“. Iš abiejų giesmių išskirsime po strofą:

Giesmė Pirma.

[...]

Tu išnaikink Heretikus.

Loskoj laikyk Katalikus.

Žemaičių Kunigaikštystėj.

Kaip tikrojų tavo Ponystėj.

[...]

Giesmė Antra.

[...]

*Tegul žemaičių žemė linksminasi,
Kožnas suspaustas čion loską atrasi,
Stebuklingame Abroze čiščiausios,
Panos Švenčiausios.
[...]⁵⁰*

Taigi pirmoje giesmėje Žemaičių Kalvarijoje pasirodžiusios Švč. Mergelės Marijos meldžiama jau šiaupusinėje „Žemaičių Kunigaikštystėje“ laikyti „Katalikus“ malonėje, „loskoje“, taip pat, kaip ir dangiškoje Valstybėje. Žemaičių Kunigaikštystė čia lyginama su Dievo Motinos „tikrąja Ponyste“. Malonės prašoma visiems krašto katalikams, sykiu ir pačiam kraštui, žemaičių „Kunigaikštystei“. Antroje giesmėje jau teigiamas „Kunigaikštystės“ maloningumas: „žemaičių žemė linksminasi“. Linksminasi malonėje. Mat čia, prie stebuklingo Švč. Mergelės paveikslo, kiekvienas prislėgtas, „suspaustas“, malonę atrasiąs. Žemaitiškas giesmių patriotizmas dera su visų „suspaustųjų“ lygybės Dievo akivaizdoje idėja.

Kasakauskio maldyne skelbiamas ir dar vienas to meto lietuviakalbės visuomenės politinį sąmoningumą žadinęs tekstas – „Malda, kurią Karaliai Lenkų Karalystės česu vainos su Švedais, Turkais, Moskoliais ir Totoriais, neprieteliais Vieros Šventos, Bažnyčiose Šventose po Kozoniaus balsu atprovinėja su žmonėmis“. Kartu su „Karaliais“ šios maldos žodžiais lietuviai ir žemaičiai savo gimtąja kalba meldžia Viešpatį:

... o nepaduok mus ing išniekinimą svetimoms giminėms... [...] ... nepaduok, Pone, Karalystės Lenkų ir Kunigaikštystės Lietuvos ir Žemaičių neprieteliams tiems, kurie Vardą tavo Šventą bluznija ir šventos šlovės tavo neieško... [...] ... atleisk, idant neprapultume užsidegime rūstybės tavo... [...] ... susimilk, Pone, ant mūsų, susimilk ant mūsų, susimilk, Pone, ant mūsų, Amen.⁵¹

⁵⁰ [Jurgis Kasakauskis], *Rozancius Szwęsiausios Maryos Pannos, yr Saldziausy Warda Jezus: Tęypogi Spasabas apwaykščiojima Kałnu Kałworijos Ziamayciu*, Wilniuy: Drukarniey J. K. M. Akademios, 1791, p. 141–143.

⁵¹ *Ibid.*, p. 144–146.

Nors meldžiamasi kartu su „Karaliais Lenkų Karalystės“, bet prašoma Dievo pagalbos ne tik „Karalystei Lenkų“, bet ir „Kunigaikštystei Lietuvos ir Žemaičių“. Tarp Karalystės, Kunigaikštystės ir „Šventos Vieros“ priešų, tarp „svetimų giminių“, tautų, siekiančių kraštą „išniekinti“, minimi kitatikiai: „Švedai, Turkai, Moskoliai ir Totoriai“. Visų pirma meldžiama Dievo pagalbos prieš juos. Įsidėmėtina, kad ši Kasakauskio malda kartu su dviem aptartomis giesmėmis, kaip ir Šrubauskio tekstai, išlieka ir Rusijos imperijos laikais perspausdintame maldyne. Tiesa, jau 1797-ųjų leidime iš maldos pavadinimo pradingsta „Moskoliai ir Totoriai“. 1824-ųjų leidime „Totoriai“ „sugrįžta“.

Taigi XVI–XVII amžių lietuviškieji tekstai teigia lietuviakalbės krašto vi-suomenės ir Lietuvos valstybės ryšį, telkia šia kalba kalbančius ir Dievą gar-binančius skirtingų luomų „lietuvininkus ir žemaičius“ į tautą ir sieja juos su savo „ponyste“ – „Lietuvos žeme“, „žemaičių žeme“, „Kunigaikštystei Lietuvos ir Žemaičių“, „Karalystei“, „Lenkų, Lietuvos ir Žemaičių šalimi“. Visą XVIII amžių perleidžiami, šie tekstai išties sudaro grandį tarp Daukšos ir XIX šimtme-čio žemaičių tautinio sąjūdžio, grandį, kurią įžvelgė ir ketino išsamiau tyrimu pagrįsti Lebedys.

* * *

Kad geriau suprastume simbolinį lietuvių kalbos ir lietuvių raštijos vaidme-nį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, turėtume atkreipti dėmesį į dar du krašto kultūros reiškinius: lietuvių kilmės iš romėnų mito jungtį su lietuvių kalba ir Lietuvos istorinio pasakojimo teigtą lietuvių tautos, kalbos ir valsty-bės ryšį. Regis, tokio ryšio, sykiu ir LDK lietuviškumo viešas teigimas tampa itin svarbus XV–XVI amžių sandūroje. Jį paskatina tiek Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės 1492-ųjų rudenį pradėtas karas prieš Lietuvą, tiek vidiniai neramumai pačioje Lietuvos valstybėje. Būtent 1492-aisiais sudarytame „Ve-lykų išdėstyme“ Maskvos metropolitas Zosima paskelbia Maskvą naujuoju Konstantinopoliu, o Maskvos didįjį kunigaikštį Joną (arba Ivaną) III – „vi-sos Rusios valdovu ir patvaldžiu, nauju caru Konstantinu, naujo Konstantino miesto – Maskvos ir visų rusų žemių ir daugelio kitų žemių viešpačiu“. Taigi Maskvos pradėtas karas šįsyk kertinis, egzistencinis – dėl „visų rusų ir daugelio kitų žemių“. Tad ir dėl LDK išlikimo.

Jau nuo 1493-ųjų santykiuose su Vilniumi Jonas III ima tituluotis „visos Rusios Viešpačiu“. Pretenzijas į „visą Rusią“, į esamas LDK žemes, Maskvos

valdovas grindžia paveldėjimo teise: „visos Rusios“ sostinė Kijevas esanti jo „tėvonija“. Beje, tokią teisę jam pripažįsta Romos imperatorius ir vokiečių karalius Maksimilijonas I Habsburgas, 1491-ųjų sutartimi įsipareigojęs padėti „mūsų mylimam broliui, visos Rusios Viešpačiui (*Gosudariu vsea Rusii*) atgauti savo tėvoniją Didžiąją Kijevo Kunigaikštystę“⁵². Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras Jogailaitis ir krašto didikai valstybei kilusią grėsmę gerai suvokia: 1500-ųjų vasarą valdovas ir Ponų, arba Viešpačių, taryba siunčia kunigaikščio Mykolo Glinskio vadovaujamą pasiuntinybę pas Vengrijos ir Čekijos karalių Vladislavą Jogailaitį. Glinskis praneša apie karą su Maskva ir prašo pagalbos, nes pavojus Lietuvai šį kartą kilęs iš viso stačiatikių pasaulio: ne tik rusai maskvėnai, bet ir Lietuvos valdovo valdiniai rusų kunigaikščiai, pasak pasiuntinio, „kėsinasi suteršti ir išnaikinti“ „Lietuvos žemėje“ „šventą krikščionių tikėjimą“ – taigi katalikybę ir Jogailos apkrikštytus lietuvius⁵³. Po kelerių metų, 1508-aisiais, pats Glinskis surengia maištą prieš Lietuvos didįjį kunigaikštį, mėgina atskirti nuo Lietuvos gudiškas žemes, pasiduoda Maskvos didžiojo kunigaikščio Bazilijaus (arba Vasilijaus) III globai, padeda jam kariauti prieš Lietuvą.

Šios išorės ir vidaus kovos akivaizdžiai paveikia XVI šimtmečio pirmoje pusėje Alberto Goštauto aplinkoje sukurtą pirmą nuoseklų Lietuvos politinės tautos istorinį pasakojimą: jo globojamų intelektualų sudarytuose dviejuose vėlyvuose metraščių sąvaduose – *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštyje* ir vadinamoje Bychoveco kronikoje – pirmąsyk išsamiai išdėstomas lietuvių kilmės iš romėnų mitas, sykiu pabrėžiamas, išryškinamas Kunigaikštystės lietuviškumas. Pasakojimas apie lietuvių bajorijos kilmę iš penkių šimtų Lietuvon su kunigaikščiu Palemonu atvykusių kilmingų romėnų jau pačiuose metraščiuose susieja lotynų ir lietuvių kalbas, romėnų religinę tradiciją ir dar išlikusius senuosius lietuvių papročius. Pasak metraščių, būtent romėnai duoda vardus Žemaitijai ir Lietuvai, jų miestams Kaunui, Jurbarkui, Kernavei ir kitiems⁵⁴. Palemono palikuonims Pajautai, Kukovaičiui kadaise

⁵² Darius Kuolys, „Lietuva ir Maskva: du kilmės mitai“, in: Idem, *Apie Respubliką. Iš archyvų ir ambonų*, Vilnius: Odilė, 2022, p. 36–38.

⁵³ Artūras Dubonis, *op. cit.*, p. 49–50; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*, parengė Algirdas Baliulis, Artūras Dubonis, Darius Antanavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, Nr. 498.

⁵⁴ *Pomniki do Dziejow Litewskich. Kronika Litewska*, zebrane przez Teodora Narbutta, Wilno: Nakładem Rubena Rafałowicza Księgarza Wileńskiego, w drukarni M. Zymelowicza Typografa, 1846, p. 2–4; *Полное собрание русских летописей*, составитель Н. Н. Улащик,

skirtas šventas vietas lietuviai garbinantys iki šiol⁵⁵. *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraščio* Krasinskio nuoraše net teigiama, kad prie Dubysos, Nemuno ir Jūros upių atkakę romėnai tą žemę „lietuvių kalba pavadino Žemaičių žeme“ (литовъскимъ языкомъ назвали Жемоитская земля)⁵⁶. Metraščiuose romėnų vaikiaičiai vaizduojami kalbantys gimtąja lietuvių kalba, turintys lietuviškus vardus, besimokantys svetimos rusų kalbos: legendinis kunigaikščio Traidenio sūnus „lietuviškai vadinęsis Rimantu, o rusiškai Vosyliumi“ (po litowsku zawemy Rymont a po rusku Wasiley), gyvendamas Llove pas rusų kunigaikštį Levą, Rimantas „išmoko rusiškai kalbėti“ (nauczyłsia języku Ruskomu); Gedimino sapną išaiškinęs žynys Lizdeika tokį vardą turėjęs, nes „buvo rastas erelio lizde“ (Lezdeyko [...] znayden w orłowi hnezde)⁵⁷.

Gudų kalba rašyti metraščiai paradoksaliai teigia Lietuvos valstybės lietuviškumą. Juose išplėtotas Palemono mitas įgyja akivaizdų antigudišką pobūdį. Metraščių rengėjai aiškiai skiria dvi pagrindines Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautas – lietuvius ir rusus, vaizduoja praeityje vykusias šių tautų kovas: Palemono palikuonis, „Žemaičių didžiojo kunigaikščio Mantvilo“ sūnus Erdvilas užima totorių nusiaubtą „Rusų šalį“ ir joje atkuria sugriautus bei stato naujus miestus; Lietuvos didysis kunigaikštis Rimgaudas „triuškinte sutriuškina rusų kunigaikščius“, norėjusius susigrąžinti „savąsias tėvonijas – rusų miestus“; prieš Kijevą išsiruošęs didysis kunigaikštis Gediminas „sutriuškina visus rusų kunigaikščius“; „sutelkęs visas savo lietuvių pajėgas“, Žygimantas Kęstutaitis siunčia jas prieš Švitrigailą Algirdaitį, kuris „su visomis rusų pajėgomis išžygiavo į Lietuvą“⁵⁸.

XVI amžiuje gyvuojanti Didžioji Kunigaikštystė metraščiuose vaizduojama kaip valstybė, sukurta romėnams ir jų palikuonims lietuviams plečiant savo valdas, užimant rusų žemes. Ši valstybė vėlyvuosiuose metraščių sąvaduose vadinama skirtingai: legendiniai didieji kunigaikščiai Živinbudas, Kuko-vaitis, Utenis valdo „Lietuvos ir Žemaičių Didžiąją Kunigaikštystę“; didieji

Москва: Наука, 1980, т. 35, с. 128–129; *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, parengė Rimantas Jasas, Vilnius: Vaga, 1971, p. 43–45, 47; *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis. Monografinis tyrimas ir kritinis leidimas*, parengė Kęstutis Gudmantas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024, p. 153–157, 290–292.

⁵⁵ *Lietuvos metraštis...*, p. 51–52.

⁵⁶ *Полное собрание русских летописей*, с. 128; *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis...*, p. 290.

⁵⁷ *Lietuvos metraštis...*, p. 64–65, 71; *Pomniki do Dziejow Litewskich...*, p. 17, 12–13.

⁵⁸ *Lietuvos metraštis...*, p. 46–47, 53, 68–70, 122–123.

kunigaikščiai Šventaragis, Skirmantas jau viešpatauja „Didžiojoje Lietuvos ir Žemaičių ir Rusų Kunigaikštystėje“; „Lietuvos ir Žemaičių didžiuoju kunigaikščiu“ išsirinktas Vytenis, jo įpėdinis Gediminas taip pat valdo „Lietuvos, Žemaičių ir Rusų Didžiąją Kunigaikštystę“; Švitrigailą įveikęs Žygimantas Kęstutaitis – „Lietuvos ir Rusų Didžiąją Kunigaikštystę“; „į Lietuvos didžiuosius kunigaikščius“ pakeltas Kazimieras Jogailaitis – „Didžiąją Lietuvos, Rusų ir Voluinės Kunigaikštystę“⁵⁹. Sykiu valstybė vadinama ir tiesiog „Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę“. Būtent „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė“ Traidenio sūnui Rimantui yra bendra jo ir lietuvių diduomenės „tėvynė“ ir „valstybė“, būtent „Vilnių ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ėmė valdyti Vytautas“, užėmęs „dėdės Algirdo ir tėvo Kęstučio sostą“⁶⁰. Paties viduriniojo metraščių sąvado pavadinimas pabrėžia Didžiosios Kunigaikštystės priklausomybę lietuviams ir žemaičiams: *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis*.

Įsidėmėtina, kad metraščiuose Lietuvos valdovai akivaizdžiai tapatinasi su lietuvių tauta, dėl valstybės reikalų tariasi tik su „lietuvių didikais“, „lietuvių ponais“, arba „lietuvių viešpačiais“. Kadangi Vytautui buvę „labai apmaudu ir skaudu matyti, kaip svetimšaliai [Jogailos atsiųsti lenkai] valdo Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, ko anksčiau Lietuvos žemėje niekados nebuvo buvę“, jis „ėmė tartis su daugeliu lietuvių kunigaikščių ir didikų“, kaip „atsikariauti Lietuvos žemę“⁶¹. Su „senos romėniškos kilmės“ „lietuvių ponais“ Vytautas tariasi, veikia kartu ir siekdamas Lietuvos karūnos. Po Vytauto mirties karalius Jogaila prašo „lietuvių kunigaikščių ir didikų, kad jie priiimtų valdovu jo tikrąjį brolių, kunigaikštį Švitrigailą“⁶². Vytauto laikų „lietuvių didikai“ metraščiuose vaizduojami kaip laisvi, savo teises atkakliai ginantys, savo kilmę iš romėnų viešai skelbiantys žmonės. Žuvus Žygimantui Kęstutaičiui, „lietuvių didikai“, „lietuvių viešpačiai“, jau tiesiai vadinami „Didžiosios Kunigaikštystės šeimininkais“ (*panowe Litowskiej właseli velikoho kniastwa*)⁶³. Taigi Didžioji Kunigaikštystė metraščių pasakojime suvokiama ir pristatoma kaip „Lietuvos žemė“, kurią nuo seniausių laikų valdo lietuviai valdovas, kurios šeimininkė jaučiasi esą iš romėnų kilusi lietuvių diduomenė.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 50–51, 60, 66, 123, 128–129.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 66, 98.

⁶¹ *Ibid.*, p. 95.

⁶² *Ibid.*, p. 115–118.

⁶³ *Ibid.*, p. 138; *Pomniki do Dziejow Litewskich...*, p. 57.

Vienas vėlyvųjų metraščių sąvadų kūrėjų galėjo būti iš Maišiagalos kilęs Goštauto dvariškis Vaclovas Mikalojaitis. Šis lietuvių intelektualas, tapęs LDK pasiuntiniu ir didžiojo kunigaikščio kanceliarijos sekretoriumi, apie 1550-uosius dedikuoja valdovui Žygimantui Augustui lotynišką kūrinį, kurio fragmentai tik XVII amžiuje paskelbiami Bazelyje su, matyt, leidėjo duota antrašte – *Michalonis Lituani De moribus Tartatorum, Lituanorum et Moschorum*. Šiame veikale lietuvių kilmės iš romėnų mitas pirmąsyk paverčiamas tautinės valstybės kūrimo programa: lietuvių valdoma valstybė turinti remtis atgaivinta protėvių romėnų kalba ir dorybėmis. Vaclovas Mikalojaitis romėnišką lietuvių kilmę grindžia lietuvių ir lotynų kalbų lyginamuoju tyrimu, tautų papročių panašumu ir teigia: „Mes mokomės maskvėnų mokslo, kuris neturi nieko senoviška ir negali žadinti dorybingumo, nes rusų kalba svetima mums, lietuviams, t. y. italams, kilusiems iš italų kraujo.“⁶⁴ Traktate atkartojama metraščių nuostata: lietuviai, iš romėnų paveldėta „įgimta drąsa išplėšę iš totorių, arba baskakų, vergijos rusų gimines, kraštus ir pilis, savo valdžią išplėtę nuo Žemaičių jūros, vadinamos Baltijos jūra, ligi Juodųjų jūrų...“⁶⁵ Tik susigrąžintos protėvių dorybės, kilnūs papročiai, lotynų kalba ir lotyniškos mokyklos, Vaclovo Mikalojaičio teigimu, padėsiančios išsaugoti lietuviams Gedimino, Algirdo ir Vytauto išplėstą valstybę. Taigi lotyniškos Lietuvos programa iš esmės grindžiama krašto lietuviškumo samprata ir pristatoma kaip tam tikras lietuviškosios tapatybės raiškos būdas.

Vaclovo Mikalojaičio išdėstytą lotyniškos valstybės programą toliau plėtoja Vilniaus vaitas ir valdovo sekretorius, istorikas ir publicistas Augustinas Rotundas. Jis taip pat teigia lotynų ir lietuvių kalbų giminystę, brėžia „įgimtos lotyniškos“ ir „svetimos rusiškos“ Lietuvos antitezę, sykiu mėgina siūlomą politinę programą įgyvendinti konkrečiais darbais: lotyniškai parašo *Kroniką, arba Lietuvos istoriją (Cronica sive Historia Lituaniae)*⁶⁶, dalyvaudamas Antrojo Lietuvos Statuto rengimo komisijoje sukuria lotynišką šio Statuto redakciją⁶⁷, patardamas Vilniaus vyskupui Valerijonui Protasevičiui pasiekia,

⁶⁴ Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966, p. 49.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 51.

⁶⁶ Marja Baryczowa, „Augustyn Rotundus Mielecki, Wójt Wileński, pierwszy historyk i apologeta Litwy“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1936, rocznik XI, p. 130.

⁶⁷ Juliusz Bardach, *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa: OBTA, 1999, p. 47–50.

kad sostinėje 1570-aisiais atsirastų lotyniška jėzuitų kolegija. O 1576-aisiais Vilniuje rašytame laiške Lietuvos didžiajam kunigaikščiui ir Lenkijos karaliui Steponui Batorui Rotundas išdėsto lotynų kalba grindžiamos valstybės programines nuostatas:

Dera, kad ta [lotynų] kalba, kuri lietuviams yra įgimta ir pirmoji, [...] būtų lietuviams gražinta, ir be to, visur: įstatymuose, privilegijose ir raštuose (ką jau nuo krikščionybės įvedimo turime), ediktuose, teismo bylose, teisminėse formuluo-tėse, sutartyse ir, pagaliau, jeigu tai įmanoma, kasdieniniame bendravime – būtų vartojama dažniau, nei toji barbariškoji, bendra su Maskvėno, amžino ir nuolatinio lietuvių priešo [kalba], kuri iki šiol tremtinės vietoje vertė būti lotynų kalbą.⁶⁸

Pasak Rotundo, netobula rusų kalba surašyti teisės aktai negalintys suteikti valstybei deramos tvarkos: tokią tvarką Lietuvai sugrąžinsiantys tik lotyniškai kuriami „mūsų lietuviški įstatymai“ – juk Vytautas ir Jogaila, iš Palemono, arba Libono, kilę valdovai, pirmuosius įstatymus rašę ne rusiškai, bet lotyniškai. Tad Kunigaikštystei reikalingas lotyniškas Statutas. O atgaivinti protėvių romėnų kalbą tarp jaunimo, paversti ją šnekamąja jau padedanti Vilniaus kolegija. Prie lotynų kalbos turėtų sugrįžti ir rusų, arba gudų, kilmingieji, nes jie esą kilę iš lietuvių, taigi – romėnų, tik kadaise „dėl kitos religijos nuo lietuvių atskilę“:

Kodėl jie [rusų kilmingieji – D. K.] nemano, kad yra garbingiau ir šlovingiau [...] įteisinti ir su pasitikėjimu priimti kalbą tų, iš kurių save kildinti jie laiko šlovingu dalyku, negu sutikti, kad šita barbariškoji rusų [kalba] tokiai kilmingai tautai būtų primesta?⁶⁹

Taigi lotynų kalba Rotundo iškeliamą kaip veiksnys, turintis, viena vertus, Lietuvą atskirti nuo gudų bei Maskvos kultūros, kita vertus, tvirčiau vienoje valstybėje sujungti, sutelkti lietuvių ir gudų tautas, jų kilminguosius. Sykiu lotyniškos Lietuvos programa sieja protėvių kalbą susigrąžinti turinčius lie-

⁶⁸ Augustinas Rotundas, „Laiškas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Steponui (1576)“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, Vilnius: Pradai, 2000, p. 281–282.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 282–284.

tuvių kilminguosius ir šią kalbą išsaugojusią liaudį, paprastus žmones. Laiške Steponui Batorui ne tik teigiama, kad būtent „lotynų kalbos likučiai, iki šiol girdimi liaudies kalboje“, neabejotinai įrodantys lietuvių kilmę iš romėnų. Rotundas tuometinę šnekamąją Lietuvos „kaimo žmonių“ kalbą prilygina italų kalbai ir tiesiog vadina ją pakitusia lotynų kalba: senoji romėnų kalba, pasak jo, per daug amžių Lietuvoje „pakito, kaip ir lotynų kalba Italijoje, ir vien tarp kaimo žmonių bepaliko“⁷⁰. Šią tezę Vilniaus vaitas pakartoja ir prie laiško valdovui pridėtoje lotyniškai parašytoje *Trumpoje Lietuvos kunigaikščių istorijoje* (*Epitome Principum Lituaniae*). Jos pirmasis sakinyss skelbia: „Lietuviai yra kilę iš italų, kaip tai galima spėti iš liaudies kalbos, kuri daug kuo panaši į italų kalbą, nepaisant to, kad jiedvi skiria taip didelis vietos ir laiko atstumas.“⁷¹ Pagrįsta atrodo Artūro Dubonio įžvalga, jog to meto „tautinėje savimonėje susiformavo dviejų lietuvių kalbų – tikrosios (lotynų) ir pagadintos, prastos (lietuvių) – sampratos“⁷². Tik, regis, tokia samprata bus skatinusi ne atmesti „pagadintą“ kalbą kaip prastesnę, bet ja domėtis ir rūpintis. Tarp lotyniškos ir lietuviškos Lietuvos programų matysime ne tik sąskambių, bet ir stipresnių sąveikų.

Įsidėmėtina, kad vėlyvuose metraščių sąvaduose brėžiamą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – „Lietuvos žemės“ – ir „lietuvių kunigaikščių ir didikų“ bei „lietuvių kalbos“ jungtį toliau ryškina, stiprina Motiejaus Strijkovskio ir Alberto Kojalavičiaus-Vijūko istoriniai darbai. Iš mozūrų kilęs ir lenkiškai rašęs Strijkovskis antroje XVI amžiaus pusėje Lietuvos istorinį pasakojimą dar nuosekliau lituanizuoja. Ir daro tai, greta politinės, pasitelkdamas ir kalbinę, kultūrinę tautos sampratą. Strijkovskio 1571-aisiais greičiausiai Chodkevičių aplinkoje rašyti pradėta ir 1576–1578 metais Slucke, Olelkaičių dvare, pabaigta⁷³, Algirdo palikuoniui kunigaikščiui Jurgiui Olelkaičiui dedikuota eiliuota Lietuvos istorija *Apie šlovingos lietuvių, žemaičių ir rusų tautos pradžią, kilmę, narsą, riteriškus žygius ir namų reikalus* (*O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu*

⁷⁰ *Ibid.*, p. 281, 283.

⁷¹ Augustinas Rotundas, „Trumpa Lietuvos kunigaikščių istorija nuo italų atkeliavimo, vadovaujant P. Libonui arba, kaip jį Lietuvos istorija vadina, Palemonui, iki Jogailaičių“, in: *Senoji Lietuvos Literatūra*, kn. 5: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, Vilnius: Pradai, 2000, p. 286.

⁷² Artūras Dubonis, *op. cit.*, p. 58.

⁷³ Zbysław Wojtkowiak, *Maciej Strykowski – dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kalendarium życia i działalności*, Poznań: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1990, p. 129–136, 224–225.

litewskiego, žemajdzkiego i ruskiego), pirmąsyk LDK kultūroje remdamasi iš vokiečių istoriko Erazmo Stelos perimta prūsų ir lietuvių karaliaus Vaidevūčio legenda, iš lenkų istoriko Motiejaus Miechowiečio pasitelkta baltų kalbų giminytės teorija⁷⁴ bei paties autoriaus etnografiniais tyrimais, iškelia baltų tautų – lietuvių, žemaičių, latvių, senųjų prūsų, kuršių, jotvingių – giminytės, bendrystės idėją. Pasak eiliuotosios istorijos, „tai buvo viena tauta“, ligi šiolei „turinti bendras sienas, vieną kalbą“, tuos pačius papročius, ir šiandien „lietuvių kalba“ vartojama net už Karaliaučiaus, Latvijoje, Kurše ir Prūsuoše⁷⁵. Taigi Strijkovskis tautą (*naród*) suvokia ir nusako kaip kultūrinę, kalbinę bendruomenę: „lietuvių tauta“ ir „lietuviškai“ kalbantys žmonės gyvenantys ne tik Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, bet ir kitose valstybėse. Sykiu jis tauta vadina ir politinę, iš kelių etnosų sudarytą, bendruomenę.

Aiškiai skirdamas lietuvius ir žemaičius nuo rusų, Strijkovskis Slucke rašo „lietuvių, žemaičių ir rusų tautos“ istoriją. Tačiau ši trinarė politinė tauta, anot veikalo *Apie pradžių*, susikūrusi lietuviams ir žemaičiams prisijungus totorių nusiaubtas rusų žemes⁷⁶. Rusų žemių užėmimas aprašomas ne tik kaip užkariavimas, bet ir kaip rusų tautos atgaivinimas: legendinis kunigaikštis Erdvilas, Radvilų protėvis, veda lietuvių ir žemaičių karius į Rusią, ten rusus „priima savo valdžion ir žmoniškai jiems viešpatauja“, atstato sugriautus rusų miestus, steigia naujus ir įtvirtina juose lietuvių įgulas – jis „rusų monarchijoje Lietuvą įkūrė“ (*Litwę w monarchiej ruskiej ugruntował*); „tas lietuvis, kuris apiplėštą rusų tautą prikėlė, išties gali būti tėvynės tėvu vadinamas“ (*prawie ojcem może być ojczyzny zwany / Ten Litwin, gdyż tak ruski naród splundrowany / Odrodził*)⁷⁷. Įsidėmėtina: „rusų tautą“ prisijungusi Gedimino laikų Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė eiliuotoje istorijoje išlieka „lietuvių valstybė“ – *litewskie państwo*⁷⁸.

⁷⁴ Pietro U. Dini, *Aliletoescvr. Prie baltų kalbotyros ištakų: teorijos ir jų kalbinė aplinka XVI amžiuje*, iš italų kalbos vertė Aušra Gataveckaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2023, p. 218–220, 238–244.

⁷⁵ Maciej Strykowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, žemajdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, opracowała Julia Radziszewska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978, p. 55–56, 74, 113–114.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 93–94, 145–147, 154, 171–176.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 176, 181.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 227.

Siekdamas suderinti Vaidevučio ir Palemono mitus, Strijkovskis vaizduoja romėnus, atvykstančius jau į senųjų lietuvių gyvenamą žemę: kaip Kartaginoje Enėją priėmusi gražioji Didonė, taip „lietuvių tauta priėmė Palemoną“ (*litewski naród przyjął Palemona*)⁷⁹. Iš Romos atkakusių kilmingųjų kalba ilgainiui susiliejęsi su paprastų vietos žmonių kalba. Kaip ir Mikalojaitis, Strijkovskis pateikia bendrų lietuvių ir lotynų kalbų žodžių ir įrodinėja šių kalbų giminystę⁸⁰. Tačiau, skirtingai nei Mikalojaitis ir Rotundo tekstuose, tokia giminystė jo pasitelkiama kaip svarus argumentas už gyvos lietuvių kalbos vartojimą XVI amžiaus Lietuvos valstybėje. Slucke rašytoje, Algirdaičiui dedikuotoje Lietuvos istorijoje Strijkovskis priekaištauja lietuviams dėl gimtosios kalbos gėdijimosi ir ragina jos neišsižadėti:

Kitų lotyniškų žodžių čia vardinti daugiau nenoriu,
Nes matau, kad jums savos lietuvių kalbos jau mokytis gėda,
Senųjų protėvių kovos išsižadėjote
Ir netenkate to, ką kruvinu kardu jie buvo laimėję.
Gera būtų, jei sava kalba tarp jūsų gyvuotų,
Nes jūsų sostui totorius ir maskvėnas tarnavo.⁸¹

Inszych tu słów łacińskich wiele nie chce liczyć,
Bo was w swej litewczyźnie – widzę – już wstyd ćwiczyć,
Którąście porzucili z starych przadków sprawą,
Też tracicie, co oni szablą wzięli krwawą.
Dobrze było, gdy język u was własny płużył,
Bo Tatarzyn, Moskwicin czapce waszej służył.⁸²

Taigi lietuvių kalbos vartojimą Strijkovskis, kaip ir Daukša, sieja su politine Lietuvos valstybės galia. Pasak jo, neatsisakyti gimtosios kalbos reikalaujanti ir ištikimybė protėviams, jų istoriniams žygiams ir palikimui. Senąją Lietuvą iš mozūrų kilęs istorikas pabrėžtinai vaizduoja kaip lietuviškai kalbantį kraštą: lietuviškai (*Muš, ažumuš thos hudos*) mūšyje šaukia Palemono palikuonių

⁷⁹ *Ibid.*, p. 63.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 89.

⁸¹ Vertimas straipsnio autoriaus.

⁸² *Ibid.*, p. 89.

Živinbudo ir Montvilo kariai⁸³; „lietuviškai“ (*po litewsku*) į savo „riterius“ kreipiasi Mindaugas, vesdamas juos į kovą prieš kryžiuočius⁸⁴; lietuviškomis giesmėmis apraudamas miręs kunigaikštis Šventaragis⁸⁵; lietuviškai sveikinamas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Kernavės seime išrinktas Vytenis (*Mušu kunigos dzidzis Vicienos... / Giwe, giwe und metos ilgos*)⁸⁶; lietuviškomis maldomis garbinami senieji dievai Gedimino įkurtame Vilniuje⁸⁷; lietuviškai (*Aimonis, tewe musu, tewe*) mirusį Gediminą aprauda jo sūnūs Jaunutis, Kęstutis ir Algirdas⁸⁸; lietuviškas padėkos dievams apeigas kartu su savo bajorais Goštautu, Astiku ir Radvilu surengia kryžiuočius įveikęs Kęstutis⁸⁹; Jogaila, „tikras apaštalas“, krikštijamiems lietuviams verčia į gimtąją kalbą maldas (*Tewe mušu, kuris esi dangius*)⁹⁰, o žemaičiams pats suteikia krikščioniškus vardus (*Piotrul, Staniul, etc [...] Hanula, Magdula, Jadziula*) ir atsakinėja į jam žemaitiškai užduodamus klausimus, kartu su Vytautu įsteigia Žemaičių vyskupystę ir skiria pirmąjį vyskupą Motiejų Vilniškį, nes šis „žemaičių kalbą mokėjo“⁹¹; „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ponai ir visi luomai“ paskelbė Vilniuje Jogailos sūnų Kazimierą didžiuoju kunigaikščiu ir jį „karūnavę“, duoda jam „lietuvių vertėjus, kad kalbos išmoktų“⁹².

Lietuvos valstybės lietuviškumą Strijkovskis pabrėžia ir vėliau Varniuose, Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio aplinkoje, parašytoje, o 1582-aisiais Karaliaučiuje išleistoje *Lenkų, lietuvių, žemaičių ir visos Rusios kronikoje* (*Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*). Šiame darbe atsisakoma eiliuotoje istorijoje buvusio priekaišto lietuviams dėl apleistos gimtosios kalbos – Giedraičio lituanistinės veiklos akivaizdoje, matyt, jis būtų buvęs ir nepagrįstas, ir nekorektiškas. Tačiau pagrindiniai Lietuvos valstybę ir lietuvių kalbą kūrinyje *Apie pradžių* sieję akcentai išlieka ir *Kronikoje*⁹³. Sykiu joje

⁸³ *Ibid.*, p. 146.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 195–196.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 208–209.

⁸⁶ *Ibid.*, p. 219.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 236–237.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 253.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 283–284.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 312.

⁹¹ *Ibid.*, p. 366.

⁹² *Ibid.*, p. 426.

⁹³ Maciej Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, opracował Mikołaj Malinowski, Warszawa: Księgarnia Gustawa Leona Glückberga, 1846, t. I, p. 44, 78–81, 142–150, 184, 215–216, 235–236, 372–373; t. II, p. 79, 149–150, 207.

atsiranda ir naujų svarbių motyvų. Strijkovskis čia pateikia lietuvišką pačios Lietuvos vardą – *Lituwa*, kildina jį iš lotyniškų žodžių *Littus tubae*, tvirtina, kad tik vėliau išplitęs rusų ir lenkų vartojamas šalies pavadinimas *Litwa*⁹⁴. Žemaitijoje rašytoje *Kronikoje* skelbiamas ir lietuviškas „Lietuvių Karaliaus“ Mindaugo vardas: *Mindaugos*. Vartojamas ir jo kilmininkas – *Mindauga*⁹⁵. Čia nuosekliau pabrėžiama ir lietuviška XVI amžiaus LDK diduomenės bei bajorijos kilmė. Strijkovskis iškelia savo naujojo globėjo Merkelio Giedraičio giminę: iš Lietuvos didžiųjų kunigaikščių kilusio šio protėvio Giedriaus vardas – *Giedrus* – „žemaičių kalba reiškia Saulę“, o apie kitą protėvį Daumantą „ir šiandien lietuvių valstiečiai paprastai lietuviškai dainuoja *Dowmantas*, *Dowmantas Gedrotos Kunigos*, *labos Rajtos luguje*“⁹⁶.

Greičiausiai Varniuose pirmąsyk bus sukurtas ir politinei LDK tapatybei reikšmingas pasakojimas apie Kernavės suvažiavimą, išsirinkusį valdovą Mindaugo sūnų Vaišvilką. Pasak Strijkovskio *Kronikos*, po didžiojo kunigaikščio Treniotos nužudymo Lietuvos „ponai, nuo kurių priklausė tvarka ir respublikos išsaugojimas“, pamatę, kad tokia plati valstybė tarp priešiškų kaimynų be valdovo sveika išlikti negali, ir suvažiavę į Kernavę, kur visi vienbalsiai sutarę išsirinkti karaliaus Mindaugo sūnų Vaišvilką. Bet žemaičiai ir jotvingiai, kurie buvo padėję Treniotai ir Daumantui nužudyti Mindaugą, šio sūnaus keršto bijodami, tokiam sprendimui pasipriešinę. O „rusai, kurie buvo lietuvių kunigaikščių Skirmanto, Erdvilo, Algimanto ir Mindaugo tėvo Rimgaudo nugalėti ir seniai priversti lietuviams paklusti ir [su jais] vienybėje būti“, „vienbalsiai sutikę“, kad LDK valdovu būtų išrinktas vienas iš „Rusų karaliaus“ Danieliaus sūnų ar šio seserėnas Švarnas. Toks „sutikimas“ sulaukęs griežto lietuvių protesto:

Visi lietuvių ponai, kunigaikščiai ir bajorai dėl to neleido nė žodžio pasakyti, gindami savo tautos kilmingumą, garsumą, prigimtas savybes ir jų laikydamiesi, tautos, kuri prasidėjusi nuo Romos kunigaikščių Palemono ir Dausprungo, kai jie, Viešpaties stebuklingos lemties iš Italijos atnešti, šiuose šiaurės kraštuose apsigyveno ir Lietuvos valstybės pamatus padėjo, niekada svetimų ponų neturėjo ir nepažino, bet priešingai – į rusų kunigaikštystes lietuviai ir žemaičiai lietuvių kunigaikščių sūnus sodino [...], o jei kurį nors iš Rusų karaliaus Danieliaus sūnų

⁹⁴ *Ibid.*, t. I, p. 86.

⁹⁵ *Ibid.*, t. I, p. 252, 285, 290.

⁹⁶ *Ibid.*, t. I, p. 318–320.

pasodintų į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, tada rusas būtų palankesnis rusų tautai, todėl Lietuva iš didžios valstybės pavirstų mažu pavietu arba daline kunigaikštyste, o vėliau – ir rusų valda...

Taip atmetę rusų siūlymus, „lietuvių ponai visos liaudies ir lietuvių bajo-rų vardu išsyk išsiuntė pasiuntinius pas Vaišvilką, kviesdami jį ir prašydami valdyti gimtą valstybę“⁹⁷.

Taigi Strijkovskio parašytas ar perrašytas, perpasakotas pasakojimas apie Kernavės suvažiavimą išryškina ir teigia lietuvių tautos sukurtos ir valdomos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės idėją. Šios idėjos, matyt, laikėsi ir Giedraitis, ir dauguma Lietuvos didikų, kuriems yra dedikuotos atskiros *Kronikos* dalys. Akivaizdu, kad pasakojimas apie Kernavės suvažiavimą – tai savitas atsišaukimas į politines diskusijas, kurios kilo mirus Žygimantui Augustui, paskutiniam valdovui Jogailaičiui, kuriose aptariant Lietuvos valstybės perspektyvas, beje, svarstyta galimybė tarp kitų kandidatų kviestis į LDK sostą ir Maskvos didžiojo kunigaikščio sūnų⁹⁸. Tęsti vėlyvuosiuose metraščių sąva-duose išryškėjusią antigudišką nuostatą Strijkovskį ir jo globėjus skatina ir XVI amžiaus antros pusės tikrovė: tęsdamas Jono III politiką, Maskvos didysis kunigaikštis Jonas IV Žiaurasis, arba Ivanas Rūstusis, 1547-aisiais pasiskelbia Rusijos caru, 1558-aisiais pradeda Livonijos karą, kurį netrukus viešai ima grįsti „paveldėjimo teise“ ne tik į Livoniją, bet ir į daug platesnes žemes „tarp Vyslos ir Nemuno“⁹⁹. Jaunystėje pats Strijkovskis LDK kariuomenės gretose kovoja su Maskva. O savo *Kronikos* pabaigoje pasipiktina 1577-aisiais Lietu-vo pasiuntiniams Jono IV Žiauriojo išdėstyta nuostata, kad šis turįs iš savo protėvio „imperatoriaus Oktaviano brolio Prūso paveldėjimo teisę“ ne tik į Livoniją, į visą Kuršo žemę, į kitas Pamario šalis, „bet ir į visus Prūsus, ir į Len-kų, ir į Lietuvių valstybes“ (*ale i na wszytkie Prussy i na Polskie i na Litewskie państwo*). Pasak Lietuvos istoriko, tokio Prūso „pasaulyje nė gyvo nėra buvę“, jo „joks istorikas nemini“, tad Jonas Žiaurasis „be gėdos, melagingai, pagal pramanytas pasakas titulavosi jo keturioliktos kartos palikuonimi“¹⁰⁰.

⁹⁷ *Ibid.*, t. I, p. 299–300.

⁹⁸ Antanas Tyla, „Lietuvos Rytų politikos formavimas: Rūdninkų seimelis 1572 09 24–27“, in: *Lietuvos istorijos metraštis 1994 m.*, Vilnius, 1995, p. 5–21.

⁹⁹ Darius Kuolys, „Lietuva ir Maskva: du kilmės mitai“, p. 45, 53–57.

¹⁰⁰ Maciej Strykowski, *Kronika...*, t. II, p. 426.

Pasakojimą apie Kernavės suvažiavimą kartu su Vaidevučio ir Palemono mitais, su baltų tautų giminystės idėja, su ne tik politine, bet ir kultūrine, kalbine lietuvių tautos samprata iš Strijkovskio *Kronikos* perima jėzuitų istorikas Albertas Kojalavičius-Vijūkas¹⁰¹. Jo lotyniškai parašytoje ir LDK akademiniam jaunimui skirtoje dvitomėje *Lietuvos istorijoje* (*Historia Litvana*, 1650, 1669) nuosekliai teigiamas lietuviškas Lietuvos valstybės pobūdis. Lietuvos Respublika (*Res Litvana*, *Respublica Litvana*) čia vaizduojama kaip laisvos lietuvių tautos sukurta ir iki šių dienų nuo kaimynų ginama savarankiška politinė bendruomenė. LDK lietuviškumas lotyniškoje *Lietuvos istorijoje* dar paryškina mas, pasitelkus lietuvių tautos kilmės iš herulų teoriją ir ją sklandžiai sujungus su Vaidevučio ir Palemono mitais. Pasak Kojalavičiaus, XVI amžiaus Vienos istoriko Wolfgango Lazijaus raštuose minima iš šiaurės kilusi, su Roma kovojusi, vėliau iš Italijos išvyta herulų tauta „gavo pradžią Lietuvoje“, o tai įrodanti tuose raštuose paskelbta heruliška malda. Išties Lazijus kaip herulišką tekstą buvo publikavęs latvišką „Tėve mūsų“¹⁰². Jėzuitų istorikas sakosi atidžiai ištyrinėjęs tą maldą, jos kalbą ir suvokęs, „jog ši kalba visai ta pati, kokia šiandien šneka lietuviai ir latviai“¹⁰³. Būtent herulai, kurių viena gentis buvo pavadinta alanais, pasak Kojalavičiaus, sugrįžta į protėvių žemes: čia, palankiai priimti giminaičių prūsų, kartu su jais išsirenka pirmąjį karalių Vaidevutį ir įsteigia bendrą „Prūsų ir Alanų Respubliką“ (*Rempubicam Prussorum et Alanorum*), po Vaidevučio mirties su jo vyriausiu sūnumi Litvu arba Litalanu persikelia iš Prūsijos į gretimą žemę ir ją pavadina Lietuva, joje jau patys svingingai sutinka pas juos atvykusius romėnus, kartu su jais sukuria „bendrą Respubliką“ (*communem Rempubicam*) ir po savo valdovo mirties išsirenka „Lietuvos ir Žemaitijos kunigaikščiu italą Palemoną“¹⁰⁴.

Kaip ir Strijkovskio *Kronikoje*, Kojalavičiaus *Lietuvos istorijoje* karalius Jogaila aiškina lietuviams lietuviškai krikščionių mokslą, kartu su Vytautu moko šio mokslo ir žemaičius „jų gimtąja kalba“, prieš lenkų diduomenės valią lietuviai išmoko lietuvių kalbos išsirinktą didįjį kunigaikštį Kazimierą

¹⁰¹ Albertus Wuiuk Kojalowicz, *Historiae Litvanae Pars prior*, Dantisci: Sumptibus Georgii Försteri, 1650, p. 5, 11–22, 33–36, 115–118.

¹⁰² Pietro U. Dini, *op. cit.*, p. 228–231.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 5–6; Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, iš lotynų kalbos vertė Leonas Valkūnas, Vilnius: Vaga, 1988, p. 44–45.

¹⁰⁴ Albertus Wuiuk Kojalowicz, *Historiae Litvanae Pars prior*, p. 5–7, 9–11, 17, 30, 33–34.

Jogailaitį, nes ši kalba „padeda patraukti savo krašto žmones į save“¹⁰⁵. Jėzuitų istorikas ne tik išsaugo, bet ir sustiprina antigudišką Lietuvos istorinio pasakojimo pobūdį. Sykiu, kaip ir Strijkovskis, Palemono palikuonių žygius į rusų žemes vaizduoja kaip šias žemes atkuriančius ir nuo totorių apsaugančius. *Lietuvos istorijoje* lietuvių kunigaikštis Erdvilas tampa rusų laisvių gynėju: jam rūpinti tik „Rusios laisvė“ (*libertas Russiae*), naujiems savo valdiniams rusams jis „parodysiąs Rusios laisvę esant brangesnę jam nei Rusų Kunigaikščiams“ (*libertatem Russiae cariorum sibi, quam Russis Principibus ostenderit*)¹⁰⁶.

1650-aisiais Vilniaus akademijos spaustuvės išleistame ir Vilniaus vyskupui Jurgiui Tiškevičiui dedikuotame Kojalavičiaus istoriniame veikale *Įvairenybės apie Bažnyčios būklę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* (*Miscellanea rerum ad statum Ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium*) stropiai nurodoma lietuviška Vilniaus ir Žemaičių vyskupų kilmė: „Albertas II Radvilas, kilęs iš didžiai garsios lietuvių giminės“, „Valerijonas Protasevičius-Šuškovskis, lietuvių tautos (*natione Lituanus*), gimęs Minsko vaivadijoje“, „Benediktas Vaina, kilęs iš garsios lietuvių giminės“, „Eustachijus Valavičius, gimęs garsioje lietuvių šeimoje“, „Jurgis Petkevičius, lietuvis bajoras“, „Mikalojus IV Pacas, kilęs iš labai kilmingos lietuvių giminės“, „Jurgis IV Tiškevičius, kilęs iš labai kilmingos lietuvių giminės“, „Merkelis Giedraitis, kunigaikštis, kilęs iš labai garsios Lietuvos kunigaikščių giminės“¹⁰⁷. Gyvenimo aprašyme aukštinant nepaprastas vyskupo Giedraičio dorybes pažymima, kad jis „daug pastangų ir jėgų skirdavo išklausyti vargšų ir neišprusėlių išpažintims“, kad „visą gyvenimą sakydavo pamokslus paprasta žemaičių kalba“¹⁰⁸. Lietuvos Bažnyčios istorijoje tarp kitų „garsiausių Jėzaus Draugijos vyrų, savo išsilavinimu išgarsinusių Vilniaus Akademiją ir LDK jaunuomenę išmokiusių žmogiškų ir dieviškų mokslų“, Kojalavičius mini ir „Konstantiną Sirvydą, lietuvi“, paskelbusį „mokytus ir rimtus pamokslus“¹⁰⁹.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 397; Albertus Wiiuk Kojalowicz, *Historiae Litvanae Pars altera*, Antverpiae: apud Iacobvm Mersivm, 1669, p. 93, 184.

¹⁰⁶ Albertus Wiiuk Kojalowicz, *Historiae Litvanae Pars prior*, p. 64.

¹⁰⁷ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, „Įvairenybės apie Bažnyčios būklę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: Idem, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, parengė Ona Daukšienė, iš lotynų kalbos vertė Rasa Jurgelėnaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 174–179, 190–191.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 48–49.

¹⁰⁹ *Ibid.*, p. 272–273.

Lieka pastebėti, kad Strijkovskis ir Kojalavičius iki XIX amžiaus buvo svarbiausi, įtakingiausi Lietuvos istorikai, jų istoriniu pasakojimu ne vieną amžių rėmėsi proginė LDK literatūra, studijų programos, vadovėliai, mokyklinis teatras. Šio pasakojimo santrauką su pagrindiniais lituanistiniais akcentais atrasime ir Apšvietos laikais Vilniaus universiteto profesoriaus Pranciškaus Paprockio parašytame, šio universiteto spaustuvės 1760-aisiais išleistame ir 1763, 1771, 1775 m. perleistame vadovėlyje *Namų žinios apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę su pridėta Tos Tautos Istorija (Domowe wiadomości o Wielkim Xięstwie Litewskim z przyłączeniem Historyj Tegoż Narodu)*¹¹⁰. Vadovėlio pobūdį vaizdžiai nusako Palemono mitui skirtas sakiny: „Tikra yra, kad Lietuva Palemono sėkme ir narsa išsivadavo iš Rusų Kunigaikščių galios ir vėliau jiems įsakinėjo.“¹¹¹

Taigi suglausdami galime pasakyti, kad XVI–XVII amžiais kurti lietuviški tekstai liudija lietuviškai kalbėjusios krašto visuomenės ryšį su savo valstybe – Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, sykiu ir su Karalyste. Šie tekstai ir lietuviškų knygų pratarmės vaizduoja tautą kaip solidarią, brolybės saitų ir gimtos lietuvių kalbos siejamą, skirtingų luomų bendruomenę, besirūpinančią Lietuvos likimu, meldžiančią Dievo ir šventųjų pagalbos savo valstybei. Vis perleidžiamas Sirvydo žodynas teigė esant lietuvišką ne tik buitinį, bet ir kultūrinį, filosofinį, religinį, politinį pasaulį, siūlė pakankamai lietuviškų sąvokų tokiam pasauliui įvardinti. Lebedžio įžvalga pagrįsta: pats Sirvydo žodynas ir juo paremtos, net XIX amžiuje perspausdinamos XVII šimtmečio lietuviškos knygos sudaro grandį tarp Daukšos ir romantizmo laikais kilusio žemaičių tautinio sąjūdžio. Jos rodo ne tik per paskutinius LDK amžius išlikusią gyvą rūpinimosi lietuvių kalba tradiciją, bet ir nenutrūkusią lietuvių kalbos ir senosios valstybės jungtį.

LDK lietuviškumą, remdamasis lietuvių kilmės iš romėnų mitu, vėliau – ir savo meto kalbinėmis teorijomis, pabrėžia tais laikais kurtas Lietuvos istorinis pasakojimas. Jame atrandame išplėtotą ne tik politinę, bet ir kalbinę, kultūrinę tautos sampratą. Didžiąją Kunigaikštystę šis pasakojimas pristato kaip lotyniškai ir lietuviškai kalbėjusios lietuvių tautos ir jos valdovų sukurtą ir gintą valstybę. Tad lietuvių kalba, ir valstybės gyvenime ėmus vyrauti lenkų kalbai, regis, išlieka svarbiu Lietuvos istorinio ir politinio sąmoningumo, LDK politinės tapatybės veiksnium.

¹¹⁰ Franciszek Paprocki, *Domowe wiadomości o Wielkim Xięstwie Litewskim z przyłączeniem Historyj Tegoż Narodu*, Wilno: Drukarnia Akademicka, 1763, p. 15–16, 27, 41, 54.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 15.

- Academia et Universitas Vilnensis. Vilniaus universiteto steigimo dokumentai*, sudarė Domas Butėnas, Vilnius: Kultūra, 2004.
- Bardach Juliusz, *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa: OBTA, 1999.
- Baryczowa Marja, „Augustyn Rotundus Mieleski, Wójt Wileński, pierwszy historyk i apologeta Litwy“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1935, rocznik X, p. 71–96, 1936, rocznik XI, p. 116–172.
- Biržiška Vaclovas, *Aleksandrynas*, t. I, Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1960.
- Bumblauskas Alfredas, Eidintas Alfonsas, Kulakauskas Antanas, Tamošaitis Mindaugas, *Lietuvos istorija kiekvienam*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018.
- Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laiškai*, tekstus, vertimus ir komentarus parengė Stephenas C. Rowellas, Vilnius: Vaga, 2003.
- Dini Pietro U., *Aliletoescvr. Prie baltų kalbotyros ištakų: teorijos ir jų kalbinė aplinka XVI amžiuje*, iš italų kalbos vertė Aušra Gataveckaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2023.
- Dubonis Artūras, „Lietuvių kalba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nuo XIV a. pabaigos iki pirmosios knygos (1547 m.): vartojimo politika ar politinis vartojimas?“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, p. 35–64.
- Fijałek Jan, *Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu*, Kraków: nakładem Gabethnera i Wolffa, 1914.
- Jovaišas Albinas, *Jie parašė pirmąsias lietuviškas knygas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- [Kasakauskis Jurgis], *Rozancius Szwęsiausios Maryos Pannos, yr Saldziausy Warda Jezus: Tęypogi Spasabas apwayksciojima Kaľnu Kaľworijos Ziamayciu*, Wilniuy: Drukarniey J. K. M. Akademios, 1791.
- Kojalavičius-Vijūkas Albertas, „Įvairenybės apie Bažnyčios būklę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, parengė Ona Daukšienė, iš lotynų kalbos vertė Rasa Jurgelėnaitė, d. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 8–275.
- Kojalowicz Wiliuk Albertus, *Historiae Litvanæ Pars altera*, Antverpiæ: apud Iacobvm Mersvm, 1669.
- Kojalowicz Wiliuk Albertus, *Historiae Litvanæ Pars prior*, Dantisci: Sumptibus Georgii Försteri, 1650.
- Kojelavičius-Vijūkas Albertas, *Lietuvos istorija*, iš lotynų kalbos vertė Leonas Valkūnas, Vilnius: Vaga, 1988.
- Koženiauskienė Regina, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas, 1990.
- Kuolys Darius, „Asmenybės laisvės problema K. Sirvydo ‘Punktuose sakymų’“, in: *Literatūra*, t. XXIX (1), 1987, Vilnius: Mokslas, p. 20–26.
- Kuolys Darius, „Lietuva ir Maskva: du kilmės mitai“, in: Darius Kuolys, *Apie Respubliką. Iš archyvų ir ambonų*, Vilnius: Odilė, 2022, p. 36–63.

- Lebedys Jurgis, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sudarė Vanda Zaborškaitė, Vilnius: Mokslas, 1976.
- Lebedys Jurgis, *Mikalojus Daukša*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963.
- Lebedys Jurgis, „1646 metų giesmynas“, in: S[aliamonas] M[ozerka] Slavočinskis, *Giesmės tikėjimui katalickam priderančios. Fotografuotinis leidimas*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 7–52.
- Lietuvius Mykolas, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966.
- Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis. Monografinis tyrimas ir kritinis leidimas*, parengė Kęstutis Gudmantas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024.
- Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, parengė Rimantas Jasas, Vilnius: Vaga, 1971.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*, parengė Algirdas Baliulis, Artūras Dubonis, Darius Antanavičius, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012.
- Lietuvos TSR bibliografija. Knygos lietuvių kalba*, t. 1, sudarė E. Binkytė, T. Čyžas ir kt., Vilnius: Mintis, 1969.
- Lučinskienė Milda, „Jonas Jaknavičius ir 1647 metų katalikiškos *Evangelijos* lietuvių kalba“, in: *Jono Jaknavičiaus 1647 metų EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE*, parengė Milda Lučinskienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005, p. 11–36.
- Mažvydas Martynas, *Katekizmas. Fotografuotinis ir transponuotas tekstai*, Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- Narbutas Sigitas, „Vilniaus prepozito Erazmo Vitelijaus kalba popiežiui Aleksandrui VI: tekstas ir jo kontekstai“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, sudarė Daiva Steponavičienė, Vilnius: Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 2007, p. 210–219.
- Paprocki Franciszek, *Domowe wiadomości o Wielkim Xięstwie Litewskim z przyłączeniem Historyj Tegoż Narodu*, Wilno: Drukarnia Akademicka, 1763.
- Pociūtė Dainora, *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.
- Pomniki do Dziejow Litewskich. Kronika Litewska*, zebrane przez Teodora Narbutta, Wilno: Nakładem Rubena Rafałowicza Księgarza Wileńskiego, w drukarni M. Zymelowieicza Typografia, 1846.
- Prochaska Antoni, *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, Cracoviae: Typis Vlad. L. Anczyc et Comp., 1882.
- Rabikauskas Paulius, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002.
- Ragauskienė Raimonda, „Kalbinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (iki XVI a. vid.): interpretacijos istoriografijoje“, in: *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 3 (93), p. 138–157.
- Rotundas Augustinas, „Laiškas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Steponui (1576)“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, Vilnius: Pradai, 2000, p. 276–285.

- Rotundas Augustinas, „Trumpa Lietuvos kunigaikščių istorija nuo italų atkeliavimo, vadovaujant P. Libonui arba, kaip jį Lietuvos istorija vadina, Palemonui, iki Jogailaičių“, in: *Senoji Lietuvos Literatūra*, kn. 5: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, Vilnius: Pradai, 2000, p. 286–306.
- Sirvydas Konstantinas, *Punktai sakymų Gavėniai. Kritinis leidimas*, parengė Virginija Vasiliauskienė ir Kristina Rutkovska, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015.
- Sirvydas Konstantinas, *Punktai sakymų nuo Advento iki Gavėnios. Kritinis leidimas*, parengė Virginija Vasiliauskienė ir Kristina Rutkovska, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015.
- [Sirvydas Konstantinas], *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, parengė Kazys Pakalka, Vilnius: Mokslo, 1979.
- [Sirvydas Konstantinas], *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, parengė Kazys Pakalka, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- Strykowski Maciej, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, opracował Mikołaj Malinowski, Warszawa: Księgarnia Gustawa Leona Glückberga, 1846, t. I, II.
- Strykowski Maciej, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, opracowała Julia Radziszewska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978.
- [Šrubauskis Pranciškus], *Balsas sirdies pas Pana Dieva Szwęčiausy Marya Panna yr Szwētus danguy karalauienčius, szaukanci(o)s par giesmes*, Wilniuy: Drukorniey pri Akademii, 1790.
- Theiner Augustin, *Vetera monumenta Poioniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, Romae: Typis Vaticanis, 1861, t. 2.
- Tyla Antanas, „Lietuvos Rytų politikos formavimas: Rūdninkų seimelis 1572 09 24–27“, in: *Lietuvos istorijos metraštis 1994 m.*, Vilnius, 1995, p. 5–21.
- Vilniaus Šv. Jono bažnyčios 1602–1615 metų santuokos metrikų knyga*, parengė Algimantas Kaminskas-Krinčius ir Mindaugas Klovas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.
- Vilniaus Šv. Jono bažnyčios 1611–1616 metų krikšto metrikų knyga*, parengė Algimantas Kaminskas-Krinčius ir Mindaugas Klovas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023.
- [Vytautas], „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto laiškas Šv. Romos Imperijos imperatoriui Zigmantui“, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. I. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 528–529.
- [Vytautas], „Vytauto laiškai“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4: *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 205–221.
- Wojtkowiak Zbysław, *Maciej Strykowski – dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kalendarium życia i działalności*, Poznań: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1990.

Полное собрание русских летописей, составитель Н. Н. Улащик, Москва: Наука, 1980, т. 35.

The Lithuanian Language and the Political Identity of the Grand Duchy of Lithuania: Experiences of the Sixteenth-Seventeenth Centuries

S u m m a r y

The article examines Lithuanian texts published in the Grand Duchy of Lithuania in the sixteenth and seventeenth centuries from the point of view of political awareness. It elucidates the kind of relationship between the Lithuanian-speaking and reading community and the Lithuanian state of that time. In order to do so, the political vocabulary of works in Lithuanian and the political ideas expressed in them are also examined. At the same time, it considers the political role given to the Lithuanian language by Lithuanian intellectuals writing in other languages and the image of the Lithuanian language and the Lithuanian-speaking community created by political journalism and historiography written in Latin, Russian and Polish. Written by Lithuanian intellectuals and published in Königsberg in 1547, the first Lithuanian book is symbolically dedicated to the Grand Duchy of Lithuania, and its addressee is the Lithuanian and Samogitian people and all the estates of this nation. Mikalojus Daukša, the translator of *Postil*, published in 1599 at the Vilnius University press, and his patron, Bishop of Samogitia Duke Merkelis Giedraitis urged the citizens of the Grand Duchy of Lithuania to build their Republic on the Lithuanian language. In their view, it was the Lithuanian language that had to unite the different estates in the Grand Duchy and ensure the solidarity of the political nation. In the seventeenth century, the professors of Vilnius University working on Lithuanian books stressed the connection between the Lithuanian language and the Lithuanian state. Konstantinas Sirvydas created not only a cultural, philosophical, theological, but also a political Lithuanian vocabulary: his trilingual dictionary of Polish, Latin, and Lithuanian, first published by the Vilnius University press around 1620, was reprinted four more times during the seventeenth and eighteenth centuries. It was the foundation for the Lithuanian texts of the time. Sirvydas personally wrote and published a collection of sermons for intellectuals in Lithuanian in which he deliberated not only over religious but also political issues. The seventeenth-century Lithuanian hymnbooks and prayer books, which were regularly reprinted in large numbers throughout the eighteenth century and into the first half of the nineteenth century, pleaded Jesus Christ, the Blessed Virgin Mary, and St Casimir, the patron saint of Lithuania,

to help 'our State', 'our Kingdom', 'the land of Lithuania', and 'the Duchy of Samogitia'. There was thus a positive relationship between the community worshipping God in Lithuanian and the state: the society that spoke and sang hymns in Lithuanian felt responsible for their country before God. The Lithuanian texts under scrutiny support the assumption of Professor Jurgis Lebedys that the link between the political programme of Daukša and Giedraitis of the sixteenth and seventeenth centuries and the Lithuanian national movement (Simonas Daukantas, Simonas Stanevičius, and others) of the early nineteenth century was not interrupted and that the tradition of nurturing the Lithuanian language and the connection between the Lithuanian language and the state remained alive all throughout these years. Latin, Russian, and Polish journalistic and historical literature also played a significant symbolic role for the Lithuanian language in the Grand Duchy of Lithuania. The sixteenth-century chronicles, the texts by Venclovas Mikalojaitis, or Michalo Lituanus, Augustinus Rotundus, Maciej Strykowski, and Albertas Kojalavičius (Wojciech Kojalowicz) depicted the Grand Duchy of Lithuania, the 'Republic of Lithuania' as a state created by the Romans, the ancestors of the Lithuanians, and their descendants, the Lithuanian nobility who then expanded it into the lands of Russia. In these texts, the grand dukes and nobles of Lithuania appear as Lithuanian-speaking people who follow Lithuanian customs. Hence, the historical narrative of Lithuania and the myth of Lithuanian descent from the Romans, which was embedded in the culture of the region, placed emphasis on the Lithuanian character of the Grand Duchy. In the historical narrative, we find not only a political but also a linguistic and cultural notion of the nation. Thus, even after Polish prevailed in the life of the state, the Lithuanian language remained an important factor in Lithuania's historical and political awareness and the political identity of the Grand Duchy of Lithuania.

KEYWORDS: the Lithuanian language; linguistic concept of a nation; political concept of a nation; political awareness; political identity; political vocabulary; historical narrative; religious literature.

Jano Kochanowskio ženklai XVIII amžiaus literatūros teorijoje ir epigraminėje poezijoje

ASTA VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
<https://ror.org/05ogfgn67>
asta@lti.lt
<https://orcid.org/0000-0002-9146-3427>

ANOTACIJA. Straipsnyje¹ analizuojamas Jano Kochanowskio, Lenkijos ir Lietuvos Renesanso poeto, aktualumas XVIII a. literatūros teorijos diskurse ir praktinėje kūryboje. Tuo tikslu buvo peržiūrėtos svarbiausios spausdintinės minėto laikotarpio poetikos ir retorikos. Jų tyrimas atskleidė, kad Kochanowskis minimas XVIII a. antros pusės darbuose. Svarbu pastebėti, kad šiuose į tyrimo lauką patekusiųose teoriniuose veikaluose jis pristatomas kaip vertėjas, satyrų, dramų ir trėnų (*threni*) autorius, bet jo pavyzdžiais nesiremama aiškinant epigramos žanro teoriją. Antrojoje straipsnio dalyje aptariami kai kurie Lietuvos XVIII a. epigraminės kūrybos pavyzdžiai ieškant jos sąlyčio taškų su Jano Kochanowskio literatūrine tradicija.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Janas Kochanowskis; epigrama; proginė poezija; poetika; retorika; žanras.

Janas Kochanowskis – vienas reikšmingiausių ne tik Lenkijos ir Lietuvos, bet ir visos Europos Renesanso poetų, eiliavęs lotyniškai ir lenkiškai, himnų, lyrinių

¹ Straipsnis parengtas vykdant Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programos XI kvietimo mokslo projektą „Jano Kochanowskio poezija: epigramų korpuso tyrimas, vertimas ir publikavimas“ (Finansavimo sutarties Nr. S-LIP-22-66).

Received: 10/05/2024. **Accepted:** 21/06/2024.

Copyright © 2024 Asta Vaškelienė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

eilėraščių, epigramų, satyrų, dramų autorius, Šv. Rašto vertėjas. „Klasikinės literatūros tradicijas jis taip taikliai ir elegantiškai pritaikė savo poezijoje gimtąja kalba, kaip dar niekam iki tol nebuvo pavykę.“² Šio straipsnio tikslas – atskleisti Kochanowskio, kaip epigramos meistro, svarbą vėlyvojo Baroko ir Apšvietos literatūros teorijos darbuose ir recepciją literatūrinėje kūryboje. Tai pirmasis tokio pobūdžio tyrimas, kuriuo mėginama „patikrinti“ garsiojo Renesanso poeto populiarumą XVIII a. literatūros lauke.

Tarp svarbiausių XVIII amžiaus poetikų, naudotų Lietuvoje, buvo Juozapo Juvencijaus (Josephus Juvencius, Joseph de Jouvancy), prancūzų jėzuito, veikalas *Poetikos ir retorikos taisyklės* (*Institutiones poeticae et rhetoricae*), vien Vilniuje išleistas net tris kartus (1752, 1757, 1766). Tai buvo parankinis to meto vadovėlis, plačiai naudotas Lietuvoje ir Lenkijoje. Pasak Ludwiko Piechniko, jis darė didelę įtaką to meto retorikos raidai jėzuitų mokyklose³. Juvencijaus vadovėlį ypač gerai įvertino pijoras Stanislovas Konarskis (Stanisław Konarski)⁴. Šis darbas, pagrįstas Diomedo trichotomine teorija, sudarytas klausimų ir atsakymų forma ir pasižymėjęs glaustomis formuluočėmis, puikiai atitiko to meto didaktinius lūkesčius. Kaip pastebėjo Piotras Żbikowski, tradicinė trichotomija nuo XVII a. vidurio genologinėje teorijoje naudota vis rečiau, o mokyklinėse poetikose ją laipsniškai keitė nauja sistema, pagrįsta poezijos skirstymu į rūšis ir žanrus. Tačiau trichotominis skirstymas vis dėlto dar būdingas kai kuriems XVII a. pabaigoje išleistiems vadovėliams, tarp jų ir Juvencijaus poetikai, kuri drauge su iš Diomedo perimta sąvokų sistema, terminologija ir tipologija naudota ir Edukacinės komisijos mokyklose⁵.

Kiti du teoretikai, reprezentuojantys XVIII a. antros pusės literatūros teorijos raidą, – pijoras Pilypas Neris Golańskis (Filip Nereusz Golański), parašęs

² Jerzy R. Krzyżanowski, „Jan Kochanowski“, in: *Britannica*; <https://www.britannica.com/art/Polishliterature>.

³ Ludwik Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 4: *Odrodzenie Akademii Wileńskiej, 1730–1773*, Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu, 1990, p. 207–208; Stanisław Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*: Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego, Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1933, p. 218; šį Juvencijaus veikalą aptaria Eugenija Ulčinaitė, žr.: Eadem, „Retorika“, in: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*: Kolektyvinė monografija, (ser. *Fontes historiae universitatis Vilnensis*), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 213–214.

⁴ Ludwik Piechnik, *op. cit.*, p. 34.

⁵ Piotr Żbikowski, *Klasycyzm postanisławowski: Zarys problematyki*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 1999, p. 163.

darbą *Apie iškalbą ir poeziją* (*O wymowie i poezji*, Varšuvoje 1786, Vilniuje 1788 ir 1808), ir Pranciškus Ksaveras Dmochowskis (Franciszek Ksawery Dmochowski). Pastarojo poetika *Eilivimo menas* (*Sztuka rymotwórcza*), iš minimųjų pati vėliausia, Varšuvos pijorų spaustuvėje buvo išleista 1788 m., o Vilniuje perleista tik 1820 m. Tai veikalas, kurį Dmochowskis parašė laisvai interpretuodamas, arba perdirbdamas, Nicolas Boileau poetiką *Poezijos menas* (*L'art poétique*, 1674), kita vertus, čia nesunkiai pastebimas ir Golańskio poveikis. Mieczysławas Klimowiczius nurodo, kad Dmochowskis taip pat sekė Horacijaus ir Marko Jeronimo Vidos (Marcus Hieronymus Vida, Marco Girolamo Vida) poetikomis, Alexanderio Pope'o veikalu *Esė apie kriticizmą* (*Essay on Criticism*, 1711)⁶. Jerzy Snopeko nuomone, Dmochowskio darbas buvo garsiausia Apšvietos epochos poetika, kurios populiarumą lėmė patraukli grakščios, aiškos ir glaustos didaktinės poemos forma⁷. Pasak Klimowicziaus, šios poetikos sėkmę galėjo lemti tai, kad jos autorius apsiribojo poezija, o tai leido kruopščiai palyginti pagrindinius klasicizmo dėsnius su to meto literatūrine praktika⁸. „Boileau pasiūlytą žanrų kanoną Dmochowskis, remdamasis nacionalinės literatūros tradicija, perdirba iš jo pašalindamas sonetą, baladę, rondo ir madrigalą ir įtraukdamas itin populiarų Apšvietos žanrą pasakėčią, trėną jis traktuoja kaip elegijos variantą, o *fraszką* – kaip epigramos atmainą. Epą, klasikinės poezijos žanrų vainiką, santūriai vertintą Golańskio, Dmochowskis iškėlė ištis aukštai, tik bėda, kad kaip argumentą pasitelkė komišką herojinę poemą, tiksliau – herojinio epo parodiją.“⁹ Taigi dabar pažvelkime, kaip dažnai ir kokiais amplua Kochanowskis buvo pasitelkiamas minėtuose teoriniuose veikaluose.

Juvencijus savo svarstymus apie epigramą iliustruoja remdamasis tik Marcialiu: „Mores et ingenium perpolire potest ejus lectio, si obscena deleas Epigrammata“¹⁰ („Jo kūrybos skaitymas gali nugalinti papročius ir įgimtas

⁶ Mieczysław Klimowicz, *Oświecenie*, (ser. *Wielka Historia Literatury Polskiej*), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006, p. 279.

⁷ Jerzy Snopek, *Oświecenie. Szkic do portretu epoki*, (ser. *Mała Historia Literatury Polskiej*), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999, p. 101.

⁸ Mieczysław Klimowicz, *Literatura Oświecenia*, (ser. *Dzieje Literatury Polskiej*), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995, p. 15.

⁹ Jerzy Snopek, *op. cit.*, p. 101–102.

¹⁰ [Josephus Juvenius], *Magistris scholarum inferiorum Societatis Jesu de ratione discendi et docendi ex decreto Congregat. Generalis XIV. Auctore Josepho Juventio Soc. Jesu Florentiae MDCCIII [1703]. Reimpressum*, Varsavia: in Typographia Coll. Varsav. Soc. Jesu, S. R. M. et Reipublicae, [1703], p. 103.

savybes, jei begėdiškas epigramas ištrintum“). Tokį Juvencijaus pasirinkimą galima paaiškinti keleriopai: pirma, lotyniškose poetikose, parašytose iki XVIII a. vidurio, teiginiams iliustruoti, kaip taisyklė, buvo pasitelkiami arba antikiniai, arba lotyniškai rašę Naujųjų laikų autoriai, antra (ši mintis yra veikiau hipotezė, o ne argumentas), Kochanowskio epigramos, parašytos lenkiškai, prancūzų teoretikui galėjo būti tiesiog nežinomos.

Kochanowskio nerasime minimo ir Golańskio darbe *Apie iškalbą ir poeziją*¹¹. Jo skyriuje „Apie epigramas ir įrašus“ („O Epigrammatach i Napisach“) Golańskis svarsto apie epigramos termino genezę, jos raišką ir apimtį:

Bo wszelka myśl krótko i dowcipnie wierszem wyłożona, nazywa się Epigrammatem, które tym lepsze iest, im krótsze, a więcej znaczące. Naymniey iednak wierszów dwa, powinny go składać, i dwie niby części zamykać, to iest: wyrażenie rzeczy, i zdanie o niej. Inaczey, nie będzie Epigrammatem właściwem, ale bydź może Napisem, który się prozą, albo wierszem wyraża.¹²

Nes bet kokia mintis, trumpai ir šmaikščiai išdėstyta eiliuota forma, vadinama epigrama, kuri yra tuo geresnė, kuo trumpesnė ir daugiau pasakanti. Tačiau epigrama turėtų susidėti bent iš dviejų eilėraščių eilučių, kurios sudarytų dvi panašias dalis: jomis turi būti aptartas dalykas ir pateikta išvada apie jį. Priešingu atveju tai bus ne tikroji epigrama, bet veikiau užrašas, kuris išreiškiamas proza arba eilėmis.

Užrašus, arba įrašus, Golańskis iliustruoja pasitelkdamas šiuos pavyzdžius: Žygimantui Senajam skirtos eilutės Vavelio katedros Jogailaičių koplyčioje, Londono Šv. Pauliaus bažnyčioje esantis antkapinis įrašas (*Si monumentum quaeris; circumspice*¹³), skirtas jos architektui. Kaip epigraminio įrašo pavyzdys nurodyta lotyniška Adomo Naruševičiaus 8 eilučių eleginiu distichu eiliuota epigrama, iškalta ant kolonos, kuri Nemuno vagos sutvarkymo proga buvo pastatyta jo pakrantėje 1767 m. Įdomu pastebėti, kad Golańskis nemini ne tik Kochanowskio, bet ir Marcialio, kurį dažnas poetikų autorius tradiciškai išskirdavo kaip pavyzdinį epigramų poetą.

¹¹ Atliekant tyrimą, remtasi 1788 m. Vilniaus leidimu: [Filip Nereusz Golański], *O wymowie i poezji. Powtórne wydanie nowemi uwagami pomnożone. Przez X. Golańskiego S. P. Nauczyciela Wymowy. Za przywilejem J. K. Mci*, w Wilnie: w Drukarni J. K. Mci i Rzeczypospolitey u X. X. Scholarum Piarum, 1788.

¹² *Ibid.*, p. 403.

¹³ „Jeigu ieškai paminklo, apsidairyk.“

Kochanowskį šalia Opalińskio, Naruševičiaus ir Krasickio Golańskis mini skyriuje „Apie satyras“ („O satyrach“):

Sławnieysi w Narodzie naszym (oprócz inszych dzieł) Pisarze Satyr, Kochanowski, Opaliński, Naruszewicz, Krasicki, tym zdaie się, przechodzą Łacińskich Satyryków, że cokolwiek ganią, ganią tak, żeby tego nie lubić. Niektórzy z dawniejszych, czasem w nienadto wielką nienawiść wprawowali występki, kiedy go prawie nauczali po części.¹⁴

Garsiausi mūsų tautos satyrikai (be kitų jų kūrinių) Kochanowskis, Opalińskis, Naruševičius, Krasickis, atrodo, pranoksta lotyniškuosius satyrų autorius, nes, ką nors peikdami, peikia taip, kad [to peikiamo dalyko] jau nepaminsi. Kai kurie iš ankstesniųjų rašytojų kartais rodydavo perdėtą neapykantą dėl prasižengimo, kurio patys beveik ir mokė.

Kochanowskis išskiriamas kaip pavyzdinis odžių ir giesmių kūrėjas. Skyriuje „Apie giesmes, arba odes“ („O Pieśniach czyli Odach“) Golańskis cituoja jo 12 strofų odę „Iš knygos II. V. Po totorių antpuolio Lenkijos žemėse“ („Z księgi II. V. Po wpadnieniu Tatarskiem w Kraie Rzeczypospolitey“)¹⁵ ir 15 strofų odę „Apolonas apdainuoja Berestečko“¹⁶ mūsų („Berestecką bitwę Apollo spiewa“)¹⁷.

Skyriuje „Apie eklogas, arba piemenų poeziją“ („O Sielankach, czyli Pasterkach“) minimi pavyzdiniai senosios Graikijos eklogų kūrėjai – siciliečiai Teokritas ir Moschas, jonietis Bijonas – ir vienintelis iš romėnų – Vergilijus. Vardijant poetus, rašiusius lenkų kalba, išskiriamas Symonowiczius, o prie jo duodama išnaša su nuoroda į Kochanowskį:

Jako Jan Kochanowski pierwszym iest w swoim rodzaju z Poetów Polskich, tak Symonowicz pierwsze ma miejsce w Poezyi Pasterskiej.¹⁸

¹⁴ *Ibid.*, p. 408.

¹⁵ *Ibid.*, p. 410–412.

¹⁶ ATR kariuomenės, vadovaujamos Jono Kazimiero, ir Ukrainos kazokų, vadovaujamų Bohdano Chmelnyckio, mūšis, įvykęs 1651 m. birželio 28–30 d. prie Berestečko kaimo (Volynės sr.) per 1648–1654 m. ukrainiečių sukilimą. Kazokai šiame mūšyje buvo nugalėti.

¹⁷ [Filip Nereusz Golański], *op. cit.*, p. 412–413.

¹⁸ *Ibid.*, p. 420. Žr. išnašą (g).

Kaip Janas Kochanowskis yra pirmasis tarp savos rūšies lenkų poetų, taip Symonowiczius užima pirmąją vietą tarp pastoralinės poezijos kūrėjų.

Kiti eklogų kūrėjai, Golańskio nuomone, verti paminėti, yra Zimorowiczius, Kłonowskis, Gawińskis, Minasowiczius.

Skyriuje „Apie draminę poeziją“ („O Poezyi Dramatycznej“) Kochanowskis minimas kaip dramos kūrėjas ir vertinamas nevienareikšmiai:

Długo w jnnych Kraiach Europeyskich, iak też u nas w Polsce, Dyalogi z rzeczy świętych i nie świętych, żartobliwych i śmiesznych sklecone, bez gustu, bez składu, udawane po Kościołach i teatrach szkolnych, zastępowały mieysce prawdziwych Dramatów. Jana Kochanowskiego z jnszych miar nader szacowna Poezya, nie znajduje szacunku dla *odprawy Posłów Greckich*: i sam Kochanowski przyznaie się, do niedoskonałości swego Dramatu, że ie bardziey na naleganie Zamoyskiego, a niżeli z własney ochoty pisał.¹⁹

Ilgą laiką kitose Europos šalyse, taip pat kaip ir pas mus, Lenkijoje, Bažnyčiose ir mokykliniuose teatruose vietoje tikrų dramų buvo vaidinami dialogai apie šventus ir nešventus dalykus, humoristinius ir juokingus, sukurti be skonio ir kompozicijos. Kitais požiūriais išskirtinė ir pagarbos verta Jano Kochanowskio poezija nenusipelnė pagarbos, kai kalbama apie *Graikų pasiuntinių išsiuntimą*²⁰, o pats Kochanowskis prisipažįsta, kad jo drama yra netobula ir kad ji buvo parašyta veikiau Zamojskiui primygtinai reikalaujant, o ne savo noru.

Taigi apibendrinant Kochanowskiui tekusius amplua pirmojoje normatyvinėje Apšvietos epochos poetikoje pastebėtina, kad jis išskiriamas kaip satyrų ir odžių kūrėjas ir, nors nusipelnęs kitiems žanrams, susigadinęs reputaciją kaip dramaturgas. Tačiau faktas, kad Golańskiui, XVIII a. antros pusės teoretikui, iš esmės reformavusiam literatūros kanoną, Kochanowskis, kaip epigramų meistras, neatrodė reikšmingas, ištis glumina. Juo labiau kad „šeštame dešimtmetyje [Lenkijos] Apšvieta jau atsigręžė į vertybes, kurias nešė, pavyzdžiui, Kochanowskio poezija“²¹.

¹⁹ *Ibid.*, p. 424.

²⁰ Pastatyta ir išleista 1578 m.

²¹ Jerzy Snopek, *op. cit.*, p. 15.

Pranciškaus Ksaverio Dmochowskio poetikoje *Eiliavimo menas*²² Janas Kochanowski iškeliamas kaip puikus Dovydo *Psalmių* vertėjas ir ciklinės poemos *Trėnai*²³ (*Treny*, išleista Krokuvoje, 1580) autorius. Kalbėdamas apie epigramą, Dmochowskis pavyzdiniu poetu pasirenka Marcialį. Labai svarbu pastebėti, kad Dmochowskio poetikoje pagaliau sulaukia dėmesio ir įvertinimo epigraminės literatūros formos – pajuokavimai (*žarty*) ir trumputės epigramos, sukurtos tarsi žaidžiant (*fraszk*i):

Przy nim się obok kładą i żarty i fraszki:
Strzeż się razić przystoyność dla próżney igraszki:
Kochanowski z Kochowskim, coś sobie pozwolą,
Potockiego, gdy czytasz uszy cię zabolą.²⁴

Šalia esti ir juokai, ir trumpučiai šmaikštūs eilėrašukai:
Venk tuščiai puikuotis tik dėl grožio:
Ką sau leidžia Kochanowski su Kochovskiu,
Nuo to, skaitant Potockį, svyla ausys.

Apskritai, Dmochowskis kritikuoja savo meto epigramininkus. Mat epigramas ėmė rašyti visi, kas tik plunksną nulaiko, o talento stokoja:

Lecz wedle nich naywięcey gryzły pióra szkoły:
Jakieżło dla czczych były ucinków mozoły?
Czemu na białym koniu iędział Jerzy Święty?
Jak głowę swą całował Dyonizy święty?
Wymowa w Epigrammach szukała okras,
I Kaznodzieyskie niemi pstrzyły się hałasy.
Stąd wszystko się popsulo: gust dobry zaginął,
I nim do nas powrócił, wiek cały upłynął.
Lubią rymy dowcipność, lecz niezbyt wytworną:

²² [Franciszek Ksawery Dmochowski], *Sztuka Rymotworcza. Poema we czterech pieśniach*, w Warszawie: w Drukarni J. K. Mci i Rzeczypospolitey u XX. Scholarum Piarum, 1788, p. 25.

²³ Tai devyniolikos lyrinių kūrinių rinkinys, parašytas mirus poeto dukrelei Uršulei ir jai dedikuotas. Daugiau žr. Edmund Kotarski, „Jan Kochanowski“, in: *Wirtualna Biblioteka Literatury Polskiej*; <http://univ.gda.pl/~literat/autors/kochan.htm>

²⁴ [Franciszek Ksawery Dmochowski], *op. cit.*, p. 26.

Sciągniey w jedno myśl dobrą wraz z rymem obierze,
A wtenczas Epigramma swóy poklask odbierze.²⁵

Tačiau, pasak jų, daugiausia plunksną graužė mokiniai:
Kiek nuospaudų buvo pritrinta dėl šių garbingų kūrinių?
Kodėl ant balto žirgo jojo šventas Jurgis?
Kaip savo galvą bučiavo šventas Dionizas²⁶?
Iškalba epigramose ieškojo puošmenų,
Ir pamokslininkai puošė jomis savo kalbas.
Dėl to viskas pagedo: geras skonis pražuvo,
Ir kol pas mus grįžo, prabėgo visas šimtmetis.
Epigramai patinka sąmojis, tačiau ne pernelyg išmoningas:
Kai draugėn bus sujungta gera mintis ir ritmas,
Tada epigrama sulauks pagyrimo.

Cituotoje strofoje apmąstomas epigraminės poezijos nuopuolis, kuris, kaip rodo tyrimai, pastebimas tiek Lenkijos, tiek ir XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūroje²⁷. Dmochowskis išmoningai paaiškina epigramos turinio trūkumus ir jų atsiradimo priežastis ir išryškina svarbiausius geros epigramos požymius.

Kaip ir Golańskis, Dmochowskis kritikuoja Kochanowskio dramą *Graikų pasiuntinių išsiuntimas*:

Dawniey był Kochanowski napisał *odprawę*
Posłów Greckich, ale ta niewielką ma sławę:
Same w niey są rozmowy, nie masz zawikłania
Rzeczy, nie masz trudności, nie masz rozwiązania.²⁸

²⁵ *Ibid.*, p. 27.

²⁶ Šv. Dionizas, pirmasis Paryžiaus vyskupas ir kankinys, pasak legendos, buvo nukirsdintas, tačiau atsistojo, pakėlė savo galvą iš purvo ir pamokslaudamas dar nukeliavo 6 km, kol galutinai suklupo ir mirė.

²⁷ Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 36.

²⁸ [Franciszek Ksawery Dmochowski], *op. cit.*, p. 40.

Kadaise Kochanowskis parašė [dramą] *Graiķų pasiuntinių išsiuntimas*, bet ji nedidelės šlovės sulaukė: joje atsieti pokalbiai, jokios intrigos, nėra konflikto, nėra ir sprendimų.

Dmochowskis poetikos II giesmės fragmente, skirtame satyroms, Kochanowskį giria kaip tiesų ir drąsų krašto negerovių kritiką: Kochanowskis piktinasi, kad lenkai, galintys suteikti savo vaikams puikų išsilavinimą tėvynėje, juos siunčia į užsienį, kur šie susivilioja prabanga ir ima rūpintis ne nauda kraštui ir jo gynyba, o asmenine nauda:

Kochanowski do Króla Augusta w *Satyrze*,
Choć niemilą Polakom prawdę mówi szcyrze [...].²⁹

Kochanowskis *Satyroje* karaliui Augustui,
tiesą, kad ir nemilą lenkams, režia tiesiai.

Kochanowskio aktualumą XVIII a. liudija Vilniaus akademijos retorikos profesoriaus³⁰ jėzuito Pranciškaus Bohomoleco knygelė *Oratoriniai žaidimai (Zabawki oratorskie)*³¹, išleista Vilniuje 1755 m. Ją sudaro dvi dalys. Pirmoji skirta laiškam, antroji – kalboms. Įvadinėje dalyje vardijant iškilus senuosius retorikos meistrus, matematikus, politikus, išskiriami du garsiausi poetai – Kochanowskis ir Sarbievijus:

Wspomnimy na dawnych Polaków, których dowcipy nietylko na pochwały ale i na podziwienie Codzoziemców zasłużyły. Znazdziemy wiele tej prawdy dowodów w Manuciuczu, Murecie, Kaseliuszu, Lipsiuszu, Turnerze, Kaligmanie, Erasme

²⁹ *Ibid.*, p. 28.

³⁰ Po teologijos ir retorikos studijų Romoje 1747–1749 m., Bohomolecas grįžo į Lietuvą ir profesoriavo Vilniaus akademijoje. Čia dėstė retoriką iki 1751 m., kada buvo perkeltas į Varšuvą. Žr. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996, p. 54.

³¹ [Franciszek Bohomolec], *Zabawki oratorskie niektórych kawalerów Akademii szlacheckiej warszawskiej Societatis Jesu w krasomowskiej sztuce cwiczących się. Zebrane przez Franciszka Bohomolca Soc. Jesu, profesora retoryki w tejże akademii za pozwoleniem Starszych powtórnie przedrukowane*, w Wilnie: w Drukarni J. K. Młci Akademickiej Societatis Jesu, 1755.

Roterodamie, i w innych wielu najsławniejszych Autorach. Dość mi kilku dawnych Polaków w każdej nauce doskonałych i żadnemu nieustępujących namienić, któryż Cudzoziemiec przewyższa w Krasomówstwie Skargę i Orzechowskiego, w Rymotwórstwie Kochanowskiego i Sarbiewskiego, w Matematyce Kopernika i Kochańskiego, w Polityce Fredra i Zamoyskiego, który tego swą nauką dokazał, iż go najsławniejsza pod ten czas w Europie Akademia Padewska jeszcze młodego naywyższym rządcą uczyniła.³²

Prisiminsime senuosius lenkus, kurių gražbylostė verta ne tik svetimšalių pagyrimo, bet ir jų nuostabos. Šiai tiesai patvirtinti daugybę argumentų rasime Manucijaus, Mureto, Kaselijaus, Lipsijaus, Turnerio, Kaligmano, Erazmo Roterdamiečio ir daugybės kitų autorių darbuose. Štai vos keli iš senųjų lenkų, pasižymėjusių savo srityje ir neturėjusių sau lygių. Kuris iš svetimšalių retorikoje pranoktų Skargą ir Orzechowską, poezijoje Kochanowską ir Sarbievijų, matematikoje Koperniką ir Kochańską, politikoje Fredrą ir Zamojską. Pastarąjį dėl jo teorijos Paduvos akademija, tuo metu garsi visoje Europoje, dar jauną išrinko aukščiausiuoju vadovu [rektoriumi].

Cituotas fragmentas rodo Bohomoleco siekį auklėti jaunuomenę, kurstyti tautinį pasididžiavimą savo istorija ir asmenybėmis.

XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės epigrama daugiausia gyvavo kaip proginės poezijos žanras, akivaizdžiai stokojęs šmaikščių minties formuluočių ir originalaus koncepto. Minėtas ydas jau yra pastebėjusi Eglė Patiejūnienė, be kitų smulkiųjų žanrų, tyrusi XVI–XVII a. LDK epigraminę kūrybą³³. Bent kiek šmaikštesnių epigraminių eilėraščių vis dėlto pasitaiko XVIII a. antros pusės proginės poezijos rinkiniuose ir smulkiuosiuose spaudiniuose. Deja, tai ne Kochanowskio, bet veikiau Marcialio ar kitų poetų įtaka. Įdomu pastebėti, kad satyriškumas labiau būdingas ne vadinamajai konvencinei epigramai, bet jos atmainai – epitafijai. Vienas iš tokių epitafijų pavyzdžių yra eilėraštis, išspausdintas Bohomoleco knygelėje *Oratoriniai žaidimai*. Tai karalienei Marijai Juozapai, Augusto III žmonai (1699–1757), skirtas dvikalbis eilėraštis, vienintelis, turintis atitikmenį lotynų kalba. Pirmenybė suteikiama lenkiškam variantui. Jo autorius Teodoras Tarkowskis:

³² *Ibid.*, p. 103.

³³ Žr. išn. 27.

Byłam Dziedziczką Czechów, Węgrów, Austryaków,
Państwo wzięłam od Sasów, Berło od Polaków.
Do mnie, przez mych Potomków należą Hiszpani
Bawarczycy, Francuži, Neapolitani.
Takie mając w Europie, i taki liczne Trony,
Gdzie mam, iešli nie w niebie, iuž szukaž Korony?³⁴

Buvau čekų, vengrų ir austrų [karalysčių] paveldėtoja,
iš saksų gavau valstybę, iš lenkų – skeptrą.
Man per mano palikuonis priklauso ispanai
bavariai, prancūzai, neapoliečiai.
Tiek [turtų] aš turiu Europoje ir tiek daug sostų,
kur, jei ne Danguje, turiu ieškoti karūnos?

Artimas turiniu lotyniškasis epitafijos variantas priklauso Ignacio Chołowniewskio plunksnai:

Augusto thalamo mihi praebuit Austria cunas,
Imperium Saxo, Sarmata Sceptra dedit.
Hispani, Bavari, Siculi Gallique faventes
Obtulerant natis Regna perampla meis.
Cum tot prole mea felix, jam sceptra tenerem,
Quae mihi restabant, nunc nisi regna Poli?

Per santuoką su Augustu Austrija man suteikė lopšį,
Saksai – valstybę, Sarmatija davė skeptrą.
Ispanai, Bavariai, Sikulai³⁵ ir palankieji Galai
davė mano palikuonims karališkas valdas.
Kadangi, būdama laiminga dėl tiekos atžalų³⁶, jau tvirtai laikiau skeptrus,
kas gi man beliko, jei ne valdžia danguje.

³⁴ „Nagrobek“, in: [Franciszek Bohomolec], *op. cit.*, p. 143.

³⁵ Taip vadinti Sicilijos gyventojai.

³⁶ Marija Juozapa pagimdė penkiolika vaikų, iš kurių trys mirė vaikystėje. Tarp jos palikuonių minėtinas Saksonijos kurfiurstas Frydrichas Kristijonas (1722–1763), Ispanijos karaliaus Karolio III žmona Marija Amalija (1724–1760), Marija Juozapa (1731–1767), Prancūzijos dofino Liudviko žmona, Prancūzijos karalių Liudviko XVI, Liudviko XVIII ir Karolio X motina, Kuršo kunigaikštis Karolis Kristijonas (1733–1796).

Ši dvikalbė epitafija turi epigramai būdingą struktūrą, o jos konceptas tiek lenkiško, tiek lotyniško eilėraščio atveju grįstas netikėtumą ir nustebimą keliančiais žodžiais, kurie išreiškia veikiau šviesią paguodą, o ne gedulą.

Kitas panašaus pobūdžio eilėraštis – „Epitafija Barborai iš Sologubų giminės“ („Epitaphium [...] Barbarae Solohubiae“), publikuota Vilniaus akademijos spaustuvės leidinyje³⁷, išleistame 1761 m., o vėliau perspausdinta pijorų poezijos antologijoje *Zebranie rymow*³⁸ 1779 m. Tai prozopopėjinis kūrinėlis³⁹, kuriame kalba pati velionė. Ji prisistato, nurodo savo amžių ir šmaikščiai paaiškina, kad beširdę Parką, likimo deivę, suklaidino jos, Barbaros, protas ir sumanumas, būdingi tik senam žmogui:

Illa ego sum Barbara, breves Matrisque, Domusque
Deliciae, et Litavi gloria rara soli;
Bis octo vix vita cui numerabat aristas,
Rupit inexpletos dum fera Parca dies.
Ingenium namque illa meum, moresque seniles
Dum stupet: imprudens credidit esse senem.⁴⁰

Tai aš esu toji Barbora, neilgai trukęs ir Motinos, ir Namų
džiaugsmas, ir ypatinga Lietuvos žemės garbė,
kuriai gyvenimas tesuskaičiavo vos šešiolika javapjūčių,
kai beširdė Parka nutraukė nenugyventas dienas.
Ją taip apstulbino mano gabumai ir žilagalvėms būdingi papročiai,
kad neišmanėlė patikėjo, jog aš esu senutė.

Paskutinės dvi eilutės šį eilėraštį leidžia priskirti juokaujamojo pobūdžio (*iocosum, ridiculum*) epitafijų tipui. Šmaikščiam pajuokavimui sukurti poetas

³⁷ Ioseph Katenbring, *Epitaphium [...] Barbarae Solohubiae, rei tormentariae praefecti filiae*, [Vilnae, 1761]. (Egz. VUB IV 22095)

³⁸ *Zebranie rymów z różnych okolicznosci pisanych mianowicie Jmieniem konwiktu szlacheckiego Wilen. XX Scholarum Piarum*, w Wilnie: w Typografii J. K. M. y Rzeczypospolitey u XX Scholarum Piarum, 1779.

³⁹ Ši epitafija plačiau aptarta Astos Vaškelienės monografijoje, žr. Eadem, *Palemono miestui ir pasauliui: XVIII a. Lietuvos lotyniškoji proginė literatūra*, monografija, (ser. *Senosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024, p. 194–196.

⁴⁰ *Ibid.*, I. [2].

pasitelkė Marcialio 53-iosios epigramos konceptą: šiuo atveju Parką, o Marcialio epigramoje Lachesę, suklaidina herojaus sumanumas, asocijuojamas su senu išminčiumi⁴¹. Epitafijos ir koncepto idėja grindžiama Barboros biografija. Barbora Sologubaitė (1745–1761) išsiskyrė neeiliniais gabumais, buvo gerai išsilavinusi, mokėjo vokiečių, prancūzų ir lotynų kalbas⁴². Būdama dar visai jaunutė, keturiolikos ar penkiolikos metų, ji spėjo pasižymėti kaip literatė, vertusi iš prancūzų⁴³ ir lotynų kalbų⁴⁴.

Kochanowskio ženklų ir jo literatūrinei tradicijai artimų kūrinių (*žarty*) esama Bohomoleco sudarytoje knygoje *Poetiniai žaidimai*⁴⁵ (*Zabawki poetyckie*), išleistoje Varšuvoje 1758 m. ir laikytinoje *Oratorinių žaidimų* tęsiniu. Grafo Jano Tarnowskio eilėraštyje, skirtame Adomui Kempiskiui, kalbama Kochanowskio, dedikatui rašančio laišką iš Elisijo laukų, vardu⁴⁶. Eilėraščio pabaigoje sakoma:

Ja który niegdyś przez me pracowite wiersze
Osiadłem na Parnasie Polskim mieysce piersze
Dziś sercem tym chętniejszym ie tobie oddaię
Jm twóy pożyteczniejszy wierz za moy uznaię

⁴¹ Plg. Marcialis (LIII, 53): „Invida quem Lachesis raptum trieteride nona, / Dum numerat palmas, **credidit esse senem**“ (paryškinta mano – A. V.), in: *M. Valerii Martialis Epigrammaton Libri*, recognovit Walther Gilbert, Lipsiae: in Aedibus B. G. Teubneri, 1886, p. 241.

⁴² Przemysław P. Romaniuk, „Sołohub (Sołohub Dowojna Ursyn) Antoni Józef h. Prawdzic (zm. 1759)“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 40, Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, p. 308.

⁴³ 1760 m. Vilniuje išėjo jos atliktas Jeanne-Marie Leprince de Beaumont'o laiškų rinkinio vertimas iš prancūzų kalbos *Listy Jej Mci Pani du Montier i Margrafowy de*** jej corki*. Žr. *ibid*.

⁴⁴ Jau po Barboros mirties 1762 m. Vilniaus pijorų spaustuvėje buvo išspausdinta knyga, kurią sudarė Senojo Testamento fragmentų, ištraukų iš Tobito knygos vertimai. Žr. Barbara Sołohubowa, *Życie sługi Bożego Tobiasza, wyjęte z Pisma S. Starego Zakonu*, z Łacińskiego ięzyka wytłumaczone przez w Bogu zeszlą J. W. Jey MC. Pannę Barbarę Sołohubownę, Generałówną Artyleryi W. X. L., Wilno: w Drukarni J. K. M. i Rzeczypl. Sch. Piar., 1762. Žr. [Karol Estreicher], *Bibliografia Polska*, t. 29, Kraków: Czcionkami Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1933, p. 52.

⁴⁵ [Franciszek Bohomolec], *Zabawki poetyckie niektorych kawalerow Akademii Szlacheckiey Warszawskiej Societatis Jesu w Krasomowskiej sztuce cwiczących się. Zebrane przez Franciszka Bohomolca Soc. Jesu, Professora Retoryki w teyże Akademii*, w Warszawie: w Drukarni Królewskiej Mitzlerowskiej, 1758.

⁴⁶ Visas pavadinimas „Do Adama Kempskiego sekretarza Laski Wielkiej Koronney List z Pol Elizeyskich imieniem Jana Kochanowskiego Xiążęcia Poetow Polskich pisany w ten czas gdy wyszły zdruku Jego Mysli o Bogu y czlowieku“.

Mnie przez to dawney sławy naymniey nie ubędzie
Gdy kempski pierwszym, drugim Kochanowski będzie.⁴⁷

Aš, kuris kadaise dėl savo uoliai rašomų eilėraščių
pirmasis įsikūriau Lenkijos Parnase,
šiandieną širdingiausiai jį atiduodu tau.
Pripažįstu – tavo eilėraštis naudingesnis nei maniškis.
Dėl to aš neprarasiu savo buvusios šlovės,
jei kempskis bus pirmasis, o Kochanowskis antras.

Tai, kad dedikato pavardė eilėraštyje parašyta iš mažosios raidės, greičiausiai yra ne korektūros riktas, bet aštrus įgėlimas.

Nemažą dalį knygoje publikuojamų poezijos tekstų sudaro vadinamieji pajuokavimai, arba *żarty*. Tokių kūrinių iš viso yra šimtas dešimt, visi jie parašyti lenkiškai, o jų apimtis įvairuoja nuo dviejų iki keliolikos eilučių. Apie pajuokavimų turinį byloja jų pavadinimai: „Apie seną bedantę kosėtoją“ („Na starą bez zębów kaszlaiącą“), „Dažnai prašinėjančiam“ („Do proszącego często“), „Kreditoriui“ („Do kredytora“), „Šykštuoliui, sau gailinčiam mais-to“ („Na skępcza zle iadaiącego“), „Prašymas Jupiteriui“ („Prośba do Jowiszu“), „Šykščiam turtuoliui“ („Do bogacza skąpego“). Šie eiliuoti tekstai išties labai šmaikštūs, sąmoju nenusileidžiantys Kochanowskiui. Jų veikėjai – ir Antikos personažai, ir to meto pareigūnai, paprasti vyrai ir moterys, net mokslininkai. Pavyzdžiui, Juozapo Dulskio dveilyje „Kopernikui“ („Do Koperniku“) smagiai pasišaipoma iš naujausių mokslo atradimų: „Mówiż że słońce stoi, ziemia w koło chodzi. / Gdyś to pisał, piiany byleś, albo w Łodzi“⁴⁸ (Sakai, kad saulė stovi vietoje, o žemė sukasi aplink. Kai tai rašei, tu buvai girtas arba Lodzėj). Kitame dveilyje, pavadintame „Gerti į sveikatą“ („Pić za zdrowie“), parašytame Nikodemio Czeczelio, su piktoka ironija reziuumuojama: „Każenie pić za dzrowie mi wasze Panowie: / Nie myślę tracić mego piiąc cudze zdrowie“⁴⁹ (Ponai, verčiat mane išgerti į sveikatą jūsų? Nemanau švaistyt savosios gerdamas į svetimųjų). Juozapas Grąbczewskis, pašiepdamas Paryžiaus gražuolių dažytus veidelius, apskritai kritikuoja įsigalinčią madą dažytis:

⁴⁷ [Franciszek Bohomolec], *Zabawy poetyckie*, p. 134–135.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 169.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 171.

„Zdanie Turczyzna o Damach Francuzkich które sobie twarzy farbuią“

Spytany pewny Poseł Ottomańskiej bramy
Jak by się mu Paryskie podobały Damy?
Nie mogę, rzeczce, o nich sądzić doskonale
Bo na sztuce malarskiej niez nam się nic cale.⁵⁰

Turko nuomonė apie prancūzų damas, kurios dažosi veidus

Vienas Otomanų vartų pasiuntinys, paklaustas,
ar jam patiko Paryžiaus damos,
tarė: negaliu apie jas nieko pasakyti,
nes visiškai neišmanau tapybos meno.

Stanislovas Konarskis, XVIII a. viduryje Lenkijoje inicijavęs švietimo reformą, ragino atsigręžti į „aukso amžiaus“ autorius ir skaityti Kochanowskį, Górnickį, Skargą, Orzechowskį. Prie Konarskio veikiai jungėsi ir kiti lenkų kalbos gynėjai, tarp kurių ypač pasižymėjo Pranciškus Bohomolecas, beje, puikus lotynistas⁵¹.

Apibendrinant reikia pažymėti, kad Janas Kochanowskis XVIII a. literatūros teorijos diskurse figūruoja kaip trėnų, satyrų ir dramų kūrėjas. Juozapas Juvencijus, aiškindamas epigramos žanro ypatumus, pasitelkia tik romėnų poeto Marcialio pavyzdį. Tai, ko gero, neturėtų stebinti, nes Baroko poetikose, parašytose lotynų kalba, daugiausia remtasi arba antikiniais, arba lotyniškai rašiusiais Naujųjų laikų autoriais, kurie figūravo ir to meto poetikos ir retorikos studijų programose.

Pilypo Nerio Golańskio poetikoje ir retorikoje, pirmajame normatyviniame Apšvietos epochos literatūros teorijos darbe, kalbant apie epigramą nesiremiama ne tik Kochanowskiu, bet ir chrestomatiniu Marcialiu. Kochanowskį Golańskis išskiria kaip satyrų ir odžių kūrėją, kuris, nors ir labai nusipelnė kitiems žanrams, bet dramaturgas nebuvo vykęs.

Pranciškus Ksaveras Dmochowski Kochanowskį iškelia kaip Dovydo *Psalmių* vertėją, *Trėnų* autorių, aštrų, bet teisingą satyrininką. Svarbu pastebėti, kad

⁵⁰ *Ibid.*, p. 175.

⁵¹ Jerzy Snopek, *op. cit.*, p. 104.

Dmochowski vienintelis iš to meto teoretikų savo darbe pavartojo literatūrinių juokelių (*žarty*) ir žaidybinės epigramos (*fraszk*) terminus. Aptardamas pastarąją, kaip ir Juvencijus, jis argumentuoja Marcialio pavyzdžiu.

XVIII a. LDK lotyniškojoje epigraminėje poezijoje Kochanowskio epigramos tradicija pasekėjų nesulaukė, tačiau dėmesį poeto vardui ir jo šmaikščių eilių populiarumą atskleidžia lenkakalbė literatūra. Pranciškaus Bohomoleco *Oratoriniai žaidimai* ir kiek vėliau pasirodę *Poetiniai žaidimai* literatūrinėmis aliuzijomis ir smagiaisiais *žartais* liudija garsiojo Renesanso poeto recepciją ir aktualumą XVIII a. antros pusės estetinio virsmo literatūroje.

ŠALTINIAI

[Bohomolec Franciszek], *Zabawki oratorskie niektorych kawalerow Akademii szlacheckiej warszawskiej Societatis Jesu w krasomowskiej sztuce cwiczących się. Zebrane przez Franciszka Bohomolca Soc. Jesu, professora retoryki w teyże akademii za pozwoleniem Starszych powtórnie przedrukowane*, w Wilnie: w Drukarni J. K. Mci Akademickiej Societatis Jesu, 1755.

[Bohomolec Franciszek], *Zabawki poetyckie niektorych kawalerow Akademii Szlacheckiej Warszawskiej Societatis Jesu w Krasomowskiej sztuce cwiczących się. Zebrane przez Franciszka Bohomolca Soc. Jesu, Professora Retoryki w teyże Akademii*, w Warszawie: w Drukarni Królewskiej Mitzlerowskiej, 1758.

[Dmochowski Franciszek Ksawery], *Sztuka Rymotwórcza. Poema we czterech pieśniach*, w Warszawie: w Drukarni J. K. Mci i Rzeczypospolitey u XX. Scholarum Piarum, 1788.

[Golański Filip Nereusz], *O wymowie i poezji. Powtórne wydanie nowemi uwagami pomnożone. Przez X. Golańskiego S. P. Nauczyciela Wymowy. Za przywilejem J. K. Mci*, w Wilnie: w Drukarni J. K. Mci i Rzeczypospolitey u X. X. Scholarum Piarum, 1788.

[Juventius Josephus], *Magistris scholarum inferiorum Societatis Jesu de ratione discendi et docendi ex decreto Congregat. Generalis XIV. Auctore Josepho Juventio Soc. Jesu Florentiae MDCCIII [1703]. Reimpressum*, Varsavia: in Typographia Coll. Varsav. Soc. Jesu, S. R. M. et Reipublicae.

Katenbring Ioseph, *Epitaphium [...] Barbarae Solohubiae, rei tormentariae praefecti filiae*, [Vilnae, 1761].

M. Valerii Martialis Epigrammaton Libri, recognovit Walther Gilbert, Lipsiae: in Aedibus B. G. Teubneri, 1886.

Zebranie rymów z różnych okolicznosci pisanych mianowicie Jmieniem konwiktu szlacheckiego Wilen. XX Scholarum Piarum, w Wilnie: w Typografii J. K. M. y Rzeczypospolitey u XX Scholarum Piarum, 1779.

LITERATŪRA

Bednarski Stanisław, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce: Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1933.

- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996.
- Estreicher Karol, *Bibliografia Polska*, t. 29, Kraków: Czcionkami Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1933, p. 52.
- Klimowicz Mieczysław, *Literatura Oświecenia*, (*Dzieje Literatury Polskiej*), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995.
- Klimowicz Mieczysław, *Oświecenie*, (*Wielka Historia Literatury Polskiej*), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Kotarski Edmund, „Jan Kochanowski“, in: *Wirtualna Biblioteka Literatury Polskiej*; <http://univ.gda.pl/~literat/autors/kochan.htm>.
- Krzyżanowski Jerzy R., „Jan Kochanowski“, in: *Britannica*; <https://www.britannica.com/art/Polish-literature>.
- Patiejūnienė Eglė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Piechnik Ludwik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 4: *Odrodzenie Akademii Wileńskiej, 1730–1773*, Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu, 1990.
- Romaniuk Przemysław P., „Sołłohub (Sołłohub Dowojna Ursyn) Antoni Józef h. Prawdzic (zm. 1759)“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 40, Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, p. 306–309.
- Snopek Jerzy, *Oświecenie. Szkic do portretu epoki*, (*Mała Historia Literatury Polskiej*), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999.
- Sołłohubowa Barbara, *Życie sługi Bożego Tobiasza, wyjęte z Pisma S. Starego Zakonu, z Łacińskiego języka wytłumaczone przez w Bogu zesłą J. W. Jey MC. Pannę Barbarę Sołłohubownę, Generałówną Artyleryi W. X. L.*, Wilno: w Drukarni J. K. M. i Rzeczypl. Sch. Piar., 1762.
- Ulčinaitė Eugenija, „Retorika“, in: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai: Kolektyvinė monografija*, (ser. *Fontes historiae universitatis Vilnensis*), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 213–214.
- Vaškelenė Asta, *Palemono miestui ir pasauliui: XVIII a. Lietuvos lotyniškoji proginė literatūra*, monografija, (*Senosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024.
- Żbikowski Piotr, *Klasycyzm postanisławowski: Zarys problematyki*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 1999.

Traces of Jan Kochanowski in Eighteenth-Century Literary Theory and Epigrammatic Poetry

Summary

The article addresses the relevance of Jan Kochanowski, a Polish-Lithuanian Renaissance poet, in the discourse of literary theory and in practical creative work in the eighteenth century. The first part of the article examines the manner and the extent that Kochanowski is mentioned in the most important printed poetic and rhetorical works of the period under scrutiny. The second part discusses some examples of eighteenth-century epigrammatic works written in Lithuania, looking for their points of contact with Jan Kochanowski's literary tradition.

The study reveals that Jan Kochanowski figures in the discourse of eighteenth-century literary theory as a writer of threni, satires, and dramas, but his example is not used to explain the theory of the genre of the epigram. Only Franciszek Dmochowski, the only one of the authors of poetics, mentions Kochanowski as a poet of witty epigrams (*fraszk*i). Kochanowski's epigrammatic tradition did not find any followers in eighteenth-century Latin epigrammatic poetry in the Grand Duchy of Lithuania, but the short jokes (*żarty*) may indicate its reception in the poetry in Polish of the second half of the eighteenth century.

KEYWORDS: Jan Kochanowski; epigram; occasional poetry; poetics; rhetoric; genre.

Simono Daukanto nebaigto antrojo dainų pėdelio pluoštų ortografija ir datavimas

GIEDRIUS SUBAČIUS

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius
<https://ror.org/052hz8t89>
University of Illinois at Chicago
<https://ror.org/02mpq6x41>
subacius@uic.edu
<https://orcid.org/0000-0002-6534-1223>

ANOTACIJA. Straipsnyje visų pirma analizuojami dainų rankraščiai, Simono Daukanto rašyti taip ir nepabaigta rengti dainų pėdeliui, – vadinamieji XXIV, XXX ir XXXI dainų pluoštai. Grafochronologijos metodu pagal ortografijos ypatybes nustatomas tikėtinas tekstų rašymo laikas. Viena iš dainų rašyta dar Daukanto gyvenimo Sankt Peterburge pabaigos laikotarpiu (...–1850), kelios dainos – Varnių laikotarpiu (1850–1855) ir didžiuma – Kálnėnuose (1859–1861). Paskutiniaus Daukanto gyvenimo metais Papilėje (1861–1864) turbūt rašyta viena daina ir taisyta anksčiau rašytų dainų rašyba. Kálnėnų laikotarpiui taip pat skirtinas Daukanto pasidarytas Simono Stanevičiaus žemaičių dainų rinkinio (1829) nuorašas.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: lietuvių liaudies dainos; Simonas Daukantas; lietuvių kalbos ortografijos istorija; grafochronologija; datavimas pagal rašybą.

Bibliografas ir knygotyrininkas Vytautas Jurgutis, tyrinėjęs Daukanto dainų rankraščius, skyrė dvi ryškias jų grupes: dainos, patekusios į spausdintą *Dainių žemaičių* leidinį (*DAJNES Žiamajtiū* pagal Žodiū Dajnīnikū išsraszytas,

Received: 29/04/2024. **Accepted:** 31/05/2024.

Copyright © 2024 Giedrius Subačius. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Petropīlie: Spaudinie pas C. Kray, 1846), t. y. į pirmąjį Daukanto *Dainių* pėdelį, ir dainos, surinktos vėliau, jau po 1846 m., bet likusios nepaskelbtos. Jurgutis skyrė tris didelius pluoštus, rašytus Daukanto ranka ir rengtus antrajam pėdeliui:

Kad jis ir toliau ruošė skelbti dainas, įrodo išlikę Daukanto rinkinyje trys jo ranka rašyti dainų pluoštai: XXIV, XXX ir XXXI. Pirmas jų (XXIV) yra Daukanto po 1846 m. redaguotų dainų juodraščiai, o du kiti (XXX ir XXXI) – paruošti ir švariai perrašyti „Dainių žemaičių“ tęsiniai, nauji „pėdeliai“, kurių Daukantas nebegalėjo išleisti.¹

Jurgučio įžvalgoms reikia pritarti: tie trys pluoštai yra susiję, jie buvo rengti po 1846 m. naujam leidiniui, kurio taip ir neatsirado. Taip pat akivaizdu, kad XXIV pluoštas kažkiek ankstesnis už kitus du XXX ir XXXI, nes į pastaruosius kopijuota iš XXIV.

Straipsniu pagal kintančią Daukanto rašybą *grafochronologijos* metodu siekiama patikslinti šių dainų, greičiausiai buvusių numatytų antrajam dainių pėdeliui (rinkiniui), rašymo ir redagavimo laiką bei vietą. Taip pat analizuojamas Daukanto ranka darytas Simono Stanevičiaus dainų spaudinio nuorašas.

1. XXIV PLUOŠTAS

XXIV Daukanto dainų pluoštas, prasidedantis daina „Senų dienų raginamoji“ („Senų dienu raginamoja“; LNMMB RS: f. 110 – 23) yra rašytas ant nevienodo popieriaus. Didžiuma lapų l. 2r–29v sąsiuvinio formato (22,7 × 18,2 cm), be vandenženklų, lygaus, ne rankų darbo, o fabrikinio popieriaus; l. 30r–31v popierius yra rankų darbo, 23,0 × 17,5, 18,7 cm, – tai kairė buvusio didelio lieto lapo pusė, matomas gaminimo metų „184?“ vandenženklis fragmentas dešinėje apačioje; l. 32r–33v popierius vėl lygus, fabrikinis, 22,1 × 13,5, 12,8 cm, be gamintojo ženklų; l. 33r–33v jau rankų darbo, 22,2 × 14,6,

¹ Vytautas Jurgutis, „Simono Daukanto lietuvių liaudies dainų rankraščių XXX pluoštas – neišleistas po 1846 m. 'Dainių žemaičių' pėdelis“, in: *Knygotyra*, 1970, t. 8, p. 161.

13,0 cm, matyti buvusio vandenženklis fragmentas (kryžius išlikusiame stačiakampio kampe).

Daukanto XXIV pluoštą Jurgutis pristatė taip:

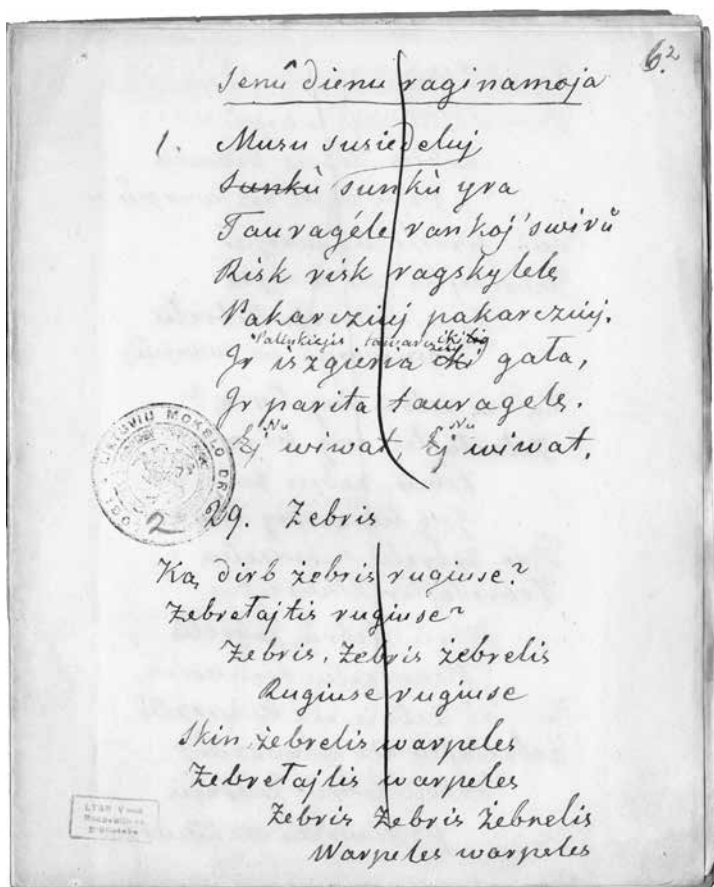
XXIV pluoštas (Daukanto juodraščiai) yra glaudžiai susijęs su minėtais XXX ir XXXI pluoštais. Perrašęs suredaguotas dainas iš XXIV pluošto į XXX arba XXXI pluoštą, Daukantas perrašytus tekstus juodraštyje perbraukdavo. Lygindami tuos tris pluoštus, matome, kad perbrauktų tekstų XXIV pluošte yra gerokai daugiau, negu dainų XXX ir XXXI pluoštuose. Vadinasi, Daukantas buvo paruošęs dar bent vieną švariai perrašytą rinkinėlį, kuris neišliko.

Juodraštinis XXIV pluoštas irgi išliko ne visas. [...] atskiri pluošteliai ir tekstai juose buvo pirmiau sunumeruoti paties Daukanto. Iš tos Daukanto numeracijos matyti, kad yra išlikę tik šie atskiri pluošteliai ir tekstai: 6 (su teksta 29–31 ir teksto 32 pradžia), 9–13 (su teksto 37 pabaiga, pilnais teksta 38–69 ir teksto 70 pradžia), be to, Daukanto nenumeruotas pluoštelis su teksto 72 pabaiga, tekstu 73 (nebaigtu) bei keliais kitais Daukanto nenumeruotais teksta (mėlynu pieštuku: tekstai 41–44 ir minėtieji trys atskiri lapai). Taigi, aplanke nėra bent aštuonių pluoštelų (1–5, 7–8 ir 14), kuriuose, pagal Daukanto numeraciją, turėjo būti pilni 33 dainų tekstai, dviejų dainų pabaiga ir vieno teksto pradžia.²

Komentaruose, parengtuose su folkloriste ir dainotyrininke Brone Kazlauskiene, Jurgutis taip pat atkreipė dėmesį, kad XXIV pluoštas ne visai visas skirtas dainoms, ten yra ir „57 p. – vėjo krypčių pavadinimai (su pasaulio šalių brėžinėliais), žodyno nuotrupos, vienas priežodis“³. Dabar pieštuku sužymėti XXIV pluošto lapai, todėl ir čia bus cituojami lapai (minimas p. 57 dabar yra l. 30r). Šio rinkinio pabaigoje yra ne tuo pačiu laiku kaip pagrindinės dainos rašytų tekstų, todėl prasminga atskirai analizuoti jų rašybą.

² *Ibid.*, p. 161–162.

³ Vytautas Jurgutis, Bronė Kazlauskienė, „Paaiškinimai“, in: Simonas Daukantas, *Žemaičių tautosaka*, t. 1: *Dainos*, par. Vytautas Jurgutis ir Bronė Kazlauskienė, Vilnius: Vaga, 1983, p. 492.

1 pav. Daukanto dainų pluošto XXIV pradžia l. 2r: „Senų dienų raginamoji“; LNMMB RS: f. 110 – 23

1.1. L. 2r–29r. RAŠYBA

Tipiškos Žemaitijos periodo ypatybės: neberašoma *<ī> (nei *<-tī>, nei *<-īj>), vartojama <ū>, daugiausia galūnėse žymima <ū>. Pavyzdžiui (XXIV):

inf. <-ti>: karkti 5r; wergti 5r; gywentī 5v (bet ir trumpinta pawiesziet' 16r; pamyliet' 16r);

<ū>: Dūs 3v; dūs 3v; Dūs 3v; lūma 4v; uždūd 4v; Tū 5r; dūnas 5r; nūmone 5r (bet ir: pagouda 13v);

<ū>: Dirbū 4v; žmogūs 4v; sū prakajtū arū 5r; kartū gutū 5r; pūsplikis 5r (išimtis: Kōrs 14v).

Kitų Daukanto rankraščių, pavyzdžiui, *Pasakojimo apie veikalus lietuvių tautos senovėje* (*Pasakojimas apiej Wejkałus Letuwiu tautos senowie*; VUB RS: f. 1 – F 171) ar *Pastabų dėl Nesselmanno žodyno* (LLTI BR: f. 1 – SD 19) ir kai kurių kitų tyrimas parodė, kad gyvendamas Kuršo gubernijoje Svirlaukyje (1855–1859) ir vėliau Lauryno Vambuto dvarelyje Kálnėnuose prie Telšių⁴ (1859–1861) bei pas kunigą Ignotą Vaišvilą Papilėje (1861–1864) Daukantas modifikavo bent penkias svarbias savo ortografijos ypatybes (žr. 1 lentelę)⁵. Pagal tai, ar rašytas pasirinktas senesnis, ar naujesnis variantas, galima tiksliau nustatyti dainų rašymo (redagavimo) laiką ir vietą.

Ypatybė	Sena →	→ Nauja
praet. 3	<-jo> →	→ <-ja> apie 1855–1858 m.
iness. sg. (f.) apostrofas	<-j'> →	→ <-ie> po 1858 m.
Ryga	<Ring-> →	→ <Rig-> po 1855 m. (vėlesnių duomenų trūksta)
negalūninė istorinė [ą]	<ą> →	→ <an> 1859 m. ar vėliau
Lietuva, lietuvis ir kt.	<Lietuw-> →	→ <Letuw-> po 1858–1859 m. gegužės

1 lentelė. Penkios Svirlaukyje, Kálnėnuose ir Papilėje modifikuotos Daukanto ortografijos ypatybės

Tuo laiku modifikuotos Daukanto ypatybės XXIV pluošte išsidėsčiusios taip:

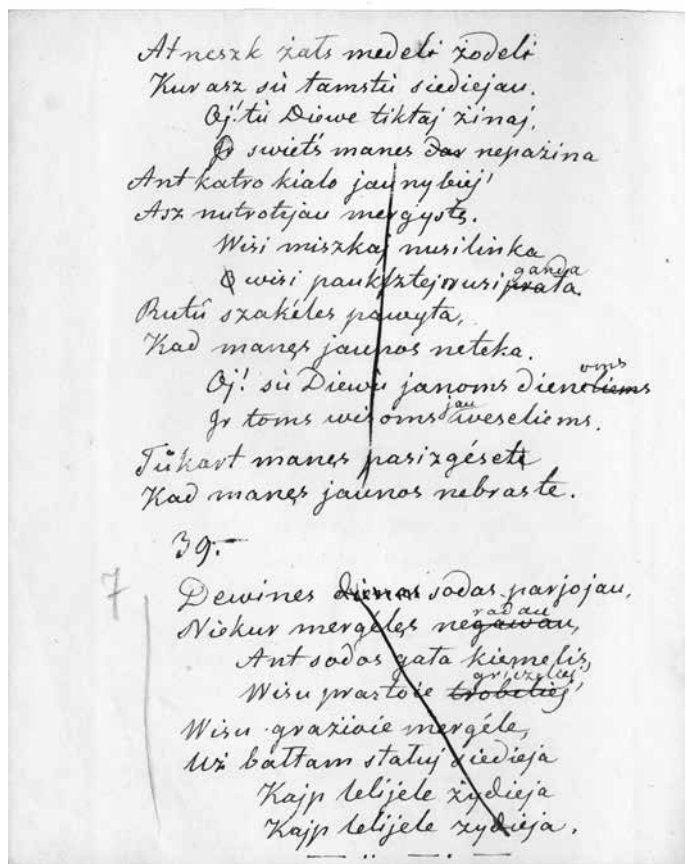
<-ia> praet. 3: *iszgieria* 2r; *Pasakia* 5r; *nuwežia* 5r; *Paklausia* 8v; *atneszia* 19v; *Neatsakia* 21r; *Iszlaužia* 28r;

<-ja> praet. 3: *siedieja* 6v; *zydieja* 6v; *zydieja* 6v; *iszeja* 8r; *Dumoja* 10r(2x); *tekieja* 10r(2x); *riedieja* → *riadeja* 10r(2x); *skrajoja* 12v; *wiloja* 12v; *wajkscioja* 12v(2x); *wiloja* 12v; *wajkscioja* 12v; *Atjoja* 12v; *pazadieja* 13r; *Prasidieja* 13v; *užlija* 13v; *kalbieja* 15r; *riedeja* 15r; *zydieja* 15r; *kalbieja* 15v; *riedie* → *riedeja* 15rv; *zydieja* 15v; *mirgieja* 15v; *blizgieja* 15v; *ateja* 16r; *daeja* 16r; *ussiktoja* 16v; *miegoja* 16v; *ussiktoja* 17r; *miegoja* 17r; *raudoja* 17r, 17v; *atjoja* 19v; *ne milieja*

⁴ Lauryno Vambuto dvarelį buvus būtent Kálnėnuose, remdamasi gausiais dokumentais, įrodė prof. habil. dr. Tamara Bairišauskaitė. Apie tai plačiau žr. Giedrius Subačius, *Simono Daukanto Žemaitijos ortografija (1846–1864)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2025 (rengiama).

⁵ Detaliau apie šiuos rašybos pokyčius žr. *ibid.* (rengiama).

22r; *nemilieja* 22r; *milieja* 22r; *garbawoja* 22r; *palidieja* 22v; *joja* 24r; *wiloja* 24r; *bañoja* 24r; *raudoja* 24r; *lidieja* 24v; *Atjoja* 28v (išimtis: *Atejo* 3v);
 <-j> apostrofus iness. sg. (f.): *rankoj'* 2r; *Nedieloj'* 5r; *szaltiej'* 5r; *Wiltiej'* 5v; *szaliej'* 6r; *jaunybiej'* 6v; *trobetiej'* → [v.] *griczeliej'* 6v; *taukietiej'* 9r; *sodzioj'* 12v(2x); *sawiej'* 14v; *sodneliej'* 15r; *girelij'* 15v; *walój'* 15v; *swirneliej'* 16r; *łankoj'* 23v, 24r; *panystiej'* 31v (bet ir be apostrofo: *galweliej'* 7r; taip pat galūnė <-ie>: *prastoie* 6v; *głoboie* 18v; *Swetimoie* *szalelie* 26r(2x), 26v(3x); *kertie* 29r);
 <Rig->: *Rigq* 5r(3x);
 <an> [a] ne galūnėse: *kansnia* 5r; *ranstajs* 5r; *anzūlelis* 25r (bet ir <a>: *sqtartes* 9r; *žqsys* 12r ir net <ū>: *drūsej* 14v; *ūzūlelis* 15v).

2 pav. Daukanto dainų pluošto XXIV l. 6v su formomis: praet. 3 <-ja> (*siedieja* 21 eil.; *zydieja* 22 eil.; *zydieja* 23 eil.); <-j> (*jaunybiej'* 5 eil.; *trobetiej'* → [v.] *griczeliej'* 19 eil.) ir <-ie> (*prastoie* 19 eil.); LNMMB RS: f. 110 – 23

Didžiuma ypatybių naujesnės: <-ja> praet. 3, <an> [ą] ne galūnėje ir <Rig->. Vis dėlto pasitaikė ir senesnių. Greta naujesnės <an> [ą] ne galūnėse rašyta ir senesnė <ą> [ą] *sq̄tartes; žq̄sys* bei Daukanto šnektos <ũ> *drũsej; ũžũlelis*. Tik išimtinis <-jo> praet. 3 *Atejo*. Senoji apostrofinė iness. sg. (f.) galūnė <-j'> vis dėlto dominavo, apostrofas rašytas gana nuosekliai (išimtyš daug retesnės).

Naujesnės ypatybės <-ja> praet. 3, <an> [ą] ne galūnėje ir <Rig-> orientuotų į laiką po Svirlaukio, ne ankstesnį kaip 1859 metus. Tokį datavimą, regis, gali kvestionuoti ankstesnės iness. sg. (f.) formos su apostrofais. Bet galbūt Daukantui atrodė būtent dainose pasitaikiusias trumpesnes formas netinkant ilginti vienu skiemenimi vietoj apostrofo, dėl to gal būtų iręs dainos ritmas? Galima įtarti, kad dainose Daukantas nebuvo likęs skubėti keisti apostrofinių formų. Vis dėlto ir <an> / <ą> [ą] varijavimas ne galūnėse galbūt liudija, kad Daukantas dar nebuvo tvirtai praktiškai įvaldęs savo naujų apsisprendimų (istorinis [ą] balsis ne galūnėse juk gana retas). Visa tai irgi sugestijuoja, kad pakeitimai XXIV pluošto rašyboje galėjo būti įvykę ne taip seniai, iš dalies dar vykstantys. Tokiu atveju tikėtinausia būtų pagrindinių l. 2r–29r XXIV pluošto dainų rašymą sieti su Daukanto gyvenimo laikotarpiu Kálnėnuose apie 1859–1861 metus.

1.2. L. 30r–33v. RAŠYBA

Toliau sudėti juodraštiniai XXIV pluošto 30r–33v lapeliai, jie, regis, ankstesni.

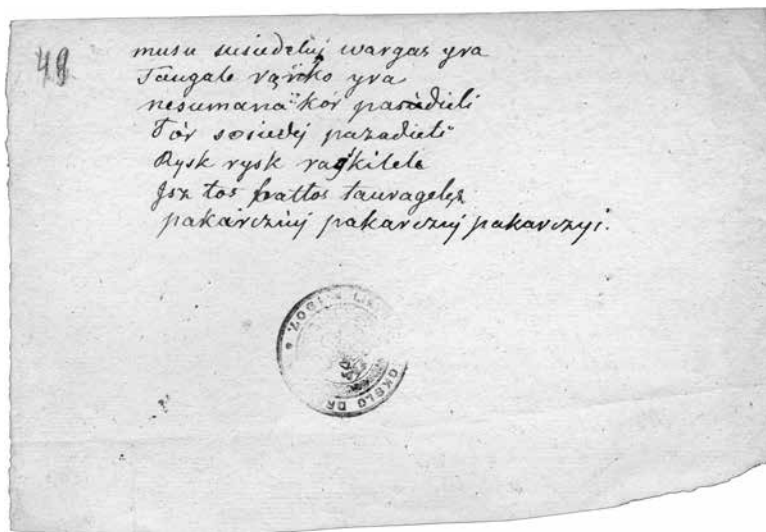
1) L. 30r pradžioje yra ketureilis „Dėl tos vienos nakties“ („Dieľ tos wienos nakties“), kuriame esama inf. su <-ti> (*kľausyti*) ir praet. 3 forma <-jo> (*Nerejkiejo*). Atrodo, kad tokios formos geriausiai dera su Daukanto Varnių periodo 1850–1855 m. rašyba.

2) Tame pačiame l. 30r yra nupiešti du apskritimai su vėjų kryptimis ir pavadinimais (*Saksinis, Jurinis, Sominis* ir kt.). Toliau dar vis tame pačiame l. 30r surašyti žodžiai *Elgietojas ubogi, Elgietauti ubagauti* ir semantiškai su jais sieti keli kiti žodžiai. Tarp atskirų pasižymėtų žodžių yra inf. formų su <-ti> *boginti; imanyti*. Ir dar visai nuošaliai pakraštyje, tarsi vėliau prirašyta patarlė „Kūr žąsis gerti gaun ten ir lek“ su <ą> [ą] *žq̄sis* (žr. 3 pav.). Tai irgi gerai dera su Varnių laikotarpio rašyba.

buvo įvykęs Sankt Peterburgo laikotarpio pabaigoje, tačiau ankstesnė forma <-ję> (ar <-je>) praslysdavo ir vėliau, Varniuose, pvz., XXIII dainų pluošte (ZĖ). Tikrumo nėra, bet, regis, tikėtiniausia, jog rašyta Varniuose.

5) L. 33r. Dainoje „Juo retai sėjau“ („Jou retaj siejau“) dažniausiai vartojamas būsimasis laikas, nėra praet. 3 formų (išskyrus *buwa*). Parašoma ir <ou> (**Jou** (2x) 'juo'), ir <ũ> (**Jũ**; *Tolymũuj*; *dũsiu*). Galūnėse nematyti *<ũ> (*pinsiu*; *pardiewiesiu*; *pinsiu* → *skinsiu*; *nesziu*; *nusiuntinsiu*; trūksta diakritinės *<ũ> gen. pl. galūnėse (*Jsz paszakeliu*; *Margu plunksnelu*; *mejlingu zodelu*). Tokios ypatybės neleidžia tiksliau datuoti teksto. Daugelio diakritikų trūkumas orientuotų į galbūt labai vėlyvą laiką. Ir Daukanto ranka jau neatrodo tvirta. Tikėtiniausia atrodytų l. 33r sieti su kažkuriuo laikotarpiu po Varnių, galbūt net vėliausiu Papilėje.

6) L. 33v. Kita lapo pusė su daina „Mūsų susiedeliui vargas yra“ („musu susiedeluj vargas yra“) atrodo rašyta gerokai anksčiau. Plg. formas su <ąn> (*rąnko*), inf. greičiausiai <-tĩ>, nors <ĩ> diakritikas ne visai aiškus (*pazadietĩ*), <ó> [o] (*kór*; *Tór*; nepažymėtu graviu *sosiedej*). Inf. <-tĩ> su diakritiku dar šiek tiek rašyta Varnių periodo pradžioje, bet tuoj liautasi. *Mažajame lenkų-lietuvių kalbų žodyne* (LLTI BR: f. 1 – SD 13) Daukantas dar rašė <ąn>, bet netrukus nosinius diakritikus ten ėmė nubraukinėti. Diakritinės <ó> Žemaitijoje Daukantas jau nevartojo. Tad dainą „Mūsų susiedeliui vargas yra“ XXIV l. 33v tikėtiniausia datuoti Sankt Peterburgo laikotarpio pabaiga (...–1850).

4 pav. Daukanto dainų pluošto XXIV l. 33v (turbūt Sankt Peterburgo laikotarpio pabaiga prieš 1850 m.); LNMMB RS: f. 110 – 23

Apibendrintai galima pastebėti, kad šiuose l. 30r–33v beveik niekur nėra dia-kritinės <ĩ> (vienintelė išimtis l. 33v šiek tiek abejotina). Toji raidė pradingo pa-čioje Varnių periodo pradžioje, tad XXIV dainų pluoštą labiausiai galima sieti su Žemaitijos periodu (Sankt Peterburgo pabaigos išimtis l. 33v): l. 30r–32v su Var-niais; l. 2r–29r su Kálnėnais 1859–1861 m.; l. 33r su Papile (?) 1861–1864 metais.

2. XXX PLUOŠTAS

Daukanto ranka į XXX pluoštą surašyta 18 dainų, pirmoji yra „Raginameji dainė“ („Raginame Dajnia“; LNMMS RS: f. 110 – 29; žr. 5 pav.), *in folio* formato lakštuose (36,7 × 22,5 cm), popierius ne rankų darbo, fabrikinis, be vandenženklių. Šį pluoštą Jurgutis ir Kazlauskienė pristatė taip:

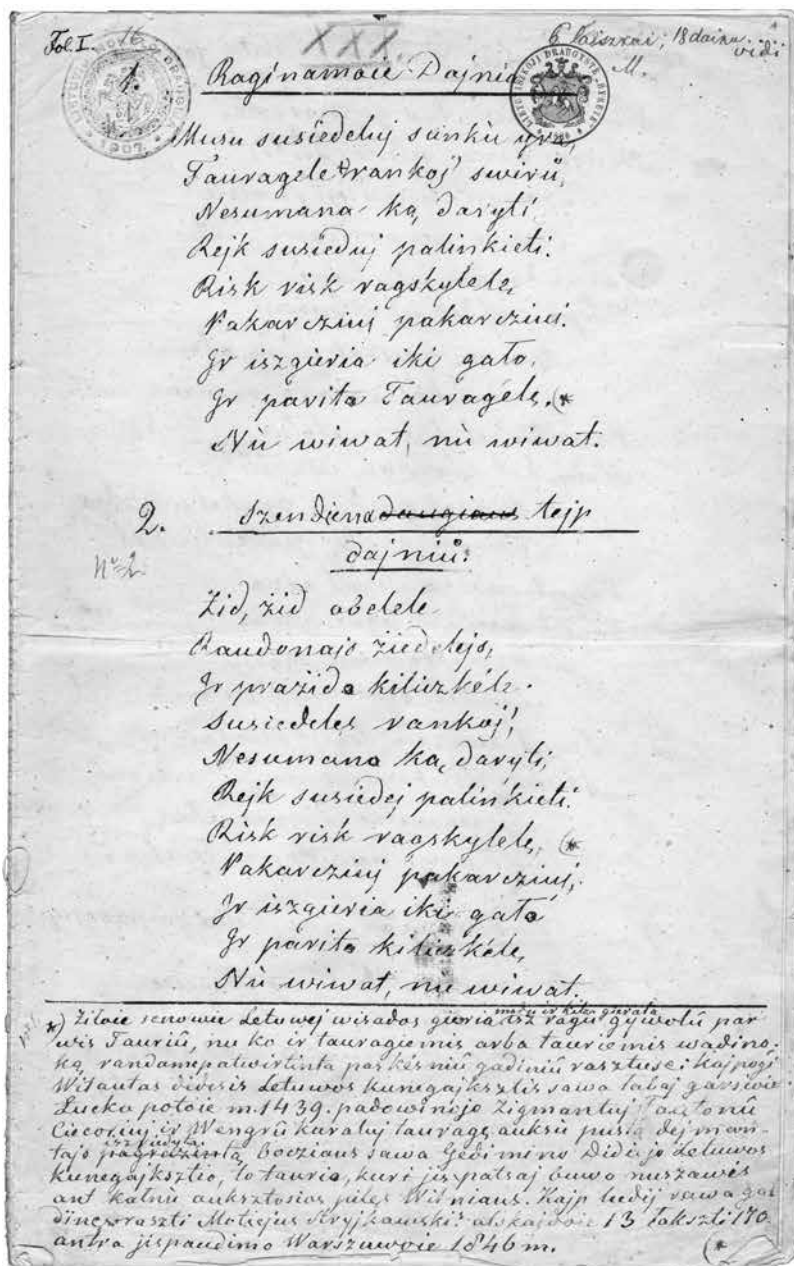
14 susiūtų lapų pluoštas (p. 26–28 tušti). Abiejuose puslapių šonuose pieštuku atribotos plačios paraštės. Pirmo puslapio viršuj, kairiajame kampe, vėlesnis įra-šas: „Fol. I“ ir dešinėje – „6 laiszkai; 18 dainu... vidi. M.“ (M. – gal J. Mikšas, nuo 1885 m. „Aušros“ redaktorius ir vienas iš Tilžės „Birutės“ draugijos steigėjų) ir „Birutės“ draugijos antspaudas. Tuščiame 28-me puslapyje ta pačia ranka įrašas: „Byrutei“ paveda Auszros rėdystė“ ir vėl antspaudas. Tai rodo, kad šis pluoštas, prieš patekdamas į LMD Vilniuje, yra buvęs „Aušros“ redakcijoje ir „Birutės“ draugijoje. Jame 18 dainų, tvarkingai surašytų S. D. ranka. Kai kurių puslapių apačioje (po teksto, kur buvo laisvos vietos) S. D. įrašė paaiškinimų, nusitęsiančių per kelis puslapius. Šie priedašai vėlesni už dainas, kitu, labiau išblukusiu rašalu. Numera-cija 1–18 S. D. ranka ir vėliau, violetiniu rašalu, tais pačiais numeriais kita ranka. Surašytas į šį pluoštą dainas S. D. parinko iš kitų savo turėtų pluoštų, ypač iš tų, kuriuos gavo po 1846 m. Yra tekstų, perrašytų iš juodraščių pluošto SD XXIV. Yra ir tokių dainų, kurių užrašymų kituose S. D. rankraščiuose nėra (arba neišliko). Šis pluoštas – tai naujas, po 1846 m. sudarytas ir parengtas spaudai DDŽ „pėdelis“.⁶

Ignotas Vaišvila yra minėjęs, kad „Daukanto surinktas dainas ir kitus ran-kraszčius, pas manę užsilikusius, atidaviau Dr. Ant. Buivydžiui, kurs žadėjo juos atspaudinti“⁷. Greičiausiai šitas XXX pluoštas, likęs tarp Daukanto ran-

⁶ Vytautas Jurgutis, Bronė Kazlauskienė, „Paaiškinimai“, p. 494.

⁷ Antanas Burba, „S. Daukanto bijografija. Pagal M. D. Silvestraitį paraszė kun. A. Burba“, in: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, Vilnius: Viltis, 1993, t. 5: *Simonas Daukantas*, p. 264.

kraščių Papilėje, ir buvo Vaišvilos perduotas tam daktarui Buivydziui, paskui pateko ir į Aušros redakciją, ir į Birutės draugiją.

XXX dainų pluošto tekstus pagal rašymo laiką galima perskirti į dvi dalis: ankstesni yra patys dainų tekstai (ir viena išnaša l. 3v), vėlesni – didžiuma išnašų tekstų (l. 1r; 1v; 5v; 7r; 7v; 11v).

2.1. DAINŲ RAŠYBA

Tipiškos posanktpeterburgiškos rašybos ypatybės matyti ir šiose dainose: nėra *<ĩ>, *<-tĩ>, *<ij>, rašoma <-ti>, <ũ>, kartais <ù>. Pavyzdžiui:

inf. <-ti>: *daryti* 1r; *gejsti* 2r; *wargti* 7v (bet ir trumpinta *dirbt'* 7v);
<ũ>: *dajniũ* 1r; *dũti* 1v; *szukũ* 12v; *dajniũsiu* 12v (taip pat *kou* 'kuo' 11v);
<ù>: *Kialũ* 2v; *Tankiũ szuwiũ* 4v; *plaukũ* 7v; *sũ* 8r; *kremtũ* 8r; *Neužkwietũ* 8v; *Ne sodinũ* 8v; *Baltũ cukrelũ* 12v; *Zalũ winelũ* 12v; *pũren* 12v.

Kaitalios ypatybės (prieš dar vėlesnį taisymą – apie jį žr. toliau, 2.3 poskyrį):

<-ia> praet. 3: *iszmētia* 4r; *iszgieria* 1r(2x); *iszaudia* 3v; *isskalbia* 3v; *surajžia* 3v; *Pasakia* 8r; *paklausia* 10r; *iszaudia* 11v; *sulaužia* 11v(2x); *sutraukia* 11v; *sudaužia* 11v; *nestaigia* 12r; *neklausia* 12r(2x);
<-ja> praet. 3: *Iszjoja* 10v; *leja* 10v; *iēja* 12r; *iszeja* 12r(2x); *giedoja* 12v; *raudoja* 12v;
<-j'> apostrofus iness. sg. (f.): *rankoj'* 1r(2x); *draugistiej'* 2r; *Paežeriej'* 5r; *girioj'* 5r; *kialiej'* 7v; *Nedieloj'* 7v; *sodzioj'* 8v; *pirmoj'* wietoj' 8v; *Tamsioj'* girioj' 9r; *girioj'* 9r (ir be apostrofo *wietoj* 11r; taip pat <-je>: *Wiltieje* 8v);
<Rig->: *Rigq* 7v, 8r (bet ir <Ring->: *Ringq* 8r);
<an> [a] ne galūnėse: *kansnia* 8r; *ranstajs* 8r;
<Lietuw->: *Lietwiskaj* → [v.] *Lietuwiskaj* 3v.

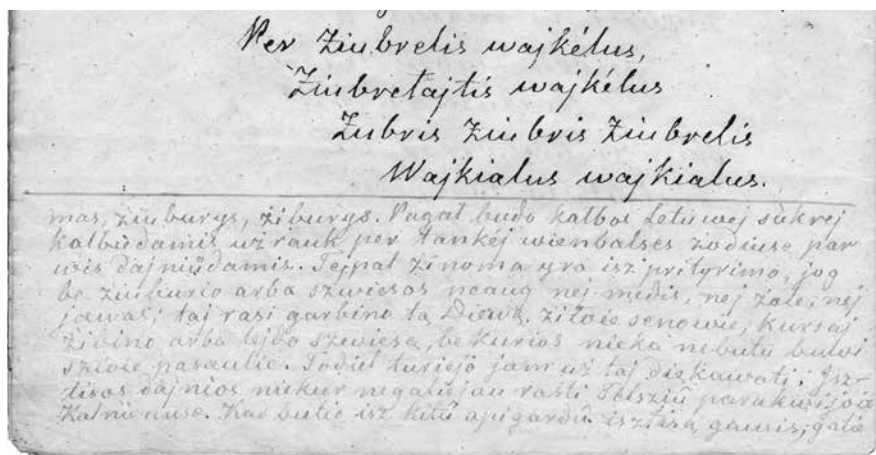
Kaip ir XXIV pluošte, čia, XXX, vyravo naujesnės formos <-ja> praet. 3, <an> [a] ne galūnėse ir <Rig->, sugestijuojančios laikotarpį po Svirlaukio. Kaip ir XXIV pluošte, vyravo senoji apostrofinė iness. sg. f. galūnė <-j'> (galbūt ypač dėl dainų eilučių ritmo, skiemenų skaičiaus išlaikymo). Pasitaikė ir ankstesnė forma <Lietuw->. Regis, tikėtinausia, kad pagrindiniai XXIV (l. 2r–29r) ir XXX (l. 1r–12v) pluoštų dainų tekstai rašyti vienas po kito su maža pertrauka Kálnėnuose 1859–1861 metais.

Kelios išnašos rašytos aiškiai vėliau. Daukantas ilgų brūkšniu atsirėžė vietos, likusios neprirašytos l. 1r, 1v, 5v, 7r, 7v, 11v, ir surašė į ją savo komentarus. Jų rašalas daug šviesesnis, tiesiog blyškus. Tose išnašose jau atsirado ir naujesnės Daukanto raiškės be apostrofų iness. sg. (f.) galūnėje bei kamienas <Letuw-> su <e>, pvz.:

<-ie> be apostrofo iness. sg. (f.): *Ziłoie senowie* 1r; *garsioie* [...] *potoie* 1r; *atskajdoie* 1r; *Warszuwoie* 1r; *pradioie* 1v; *senowie* 5r; *aukszoie* ir *ziamoie Letuwoie* 5r; *ziłoie senowie* 5v; *szioie pasaulie* 5v; *parakwijoie* 5v; *wietoie* 6r; *kalboie* 6v; *daugioie* 6v; *wietoie* 7r; *Postylie* 7r; *wietoie* 7v;

<Letuw->: *Letuwej* 1r; *Letuwos* 1r(2x); *Letuwoie* 5r; *Letuwej* 5v; *Letuwiu* 6v; *Letuwiszka* 11v.

Pats Daukantas vienoje išnašoje yra minėjęs Kálnėnus – „Jsztisios dajnios niekur negalieju rasti Telszū parakwijoie **Kalnienuse**“ (l. 5v; žr. 6 pav.). Daukantas sako ieškojęs Kálnėnuose konkrečios dainos. Greičiausiai ir patį dainų sąrašą rašė ten, Vambuto dvarelyje. Tačiau išnašų ortografija vėlesnė nei pačių dainų. Daukantas formulavo taip, tarsi būtų išieškojęs visus Kálnėnus ir ieškojimas ten buvęs baigtas. Tai galėtų reikšti, kad išnašos prirašytos jau išvykus iš Kálnėnų, tad Papilėje.

6 pav. XXX dainų pluošto l. 5v fragmentas: skirtingos spalvos rašalu skirtingu laiku rašytas dainos posmas ir po juo prirašyta dalis išnašos; paskutinėje išnašos eilutėje minimi Kálnėnai (*Kalnienuse*); LNMMB RS: f. 110 – 29

Vis dėlto krinta į akis labai netikėta praet. 3 galūnės raiška <-jo>: *padowinojo* 1r; *atejo* 1v; *turiejo* 5v. Juk <-jo> jau buvo pakeistas į <-ja> Svirlaukyje apie 1855–1858 metus. Kad čia vėl naujai sugrįžta prie <-jo>, rodo ir pačių šio pluošto dainų redagavimas.

2.3. DAINŲ TAISYMAS

XXX pluošto dainų tekstai redaguoti. Ypač ryškus dažnas praet. 3 <-ja> raiškos keitimas į <-jo>, pvz.:

diewieja → [v.] *diewiejo* 3v; *wenczewoja* → [v.] *wenczewojo* 1or; *pardawoja* → [v.] *pardawojo* 1or; *sułuja* → [v.] *sułujo* 1or; *iszeja* → [v.] *iszejo* 1or(2x); *Ateja* → [v.] *Atejo* 1or; *leja* → [v.] *lejo* 1ov; *ièja* → [v.] *ièjo* 12r; *ieja* → [v.] *iejo* 12r; *ièja* → [v.] *ièjo* 12r; *ieja* → [v.] *iejo* 12r; *ièja* → [v.] *ièjo* 12r(3x); *girdieja* → [v.] *girdiejo* 12v (vieną kartą ir iš karto parašyta <-jo> – *girdiejo* 12v).

Niekaip kitaip tokio keitimo interpretuoti negalima, kaip tik laikyti sugrįžimu prie ankstesnės praet. 3 galūnės <-jo> raiškos (vyravusios nuo 1847 iki 1855–1858 m.). Daukantas ne tik sugrįžo prie <-jo>, bet ir neįotinėse praet. 3 galūnėse įprastą <-a> taisė į <-o>, pvz.:

sùkała → [v.] *sùkało* 3r; *susiuwa* → [v.] *susiuwo* 3v; *nerieda* → [v.] *neriedo* 4v(7x); *atkiela* → [v.] *atkielo* 1or; *Nesuprata* → [v.] *Nesuprato* 1ov; *pawita* → [v.] *pawito* 12r; *iszwida* → [v.] *iszwido* 12r; *paauga* → [v.] *paaugo* 12r; *pauga* → [v.] *paugo* 12r.

Ir į gen. sg. m. galūnę ėmė įsivesti <-o>, pvz.:

kirwia → [v.] *kirwio* 3r; *pejla* → [v.] *pejlo* 3r; *szakalela* → [v.] *szakalelo* 3r; *skieta* → [v.] *skieto* 3v; *szautuwela* → [v.] *szautuwelo* 3v; *szarma* → [v.] *szarmo* 3v; *pejla* → [v.] *pejlo* 3v; *riesztuwela* → [v.] *riesztuwelo* 3v; *siuła* → [v.] *siuło* 3v; *waszka* → [v.] *waszko* 3v; *kuna* → [v.] *kuno* 3v; *Auksztesnia łuma* → [v.] *Auksztesnio łumo* 7r; *isz szirdgila* → [v.] *szirdgilo* 7r; *skatika* → [v.] *skatiko* 8r; *miega* → [v.] *miego* 12r(3x); *griebła* → [v.] *grieblo* 4r; *pripadūtoja* → [v.] *pripadūtojo* 4r.

Daukantas bus užsimanęs taip naujai aukštaitinti, rašyti galūnes su <-o> grafema, greičiausiai pagal Rytų Prūsijos lietuviškus raštus, galbūt pasižiūrėjęs į Akelaičio brošiūrėles. Akivaizdu, kad ir redaguota, ir išnašos rašytos kartu, jų rašybos ypatybės iš principo sutampa ir yra vėlesnės nei pirminio dainų rašymo. Jei dainos rašytos Kálnėnuose, tai vėlesnis redagavimas ir išnašų komentarai – turbūt jau Papilės laikotarpio.

3. XXXI PLUOŠTAS

Tolesnis XXXI Daukanto dainų pluoštas prasideda daina „Pabengus puotą arba gėrynę“ („Pabengus potą arba gierinę“; LNMMB RS: f. 110 – 30; žr. 7 pav.), surašytas plonuose fabrikiniuose *in folio* lapuose be vandenženklių (36,7 × 22,2 (22,5) cm), bet su nebeįskaitomais ovaliais iškiliais įspaudais (ovalo viršuje tarsi galima įžiūrėti tik karūnelę). Dainų iš viso 29. Gale pridėtas Mykolo Biržiškos raštelis, kad pluoštas sudarytas po 1840 metų: „Daukanto rašyta po 1840 m.“

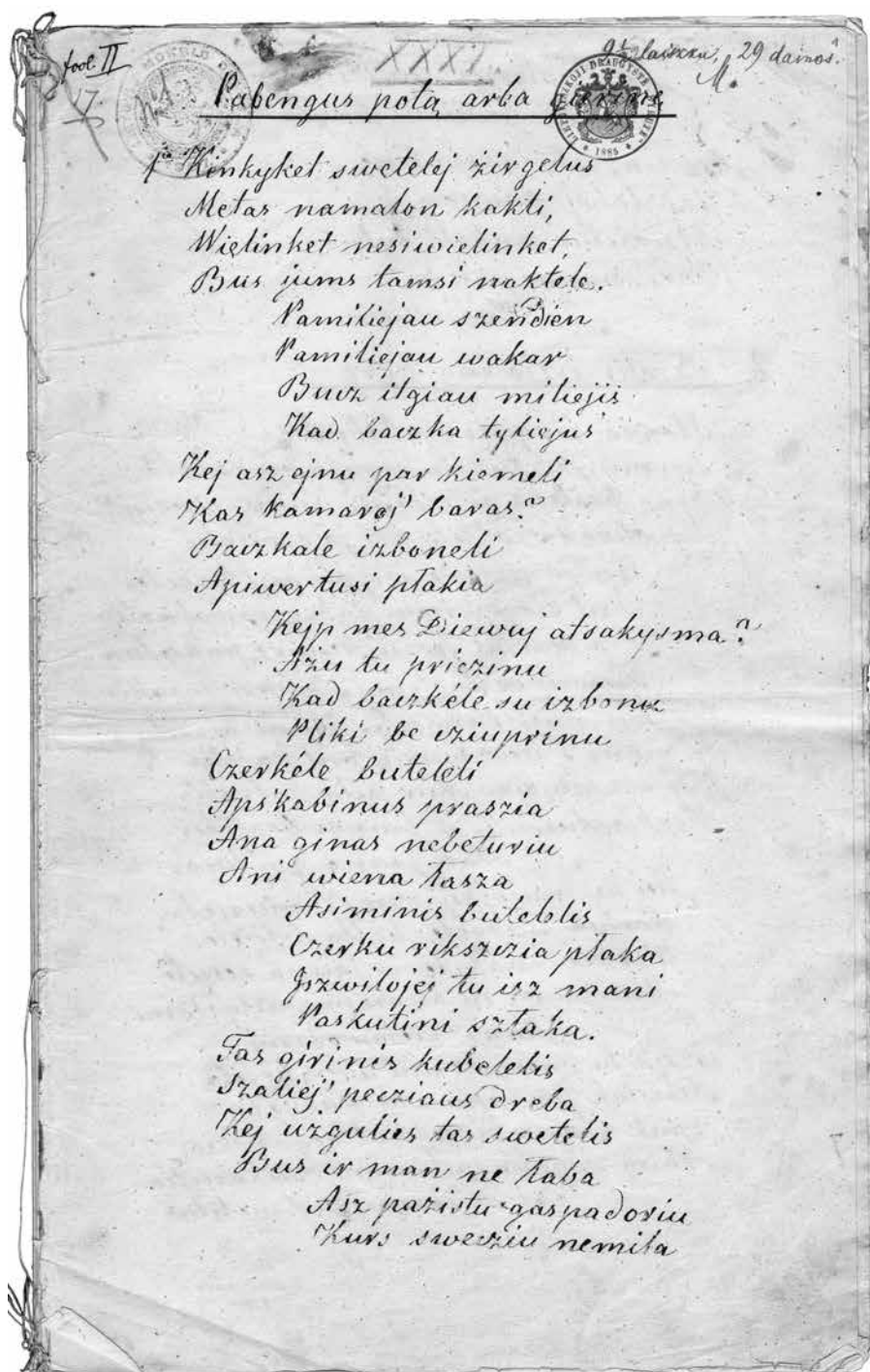
Jurgutis su Kazlauskiene XXXI pluoštą apibūdino taip:

Pluoštas panašus į SD XXX. Tai irgi S. D. ruoštas naujas DDŽ „pėdelis“. Tokio pat didelio formato 20 lapų sąsiuvinis (du paskutiniai puslapiai tušti) taip pat su atribotomis paraštėmis. 29 dainos, švariai perrašytos S. D. ranka. 1-mo puslapio viršuje panašūs įrašai: „fol. II“ ir „9½ laiškų, 29 dainos M.“ ir „Birutės“ draugijos antspaudas; taigi ir šis pluoštas yra buvęs „Aušros“ redakcijoje ir Tilžės „Birutės“ draugijoje. Numeracija 1–29 S. D. ranka ir tie patys numeriai pakartoti violetiniu rašalu kita ranka.⁸

3.1. RAŠYBA

<-ia> praet. 3: *plakia* 1r; *praszia* 1r; *Stowia* 1v; *nu'sprunksztia* 1v; *laukia* 1v; *Werkia* 1v(3x); *Numania* 3r; *Skinia* 11r; *Pinia* 11r;

⁸ Vytautas Jurgutis, Bronė Kazlauskienė, „Paaiškinimai“, p. 494.

7 pav. XXXI dainų pluošto 1r: pradinis puslapis, prasidedantis daina „Pabengus puotą arba gėrynę“; LNMMB RS: f. 110 – 30

<-ja> praet. 3: *gajlieja* 1v; *tekieja* 2r; *kawoja* 2r; *iszjoja* 2v; *ataprunksztoja* 3r; *blizgoja* 3r; *zydieja* 3r; *stowieja* 3r; *zidieja* 3v; *zydieja* 3v; *zidieja* 4r(2x); *pagrazieja* 5r; *mirgieja* 7r; *blizgieja* 7r; *kalbieja* 7r; *riedieja* 7r; *zidieja* 7r; *kalbieja* 7v; *radieja* 7v (plg. atitikmenį *riedeja* XXIV 15r); *zidieja* 7v; *mileja* 7v; *norieja* 9r; *dieja* 9v; *patikieja* 9v; *nustoja* 9v; *Diekawoja* 9v; *użsiktoja* 11r; *miegoja* 11r; *użsiktoja* 11v; *miegoja* 11v; *raudoja* 11v(2x); *rimoja* 13r; *siedieja* 13r; *Pacziużeja* 13v; *ktoja* 14v; *lydieja* 14v; *gludoja* 16r; *procewoja* 17v; *giedoja* 17v; *Jszeja* 18r(2x) (bet ir 3x <-jo>: *Prijojo* 4v; *nebregiejo* 12r; *iszejo* 17r);

<-j> apostrofais iness. sg. (f.): *kamaroj’* 1r; *Szaliej’* 1r; *mundurieliej’* 1v; *szaliej’* 3r; *gireliej’* 5v; *swirneliej’* 6v; *wargeliej’* 7r; *Zaloj’* 7r; *Szirdeliej’* 10r; *swirneliej’* 12v; *szaliej’* 14r; *purwineliej’* 16r; *Waloj’* 16v (bet ir be apostrofo: *Szaliej* 1v; *łopszeliej* 4v(2x); *waliej* 7r; *sodneliej* 7r; *darzeliej* 10r; *Waleliej* 11r; *darzeliej* 13v; *rupesneliej* 16r; *Waloj* 16v; *liekneliej* 17v; retkarčiais ir <-ie>: *žaloie* 5v; *obelielie* 7r; *Zaloie* *girelie* 7v; *łowelie* 14v; *darzelie* 17v);

<an> [ą] ne galūnėse: *anżūta* 18r (bet ir <o> – *ożulelis* 7v).

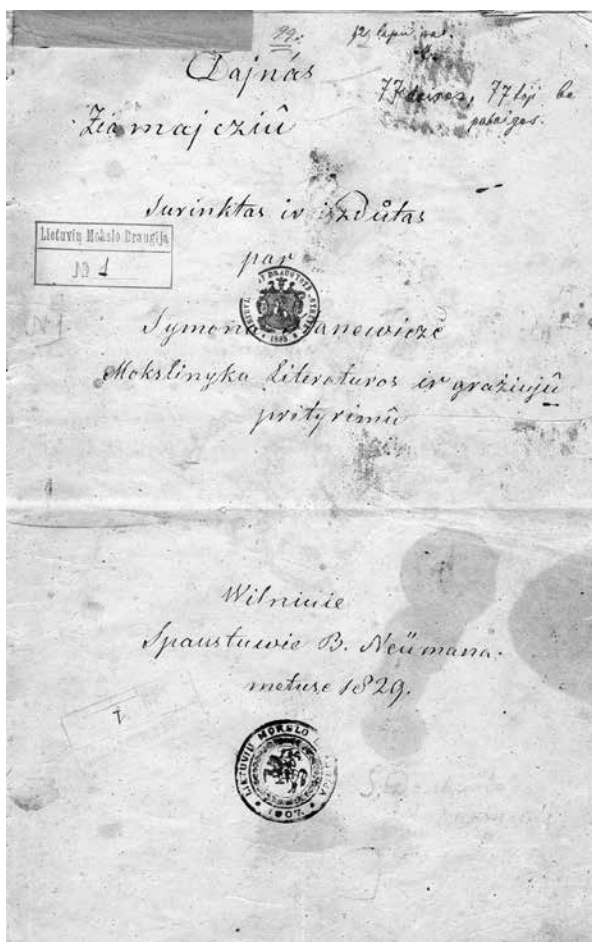
Visai kaip ir ankstesniuose XXIV ir XXX pluoštuose, čia dominuoja vėlesnė <-ia> ir <-ja> raiška (išimtis su <-jo> 3x), taip pat vėlesnė raiška <an> [ą] ne galūnėse *anżūta* (pasitaikiusi raidė <o> analogiškoje pozicijoje *ożulelis* greičiausiai kaip palimpsestinė perimta iš rytų Lietuvoje užrašytų dainų⁹). Kaip ir anuose pluoštuose, vyrauja ankstesnė iness. sg. (f.) raiška <-j> (kartais be apostrofo <-j>). XXXI pluoštas, skirtingai nuo XXX, beveik neredaguotas. Galima paminėti tik vieną labai panašų į XXX pluošto pataisymą – gen. sg. m. <-a> → <-o> – *Aż bałta stała* → [v.] *Aż bałto stało* 4v.

Tokie rašybos atitikimai patvirtina, kad XXIV, XXX ir XXXI pluoštai rengti panašiu laiku, tad greičiausiai Kálnėnuose (1859–1861). O redaguotas XXX pluoštas (ypač <-ja> → <-jo>) ir atsitiktinai XXXI pluoštas (<-a> → <-o>) taisytas turbūt Papilėje (1861–1864) – tai apskritai bene paskutiniai fiksuojami Daukanto ortografijos modifikavimai.

⁹ Plg. Vytautas Jurgutis, Bronė Kazlauskienė, „Paaiškinimai“, p. 510.

4. SIMONO STANEVIČIAUS DAINOS (STDZN)

Dar 1829 m. Simonas Stanevičius buvo išleidęs dainų rinkinį: DAYNAS ŽEMAYCZIU SURYNKTAS YR YSZDUTAS PAR SYMONA STANEWICZE Mokslinyka Lyteraturas yr Gražiuju Prytiryumu. WYLNIUJE. SPAUSTUWIEJ' B. NEUMANA. Metuose 1829. Daukantas tą Stanevičiaus leidinį nusirašė, tačiau rašybą pakeitė. Jo nuorašas saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos archyve (*Dajnas Žiamajdziū Surinktas ir iszdūtas par Symona Stanewicze Mokslinyka Literaturos ir gražiujų prityrimū Wilniue Spaustuwie B. Neūmana metuse 1829*; LMD I 1; toliau – *StDzn*). Rašyta *in folio* formatu ypač dideliuose lapuose, 36,7 × 22,7 cm. Puslapiai žymėti nenuosekliai, čia cituojama iš eilės nuo pirmo iki paskutinio puslapio (neatsižvelgiant į netikslų kai kurių puslapių sužymėjimą pieštuku).

8 pav. *StDzn* 1:
antraštinis Daukanto
nusirašytų Stanevičiaus
dainų puslapis;
LLTI Lietuvių
tautosakos archyvas:
LMD I, 1

Atrodo, kad šio Daukanto nuorašo *StDZn* likimas buvo panašus į XXIV, XXX ir XXXI pluoštų. Prie rankraščio pridėtas Martyno Jankaus ranka rašytas paaiškinimas: „Isz palikimu gūdotino Daukanto Auszros rēdistei p. kunigo Vaiszvilu per p. Buividį pavesta. Bitėnai 5 lapkriczio 1884 Martinas Iankus.“ Antraštiniame puslapyje yra įrašai ta pačia ranka (gal Mikšo) kaip ir XXX bei XXXI pluoštuose: „12 lapu ira. M.“ ir „77 dainos, 77 toji be pabaigos“ (*StDZn* 1; žr. 8 pav.). *StDZn* kartu su XXX ir XXXI pluoštais buvo likęs pas Vaišvilą, o šis atidavė Buivydyžiui (Jankus tai liudijo 1884 m. lapkričio 5 d.).

4.1. RAŠYBA

Kaip ir XXIV, XXX ir XXXI dainų pluoštuose, čia, *StDZn*, rašyta <ù> (dažniausiai galūnėse, viensikiemeniuose žodžiuose, plg.: *tù* 35; *žirgù* 35; *tù* 35(2×); *sù* 35; *Nepaleonù* 35; *czistù wandinelù* 39), taip pat <ũ> (plg.: *ipũlusi* 28; *lingũsi* 35; *Dũs* 35; *jũdanji* 36; *pũlau* 37; *Sesũ* 37; *nudũta* 40), nebežymėta * <ĩ>.

Modifikuojamųjų ypatybių variantai naujoviškesni, pvz.:

<-ia> (<-a>) praet. 3: *skyne* → *skynia* 7; *pinia* 7; *werkia* 7; *pasakia* 7; *pamatia* 9; *pasakia* 9; *Szieria* 10; *neklausia* 28; *sukielia* 28; *iszszineszia* 29; *taszia* 29; *wezia* 29; *isstatia* 29; *Siuntia* 30; *pasakia* 30(2×); *szwietia* 32; *werkia* 32; *praliekia* 32; *łaukia* 33; *Werkia* 33(2×); *Putia* 34; *putia* 34; *atliekia* 37; *werkia* 38;

<-ja> praet. 3: *minawoja* 7; *garbawoja* 7; *iszjoja* 10; *klausinieja* 11; *rudieja* 13; *rasoja* 13; *kalbieja* 14, 15, 16(2×); *pažadieja* 17; *prikalbieja* 17; *pagajlieja* 22; *siedieja* 22; *rimoja* 22; *pagajlieja* 24; *siedieja* 24; *rimoja* 24; *joja* 28, 29; *iszeja* 29; *bałnoja* 32(2×); *joja* 32; *lydieja* 32; *Użwajawoja* 32; *iszkapoja* 32; *giedoja* 34; *bałnoja* 34; *lidieja* 38; *bałnoja* 38; *dumojia* 38; *pažadieja* 40;

<-ie> (<-je>) iness. sg. (f.): *Wilniue* 1; *daugibie* 5; *mienesie* 6; *dienioie* 6; *Wilniuje* 6; *dwarelie* 11; *naujoje* 11; *stalnelie* 11; *Wargelie* 19(2×), 20(4×); *słũksnie* 22; *Girelie* 29; *pagirie* 29; *miestelie* 32; *szalelie* 32; *miestelie* 32; *deszimtoie* 32; *grometelie* 33; *Karmuszoie* 34; *swirnelie* 35; *purwinelie* 37; *galelie* 37; *stajnie* 39; *wietoie* 40 (daug retesnės apostrofinės formos su <-j'>: *Didzioj'* 5; *pradzioj'* 6; *rankoj'* 24; *girioj'* 29; taip pat ir nepažymėtu apostrofu, tik <-j>: *wienoj wietoj* 5; *rankoj* 22; *girioj* 29; *sweczioj* 32);

<Rig->: *Rigos* 27; *Riga* 32; *Rigos* 32(3×);

<an> [a] ne galūnėse: *anžũlelu* 12; *dransej* 35;

<Letuw->: *Létuwiũ* 5; *Létuwos* 6; *Letuwiũ* 35.

Didžiuma šių *StDZn* ypatybių sutampa su pagrindinių XXIV, XXX ir XXXI dainų pluoštų tekstų ypatybėmis (<-ia>, <-ja>, <Rig->, <an> [a]), tačiau yra ir skirtumų. Dvi ypatybės XXIV, XXX ir XXXI dainų pluoštuose dar dažniau reikštos ankstesnėmis formomis: apostrofinė iness. sg. (f.) galūnės raidė <-j'> ir <Lietuw->, o *StDZn* jau dominavo neapostrofinė iness. sg. (f.) <-ie> (<-je>) raidė ir vien <Letuw-> (<Létuw->) variantas. Todėl aišku, kad Daukantas, imdamas nurašinėti Stanevičiaus *Dainų žemaitiškų* leidinį, jau buvo parašęs pagrindinius XXIV, XXX ir XXXI pluoštų tekstus. Nors *StDZn* rašyta ir vėlėliau už tuos pluoštus, vis dėlto tikėtinausia, kad taip pat dar Kálnėnų laikotarpiu.

StDZn pasitaikė ir vienas ryškus pasitaishymas *ryta* → [v.] *ryto ryteli* 18. Taisyta greičiausiai panašiu metu kaip ir XXX pluošto tekstas ar prirašytos jo išnašos – greičiausiai jau Papilėje.

5. APIBENDRINIMAS

Pasitaikė viena daina, kurią grafochronologiškai galima sieti su ankstesniu, dar *Sankt Peterburgo* pabaigos, laikotarpiu (...–1850) – „Mūsų susiedeliui vargas yra“ (XXIV pluošto l. 33v). Ryškesnės jos ortografijos ypatybės: <an> [an, ɔn], <ó> [ɔ], galbūt <-tĩ>.

Varnių laikotarpiui (1850–1855) galima skirti kelias dainas: „Dėl tos vienos nakties“ ir vėjų pavadinimus su patarle (XXIV pluošto l. 30r); tris dainas (XXIV pluošto l. 30r); dainą „Vienas dainuoja“ (XXIV pluošto l. 32r). Grafochronologiškai svarbūs jų rašybos bruožai: <-ti>; <-jo> praet. 3; <a> [a] ne galūnėse.

Kálnėnuose (1859–1861) tikriausiai užsirašyta daugiausia dainų, tai pagrindiniai XXIV (l. 2r–29r), XXX (l. 1r–12v) ir XXXI (l. 1r–18v) pluoštų tekstai. Jų ryškiosios ypatybės: <-ja> praet. 3; <an> [a] ne galūnėse; <Rig-> (neretai ir ankstesnės apostrofinės formos <-j'> iness. sg. [f.]; <Lietuw->). Kiek vėliau, bet irgi Kálnėnuose turbūt nusirašyta Stanevičiaus 1829 m. dainų knyga *StDZn*, nuoraše ryškesnės naujosios formos: neapostrofinė iness. sg. (f.) <-ie> (<-je>) bei <Letuw-> (<Létuw->).

Papilės (1861–1864) laikotarpiu turbūt rašyta daina „Juo retai sėjau“ (XXIV pluošto l. 33r) bei XXX dainų pluošto išnašos ir taisymai. Ryškiosios jų rašybos

ypatybės: <-ie> iness. sg. (f.); <Letuw->; ryškūs patys naujausi taisymai <-ja> → <-jo> praet. 3; <-a> → <-o> gen. sg. m. Panašūs turbūt irgi Papilėje daryti pavieniai XXXI pluošto 4v ir *StDZn* 18 gen. sg. m. pataisymai <-a> → <-o>.

LITERATŪRA

- Burba Antanas, „S. Daukanto bijografija. Pagal M. D. Silvestraitį paraszė kun. A. Burba“, in: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, Vilnius: Viltis, 1993, t. 5: *Simonas Daukantas*, p. 252–273.
- Jurgutis Vytautas, „Simono Daukanto lietuvių liaudies dainų rankraščių XXX pluoštas – neišleistas po 1846 m. ‘Dainių žemaičių’ pėdelis“, in: *Knygotyra*, 1970, t. 8, p. 160–178.
- Jurgutis Vytautas; Bronė Kazlauskienė, „Paaiškinimai“, in: *Simonas Daukantas, Žemaičių tautosaka*, t. 1: *Dainos*, par. Vytautas Jurgutis ir Bronė Kazlauskienė, Vilnius: Vaga, 1983, p. 488–558.
- Subačius Giedrius, *Simono Daukanto Žemaitijos ortografija (1846–1864)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2025 (rengiama).

ŠALTINIAI

- Daukantas Simonas, XXIV dainų pluoštas; LNMMB RS: f. 110 – 23 (rankraštis, autografas).
- Daukantas Simonas, XXX dainų pluoštas; LNMMB RS: f. 110 – 29 (rankraštis, autografas).
- Daukantas Simonas, XXXI dainų pluoštas; LNMMB RS: f. 110 – 30 (rankraštis, autografas).
- Daukantas Simonas, *DAJNES Žiamajtių* pagal Zôdių Dajniŋnikû išsraszytas, Petropilie: Spaudinie pas C. Kray, 1846.
- Daukantas Simonas, *Mažasis lenkų–lietuvių kalbų žodynas*; LLTI BR: f. 1 – SD 13 (rankraštis, autografas).
- Daukantas Simonas, *Pasakojimas apie Wejkałus Letuwių tautos senowie kuri trumpaj apraszia Jonas Ejnoras metuse 1850*; VUB RS: f. 1 – F 171 (1855–1859, 1859–1864, rankraštis, autografas).
- Daukantas Simonas, *Pastabos dël Nesselmanno žodyno*; LLTI BR: f. 1 – SD 19 (rankraštis, autografas, be pavadinimo).
- Stanevičius Simonas, DAYNAS ŽEMAYCZIU SURYNKTAS YR YSZDUTAS PAR SYMONA STANEWICZE Mokslynyka Lyteraturas yr Gražiuju Prytirymu. WYLNIEJE. SPAUSTUWIEJ’ B. NEUMANA. Metuose 1829.
- StDZn* – Simonas Daukantas, Simono Stanevičiaus *Dainų žemaičių* nuorašas; LLTI Lietuvių tautosakos archyvas, LMD I 1 (nuorašas Daukanto ranka).

SANTRUMPOS

LLTI – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

LLTI BR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas.

LNMMB – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

VUB – Vilniaus universiteto biblioteka.

The Orthography and Dating of Simonas Daukantas's Unfinished Second Collection of Song Bundles

Summary

Simonas Daukantas collected Lithuanian folk songs for almost his entire creative life (at least 1827–1861). He published his first collection of songs in 1846 (*DAJNES Žiamajtiū pagal Zôdiū Dajnīnikū išsraszytas, Petropīlie: Spaudinie pas C. Kray*) and was preparing the second one, but did not complete it. This article mostly deals with the orthography and dating of the three bundles of songs (XXIV, XXX, and XXX) that were intended for this second collection. It also elaborates on the time Daukantas completed his hand copy of Simonas Stanevičius song edition of 1829 (*DAYNAS ŽEMAYCZIU SURYNKTAS YR YSŽDUTAS PAR SYMONA STANEWICZE Mokslynika Lyteraturas yr Gražiuju Prytiryumu. WYLNUIJE. SPAUSTUWIEJ' B. NEUMANA*) and edited the orthography of his own handwritten songs.

One song, “It Is Hard to our Little Neighbor” (“Mūsų susiedeliui vargas yra”; XXIV bundle f. 33v), may be considered originating in the somewhat earlier period, in the last years of Daukantas residing in *St Petersburg* (...–1850). Its most palpable orthographic features: <an> [an, ɔn], <ó> [ɔ], possibly <-tī>.

During *Varniai* period (1850–1855) Daukantas must have written down several songs: “For that One Night” (“Dėl tos vienos nakties”) with the names of winds and a proverb (XXIV bundle f. 30r); three songs (XXIV bundle f. 30r); and the song “(He) Sings Alone” (“Vienas dainuoja”; XXIV bundle f. 32r). *Graphochronologically* significant orthographic features: <-ti>; <-jo> praet. 3; <a> [a] in word-initial and word-medial positions.

During the *Kálnėnai* period (1859–1861), Daukantas possibly wrote down most of the songs he intended for his second collection of folk songs—those were the major texts of the bundles XXIV (f. 2r–29r), XXX (f. 1r–12v), and XXXI (f. 1r–18v). Their most salient orthographic features were: <-ja> praet. 3; <an> [a] in word-initial and word-medial positions; <Rig-> (also often older apostrophic forms: <-j'> in iness. sg. [f.] case; <Lietuw->). Somewhat later, but still, in Kálnėnai, Daukantas must have copied a book of Lithuanian songs by Simonas Stanevičius (*StDZn*, 1829) in his own hand. The newer orthographic features dominate this copy: non-apostrophic iness. sg. (f.) <-ie> (<-je>) and <Letuw-> (<Létuw->).

During *Papilė* period (1861–1864), Daukantas probably wrote down one song, “The More Seldom I Sowed” (“Juo retai sėjau”; XXIV bundle f. 33r), and

both added footnotes and corrected the texts in the XXX bundle. Palpable orthographic features were: <-ie> iness. sg. (f.); <Letuw->; ultimately the newest latest corrections clearly visible there: <-ja> → <-jo> praet. 3; <-a> → <-o> gen. sg. m. Analogous corrections of <-a> → <-o> must have been occasionally made in XXXI f. 4v and *StDZn* 18 also during the Papilė period.

KEYWORDS: 19 c. Lithuanian folk songs; Simonas Daukantas; History of Lithuanian orthography; graphochronology; dating by orthography.

PUBLIKACIJOS

Vladislovo Vazos ligos ir mirties aprašymas

MINTAUTAS ČIURINSKAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
<https://ror.org/05ogfgn67>
ciurinskas@liti.lt
<https://orcid.org/0000-0003-2146-9652>

ANOTACIJA. Straipsnyje pristatomas anoniminis Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo Vazos paskutiniųjų gyvenimo dienų ir mirties Merkinėje aprašymas. Mirtis po medžioklės susirgusį valdovą ištiko 1648 m. gegužės 20 d., o aptariamas tekstas yra vienas detaliausių šaltinių apie šį įvykį. Kartu pateikiama iki šiol istoriografijoje nepanaudotą Vladislovo Vazos testamentą ištraukų, kuriose atsispindi jo valia dėl laidojimo vietos ir tai, ką po mirties užrašė Šv. Kazimiero koplyčiai. Tai, kad šio valdovo širdis ilsisi jo baigtoje statyti Vilniaus katedros Šv. Kazimiero koplyčioje, lėmė jo mirties Lietuvoje aplinkybės, atliktas skrodimas ir Lietuvos didikų, o ne valdovo valia, nors ir testamentinė valia buvo įvykdyta palaidojus kūną Lenkijos karalių mauzoliejų Krokuvos Vavelio katedroje. Straipsnyje taip pat aptariamos kai kurios valdovo apsistojimo Merkinėje ir ligos aplinkybės. Straipsnį lydinčioje publikacijoje pateikiamas visas Vladislovo Vazos ligos ir mirties aprašymo vertimas iš lotynų kalbos.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Vladislovas Vaza; Władysław IV Waza; Merkinė; liga; gydymas; valdovo mirtis.

Viena iš Vilniaus arkikatedros šv. Kazimiero koplyčios kaip Lietuvos didžiųjų kunigaikščių poilsio vietos įžymybė – čia palaidota šios koplyčios statytojo

Received: 05/03/2024. **Accepted:** 29/04/2024.

Copyright © 2024 Mintautas Čiurinskas. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

valdovo Vladislovo Vazos širdis¹. Ji saugoma šlifuoju granitu puoštame mauzoliejuje po koplyčia, kartu su Lenkijos ir Lietuvos valdovo Aleksandro, Žygimanto Augusto žmonų Elzbietos Habsburgaitės ir Barboros Radvilaitės palaikais, kurie buvo rasti remontuojant katedrą XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Apie palaidojimą skelbia ir įrašas juodo marmuro lentoje pačioje koplyčioje – po viena iš sidabru dengtų valdovų-šventųjų skulptūrų, kuri stovi sienos nišoje šv. Kazimierui skirto altoriaus dešinėje (žr. 1 pav.).

Cor et viscera
VLADISLAI IV.
POLONIAE ET SUECIAE REGIS,
MERE CIAE IN LITHUANIA ANNO MDCXLVIII
DIE XX MAII DEMORTUI,
SUB SACELLO HOC S. CASIMIRI REGIO,
IPSIUS CURA PERFECTO DEDICATOQUE,
DIE XXVI JUNII EIUDEM ANNI
SEPULTA.

1 pav. Įrašas apie palaidotą Vladislovo Vazos širdį Vilniaus arkikatedroje. Juodo marmuro lenta su įrašu yra šv. Kazimiero koplyčios sienoje po valdovo-šventojo skulptūra. Onos Dilytės-Čiurinskienės nuotrauka

Širdis ir viduriai Vladislovo IV, Lenkijos ir Švedijos karaliaus, mirusio Merkinėje, Lietuvoje, 1648 metų gegužės 20 dieną, tą pačių metų birželio 26 dieną buvo palaidoti po šia karališkąja Šv. Kazimiero koplyčia, jo paties rūpesčiu užbaigta ir [šventajam Kazimierui] paskirta.²

¹ Vytautas Ališauskas, Mindaugas Paknys, *Šv. Kazimiero koplyčia*, Vilnius: Aidai, 2004, p. 25–27. Apie šį paprotį žr. Mindaugas Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2008, p. 86.

² *Inscriptiones ecclesiarum Vilnensium = Inskrypcje Wileńskich kościołów = Vilniaus bažnyčių įrašai*, sudarė ir parengė Włodzimierz Appel ir Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Aidai, 2005, p. 92–93. Veronikos Gerliakienės vertimas (čia pateikiamas su nedidele straipsnio autoriaus korekcija).

Ši palaikų dalis Vilniaus arkikatedroje ilsisi dėl susiklosčiusių valdovo mirties aplinkybių. Vienas iš naujausių ir išsamiausiai šias aplinkybes aptariančių tekstų yra istoriko Liudo Glemžos straipsnis³. Valdovas mirė Lietuvoje, Merkinėje, naktį iš 1648 m. gegužės 19 į 20 d. Mirties priežastis buvo liga, o šią greičiausiai lėmė neatsakingas, audringas elgesys pramogaujant medžioklės metu. Merkinėje dabar daug daroma aktualizuojant šią lemtingą valdovo viešnagę. Istoriniam faktui suteikiamas ne tik turistinis, bet ir platesnis kultūrinis įprasminimas, jau stovi Vladislavui Vazai skirtas paminklas, rūpinamasi „Vazos namo“ restauracija ir įveiklinimu⁴.

Pats Vladislavas Vaza neišreiškė valios būti palaidotas savo valdomos Lietuvos sostinėje Vilniuje. Norėjo būti palaidotas Krokuvos Vavelio bazilikos koplyčioje, kur tuo metu buvo toliau deramai įrenginėjama Lenkijos valdovų laidojimo vieta. Tai rodo išlikę jo testamentai. Štai kas apie palaidojimo vietą kalbama 1647 m. birželio 9 d., t. y. mažiau nei metams likus iki mirties, sudarytame testamente (p. 35)⁵:

Corpus Nostrum ad Basilicam Arcis Cracouiensis Divi Stanislai in Sacello Nostro Regio condi volumus, si Sacellum illud iuxta testamentariam ordinationem Sere-
nissimi Parentis Nostri iam tunc exaedificatum fuerit, non minus ibi deponatur,
ubi Serenissimorum Parentum Nostrorum corpora requiescunt, ut vero idem Sacel-
lum quamprimum secundum delineationem et ordinationem Divi Parentis Nostri,
erigatur, ac in illud corpora Regia Domus Nostrae transferantur, omnino volumus.

Taip pat žr.: Kšištof Tolkačevski, *Epigrafinio įrašo kultūra ir komunikacija: XIX a. Vilniaus memorialinių įrašų pagrindu*, daktaro disertacija, Vilnius, 2016, p. 113, 157.

³ Liudas Glemža, „Paskutinė Vladislavo Vazos kelionė į Lietuvą 1648 m.“, in: *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai = Lithuania–Poland–Sweden: European Dynastic Unions and Historical-Cultural Ties*, (Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų studijos, t. 21), sudarė Eugenijus Savišcevas, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2014, p. 442–479.

⁴ Daug šių iniciatyvų ir veiklos vykdo dr. Žygimantas Buržinskas; jo aktyvumas ir neakivaizdinis bendravimas su juo ir paskatino šią publikaciją.

⁵ [Vazų giminės testamentų rinkinys] = [Zbiór testamentów rodziny Wazów], Riksarkivet (Sverige), Skoklostersamlingen, sign. E 8873, [p. 35]. Originalas nenumeruotas. Čia ir toliau, cituojant tekste, kaip puslapio numeris nurodomas skaitmeninės kopijos puslapio vaizdo numeris. Skaitmeninė kopija: <http://repcyfr.pl/Content/3825/PDF/E%208873.pdf>. Arba prieiga *Repozytorium Cyfrowe Poloników*: <https://repcyfr.pl/dlibra/doccontent?id=3825>. Nuoroda į šį šaltinį, saugomą Stokholmo archyve, maloniai pasidalino dr. Liudas Glemža, kuriam ją savo ruožtu kolegiskai perdavė dr. Marius Sirutavičius.

Norime, kad mūsų kūnas būtų palaidotas prie Krokuvos pilies Šv. Stanislovo bazilikos, mūsų karališkojoje koplyčioje; jei ši koplyčia pagal testamentinį šviesiausiojo mūsų tėvo nurodymą tuomet jau bus pastatyta, juo labiau ten tebūnie palaidotas, kur ilsisi šviesiausiųjų mūsų tėvų kūnai; ir, žinoma, norime, kad toji pati koplyčia kuo greičiau pagal velionio mūsų tėvo projektą ir nurodymą būtų pastatyta ir į ją būtų perkelti karališkosios mūsų giminės kūnai.

Tolesnėje testamento vietoje, kur prasideda nurodymai dėl to, kas testamentu paliekama labdaringais ir maldingais tikslais, taip pat visų pirma kalbama apie karališkąją koplyčią Vavelyje (p. 49: *Progredimus ad legata et pia opera, imprimis Sacellum Regium in Ecclesia Cathedrali Cracoviensi iuxta Testamentariam dispositionem Ser[enissi]mi Parentis N[ost]ri*) ir rūpinamasi lėšomis užtikrinti jos statybų užbaigimą; dar toliau (p. 51) skiriama ir suma koplyčios kunigams, nustatomos Mišių laikymo sąlygos ir kt.

Tačiau iš karto po to testamente pasirūpinta Šv. Kazimiero koplyčia Vilniuje. Akivaizdu, kad naujoji koplyčia valdovui asmeniškai ir jo dinastinės politikos vizijai buvo ypatingos svarbos statinys. Šią koplyčią jis pirmiausia ap-lankė ir per paskutinį savo pobūvį Vilniuje, tai padarė vos atvykęs – 1648 m. kovo 11 d., dar prieš iškilmingą šventinį įžengimą į miestą kovo 19-ąją⁶. Čia balandžio 29 d. išklauė ir paskutiniąsias Mišias prieš išvykdamas iš Vilniaus⁷. Taip pat prisimintina, kad koplyčiai buvo skirta ir viena iš paskutinių stambių valdovo dovanų – jau atsisveikindamas su Vilniumi Šv. Kazimiero koplyčiai spėjo skirti 15 tūkst. auksinų⁸. Koplyčiai nemažai dėmesio tenka ir valdovo Vladislovo testamento tekste (p. 53–56): Šv. Kazimiero koplyčia pavedama ypatingai įpėdinių globai, numatomos kasmetinės lėšos jos tolesniam puošimui ir net galimam remontui, nustatoma, kaip jos turi būti naudojamos, ir nurodoma, kad tam turi būti paskiriamas koplyčios reikalų prievaizdas, kuratorius (*Curator*). Ypač daug dėmesio valdovas skyrė nusta-

⁶ Liudas Glemža, *op. cit.*, p. 448.

⁷ Žr. Albrycht Stanisław Radziwiłł, *Memoriale rerum gestarum in Polonia*, t. 4: 1648–1656, opracowali Adam Przyboś i Roman Żelewski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974, p. 13. Taip pat žr. p. 239 šio straipsnio pabaigoje.

⁸ Pinigai buvę skirti gegužės 2 d., o Vilniaus kapitulą pasiekė jau po valdovo mirties, gegužės 30 d. Žr. Liudas Glemža, *op. cit.*, p. 450, išn. 37.

tyti (p. 55–56), kaip turi būti pasirūpinta, kad prie šv. Kazimiero kapo koplyčioje nuolatos ir amžinai degtų didelė sidabrinė lempa, kurią prieš savo mirtį (ištikusią Vilniuje 1644 m.) ten liepusi pakabinti velionė karalienė Cecilija Renata (p. 55: *lampas argentea grandior, quam Serenissima Regina Caecilia Coniunx N[ost]ra desideratissima pae[nulti]mis ante suum obitum diebus appenderat, uolens ut perpetuis temporibus ad sacra Diui Casimiri Lipsana iugis in eadem ignis noctu dieque alatur*). Šv. Kazimiero bažnyčia karališkojo testatoriaus ne kartą prisimenama ir toliau testamente: Šv. Kazimiero koplyčiai Vilniuje valdovas palieka visas jam priklausančias giminės šventąsias relikvijas (p. 57: *Sacras omnes reliquias Juris N[os]tri legamus Capellae Sancti Casimiri Vilnae*). Taip pat Šv. Kazimiero koplyčiai valdovo valia turėjo atitekti kai kurios kitos jo karališkosios šeimos išdui priklausiusios brangenybės, bet tik su sąlyga, jei jis neturės palikuonių: Nukryžiuotasis ir trylikos apaštalų auksinės statulos, aukso lenta su pavaizduotais pagrindiniais giminės globėjais šventaisiais ir 6 paaukuotos žvakidės (p. 58). Šios ir kitos testamento vietos, ypač susijusios su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, vertos atskiros publikacijos ir aptarimo.

Valdovo Vladislovo Vazos valia dėl palaidojimo vietos nepasikeitė ir testamento pakeitimuose bei papildymuose, darytuose 1647 m., kurių prireikė mirus vieninteliam sūneliui Kazimierui (p. 66–68). Paskutinis papildymas buvo padarytas Merkinėje 1648 m. gegužės 13 d. – jau sergant ir likus savaitei iki mirties (p. 83: *Merecii die XIII Mense Maio Anno Domini MDCXLVIII*). Tuomet valdovas testamento turinio nekeitė, tik paskyrė papildomus testamento vykdytojus: Poznanės vyskupą Andriejų Šoldrskį (*Szołdrski*) iš Lenkijos Karalystės ir kanclerį Kazimierą Leoną Sapiegą iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės.

Jau Aleksandro Jogailaičio mirties ir laidotuvių Vilniuje istorija rodo, jog nors valdovų valia buvo svarbi, vis dėlto atsirasdavo ir dar svarbesnių istorinių aplinkybių, lemdavusių jai prieštaravusius, tačiau valstybiniu visuomeniniu atžvilgiu pateisinamus sprendimus. Tarp kitko, Aleksandro palaidojimas labai įtvirtino lietuviškojo valdovų panteono tradiciją. Vladislovo Vazos širdies palaidojimas, viena vertus, rodo, kad toji tradicija buvo vienas iš veiksmų, Vladislovo Vazos mirties atveju lėmusių lietuviškuosius valstybinius ir reprezentacinius interesus atitikusį sprendimą. Kita vertus, tą valdovų nekropolio Vilniaus katedroje tradiciją ne tik paliudijo, bet darė gyvą, atnaujino.

Apytikriai tuo metu apskritai pradėjo populiarėti širdies laidojimas atskirai nuo kūno: paprotį iš valdovų nusižiūrėjo didikai, o XVIII a. perėmė ir bajorai⁹.

Vladislovo Vazos atveju buvo pasinaudota ir Naujųjų laikų atneštomis medicinos tendencijomis bei realijomis – po mirties kitą dieną, gegužės 21-ąją, po pietų, buvo atliktas valdovo kūno skrodimas, apie kurio rezultatus galime skaityti ir publikuojamame aprašyme (čia galime prisiminti, kad pirmasis valdovas, kuriam buvo atliktas pomirtinis skrodimas ir medicininis tyrimas, buvo Steponas Batoras; skrodimas taip pat darytas ir mirus Vladislovo tėvui Zigmantui Vazai, ir vėlesniems ATR valdovams po Vladislovo Vazos).

Henrykas Wisneris pasiūlymą, kad valdovo širdis liktų Vilniuje, priskiria Jonušui Radvilai, kuris kartu su kitais Lietuvos pareigūnais į Merkinę atvyko gegužės 27 d.¹⁰ Su jau buvusiais Merkinėje Lietuvos pareigūnais, dalyvaujant taip pat Merkinėje buvusiems lenkams, tą dieną įvyko pasitarimas. Kaip rašo Wisneris, įgyvendintas šis svarbus ir toliaregiškas Radvilos pasiūlymas dėl palaidojimo būtų reiškęs „abiejų sostinių, Krokuvos ir Vilniaus, rango sulyginimą, pastarasis taip pat virstų karalių nekropolio miestu“. Lietuviai šiam pasiūlymui karštai pritarę, o Trakų vaivada Mikalojus Abragamovičius net išsakė mintį apie valdovo palaikų sulaikymą jėga. Vilčių, kad valdovas galėtų būti palaidotas Vilniaus Šv. Kazimiero koplyčioje, būta dar ir tuomet, kai valdovo palaikai buvo pervežti į Gardiną (čia jie tebebuvo birželio 11 d.). Tačiau tos viltys greit išsisklaidė, nes gedulinga procesija gana skubiai iš Gardino išvyko ir jau birželio 24 d. pasiekė Varšuvą. O „[b]irželio 19 d., grįžęs iš Gardino į Vilnių, prelatas Jonas Karolis Daugėla Zaviša pareiškė, kad, „vykdydamas valią senatorių, buvusių Merkinėje prie karaliaus kūno, atvežė karaliaus širdį ir vidurius į Vilnių“. „Birželio 26 d. į kapitulos posėdį atvykęs pats Vilniaus vyskupas nurodė tinkamai palaidoti Vladislovo Vazos širdį Šv. Kazimiero koplyčioje. Manoma, kad birželio 28 d., sekmadienį, po iškilmingų pamaldų, jis valdovo širdį ir vidurius sudėjo rūsyje po Šv. Kazimiero koplyčia Vilniaus Šv. Stanislovo katedroje.“¹¹

Taigi įvykiai, chronologija ir keliai, kuriais velionio valdovo Vladislovo Vazos palaikai pasiekė paskutinio poilsio vietas Lietuvoje ir Lenkijoje, yra

⁹ Mindaugas Paknys, *op. cit.*, p. 107–108.

¹⁰ Henryk Wisner, *Jonušas Radvila (1612–1655)*, vertė Tamara Bairašauskaitė, Vilnius: Vaga, 2000, p. 108–109.

¹¹ Liudas Glemža, *op. cit.*, p. 459.

palyginti neblogai dokumentuoti ir aiškiai įsivaizduojami. Širdžiai atgulus Vilniaus katedros požemiuose, po šio valdovo baigta statyti Šv. Kazimiero koplyčia, netrukus buvo įvykdyta jo valia būti palaidotam Vavelio katedroje greta tėvo ir kitų valdovų. Antkapiniu įrašu Krokuvoje pasirūpino (kaip jame pačiame ir įamžinta) jau Vladislovo brolis ir įpėdinis soste Jonas Kazimieras. Likimui (kuris paminėtas ir šiame barokiniame epitafiniame įrašė) lėmus, vienintelė antkapinio įrašo lietuviškoji detalė ir yra jame įamžinta žinia apie valdovo mirtį Lietuvoje, Merkinėje. Čia pasinaudosime proga pateikti šią epitafiją su vertimu, kad ir straipsnio pradžioje cituotasis Vilniaus, ir šis Krokuvos palaidojimo vietų įrašai būtų randami vienoje vietoje (žr. 2 pav.):

VLADISLAVS QUARTVS
SIGISMVNDI III. EX ANNA AVSTRIACA
FERDINANDI II. SORORE FILIVS
ADOLESCENS A MOSCHIS PATERNA VIRTUTE VICTIS
ELECTVS MAGNVS DVX NE IMPERIVM ADIRET
MERVIT FORTVNA POLONIAE CVI FATIS AEQVIORIBVS
DEBITVS CONCORDIBVS CIVIVM VOTIS AC VOCIBVS
REX OPTATVS BELLA SIMVL ADIIT AC REGNVM FORTISSI-
MVS FORTVNATVSQUE REGNATOR AC BELLATOR
A MOSCHIS IMPERATA SIGNORVM ARMORVMQUE DEDITI-
ONE ADORATVS VICTOR ALIISQUE CONTRA TVRCAS
AC SVECOS COMPENDIO CONFECTIS SAECVLORVM BELLIS
ALTISSIMAM REGNO PACEM CIRCVM VNDIQUE ARMIS FREMEN-
TIBVS PARAVIT ET SILVIT TERRA IN CONSPECTV EIVS
MAIORA INGENTIBVS ANIMIS MOLIENTI IPSA SESE
TERMINVM OBIECIT MORS MERECII IN LITVANIA
ANNO CHRISTI MDCXLVIII AETATIS LIII.
REGNI POLONIAE XVI. 13 CALEND. IVNIAS
FRATRI DESIDERATISSIMO EIVSQVE PRIMI
NVPTVS CONSORTI CAECILIAE RENATAE
AVSTRIACAE FERDINANDI II.
ANNO MDCXLIV. PIE MORTVAE
IOANNES CASIMIRVS REX
POSVIT

2 pav. Valdovo Vladislavo Vazos epitafija Krokuvos Vavelio arkikatedros Vazų koplyčioje. Nuotrauka iš katedros Vavelyje rinkinių. (Zdjęcie ze zbiorów Katedry na Wawelu. © Parafia Archikatedralna św. Stanisława B. M. i św. Wacława M.)

Vladislovas ketvirtasis,
Zigmanto III ir Ferdinando II sesers
Onos Austrės sūnus.

Dar paauglys maskvėnų, nugalėtų tėvo narsa,
išrinktas didžiuoju kunigaikščiu. Lenkija nusipelnė laimės, kad
[Maskvoje] nepradėjo valdyti, o lėmus teisingam likimui
kaip pelnytas ir vieninga piliečių valia ir balsais
išsirinktas karalius ėmėsi karų ir karalystės valdymo,
būdamas didžiai narsus ir sėkmės lydimas valdovas ir karys.
Maskvėnų, kuriems buvo įsakyta sudėti vėliavas ir ginklus,
pagarbintas kaip nugalėtojas, greitu laiku užbaigęs kitus
šimtamečius karus prieš turkus ir švedus,
karalystei visišką taiką iš visų pusių aplink žvangant ginklams
suteikė, ir žemė nutilo jo akivaizdoje¹².
Narsiai pasiryžusį nuveikti didesnius žygius
sustabdė pati mirtis Merkinėje, Lietuvoje,
1648 Kristaus metų 13 dieną prieš birželio Kalendas¹³,
53-iais gyvenimo, 16-tais karaliavimo Lenkijoje metais.
Mylimajam broliui ir jo žmonai
iš pirmosios santuokos
Cecilijai Renatai Austrei, Ferdinando II [dukrai],
dievobaimingai mirusiai 1644 metais,
[paminklą] pastatė
karalius Jonas Kazimieras

Valdovo mirties aplinkybės buvo aprašytos daugelyje liudininkų ir istorikų tekstų. Antai svarbus yra Alberto Stanislovo Radvilos aprašymas jo dienoraštyje¹⁴. Greta šio šaltinio valdovo paskutinį apsilankymą Lietuvoje, o kartu ir įvykius Merkinėje, tyręs istorikas Liudas Glemža dažnai remiasi ir vieno iš valdovo medikų Motiejaus Vorbeko-Letovo užrašais¹⁵.

¹² Plg. 1 Mak 1, 3, kur šie žodžiai taikomi Aleksandriui Didžiajam.

¹³ T. y. gegužės 19 d.

¹⁴ Albrycht Stanisław Radziwiłł, *op. cit.*, t. 4, p. 15–16. Žr. priede publikuotą tekstą.

¹⁵ Liudas Glemža, *op. cit.*, p. 450–452. Motiejus Vorbekas-Letovas, kaip pats liudija, su karalienės medikais iš Vilniaus į Merkinę atvyko likus savaitei iki mirties ir niekuo jau padėti

Jis taip pat mini kitus išlikusius valdovo mirties aprašymus¹⁶.

Čia skelbiamas aprašymas yra vienas iš detaliausių šaltinių. Paskutinės Vladislovo Vazos gyvenimo dienos buvo lotynų kalba aprašytos asmeniškai valdovo aplinkoje veikusio ir įvykius mačiusio liudininko. Jo vardas iki šiol nenustatytas, greičiausiai jo reikia ieškoti tarp Merkinėje buvusių lenkų. Jis pasakoja pirmuoju asmeniu, tad tekstas yra iš dalies dienoraštinio ar atsiminimų pobūdžio liudijimas. Todėl ne mažiau jam tinka „reliacijos“ – pranešimo apie įvykį ar įvykius – apibūdinimas, vartotas XVII a. Akivaizdžiai rašyta buvo ne vien sau, o suvokiant liudijimo visuomeninę reikšmę ateičiai, istorijai. Tad pasakojimas yra pakilaus barokinio stiliaus, apgalvotas, kontroversiškos vietos aprašomos diplomatiškai išlaikant pagarbą velioniui valdovui, nevengiama maldingų didaktinių pastebėjimų. Jaučiama tam tikra savicenzūra, atsižvelgiant į velionio statusą ir siekiant, kad aprašymas būtų tinkamas ir viešumai, ir, prireikus, oficialiai naudoti, gal net publikuoti. Siekiant dabar objektyviai įsivaizduoti įvykius, šio vieno aprašymo anaip tol nepakanka, bet detalumu jis vargiai yra pralenkiamas. Jis gali būti vienas iš tekstų, leidžiantis nuo faktų atskirti istorines legendas¹⁷, kurios dažnai įgyja pernelyg didelį kultūrinį svorį. Tai įdomus šaltinis, atspindintis keliolika Lietuvos istorijos dienų, kai į Merkinę buvo nukreiptos su nerimu įvykius sekusių visų Lietuvos ir Lenkijos valdinių akys. Juk tuomet sprendėsi Abiejų Tautų Respublikos tolesnis likimas.

Žvelgiant siauriau, šis asmeniškai stebėjusio karaliaus paskutines dienas liudininko aprašymas labai reikšmingas lokaliai Merkinės istorijai. Šiuo atveju jis unikalus ir tuo, kad per amžius išlikusi istorinio atminimo tradicija, leidžianti

negalėjo. Galima pridurti, kad daug dėmesio šiam epizodui, susijusiam su valdovo mirtimi, skirta jau XIX a. pradžios publikacijoje, kurioje daugiausia *in extenso* remiamasi Vorbeko-Letovo užrašais: [Georgius Christianus Arnold], „Matthias Littawer Vorbek Germanis dictus Lettow Philosophiae et Medicinae Doctor Wladislai Quarti Poloniae et Sueciae Regis, Medicus Cubicularius [...] Vilmensis. Commentatio historico-litteraria [...] e Codice Pauliano quem olim ipse manu sua conscripserat concinnata [...] a Georgio Christiano Arnold“, in: *Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim polaczonego*, Kraków: w Drukarni Akademickiej, t. 8, 1823, p. 96–100. Šiuolaikinė publikacija: Maciej Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci: Pamiętnik lekarza króla Władysława IV*, opracowali Ewa Galos i Franciszek Mincer, pod redakcją naukową Władysława Czaplińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968, p. 151–152.

¹⁶ Liudas Glemža, *op. cit.*, p. 451, išn. 47.

¹⁷ Viena iš populiarinamų legendų – kad prieš mirtį karalius liepęs išnešti jį į miesto aikštės vidurį. Taip pat pasitaiko pasakojimų, jog miręs vos ne ant meilužės Jadvygos rankų.

manyti, jog žinome Merkinės pastatą, kur valdovas buvo apsistojęs¹⁸. Mūrnamis, nors labai pasikeitęs per ilgą laiką, perstatytas, yra išlikęs. Todėl lotyniškasis aprašymas yra ir to pastato gyvavimo atkarpą liudijantis šaltinis. Tai patikima daugiau nei pusės mėnesio kronika, mums suteikianti progą gana gyvai įsivaizduoti, kas šiame name vyko nuo 1648 m. gegužės 3-iosios, jei būtent jame apsistojo iš Vilniaus atvykęs karaliaus Vladislovas, iki valdovo mirties ten pat naktį iš gegužės 19 į 20 d. Tokiu atveju tai ir valdovo kūno skrodimo 21 d., ir pirmoji mirusiojo pašarvojimo vieta. Valdovo mirtis šiame name 1648 m. pavasarį buvo lemtingos reikšmės įvykis Lenkijos ir Lietuvos istorijoje, nes valstybėje tuo metu prasidėjo didžiųjų sukrėtimų laikas – kilo kazokų sukilimas, buvęs įžanga į vėlesnius nelaimių, okupacijų metus, pavadintus Tvanu. Šios nepaprastos aplinkybės ir amžininkus sukrėtę įvykiai, tiek aprašyti, tiek išlikę žmonių atmintyje, lėmė, kad pastatui vėliau prigijo „Vazos namo“ vardas. Apskritai su valdovo mirties pasakojimais plačiai sklido ir Merkinės vardas, istoriniuose tekstuose visuomet minimas kalbant apie Vladislovo mirties aplinkybes, įamžintas ir cituotoje epitafijoje prie kapo Krokuvos Vavelio katedros Vazų koplyčioje.

Verta turėti šį liudijimą apie Vladislovo Vazos mirtį parengtą lietuvių kalba, tad jį čia ir pateikiame, linkėdami, kad jis paskatintų tolesnius ir įvykio, ir šio teksto tyrimus. Ateityje šį tekstą verta detaliai palyginti su kitais, taip pat rankraštiniais, liudijimais, kurie turbūt taip pat nusipelno būti paskelbti.

Tekstas verstas iš minėtosios XIX a. publikacijos¹⁹. Iš jos įvado aišku, kad aprašymas yra išlikęs kaip rankraštinis nuorašas didžiuliame *silva rerum* arba,

¹⁸ 1648 m. šaltiniai, bent jau čia aptariamai aprašymai, nėra tokie detalūs, kad nurodytų, kurioje konkrečioje vietoje valdovas buvo apsistojęs. Anot Žygimanto Buržinsko, pirmas užfiksuotas faktas, kad jis mirė šiame pastate – tai XVIII a. pab. – XIX a. pr. Merkinės planas. Tai rodo istorinio atminimo tradicijos senumą, bet ir jos legendiškumą dar reiktų tirti. Pastatas per savo egzistavimo laiką priklausė įvairiems miesto ir valstybės pareigūnams, Merkinės jėzuitams. Dar „neatsakytas klausimas, kodėl valdovas apsistojo būtent šiame name, jeigu netoliese buvo karališkasis dvaras“. Galbūt name prie miesto aikštės buvo nuspręsta apsistoti todėl, kad karališkasis dvaras tuo metu dėl nežinomų priežasčių buvo netinkamas apgyvendinimui. Vladislovo Vazos mirties metais mūrnamis (kaip rodo paties Vladislovo Vazos patvirtintas 1643 m. pardavimo aktas), priklausė „Prūsijos bajorui, LDK kariuomenės pėstininkų rotmistrui Tobiasui Popeliui“. Žygimantas Buržinskas, „Merkinės miesto urbanistinė raida XVI–XVIII amžiuje“, in: *Archaeologia Litwana*, 2021, t. 22, p. 106–108.

¹⁹ „Opis zgonu Króla Władysława IV w Mereczu. Około 20 Maja 1648“, in: *Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga pamiętnicza z dawnego rękopisma [...]*, wydana staraniem i nakładem C. K. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, w Krakowie: w Drukarni C. K. Uniwersytetu, 1864, p. 10–16 (<https://books.google.lt/books?id=FPEKAAAAIAAJ&hl>).

kaip nurodoma, *Atminties lobyno* (*Skarbnica pamięci*) pobūdžio užrašų rinkinyje. Rinkinį sudaro 248 didelio formato – *in folio* – popieriaus lankai. Jis datuojamas XVII a. ir priklausė įvykių amžininko Liublino vaaisko, vėliau Biečo (Biecz) kašteliono Jokūbo Michalovskio (Jakub Michałowski, 1612–1663) archyvui²⁰. XIX a. šis rankraštis buvo jau grafo Liudviko Morštino nuosavybė ir kartu su kitais rankraštiniais kodeksais grafo valia buvo perduotas Krokuvos mokslo draugijai (Towarzystwo Naukowe). Mokslo draugijos sudaryta speciali komisija nusprendė, kad aptariamąjį rinkinį dėl jo vertės reikia publikuoti, ir tai įvykdyti pavedė Antoniui Zygmuntui Helceliui, kuris ir parengė publikacijai skirtą perrašą, įvadinį straipsnį ir komentarus – leidinį, kuriuo remiamės.

Helcelio publikacijos įvade nurodoma²¹, kad *Atminties lobyno* rinkinyje sukaupiti užrašai apima daugiausia 1648–1655 m. įvykius (nors yra ir vėlesnių įrašų). Tai didžiulis rinkinys, jį skelbiant tekstai sunumeruoti ir jų yra net 348 (su priedais – 351). Tačiau didžiąją dalį, beveik pusę rinkinio, sudaro 1648 m. tekstai: dokumentai, seimų aprašymai, laiškai, daugiausia susiję su tais metais prasidėjusiu kazokų sukilimu, – tarp jų ir įsiterpia čia publikuojamas karaliaus Vladislovo mirties aprašymas. Jis yra rinkinio pradžioje (Nr. 7), po šešių laiškų, atspindinčių tais metais kilusio kazokų sukilimo įvykius.

Rankraštinis aprašymas, pagal kurį, atrodo, turėjo būti parengta Helcelio publikacija, yra išlikęs Lenkijos mokslų akademijos bibliotekoje Krokuvoje²². Palyginus rankraštį su Helcelio publikacija galima konstatuoti, kad tekstas perteiktas patikimai. Skiriasi daugiausia visai neesminiai dalykai, skyrybos, rašybos smulkmenos. Vieną kitą jų pažymėjome vertimo tekste. Tačiau keliose vietose yra tokių skirtumų (juos taip pat nurodėme), kurie tarsi negalėjo atsirasti perrašius būtent šį tekstą (pavyzdžiui, praleistos ištisos frazės). Tai verčia tolesniam tekstologiniam tyrimui palikti klausimus, kuo remiantis rengta publikacija, ar nebuvo naudotasi koku nors kitu, papildomu, šaltiniu, ar minėti skirtumai tiesiog kažkoks neapsižiūrėjimas. Žvelgiant į dabartinį Krokuvos rankraštį matyti (kad ir iš jame ištaisyty perrašymo klaidų), jog tai tikrai ne originalas, o iš kažkur specialiai Michalovskio *Atminties lobynui* papildyti nurašytas tekstas.

²⁰ *Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga pamiętnicza*, p. VI–XI.

²¹ *Ibid.*, p. X–XI.

²² Biblioteka Naukowa PAU i PAN, b. 2254, l. 100r–103r. Už perduotą rankraščio kopiją dėkoju ją padariusiam Liudui Glemžai ir ją perdavusiam Žygmantui Buržinskui.

Šis Vladislovo Vazos mirties aprašymas nepragulėjo nežinomas iki aptartos Helcelio 1864 m. publikacijos. Jau joje pačioje nurodoma, kad tekstas buvo žinomas ir panaudotas apie įvykius rašiusių senųjų istorikų. Vladislovo Vazos ligos ir mirties aprašymą, tiesa, beveik per pusę jį sutrumpinęs, savo istoriniame veikale, skirtame Lenkijos istorijai po Vladislovo Vazos mirties, pačioje knygos pradžioje, pateikia Vespasianas Kochovskis²³. Publikuodamas mirties aprašymo tekstą XIX a. jo parengėjas Helcelis atsižvelgė į Kochovskio veikalą ir jame paskelbtą tekstą (sudarantį kiek daugiau nei pusę originalaus) perteikė pasviruoju šriftu. Kochovskio *Analuose* panaudota medžiagos visuma leido Helceliui daryti prielaidą, kad Kochovskis, rašydamas savo istorijos veikalą, naudojosi būtent Michalovskio archyvo dokumentais. Kochovskio plačiai cituojamas valdovo mirties aprašymas tą prielaidą paremtų.

Akivaizdu, kad po to, kai Kochovskis savo *Analų* pradžioje publikavo didelę dalį lotyniško anoniminio aprašymo, jame pateikta versija apie valdovo mirtį tapo plačiau žinoma. Tad atskiro tyrimo verta yra ir šio aprašymo recepcijos istoriografijoje istorija²⁴.

Čia publikuojamame tekste anoniminis liudininkas pasakoja pirmuoju asmeniu, tad tekstas iš pirmo žvilgsnio yra dienoraštinio pobūdžio, bet kartu apgalvotas, tarsi būtų skirtas ir viešumai ar net publikavimui. Pasakojimas, nors politiškai korektiškas ir kai ką nutyli²⁵ iš pagarbos valdovo asmeniui bei

²³ [Wespazjan Kochowski], *Annalium Poloniae ab obitu Vladislai IV climacter primus*. Scriptore Vespasiano a Kochów Kochowski, Cracoviae: ex Officina Georgi et Nicolai Schedel, 1683, p. 12–15.

²⁴ Čia tepaminėsime, jog tiek Michałowskio archyvo anoniminiu aprašymu, tiek jo ankstyviausia publikacija Kochovskio istorijoje remiamasi, greta kitų šaltinių, šiame straipsnyje apie Vladislovo Vazos sveikatą: Rumbold z Połocka, „Zdrowie Władysława IV“, in: *Przegląd historyczny*, 1911, t. 13, Nr. 3, sąs. 1, p. 21–22, sąs. 3, p. 301. Mūsų aptariamo šaltinio panaudojimo lietuviškuosiuose tyrimuose aptikti neteko.

²⁵ Antai nutylima, jog šalia valdovo jam mirštant nebuvo karališkosios sutuoktinės. Apskritai nei šis, nei kiti mirties aprašymai praktiškai neteikia duomenų siužetui „meilė ir mirtis Merkinėje“. Aprašoma tik mirtis. Gyvesnis šiuo požiūriu tik Vorbeko-Letovo perteikiamas tarsi istorinis anekdotas skambantis liudijimas apie perduotą karalienės išvirtą sultinį ir karaliaus komentarą apie tai prieš pat mirtį (žr. išn. 31).

Niekur 1648 m. šaltiniuose net neužsimenama apie Merkinės seniūnienę Jadvygą, visai neseniai (prieš 1647 m. gruodžio 18 d. – žr. Rumbold z Połocka, *op. cit.*, t. 13, Nr. 3, sąs. 3, p. 301) mirusio Merkinės seniūno Jono Vypiskio (Wypyski), už kurio kitados valdovo rūpesčiu ir buvo ištekinga, našlė, nors, sprendžiant iš istorinių žinių apie jos (geriau žinomos mergautine Luškovskos pavarde) artimą bendravimą su valdovu ankstesniais jo gyvenimo metais, seniūnienė galėjo būti viena pagrindinių karaliaus skubaus išvykimo ir ilgesnės

istoriniam momentui, vis dėlto leidžia mums gana gerai įsivaizduoti 1648 m. gegužės 3–21 d. įvykius, karaliaus Vladislovo elgesį, jo aplinkos veiksmus ir nuotaikas, galiausiai atskleidžia Baroko žmogaus – tiek paties valdovo ir jo aplinkos, tiek įvykius aprašiusiojo – santykį su liga ir mirtimi.

Buvo svarbu, kad valdovo mirtis atrodytų, kiek įmanoma, pavyzdinė. Visų pirma nepriekaištinga krikščioniškuoju požiūriu, kartu ir atitinkanti epochos *ars bene moriendi* supratimą bei įgyvendinanti šio „meno“ reikalavimus. Valdovo mirtis buvo ir jo aplinkos organizuojamas *theatrum* – dėl asmens svarbos tai buvo ir tam tikras pavyzdinis, pamokomas viešas reginys, kaip ir vėlesnis laidojimo ceremonias. Įdomu, kad apie reginį ir pavyzdį, anoniminio pasakotojo liudijimu, prieš pat mirtį kalbėjęs ir pats karalius Vladislovas – krikščioniškai apmąstydamas žemiškųjų vertybių laikinumą bei tuštybę, taip pat pabrėždamas Dievo gailestingumą:

„O kaip norėčiau, – tarė, – kad visas pasaulis galėtų stebėti reginį, kuriame tarsi veidrodyje visi ir kiekvienas pamatytų, ką nuostabaus man parodė Dievas! Ir pirmiausia manyje akimis tepamato, rankomis tepaliečia, kokia yra žmogiškųjų dalykų ir dabartinio gyvenimo bei visos didybės tuštybė. Pagaliau iš mano pavyzdžio tesupranta, koks didis yra gerojo galingojo Dievo vienam nusidėjėliui parodomas gailestingumas ir maloningumas.“ Ir norėjo, kad šitai būtų aiškiai pakartota tais pačiais žodžiais visam aplink sustojusių būriui: tai ir buvo padaryta ir didžiai sujaudino širdis.

Tokia pasakotojo pavaizduota scena išties atrodo lyg dramos veiksmas su pagrindiniu herojumi centre, atliekamas stebint žiūrovams – mirštančio valdovo aplinkai. Išties įdomu, kad tai vyko neįprastomis aplinkybėmis, ne kurioje nors svarbesnėje valdovo rezidencijoje, juolab ne sostinėje, o, ligai sustabdžius, Merkinėje. Tačiau veiksmui užsitęsęs keliolika dienų atsirado ir laiko, reaguojant į besikeitusias aplinkybes, imtis reikiamų deramam atsišveikinimui su valdovu priemonių ir, kaip liudija publikuojamas dokumentas, visa tai aprašyti. Deja, neminima, kad būtų pasirūpinta koku nors mirusio, pašarvoto valdovo atvaizdu²⁶.

viešnagės Merkinėje priežasčių. Šios sąsajos tarsi logiškos, tačiau, šaltiniams tylint, ir jas, ir galimą seniūnienės Jadvygos vaidmenį lengva pervertinti. Neatmestina, kad valdovo mirties metu ponios seniūnienės Jadvygos Merkinėje nebuvo.

²⁶ Antai karališkojo dvaro aplinkoje Varšuvoje mirusio Vladislovo tėvo Zigmanto Vazos portretą tapė net du dailininkai. Mindaugas Paknys, *op. cit.*, p. 79, 84. Merkinėje, galima manyti, po

Publikuojamas aprašymas kartu su kitais liudijimais teikia daugiau ar mažiau vertingos medžiagos atskleisti ir analizuoti, kokia buvo ligos eiga, koks dėmesys buvo skiriamas gydymui, dvasiniams dalykams, ceremonialui, paskutinei vadovo valios išraiškai, paskutinių pavedimų ir valstybei svarbių nurodymų teisėtumui, kas turėjo tiesioginę prieigą prie valdovo, kaip rūpin-tasi karališkąjį majestotą atitinkančiu iškilmingumu, kurie pareigūnai buvo svarbiausi, kaip ir kas su valdovu galėjo atsisveikinti paskutinį kartą, kiek sklido informacijos, o kiek dezinformacijos, kas vyko iš karto po mirties, kokių priemonių imtasi rimčiai valstybėje būsimu tarpuvaldžiu užtikrinti²⁷. Bet visų pirma turime galimybę teksto autoriaus akimis pažvelgti, kaip mirtį pasitiko pats Vladislovas Vaza.

Alberto Stanislovo Radvilos *Memoriale* (*Dienoraštis* arba *Atsiminimai*, arba *Užrašai apie atmintinus įvykius*) pateiktas valdovo mirties aprašymas taip pat yra svarbus, juo dažnai remiamasi. Kartu jis rodo, kaip nepatikima remtis vieninteliu šaltiniu ir kokie skirtingi gali būti to paties įvykio aprašymai. Čia reikia turėti galvoje ir tai, ką pabrėžia Glemža: minėtą Radvilos „rašytinį pali-kimą sudaro ne tik užfiksuoti kasdieniai įvykiai, bet ir atsiminimų fragmentai. Jie galėjo būti papildyti vėliau, jau žinant tolesnių įvykių eigą ir norint suteikti pasakojimui didaktinę prasmę“. Taip pat tiesa, kad „[ne] visi svarbiausi įvy-kiai aprašyti Albrechto Stanislovo Radvilos dienoraštyje“²⁸. Radvilos pateiktas Vladislovo Vazos mirties aprašymas leidžia pastebėti ir dar vieną tendenciją: matydamas reikalą (ypač valstybinės reikšmės), Lietuvos kancleris nevengė pateikti viešumai tinkamai pagražintos ir supaprastintos įvykių versijos, net prasilenkiančios su istorine tiesa reputacijos prasme jautriose vietose. Tokiais

ranka neatsirado tinkamo dailininko, o valdovui mirus rūpėjo ne tai, bet ką toliau daryti, kur gabenti velionio kūną. Bėgant dienoms ir kūnui irstant rūpintis portretu jau buvo vėlu. Tačiau pašarvoto valdovo atvaizdo poreikį liudija ir čia publikuojama graviūra (žr. 3 pav.).

²⁷ Valdovo mirties aplinkybes, valdovo mirties kaip viešo reginio, sielvartingo barokinio spektaklio atitinkamoje religinėje aplinkoje aspektus ir tai, kaip į situaciją reaguodavo monarcho aplinka, aptaria Katarzyna Kuras, tačiau jos straipsnis skirtas kitiems trims Naujųjų laikų Lenkijos karaliams: Vladislovo tėvui Zigmantui Vazai, Jonui Sobieskiui ir Augustui Saksui. Katarzyna Kuras, „Teatr śmierci w służbie majestatu. Trzy exempla z dziejów Rzeczypospolitej XVII i XVIII“, in: *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, 2014, t. 31, p. 43–72. Vladislovo Vazos atvejį straipsnyje aptarti atsisakyta dėl ypatingų mirties aplinkybių Merkinėje, kiek supaprastintai įsivaizduojant, kad jis mirė „staiga“ ir šalia buvo daugiausia tik gydytojai ir dvasininkai. *Ibid.*, p. 47.

²⁸ Liudas Glemža, *op. cit.*, p. 449.

atvejais lėmė siekis pasakojimui suteikti tinkamą reprezentacinį pavidalą. Taip jis elgiasi valdovo mirties aprašymo atveju, ypač aprašydamas aplinkybes, susijusias su karalienės vaidmeniu valdovo ligos metu. Pagal Radvilos pasakojimą, karalius Merkinėje pasiliko, nes paskutinę balandžio dieną sukarščiaavo karalienė Marija Liudvika – dėl tokio glausto pasakojimo tegalima suprasti, jog ji vykusi kartu²⁹. Tokiu teiginiu pradėjus pasakojimą, mirties aplinkybių aprašymą baigiant Radvilai tenka argumentuoti, kodėl karalienės nebuvo šalia mirtinai sergančio ir mirštančio valdovo: „Karalienė nieko nežinojo apie karaliaus mirtį ir būdama nusilpusi dėl karštinės negalėjo lankyti karaliaus visos ligos metu.“ Tai skambėtų nelabai įtikimai, jei karališkieji sutuoktiniai abu būtų buvę Merkinėje... Gal pasakojimas „pagražintas“ siekiant eliminuoti bet kokią įtarimo šešėlį, esą sustojimo Merkinėje priežastis galėjusi būti jau minėtoji Merkinės seniūno Jono Vypiskio našlė Jadvyga, labiau pagarsėjusi mergautine pavarde Luškovska? Šiaip ar taip, remiantis net ne itin konkrečia šiuo klausimu šaltinių informacija manytina, kad balandžio 30 d., prieš išvykstant valdovui Vladislovui iš Vilniaus, karališkoji sutuoktinė susirgo ir karalius išvyko palikęs ją Vilniuje³⁰. Čia publikuojamo anoniminio ligos ir mirties aprašymo autorius, įvykių liudininkas, visiškai nemini karalienės – jei ši būtų dalyvavusi įvykiuose ar sirgdama būtų buvusi netoliese, be abejo, savo detaliame tų dienų aprašyme būtų tai padaręs. Jei anonimo aprašymu remsimės kaip liudijimu, galime daryti išvadą, kad iki pat sutuoktinio mirties karalienė iš Vilniaus į Merkinę nebuvo atvykusi³¹.

²⁹ Nebent skaitytojas pats galėtų užpildyti šioje vietoje Radvilos paliktą didelę elipsę – praleistą informaciją, kad valdovas užtruko Merkinėje planuodamas palaukti, kol pasveiks susirgusi ir būtent Vilniuje pasilikusi sutuoktinė.

³⁰ *Ibid.*, p. 450.

³¹ Kad karalienė karaliaus ligos metu buvo pasilikusi Vilniuje, netiesiogiai liudija ir gydytojas Vorbekas-Letovas, kitas svarbus valdovo mirtį regėjęs liudininkas, „ant kurio rankų“ jis miręs: rašo, kad į Merkinę jis pats atvyko savaitei likus iki valdovo mirties ir kartu su karalienės gydytojais jau niekuo negalėjo padėti. Logiška manyti, kad jis ir kiti karalienės medikai prieš tai buvo su negaluojančia karaliene pasilikę Vilniuje, iš kur ir atvyko. Tačiau apie tai, kad karalienė būtų likusi Vilniuje, tiesiai nesako ir Vorbekas-Letovas. Panašiai kaip Radvila, jis savo aprašyme jaučia pareigą kaip nors pateisinamai paminėti karalienę valdovo gyvenimo paskutinių dienų įvykiuose ir jos vaidmenį sureikšmina aprašydamas ir istorijai palikdamas epizodą, kuris paskutinės valdovo žemiško gyvenimo dienos kroniką papildo jaudinančiais gyvomis detalėmis, toks buvo ir Vorbeko-Letovo tikslas. Tad čia pateiksime visą šios vietos vertimą: „Jos malonybė karalienė Marija Liudvika, tuo metu sirgusi, nebuvo prie Jo karališkosios didenybės nei ligos metu, nei jam mirštant. Tą dieną

Tokie faktiniai dviejų versijų skirtumai dar kartą rodo, kaip svarbu kritiškai vertinti šaltinius, tikrinti jų informacijos derėjimą su kitais, ieškoti patikimiausių. Tą darbą, kaip ir nuoseklią bei detalią paskutiniųjų valdovo gyvenimo dienų Lietuvoje rekonstrukciją, paliekame istorikams. Radvilos pasakojimo *Memoriale* apie gegužės įvykius, susijusius su valdovu, pobūdį lėmė ne tik Lietuvos kanclerio asmeniniai politiniai interesai ir rūpestis, kad jo paliekamos ateičiai žinios apie valdovo mirtį tinkamai saugotų jo didenybės reputaciją ir atminimą, bet ir tai, kad šiuo atveju jis juose asmeniškai nedalyvavo. Tad šiuo atveju jis *relata retulit* – apibendrintai pateikė iš kitų pasiekusias žinias. Vis dėlto skaitydami *Memoriale* sužinome ir papildomų detalių – antai paskutiniosios valdovo kelionės iki Merkinės maršrutą, kurį anoniminio aprašymo autorius nutyli. Savo pasakojimo pradžioje anoniminis pasakotojas tenurodo, kad iškeliavęs iš Vilniaus valdovas po atvykimo pirmą dieną Merkinėje (gegužės 3 d.) skyrė poilsiui, ir pasakojimą pradeda nuo medžioklės gegužės 4 d. vakare. Iš tokio pasakymo net neaišku, ar valdovas atvyko tą pačią gegužės 3 d., ar jos išvakarėse. O štai iš Radvilos *Memoriale* sužinome, kad Lietuvos kancleris su karaliumi Vilniuje paskutinį kartą matėsi balandžio 29 d., kai susitikęs su karališkąja pora po Mišių Šv. Kazimiero koplyčioje sutvarkė rūpimą reikalą ir karalius, jau nešamas (sic!) į karietą, tarė, jog juodu dar atsisveikinsią (tai jau neišsipildė). Balandžio 30 d. Radvilos įrašas liudija, kad valdovas tądien mišias išklausė jau Trakuose ir pasuko link Onušio, o kitą dieną, t. y. gegužės 1 d.,

nuo jos atnešęs kontuzos (orig. *contus*), pagamintos iš jerubių ir kurapkų, ponas karaliaus medžioklis Meidelis pasakė, kad gamino pati karalienė savo rankomis. Paragavęs ne tiek nenorėjo valgyti, kiek netekęs jėgų negalėjo, ir tarė: „Padėkokite Jos didenybei karalienei, tikiu, kad dėl Kristaus nuopelnų šiandien geresnį valgysiu danguje.“ Buvo savo mirties pranašas“. Maciej Vorbek-Lettow, *op. cit.*, p. 152. Minimas patiekalas *contus*, sietinas su lenk. *kontuz*, *kontuza* (nuo lot. *contusus* – sutrintas, sugrūstas). Tai turėjo būti sriuba ar gėrimas iš pertrintos mėsos, sumaišytos su sultiniu. Stanislovo Černieckio 1682 m. kulinariniame veikle *Compendium ferculorum* pateikiamas patiekalo *Kontuza dla chorych* – „Kontuza ligoniams“ receptas: Stanisław Czerniecki, *Compendium ferculorum albo zebranie potraw*, w Krakowie: w drukarni Ierzego y Mikołaja Schedlow I. K. M. Typ., 1682, p. 90. Už pagalbą išsiaiškinant dėkoju prof. Rimvydui Laužikui.

O pati karalienė Marija Liudvika Merkinėje galimai apsilankė artimiausiomis dienomis po sutuoktinio mirties. Anot Wisnerio, gegužės 27 d. į Merkinę su kitais pareigūnais atvykęs Jonušas Radvila jau nerado karalienės, „kuri gegužės 25 d. persikėlė į už kelių kilometrų esantį Mordaševą [turbūt Mardasavą – M. Č.]“, Henryk Wisner, *op. cit.*, p. 108. Tad galime spėti, jog Marija Liudvika atvykusi atidavė pagarbą Merkinėje pašarvotam velioniui vyrui tarp birželio 22 ir 25 d. Tiksliai įvykių sekai nusakyti reikia papildomų šaltinių.

netikėtai atvyko į Daugus, – Radvila pažymi, kad tai jo paties seniūnija, ir tai turbūt nulėmė, jog šios žinios buvo užfiksuotos užrašuose³². Vladislovo Vazos atvykimo į Merkinę dienos Radvila gegužės mėnesio užrašuose jau nemini, bet iš nurodytų ankstesnių kelionės faktų ir publikuojamo anoniminio pasakojimo atrodo, kad ten tikrai jau turėjo nakvoti iš gegužės 3 į 4 d.

Dviejų pasakojimų apie tą patį įvykį skirtumams iliustruoti aptartos Radvilos *Memoriale* ištraukos, kurioje pasakojama apie valdovo mirties aplinkybes, vertimą čia publikuojame kaip priedą.

ŠALTINIAI

[„Descriptio Mortis Regiae facta die 20 Mai[i] Anno 1648 Merecij“], Biblioteka Naukowa PAU i PAN, b. 2254, l. 100r–103r.

[Vazų giminės testamentų rinkinys], Riksarkivet (Sverige), Skoklostersamlingen, sign. E 8873. Skaitmeninė kopija: <http://repcyfr.pl/Content/3825/PDF/E%208873.pdf>; kita tos pačios skaitmeninės kopijos prieiga: [Zbiór testamentów rodziny Wazów], *Repozytorium Cyfrowe Poloników*: <https://repcyfr.pl/dlibra/doccontent?id=3825>.

Czerniecki Stanisław, *Compendium ferculorum albo zebranie potraw*, w Krakowie: w drukarni Ierzego y Mikołaja Schedlow I. K. M. Typ., 1682.

Inscriptiones ecclesiarum Vilnensium = Inskrypcje Wileńskich kościołów = Vilniaus bažnyčių įrašai, sudarė ir parengė Włodzimierz Appel ir Eugenija Ulčinaité, Vilnius: Aidai, 2005.

[Kochowski Wespazjan], *Annalium Poloniae ab obitu Vladislai IV climacter primus*. Scriptore Vespasiano a Kochów Kochowski, Cracoviae: Ex Officina Georgi et Nicolai Schedel, 1683

„Opis zgonu Króla Władysława IV w Mereczu. Około 20 Maja 1648“, in: *Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga pamiętnicza z dawnego rękopisma [...], wydana staraniem i nakładem C. K. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, w Krakowie: w Drukarni C. K. Uniwersytetu, 1864, p. 10–16 (<https://books.google.lt/books?id=FPEKAAAIAAJ&hl>).

Radziwiłł Albrycht Stanisław, *Memoriale rerum gestarum in Polonia. 1632–1656*, t. 4: 1648–1656, opracowali Adam Przyboś i Roman Żelewski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974.

Vorbek-Lettow Maciej, *Skarbnica pamięci: Pamiętnik lekarza króla Władysława IV*, opracowali Ewa Galos i Franciszek Mincer, pod redakcją naukową Władysława Czaplińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968.

³² Albrycht Stanisław Radziwiłł, *op. cit.*, t. 4, p. 13.

LITERATŪRA

- Ališauskas Vytautas, Paknys Mindaugas, *Šv. Kazimiero koplyčia*, Vilnius: Aidai, 2004.
- [Arnold Georgius Christianus], „Matthias Littawer Vorbek Germanis dictus Lettow Philosophiae et Medicinae Doctor Wladislai Quarti Poloniae et Sueciae Regis, Medicus Cubicularius [...] Vlnensis. Commentatio historico-litteraria [...] e Codice Pauliano quem olim ipse manu sua conscripseat concinnata [...] a Georgio Christiano Arnold“, in: *Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim połączonego*, Kraków: w Drukarni Akademickiej, t. 8, 1823, p. 29–114.
- Buržinskas Žygimantas, „Merkinės miesto urbanistinė raida XVI–XVIII amžiuje“, in: *Archaeologia Lituana*, 2021, t. 22, p. 97–117.
- Glemža Liudas, „Paskutinė Vladislavo Vazos kelionė į Lietuvą 1648 m.“, in: *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai = Lithuania–Poland–Sweden: European Dynastic Unions and Historical-Cultural Ties*, (Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų studijos, t. 21), sudarė Eugenijus Saviščevas, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2014, p. 442–479.
- Kuras Katarzyna, „Teatr śmierci w służbie majestatu. Trzy exempla z dziejów Rzeczypospolitej XVII i XVIII“, in: *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, 2014, t. 31, p. 43–72.
- Paknys Mindaugas, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2008.
- Rumbold z Połocka, „Zdrowie Władysława IV“, in: *Przegląd historyczny*, 1911, t. 13, Nr. 3; sąs. 1, p. 1–23; sąs. 3, p. 301–314.
- Tolkačevski Kšištof, *Epigrafinio įrašo kultūra ir komunikacija: XIX a. Vilniaus memorialinių įrašų pagrindai*, daktaro disertacija, Vilnius, 2016.
- Henryk Wisner, *Jonušas Radvila (1612–1655)*, vertė Tamara Bairašauskaitė, Vilnius: Vaga, 2000.

3 pav. Pašarvoto karaliaus Vladislovo IV Vazos atvaizdas. Vario raizinio autorius nežinomas (monogramistas I.P.T.). Saugoma Hercogo Augusto bibliotekoje Volfenbiutelyje (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Inv. Nr. II 4276)³³

³³ <https://portraits.hab.de/werk/28627> arba <https://www.portraitindex.de/documents/obj/34028494>.

Tiek vokiškos eilės greta lotyniškųjų, tiek eilių turinys rodo, kad pašarvoto velionio valdovo graviūra sukurta vokiškoje aplinkoje (galimai susijusioje su valdovo sutuoktinės karalienės Marijos Liudvikos aplinka).

Lotyniškosios epigramos, kuriai iš dešinės yra jo vokiškas atitikmuo, transkripcija (joje palikta didžiosiomis raidėmis išskirtų žodžių rašyba) ir prozinis vertimas:

MOSCUS EQUES toties cui supplex ante jacebat,
Palluit ad Cuius TURCICA LUNA jubar:
Quem non A BOREA poterant terrere LEONES,
Maximus ille Sago, Maximus ille Toga,
VLADISLAUS obit. AQUILAE lugete POLONAE
Heu? Vestrumne IOVEM sic potuisse Mori?

Tasai, prieš kurį parpuolęs tiek daug kartų gulėjo maldaudamas maskvėnų raitelis,
prieš kurio spindesį tiek daug kartų blyško turkiškas mėnulis,
kurio nuo Šiaurės negalėjo atgrasyti liūtai³⁴,
tasai, kuris buvo didis kare, tasai, kuris buvo didis taikos metu,
Vladislovas, mirė. Gedėkite, Lenkijos ereliai! –
Ak, argi šitaip galėjo mirti jūsų Jupiteris³⁵?

³⁴ Švedijos herbe vaizduojami du karūnuoti liūtai.

³⁵ Susiejami erelis kaip Lenkijos karalystės heraldinis simbolis ir kaip Jupiterio, aukščiausiojo romėnų dievo, šventasis paukštis, o pasitelkta metafora, Lenkiją valdžiusį karalių pavadinant Jupiteriu, leidžia jį dar labiau išaukštinti baigiamojoje epigramos dalyje.

The Account of the Illness and Death of Wladyslaw Vasa

Summary

The article presents an anonymous account of the last days of life and death of Wladislaw Vasa, King of Poland and Grand Duke of Lithuania, in Merkinė. The ruler died on 20 May 1648, and the text in question is one of the most detailed sources on this event. The article also includes extracts from Wladislaw Vasa's will, hitherto unused in the historiography, which reflect his wish regarding the burial place and his bequest to St Casimir's Chapel after his death. That this ruler's heart rests in St Casimir's Chapel of Vilnius Cathedral, which he had finished within his lifetime, was due to the circumstances of his death in Lithuania, the autopsy carried out, and the will of the nobles of Lithuania rather than that of the ruler. On the other hand, the latter was also exercised, by burying his body in the mausoleum of the Polish kings in Wawel Cathedral in Cracow. The introductory article discusses some of the circumstances of the ruler's stay and illness in Merkinė, as well as the source itself. The publication includes a full Latin-Lithuanian translation of the account of Wladislaw Vasa's illness and death.

KEYWORDS: Wladyslaw IV Vasa; Merkinė; illness; disease treatment; ruler's death.

Karaliaus Vladislovo IV Vazos mirties Merkinėje aprašymas¹

Gerasis Dievas panoro šviesiausiąjį mūsų karalių Vladislovą IV iš netvaraus pasaulio perkelti į geresniąją karalystę ir skirti nemirtingumo skeptrą. Aš labai rūpestingai ir nuosekliai surašysiu didžiai sielvartingą pasakojimą ir tiksliai išdėstysiu tai, ką akivaizdžiai savo akimis mačiau bei savo ausimis girdėjau ta pačia tvarka, kaip vyko; ne dėl to, kad norėčiau vėl sukelti² ir atnaujinti liūdesį, bet kadangi tikiuosi būsiant taip, jog dėl tokio kruopštumo kitais atžvilgiais gedulingas pasakojimas gali turėti nemenką dalį įsimaišiusios paguodos.

Prieš keturias dienas iš Vilniaus išvykę į Merkinę³, po to, kai jau atvykome, vieną dieną paskyrėme poilsui. Rytojaus dieną, kuri buvo šio (gegužės) mėnesio 4-oji, karalius, prieš saulėtekį guviai į laukus išvykęs su medžiotojų būriais, nuo pat ankstauro ryto nesiliovė medžioti tol, kol artėjantis saulėlydis privertė sustoti.

Received: 05/03/2024. **Accepted:** 29/04/2024.

Copyright © 2024 Mintautas Čiurinskas. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

¹ Tai šiai publikacijai adaptuotas pavadinimas. Aprašymo pavadinimas publikacijoje, kuria remiamasi (toliau – orig. publ.), jos parengėjo suformuluotas taip: „Opis zgonu Króla Władysława IV w Mereczu. Około 20 Maja 1648“ („Karaliaus Vladislovo IV mirties Merkinėje aprašymas. Apie 1648 m. gegužės 20 d.“). Aprašymo pavadinimas rankraštyje: „Descriptio Mortis Regiae facta [!] die 20 Mai[i] Anno 1648 Merecij“ („Karaliaus mirties aprašymas, parengtas (?) 1648 m. gegužės 20 d. Merkinėje“) – Biblioteka Naukowa PAU i PAN, b. 2254, l. 100r (toliau – „rankr.“)

² Orig. publ.: innovare. Rankr.: inuocare.

³ Orig. publ.: Meretium. Rankr.: Merecium.

Tuometinis smarkus ir siautulingas ir po tokios daugybės ligų (dar ir dėl jo kūno viršsvorio) anaip tol netinkamas judrumas, manoma, ir suteikė progą bei priežastį, lėmusią mirtį. Nes ištis tuo vežimu medžioti buvo važiuojama per bekeles su tokiu užsidegimu, kad kai važnyčiotojas iš pagarbos jo didenybei nepakankamai drąsiai karalių vežė aplenkdamas griovius, akmenis, kelmus, pats karalius, išmetęs žmogų iš vežimo, pasičiupo vadeles ir smagiai pasidavęs įkarščiui, jokiomis sąlygomis nemažindamas greičio negailėjo nei vežimo, nei savęs paties⁴. Antrą valandą po vidurnakčio pradėjo ryškėti užgaidos pašėlioti pasekmės. Ir visų pirma nepaprastai kamavosi suremtas inkstų skausmų. Tą dieną maudymasis vonioje du ar tris kartus neišjudino nei [inkstų] akmenis, nei pašalino skausmus, tik kaitinimu dar labiau paskatino. Tačiau antroji diena atrodė kiek geresnė ir jau buvo numatoma nauja išvyka su medžiotojais, nors tuo pat metu nuolat nepakenčiamai džiūvo burna ir nepraejo tam tikras šleikštulis bei nenoras valgyti.

To paties gegužės mėnesio septintąją dieną sukilo dar smarkesnis inkstų ir visų vidurių skausmas, po kurio skrandį ir vidurius bei visą kūną supurtė traukuliai dėl nepaprastai stiprių pastangų vėmti ir kas valandą, kaip atrodė, vis labiau įsišėlstanti visų gyvybinių pajėgų kova⁵.

Dėl tokio smarkaus organų sutrikimo, regis, buvo sukilę maištauti visi skysčiai, susikaupę didžiuliame kūne, visa drumstėsi ir maišėsi, o didžiausias „maišto“ židiny suomet jau išimetė į skrandį. Išties akivaizdžiais požymiais pasireiškė karštligė – galvos skausmu, karščiu, troškuliu, nemiga, šleikštuliu ir kitais panašaus pobūdžio [simptomais]. Todėl visos priemonės, taikytos nuo inkstų skausmų, buvo taip saikingai derinamos, kad kartu kovotų ir su karštine, ir su akmenlige.

Aštuntąją mėnesio dieną, kadangi liga sustiprėjo, buvo atverta vena ir nuleista daug kraujo – tokio ryškaus, kad niekad iki tol daug metų neteko matyti geresnio. Mat nors iš pirmosios venos tekėjo šiek tiek sumišęs su gendančiomis gleivėmis, tačiau iš trijų kitų ištektas buvo toks švarus, kad iš to

⁴ Rankr. su specialiu ženklu šioje vietoje virš eilutės įterpta frazė (nubraukta ir pakartota puslapio apačioje), kuri neperteikta orig. publ. Deja, paskutiniai du jos žodžiai turimoje rankraščio kopijoje neįskaitomi: „Postquam ex venatione redijt alia mox re {... ...}“ („Po to, kai iš medžioklės sugrįžo, greitai kita...“).

⁵ Orig. publ.: in horas aucta conflictatione. Rankr: in horas immi[nen]ti conflictatione („grėsminga kova“).

gydytojams buvo labai lengva padaryti išvadą, jog ta karštinė kilo ne iš paties venose susikaupusio kraujo, bet už kraujagyslių ribų, uždegimui šėlstant kažkur kokiame nors į bloga pakitusiame ir pagedusiame ar net kenksmingame skystyje, ir pirmiausia uždegimui prasidėjus nuo skrandyje buvusios tulžies.

Tą nuomonę patvirtino menkesniųjų simptomų stiprėjimas. Nes nors tas kraujo nuleidimas ir būtų buvęs naudingas bei pateisinamas pleuros atžvilgiu, tačiau po jo negalavimai nenurimo, bet labai sustiprėjo; iš jų svarbiausias, atrodė, buvo sunkus ir bet kokios karštinės metu pavojingas žagsulys. Taigi dabar, kai matėme, jog kas valandą negalia vis didėja, pajutome, jog atėjo laikas pasirūpinti Dievo maloningumu ir vietoje žmogiškųjų gamtos ar dirbtinių vaistų šauktis geresnės pagalbos iš dangaus.

Taigi tuomet Šviesiausiasis karalius duodamas didžiausius įžadus meldė tų dalykų, kurie visų pirma buvo susiję su tuo, jog, kad ir kiek būtų likę gyvenimo – ar jam greitai būtų užbrėžta riba, ar būtų pratęstas ilgiausiems metams, – visa tai visiškai būtų palikta nuolatinėms nuolankioms maldoms ir priskirta Dievo garbei.

O tuo tarpu neliko nepadaryta nieko, kas priklauso nuo žmogiško stropumo, nes nuolatos abi dienas buvo duodami gerti kuo tinkamiausi ir geriausi (kaip manė gydytojai) vaistai; vis dėlto karštinė nesiliovė, žagsulys darėsi kas kart dažnesnis ir smarkesnis. O tuomet dėl akivaizdžių ženklų šviesiausiasis karalius buvo įspėtas dėl pavojaus ir keliais žodžiais paragintas laiku atlikti šventąją išpažintį. Jis noriai sutiko ir nedelsė. Susitelkė šitam veiksmui ir neatidėliodamas ėmėsi vykdyti po vakarykščio paraginimo kilusį pasiryžimą. Vos galima apsakyti, su koku kenčiančios sielos nusiteikimu, su kokiais atsidūsėjimais, su kokiais gausiomis ašaromis priėmė tą švenčiausiąjį Susitaikymo Sakramentą. Iš karto pageidavo būti sustiprintas švenčiausiuoju viatiku⁶, bet trukdė tas smarkus žagsulys, aiškiai gresiantis tuo, kad Viešpaties Kūnui gali būti parodyta nepagarba.

Visiems nepaprastą nerimą kėlė net ir nedidelis atidėliojimas esant pakankamai dideliam pavojui. Taigi iš baimės gydytojai buvo raginami pasistengti ir buvo jų kuo primygtiniausiai paprašyta, kad jeigu tik įmanoma, apmaldytų žagsulį. Ir jie dėjo visokeriopas pastangas dar ir dėl to, jog ir patys savo akimis matė, kad dėl to įsismarkaujančio žagsulio kyla pirmučiausias ir tiesiog

⁶ T. y. atneštu Švenčiausiuoju Sakramentu.

didžiausias pavojus, ir manė, kad vargu ar karalius, nors ir kiek turėtų jėgų, galės išgyventi taip žagsėdamas bent vieną ar dvi dienas.

Todėl nukreipė visą savo rūpestį į tai, kad išlaisvintų skrandį nuo tos pragaištingos bėdos, tai yra nuo uždegimo, tulžies, sutekėjusios arba į skrandžio apačią, arba įsimetusios jo šonuose. Nes buvo kuo akivaizdžiausiai matyti, jog vien nuo jos kyla nuodingi garai, kurie garuodami aukštyn virš skrandžio angos savo aštriu kvapu sukelia tuos žagsėjimus ir blogai veikia visą kūną. O kadangi tuštinimasis ankstesniais atvejais neturėjo jokio poveikio, visų sutarimu buvo nuspręsta, kad reikia duoti vėmimą skatinančių vaistų. Tuo tikslu Antanas Krautas (*Anthonus Crauth*) pasitelkė metalų kroką⁷. Bet prigimties dėsniai suveikė taip palankiai, kad vaistas atvėrė kitą kelią. Nes visa ta susikaupusi sugedusi tulžis, kurios buvo išties daug, ne vėmimo, bet paprastesniu viduriavimo keliu pasišalino taip gausiai, kad net kėlė nusistebėjimą ir kažkokį siaubą, tačiau akivaizdžiai su nauda. Nes greitai, po vienos kitos valandos, tas smarkus iki pykinimo žagsulys apmalšo ir pagaliau liovėsi⁸. Vis dėlto, nors vos per keletą valandų pasišalino tokia gausybė deginančios tulžies ir toliau dar daugiau nuolat pasišalindavo tuštinantis, tačiau sunki padėtis tęsėsi, nes dar smarkesnis už rimstantį žagsulį karščiavimas nuo skrandžio uždegimo nesiliovė smarkiai kenkti pačiai širdžiai ir kenčiantįjį artinti prie mirties.

Taigi, kai viso žmogiško išmanymo akivaizdžiai ėmė nebeužtekti, vėl imtasi dangiškų vaistų, ir penitentas, dar kartą sužadinęs gailestį, buvo visiškai

⁷ Arba metalų šafraną. Orig. *Crocus metallorum*. Taip turbūt įvardytas preparatas iš pusmetalio stibio. Tuometėje medicinoje jis naudotas kaip priemonė radikaliai žarnyno išvalymui (sukelianti vėmimą ir viduriavimą). Kartais vartotas sumaišytas su vynu, vandeniu, cukrumi ar pan., o kartais net naudota išlieta iš stibio daugkartinio panaudojimo „amžinybės piliulė“. Taip pat *crocus metallorum* galėjo būti medicinoje naudota rudos spalvos medžiaga, susidaranti sulydant sierą su šarmų karbonatais (ypač kalio) ir esmės susidedanti iš šarminių sulfidų. Vladislavo Vazos atveju buvo sugirdyti net devyni preparato žirneliai kiaušinio trynyje. Gydytojas Vorbekas-Letovas dėl šios vaistinės priemonės, paimtos ne iš valdovo vaistinės, bet iš nepažįstamo vietinio gydytojo, panaudojimo kritikavo savo kolegą Krautą ir laikė šį gydymo būdą netinkamu, lėmusiu karaliaus sveikatos pablogėjimą. Apie šį epizodą jis pasakoja tokiais žodžiais: *gdy mu inszego ratunku dać nie umiać albo nie chciać doctor Casparus Krafft, kolega mój, dać 9 ziarn antimonii praeparati in ovo sorbili, jeszcze nie z apteki JKMci, bo Hecker aptekarz królewski nie miać, ale [z] szkatuły cyrulika niejakiegoż, Bóg wie jakiej preparacji*. Maciej Vorbek-Lettow, *op. cit.*, p. 151.

⁸ Čia įterptinas orig. publ. praleistas rankraščio sakiny: „Noxque in spem omnes erexit, integrae ac faustae meliorationis“ – „O naktis visiems sužadino viltį, kad [sveikata] visiškai ir laimingai pasitaisys“.

pasiruošęs ir tinkamai nusiteikęs priimti Šventąją Komunią. Tuomet išganin-
gi atodūsiai kilo tiek iš jo kūno, tiek iš dvasios, nes jautė, kad jį pasitinka ir
vainikuoja didis Dievo gailestingumas. [Visi dalyvavę galėjo matyti,] kokiais
atodūsiais jis siekė atsiduoti dieviškai malonei ir būti jos apglėbtas, kokiais
žodžiais ir maldingais afektais paliudijo karštą norą susitaikyti su Dievu, ko-
kiomis meilės liepsnomis Dievui, tokiam gailestingam jo atžvilgiu ir be galo
geram, koku dideliu įkarščiu Jį garbinti degė, kaip kilniais pasiryžimais siekė
išreikšti nuolankumą Dievui ir šventiesiems.

Per pačias jo akivaizdoje aukojamas Mišias, kurių ligonis klausė iš lovos,
buvo giliai pasinėręs į malda, nuolat iš savo Teisėjo prašydamas Jo didybės
akivaizdoje to vienintelio dalyko, kad, gailestingai suteikęs nuodėmių atlei-
dimą, suteiktų palaimintą gyvenimo pabaigą. O po to, kai priėmė viatiką⁹,
nebenorėjo, kad būtų daroma ar sakoma niekas, kas nebūtų susiję su kitu,
geresniuoju, gyvenimu. Apie šį perėjimą mąstė su tokia dvasios ramybe, kad
visiškai nebuvo galima pastebėti jokio, net menkiausio, baimingumo ženklo,
nors iš karto po to, kai tik atgulė, tarsi dievišku įkvėpimu pranašaudamas ateitį
iš anksto nusakė, kad, be abejonės, ši liga bus paskutinė. Toliau jau niekas jo,
besimeldžiančio ar apmąstančio dieviškuosius dalykus, sielos neglostė ma-
loniau nei nukryžiuoto Išganytojo minėjimas ir kreipiniai į Dievo Gimdytoją
Mariją. Jos šimtus tūkstančius kartų jis šaukėsi kaip savo Valdovės, jos – kaip
aukščiausios Geradarės, jos – kaip vienintelės Motinos, ir spaudžiamam di-
džiausių skausmų niekas iš jo lūpų neišsprūdo dažniau nei „Jėzau Marija“.
Taigi šių, jau paskutinių, ligos teikiamų kančių metu kiekvienas turėjo gali-
mybę patvirtinti jau anksčiau, kitomis aplinkybėmis, atsiradusį įsitikinimą dėl
nepaprastos mūsų karaliaus meilės ir įstabaus maldingumo Dievo Motinai.
Pačiame šio valdovo didžiai girtiname pavyzdyje galima buvo matyti, kaip gali
sustiprėti gerasis pasitikėjimas kiekvienam mirtingajam, meldžiančiam Die-
vo gailestingumo per Gailestingumo Motiną. Tvirtai esu įsitikinęs, kad visus
šiuos malonių „pleistrus“ ir tokį didų dangiškojo gailestingumo srautą, kurių
iš Dievo maloningumo gausiai buvo teikiama karaliui šios ligos bei paskutinių
grumtynių metu, vertai reikia priskirti Dievo Motinos globai ir maldoms.

Priėmęs Šventąją Komunią ištisas tris dienas permainingai grūmėsi su
liga ir skausmais nuolat, greta esančiųjų nevilčiai, jų įveikiamas. Po to, kai

⁹ T. y. Švenčiausiąjį Sakramentą, atneštą ligoniui mirties pavojuje.

dėl užsitęsusios kovos reikšminga tiek kūno, tiek dvasinė permaina vargiai bežadėjo ką nors gero, tai viltis, tai baimė keisdavo viena kitą, kol dėl ilgalaikių grumtynių sunykusios ir visai apleidusios jėgos mums visiškai nepaliko geros vilties, kad kuomet nors galėtų padėti gamta ar gydymo menas.

Tai kilo mintis, kad priartėjo valanda, kai pridera kovojantį krikščionį patepti gailestingumo aliejumi. Kaip paskutinioji ir brangiausioji priemonė buvo atneštas indelis su malonės mira, idant būtų suteiktas patepimo sakramentas – vos galima apsaugoti, kaip ligonis iš karto kuomet karščiausiai prabilo žodžiais, kuriais iš visos širdies prašėsi šio paskutiniojo vaisto nuo mūsų laikinumo.

Tai buvo nedelsiant įvykdyta, prieš tai atlikus (o tai jau buvo padaryta trečią kartą) sakramentinę išpažintį. Šias sakramentines apeigas priėmė kuomet aiškiausios sąmonės ir su ypatingu dvasiniu pasiskonejimu, o kai jau kiti dalykai buvo įvykdyti, į dešinę paėmęs šventąją žvakę ir laikydamas pakeltą į viršų viešai paliudijo, kad iki pat paskutinio atodūσιο nepriekaištingai išlaikė tvirtą šventąją tikėjimą. Po to ištiesęs rankas ir virpant veidui sugriebė nukryžiuotojo atvaizdą¹⁰ ir pats priglaudė sau prie krūtinės, kryžiumi sudėjęs rankas virš to atvaizdo, tuo metu su didžiomis dvasios pastangomis šaukdamas tuos vieninteliuos žodžius: „mano mieliausias, mano mieliausias!“

Negali čia likti nepaminėtas tas prakilnūs veiksmas, kad gerasis valdovas prieš jam suteikiant patepimą parodė puikų krikščioniškojo kuklumo ir karališko pamaldumo pavyzdį – atlikęs šventą išpažintį (kurią jau minėjau), tarp kitų šventų į Dievą nukreiptų afektų, negalėdamas sulaukyti dvasinio įkarščio: „O kaip norėčiau, – tarė, – kad visas pasaulis galėtų stebėti reginį, kuriame tarsi veidrodyje visi ir kiekvienas pamatytų, ką nuostabaus man parodė Dievas! Ir pirmiausia manyje akimis tepamato, rankomis tepaliečia, kokia yra žmogiškųjų dalykų ir dabartinio gyvenimo bei visos didybės tuštybė. Pagaliau iš mano pavyzdžio tesupranta, koks didis yra gerojo galingojo Dievo vienam nusidėjėliui parodomas gailestingumas ir maloningumas.“ Ir norėjo, kad šitai būtų aiškiai pakartota tais pačiais žodžiais visam aplink sustojusių būriui: tai ir buvo padaryta ir didžiai sujaudino širdis.

O kai atėjo paskutinioji naktis (kuri buvo tarp gegužės devynioliktosios ir dvidešimtosios), apie vienuoliktą valandą buvo galima atpažinti aiškius

¹⁰ T. y. krucifiksą.

beblėstančios gyvybės požymius. Taigi tuomet atviriau buvo atsidėta maldoms ir kitoms krikščioniškąjį maldingumą skatinančioms praktikoms, kuriomis buvo sustiprintas prieš išėjimo neišvengiamybę. Na o pirmiausia, mat nors buvo visiškai sąmoningas, tačiau nebepajėgė pakankamai sklandžiai tarti žodžių, jis, prispaudęs [prie krūtinės] ranką, tokiu ženklu paprašė paskutinio atleidimo už nuodėmes, ir šis buvo suteiktas kartu su gausiausiomis atlaidų, kurie buvo išvardyti, malonėmis.

Po to ištisas dvi valandas ir daugiau mes, tie, kurie stovėjome šalia, karštai meldėme Dievo gailestingumo; o pats tyliai pritardavo, ir kai dažnai ir vis dažniau būdavo priduriama tai, ką [maldose] reikia pridurti dėl mirštančiojo, kiekvieną tokį dalyką priimdavo su ypatingu dvasiniu užsidegimu ir kartkartėmis ištardavo švenčiausius žodžius: „Jėzau Marija.“

Pagaliau prieš antrą valandą po vidurnakčio, kai tarė šiuos žodžius iš besitęsiančios maldos: „Gerasis Jėzau, į tavo rankas atiduodu savo dvasią“, kuo saldžiausiai iškvėpė sielą, visiems, kas tik dalyvavo, stebintis tąją kūno ir dvasios ramybę bei atvirai skelbiant, jog vargu ar kada jie matę žmogų saldžiau iškvepiant paskutinį kvapą ir tarsi užmiegant.

Po vidurdienio atlikus kūno skrodimą galima buvo matyti akivaizdžią mirties priežastį iš dalies – kairiajame inkste, kuris, koks buvo likęs, buvo bjauriai supuvęs ir buvo ne kas kita kaip vienos gleivės ir puvėsiai, o iš dalies ir labiausiai – skrandyje, kurio dugne ir apatinėje angoje telkšojo nemaža dalis stebėtinai tamsios tulžies. Jau vienos iš tų [priežasčių] galėjo užtekti.

Belieka mums nuolankiai nulenkti galvas prieš Dievo Apvaizdą. Vis dėlto netektis, kurią patiriame praradę tokį didį valdovą, yra nepaprastai didelė. Tačiau asmeninis gedulas patiria tam tikrą paguodą, kai atsimename tokį palaimintą iškeliavimą. Nėra reikalo, kad visi norėtume guostis gausiais žodžiais, ypač kadangi žinau, jog tam tikras trumpiausias kelias į paguodą yra duoti valią sielvartui ir ašaroms.

Versta iš: „Opis zgonu Króla Władysława IV w Mereczu. Około 20 Maja 1648“, in: *Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga pamiętnicza z dawnego rękopisma [...], wydana staraniem i nakładem C. K. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, w Krakowie: w Drukarni C. K. Uniwersytetu, 1864, p. 10–16.

VLADISLOVO VAZOS MIRTIES APRAŠYMAS ALBERTO
 STANISLOVO RADVILOS ATSIMINIMUOSE APIE ĮVYKIUS
 LENKIJOJE (*MEMORIALE RERUM GESTARUM IN POLONIA*)

O gegužės 20-tą dieną Karalystę apgaubė antras¹¹ didis sielvartas. Karalius su karaliene, kuri paskutinę balandžio dieną susirgo karštine (o ši kartais vargšę karalienę kankindavo šešiolika valandų), buvo priverstas pasilikti Merkinėje. Ir štai karalius ėmė kentėti nuo akmenligės, o po to prasidėjo pavojingas karščiaavimas. Galbūt dėl to, kad gydytojai nesuskubo greitai imtis priemonių, šis taip sustiprėjo, kad [karalius] pamažu ėmė visai netekti jėgų. Taigi greitomis pasiunčia žinią, kad atvyktų LDK pakancleris¹². Kai šis atvyko, sakoma, karalius į jį kreipėsi: „Ar gali atsirasti toks žmogus, kuris dar galėtų mane išgydyti ir grąžinti sveikatą?“ Bet tokio neatsirado, nes Dievo valia susiklostė kitaip. Mat labai nusilpo ir vos galėjo nuryti su didžiausiomis pastangomis. Po to prisidėjo daug simptomų, kurie, mokytų gydytojų nuomone, karalių pasmerkė mirčiai. Tuomet karalius liepia pakviesti Chelmo vyskupą Pstrokonskį¹³, kuriam perdavė testamentą ir dokumentus, o kartu ir tėvo Zigmanto III testamentą. Kai pakancleris paklausė, ar leidžia užantspauduoti LDK antspaudu, karalius pritarė, nes prieš tai buvo užantspaudavęs asmeniniu antspaudu. Blogiausiai atveju nurodė išdą atiduoti išdo valdytojui ir perdavė dar kartą Karalystės antspaudu užantspauduotą testamentą. Taigi tą dieną sustiprintas išpažintimi ir Komunija ir tėvo Šionhofo¹⁴ iš Jėzaus Draugijos parengtas mirčiai, dalyvaujant Chelmo vyskupui, LDK pakancleriui ir išdininkui¹⁵, LDK referendoriui¹⁶, abiejų tautų pakamariams¹⁷ ir kambariniams, po vidurnakčio praėjus dviem

¹¹ Prieš tai aprašyta, kaip prasidėjus sukilimui beveik tuo pačiu metu (gegužės 15–16 d.) kazokai, vadovaujami Bogdano Chmielnickio, sutriuškino Lenkijos kariuomenę prie Geltonųjų Vandenų.

¹² Kazimieras Leonas Sapiega.

¹³ Chelmo vyskupas Stanislovas Pstrokonskis.

¹⁴ Karaliaus nuodėmklausys jėzuitas Grigalius Šionhofas (lenk. Grzegorz Shoenhoff).

¹⁵ LDK išdininkas Mikalojus Gedeonas Trizna.

¹⁶ Radvilos *Memoriale* publikacijoje nurodyta, kad tai buvęs LDK dvasinis referendorius Pranciškus Dolmat-Isaikovskis (lenk. Franciszek Dolmat-Isajkowski; Isaykowski), žr. Albrycht Stanisław Radziwiłł, *op. cit.*, t. 4, p. 15.

¹⁷ Lenkijos Karalystės pakamaris Samuelis Rilskis (lenk. Samuel Rylski), LDK pakamaris Feliksas Jonas Pacas.

valandoms ir beveik dviem ketvirčiams, visiems šalia stovėjusiems išgyvenant liūdesį ir patiriant Dievo teikiamą pamokomą pavyzdį, ramiai Tam, iš Kurio buvo gavęs, atidavė dvasią; tebūnie palaimintas jo atminimas.

Karalienė nieko nežinojo apie karaliaus mirtį ir būdama nusilpusi dėl karštinės negalėjo lankyti karaliaus visos ligos metu. Ir net nuo karaliaus mirties praėjus dviem valandoms ją ištiko įprastas priepuolis. Kadangi nebuvo kitų pareigūnų, LDK referendorius pasiuntė skubią žinią arkivyskupui¹⁸ ir Karalystės bei LDK tribunolo teismams, kad karalius mirė, ir [klausė], ar mirusio kūno dėl didesnio didingumo nereikėtų pervežti į Gardiną; tai ir buvo padaryta. Tuomet taip pat nuo karalienės nebebuvo galima nusišviesti mirties – ji stipriai susisielojo ir tik kitą mėnesį pasveiko, tačiau nevisiškai.

Versta iš: Albrycht Stanisław Radziwiłł, *Memoriale rerum gestarum in Polonia. 1632–1656*, t. 4: 1648–1656, opracowali Adam Przyboś i Roman Żelewski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974, p. 15.

Iš lotynų kalbos vertė

MINTAUTAS ČIURINSKAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

<https://ror.org/05ogfgn67>

ciurinskas@liti.lt

<https://orcid.org/0000-0003-2146-9652>

¹⁸ Motiejus Liubienskis (lenk. Maciej Lubieński).

Vilnietiški leidiniai XVIII amžiaus Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos rankraštiniame kataloge

AUŠRA RINKŪNAITĖ

Vilniaus universiteto biblioteka
<https://ror.org/03nadee84>
ausra.rinkunaite@mb.vu.lt

ANOTACIJA. Straipsnyje pristatomas XVIII a. viduryje sudarytas rankraštinis Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos katalogas ir aptariami jame surašyti įvairiose Vilniaus spaustuvėse XVI–XVIII a. išleisti leidiniai. Pabaigoje pateikiamas priedas – lentelė, kurioje galima matyti Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos katalogo įrašą, identifikuatą leidinį, dabartinę, jei yra žinoma, knygos saugojimo vietą ir joje esančius proveniencinius ženklus. Katalogo įrašų analizė atskleidė, kad Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje XVIII a. vilnietiškoji produkcija sudarė apie 3 proc. visų knygų. Daugiausia bibliotekoje buvo Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių lotynų ir lenkų kalbomis, vyravo religinė literatūra, taip pat kauptos istorinės, matematinės, geografinės tematikos knygos, kalendoriai. Knygos dažniausiai buvo perkamos, kartais dovanojamos bibliotekos mecenatų ir pačių veikalo autorių.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos rankraštinis katalogas; Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai; XVI–XVIII a. Vilniaus leidiniai.

Vilniaus spaustuvėmis ir jų produkcija domimasi nuo seno. 1740 m. Gdanske išleistoje istoriko Johanno Danielio Hoffmanno (1701–1766) knygelėje *De typographiis earumque initiis et incrementis in Regno Poloniae et Magno*

Received: 26/02/2024. **Accepted:** 15/05/2024.

Copyright © 2024 Aušra Rinkūnaitė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Ducatu Lithuaniae cum variis observationibus rem et literariam et typographicam utriusque gentis aliqua ex parte illustrantibus pateikiama žinių apie XVI–XVIII a. Lenkijos Karalystėje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje veikusias spaustuves. Kalbėdamas apie Vilnių autorius aptaria dešimt čia dirbusių privačių spaustuvinių, taip pat užsimena apie XVII a. klestėjusią žydų spaustuvę ir tebeveikiančią Vilniaus akademijos spaustuvę¹. Lenkų rašytojas ir istorikas Józefas Ignacas Kraszewski (1812–1887) veikalo *Wilno od początków jego do roku 1750* ketvirtajame tome trumpai pristato Vilniuje veikusias privatas ir institucines spaustuves², taip pat prideda nuo 1519 iki 1799 m. išleistų knygų sąrašą³. Žvelgiant iš pastarųjų kelių dešimtmečių perspektyvos, paminėtina Irenos Petrauskienės monografija apie Vilniaus akademijos spaustuvę⁴, Ingės Lukšaitės apžvalga apie evangelikų reformatų knygų leidybą įvairiose Vilniaus spaustuvėse XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje⁵, Domo Kauno straipsnis apie lietuviškų knygų spausdinimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII a.⁶, Daivos Narbutienės monografija apie LDK lotyniškuosius leidinius XV–XVII amžiuje⁷. Atskiros dėmesio sulaukė Vilniaus bazilijonų vienuolyno ir pranciškonų spaustuvių istorija⁸. O atskirų tyrimų apie Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje buvusią Vilniaus spaustuvių produkciją nėra.

¹ Johann Daniel Hoffmann, *De typographiis earumque initiis et incrementis in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae cum variis observationibus rem et literariam et typographicam utriusque gentis aliqua ex parte illustrantibus*, Dantisci: apud Georgium Marcum Knochium, 1740, p. 42–45.

² Józef Ignacy Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. IV, Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1842, p. 61–70.

³ *Ibid.*, p. 113–365.

⁴ Irena Petrauskienė, *Vilniaus akademijos spaustuvė (1575–1773)*, Vilnius: Mokslo, 1976.

⁵ Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, [1999], p. 447–462.

⁶ Domas Kaunas, „Lietuviškoji knyga Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Lietuviškoji knyga. Istorijos metmenys*, Vilnius: Vilsa, 1995, p. 30–86.

⁷ Daiva Narbutienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

⁸ Ina Kažuro, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno spaustuvių veikla 1628–1839 m.: disertacija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019; Alma Braziūnienė, „Pranciškonų spaustuvių leidiniai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje“, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, t. 10, 2021, p. 69–89.

Šio straipsnio tikslas – atlikti tyrimą apie Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje XVIII a. sukaupčius vilnietiškus spaustuvių leidinius. Taip pat, remiantis išlikusiu to laikotarpio Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos rankraštiniu katalogu, pasitelkus statistinės analizės ir analitinį teminį metodus nustatyti, kokią bibliotekos dalį sudarė vilnietiškoji produkcija, kurių Vilniaus spaustuvių ir kiek leidinių biblioteka turėjo, kokios tematikos knygas skaitė jėzuitai.

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas apie 1747–1750 m., manoma, Karolio Jezerskio SJ (Karol Jezierski, 1712–1774)⁹ sudarytas Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos katalogas¹⁰. Tai rankraštinė 184 p. knyga (p. 183–184 surašytos observatorijai perduotos knygos) *in folio*, leidiniai joje surašyti abėcėlės tvarka, nurodant autorių, pavadinimą, leidimo vietą, metus, knygos formatą, egzempliorių skaičių ir saugojimo vietą, o jei knyga yra konvoliutas (į vieną knygą surišti keli leidiniai), kartu aprašyti ir visi aligatai. Pažymėtina, kad knygų antraštės nėra tikslios, ilgi veikalų pavadinimai sutrumpinti, dažnai perrašyti savais žodžiais lotynų arba lenkų kalba.

Tai ypač gerai liudija šio straipsnio priedas – pateikta lentelė. Į ją iš pradžių buvo įtraukti 146 įrašai, teikiami skaitmeninio projekto varianto rodyklėje pagal leidimo vietą „Vilnius“. Peržiūrėjus kiekvieną katalogo poziciją, buvo „rasti“ dar devyni leidiniai (atliekant projektą jų leidimo vieta nebuvo nustatyta), kurių tikroji leidimo vieta – Vilnius. Taigi iš viso lentelėje pateikiamos 155 pozicijos. Patogumo dėlei prieš rankraštinį įrašą laužtiniuose skliaustuose nurodomas katalogo puslapis, tuomet – įrašas, perrašytas toks, koks jis duodamas kataloge (dėl aiškumo išskleidžiamos santrumpos), kitoje skiltyje – identifikuotas leidinys; jeigu yra žinoma, nurodoma dabartinė saugojimo vieta ir leidinio šifras; pastabų skiltyje surašyti provenienciniai knygų ženklai ar kitos su leidiniu susijusios pastabos.

⁹ Axel Ernst Walter, „*Catalogus Auctorum Ordine Alphabetico dispositus in Bibliotheca Collegii Academ[iae] Vilnen[sis] S[ocietatis] J[esu] reperibilium*“ – unikalus XVIII a. 2-osios pusės Vilniaus universiteto bibliotekos istorijos šaltinis (<https://virtus.mb.vu.lt/lt/apie/>).

¹⁰ CATALOGUS AUCTORUM Ordine Alphabetico dispositus In Bibliotheca Collegii Academ[ici] Vilnen[sis] S. I. Reperibilium, [Vilnius, 1745–1750]; VUB RS, F2-DC8. Skaitmeninė rankraščio versija ir sukurta duomenų bazė pasiekama internetu: <https://virtus.mb.vu.lt/>. Čia galima lygiagrečiai matyti tiek rankraštinio katalogo skaitmeninį vaizdą, tiek transkribuotą tekstą. Paspaudus transkribuoto teksto eilutę, atsiskleidžia informacija apie autorių, kūrinio pavadinimą, leidimo vietą, galima atlikti paiešką, taip pat sudaryta abėcėlinė rodyklė pagal autorių, kūrinio pavadinimą, leidimo vietą, metus ir knygos vietą lentynoje.

Siekiant ištirti, kiek ir kokių Vilniuje spausdintų knygų įrašyta kataloge, iš maždaug 4500 įrašų pirmiausia buvo atrinkti 155 įrašai su nurodyta ar identifikuota leidimo vieta „Vilnius“. Nustatyta, kad Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje XVIII a. antroje pusėje saugoti 143 pavadinimų leidiniai ir 259 egzemplioriai¹¹, išleisti Vilniuje, iš jų išleistų XVI a. – 8 pav., 9 egz., XVII a. – 68 pav., 122 egz., XVIII a. – 67 pav., 128 egzemplioriai.

Žvelgiant į spaustuves matyti, kad iš vilnietišųjų leidinių daugiausia turėta Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių – 130 pav., 246 egz., Karcanų spaustuvės – 4 pav., 4 egz., bazilijonų spaustuvės – 2 pav., 2 egz., taip pat bibliotekoje buvo po vieną knygą, išleistą Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio, pranciškonų ir pijorų spaustuvėse. Nepavyko nustatyti, kuriose spaustuvėse išspausdinti keturi leidiniai.

Temos atžvilgiu vilnietiškieji leidiniai pasiskirsto taip: religinė literatūra sudaro 57,5 proc., literatūra – 17,4 proc., kalendoriai – 8,1 proc., retorikos veikalai – 3,9 proc., istorinės tematikos knygos – 3,1 proc., tezės – 2,7 proc., visų kitų sričių (matematikos, geografijos, fizikos, logikos, teisės, kalbotyros) veikalai, bendrai paėmus, – 7,3 procento.

Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje vilnietišųjų leidinių, išleistų lotynų ir lenkų kalbomis, skaičius buvo beveik apylygis: lotynų kalba – 48,6 proc., lenkų – 47,2 proc., kitomis kalbomis – 4,2 procento.

Nustatyta, kad Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje buvę vilnietiškieji leidiniai šiuo metu saugomi įvairiose Lietuvos ir Europos atminties institucijose¹² ir privačiose kolekcijose: Vilniaus universiteto bibliotekoje – 41 pav., 49 egz., Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (toliau LMAVB) – 10 pav., 10 egz., Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (toliau LNB) – 2 pav., 2 egz., asmeninėje advokato Jauniaus Gumbio kolekcijoje – 1 pav., 1 egz., Lenkijos nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje (toliau LNB [Varšuva]) – 2 pav., 2 egz., V. Karazino Charkivo nacionalinio universiteto Centrinėje mokslinėje bibliotekoje (toliau ChUCMB) – 2 pav., 2 vnt.; likusių leidinių buvimo vieta kol kas nežinoma.

¹¹ Šis skaičius preliminarus. Po katalogo sudarymo į jį buvo įrašomi nauji, biblioteką papildę leidiniai, dažnai nenurodant egzempliorių skaičiaus.

¹² Už suteiktą informaciją apie knygas su Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos provenienciniais ženklais dėkoju Viktorijai Vaitkevičiūtei, Agnei Zemkajutei, Dariui Antanavičiui, Stanisławui Siess-Krzyszowskiui.

Kas lėmė, kad kadaise Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekai priklausiusių knygų šiandien galima rasti įvairiose šalies ir užsienio bibliotekose? Po 1830–1831 m. sukilimo Vilniaus universitetas buvo uždarytas, didžioji dalis bibliotekos knygų išvežta į įvairias Rusijos imperijos švietimo ir mokslo įstaigas, tūkstančiai atsidadė Kyjive, Charkive, Sankt Peterburge ir kituose miestuose. XX a. šeštajame dešimtmetyje dėl tuomečio bibliotekos direktoriaus Levo Vladimirovo didžiulių pastangų, ryžto, atkaklumo ir diplomatinių sugebėjimų pavyko susigrąžinti 17 853 leidinius¹³, tarp jų – ir dalį Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos knygų.

VILNIAUS AKADEMIJOS SPAUSTUVĖS LEIDINIAI BIBLIOTEKOJE

Vilniaus akademijos spaustuvė (veikė 1586–1805) buvo didžiausias knygų spausdinimo centras Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Remiantis šios spaustuvės veiklą tyrusios Irenos Petrauskienės pateiktais statistiniais duomenimis, 1576–1773 m. buvo išspausdinti 1604 leidiniai, kuriuose nurodyta spaustuvė¹⁴, todėl, atrodytų, bibliotekoje šios spaustuvės produkcijos turėjo būti labai daug. Rankraštinis katalogas atskleidžia, kad Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai bibliotekoje sudarė didžiausią vilnietiškosios produkcijos dalį, palyginti su kitų Vilniaus spaustuvių produkcija, tačiau žvelgiant į išspausdintą ir bibliotekoje saugotą Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių skaičių matyti, kad šios spaustuvės knygų komplektuojama buvo labai mažai.

	Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių skaičius pav. ir egz. bibliotekoje	Kitų Vilniaus spaustuvių leidinių skaičius pav. ir egz. bibliotekoje
XVI a.	4 pav., 5 egz.	4 pav., 4 egz.
XVII a.	61 pav., 115 egz.	4 pav., 4 egz.

¹³ Ina Kažuro, Evaldas Grigonis, „Levas Vladimirovas ir senojo Vilniaus universiteto bibliotekos byla“, in: *Vetera reducta: parodos katalogas, 2012 11 15 – 2013 06 15 = The exhibition catalogue, 15 November, 2012 – 15 June, 2013*, sudarytojai Ina Kažuro, Evaldas Grigonis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 29.

¹⁴ Irena Petrauskienė, *Vilniaus akademijos spaustuvė (1575–1773)*, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 175–179.

XVIII a.	65 pav., 126 egz.	1 pav., 1 egz.
Iš viso (%)	130 (100 %), 246 egz. (100 %)	9 pav. (6,92 %), 9 egz. (3,65 %)

1 lent.

	Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių skaičius pavadinimais (I. Petrauskienės duomenimis)	Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių skaičius pavadinimais bibliotekoje (rankraštinio katalogo duomenimis)
XVI a.	76	4
XVII a.	561	61
XVIII a.	967	65
Iš viso (%)	1604 (100 %)	130 (8,10 %)

2 lent.

Jau XVIII a. pradžioje buvo atkreiptas dėmesys, kad bibliotekoje reikia gausinti Vilniaus akademijos spaustuvės knygų. 1706 m. liepos 30 d. Motiejus Milunskis SJ (Maciej Miłunski, 1646–1719) rašė:

Tėvas bibliotekos prefektas tegu pasirūpina, kad iš mūsų namų spaustuvės po keletą egzempliorių visų ten spausdinamų knygų būtų paskirta bibliotekai su įrašu „Vilniaus Jėzaus draugijos kolegijos“, kad neatsitiktų taip, jog mūsų pačių akademinių leidinių ar knygų būsime priversti ieškoti pas pasauliečius arba kaimynų kolegijose.¹⁵

Tarsi atsiliepdamas į savo paties išsakytą raginimą ir rodydamas pavyzdį, Milunskis bibliotekai įteikė Vilniaus akademijos spaustuvėje 1705 m. išleistą savo traktatą bažnytinės teisės tema *Explanationes iuris ecclesiastici canonico-morales in librum IV Decretalium de sponsalibus & matrimoniis* (poz. 80). Pažymėtina, kad po vieną šios knygos egzempliorių autorius padovanojo ne

¹⁵ Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai, sudarė Eugenija Ulčinaitė ir Algirdas Šidlauskas, iš lotynų kalbos vertė, paaiškinimus ir žodynėlį rengė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 259.

tik Vilniaus, bet ir kelioms kitoms kolegijoms ir vienuolijoms¹⁶. Po kelerių metų jis išleido dar vieną knygą – *Discursus ascetici de regia via S. Ignatii fundatoris Societ. Jesu, et de sapientiae domo* (1713, poz. 79) ir, tarsi tęsdamas tradiciją, padovanojo ją bibliotekai, antraštiniame lape įrašęs *Collegio Vilnensi Soc: IESV d. d. Author*. Tokių knygų dovanojimo pavyzdžių būta ir daugiau¹⁷, tačiau tai greičiau būdavo išimtis nei įprasta praktika.

Kokios priežastys lėmė tokį nedidelį Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių skaičių bibliotekoje, sunku pasakyti. Iš tiesų nežinome, kiek vilnietiškų leidinių buvo bibliotekoje iki sudarant rankraštinį katalogą, nes nėra duomenų apie išlikusius ankstesnius bibliotekos katalogus. Galime daryti prielaidą, kad Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje XVIII a. antroje pusėje buvo saugomi tik tuo metu patys aktualiausi vilnietiški leidiniai. Turint keletą kurios nors knygos egzempliorių, jos buvo atiduodamos kitoms institucijoms, kurioms šių reikėjo¹⁸, ir tai paaiškintų, kodėl kai kurių knygų, priklausiusių Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekai, egzempliorių skaičius nesutampa su kataloge nurodytu skaičiumi. Pavyzdžiui, yra žinomi trys Antano Aloyzo Mištauto SJ (1685–1740) knygos *Historia illustrissimae Domus Sapiehanae* (1724) egzemplioriai, priklausę Vilniaus jėzuitams, nors kataloge įrašyti tik du (poz. 82), tą patį galime pasakyti ir apie Samuelio Venslauskio (?–1690) knygą *Victor & victus Vincentius Corvinus Gosiewski* (1691), žinomi du egzemplioriai su Vilniaus jėzuitų provenienciniais ženklais, tačiau kataloge minimas tik vienas egzempliorius (poz. 149). Tokių pavyzdžių yra ir daugiau.

Manytina, kad, reikiamos knygos nesant akademijos bibliotekoje, ją būdavo galima rasti kituose Draugijos namuose – pavyzdžiui, Vilniaus jėzuitų

¹⁶ Preliminariais duomenimis Vilniaus universiteto bibliotekoje saugoma 40 šio leidinio egzempliorių. Kai kuriuose iš jų esama paties Milunskio autografų (čia ir toliau įrašai pateikiami taip, kaip užrašyta knygose), pavyzdžiui, Oršos jėzuitų kolegijai (įrašas: Collegio Orsensi SJ d d. Author; IV 20671₍₈₎), Daugpilio jėzuitų rezidencijos vyresniajam (įrašas: R Pri Superiori Residentiae Düneburgensis S.J offert Author; IV 20671₍₁₃₎), Nesvyžiaus Šv. Kryžiaus kongregacijos benediktinų ordino priorui Placidui Volskiui (įrašas: Reuerendišimo Dño. D. Placido Wolski Priori Nesuisiensis ad S. Crucem Congreg: Cašinen Ordin: S. Benedicti Author d. d.; IV 20671₍₁₇₎), Antakalnio šv. Augustino regulos kanauninkų prepozitui (įrašas: Perillustri ac Reuerendišimo Dño Præposito Canonico. Regul: S Augustini Antecolens. Offert Author; IV 20671₍₁₉₎).

¹⁷ Daugiau apie tai žr. poskyryje „Provenienciniai XVII–XVIII a. ženklai knygose“.

¹⁸ Vilnių ne kartą siaubė gaisrai (1610, 1737, 1748, 1749), kai sudegė ne tik daugelio miestiečių namai, bet ir įvairių konfesijų pastatai, taip pat bibliotekos. Jėzuitų jie irgi neaplenkė.

noviciato bibliotekoje. Išlikęs rankraštinis šios bibliotekos katalogas¹⁹ atskleidžia daug įdomios informacijos apie vilnietiškus leidinius. Katalogas dar laukia išsamių tyrimų, tačiau jau dabar preliminariai galime teigti, kad, palyginus su akademijos biblioteka, noviciato bibliotekoje Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių buvo ženkliai daugiau:

	Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos kataloge	Vilniaus jėzuitų noviciato bibliotekos kataloge (kartu su atskiromis bibliotekėlėmis)
Vilniaus akademijos spaustuvės XVII–XVIII a. leidinių skaičius	126	281
Egzempliorių skaičius	241	707

3 lent.

Tai nulėmė kelios priežastys. Per 1737 m. kilusį gaisrą noviciato biblioteka visiškai sudegė ir buvo atnaujinta tik 1748-aisiais. Katalogo priešlapyje *recto* pusėje rašoma, kad vienas iš knygų komplektavimo šaltinių buvo spaustuvės: po keletą šimtų leidinių biblioteka gavo iš Vilniaus, Branevo ir Varšuvos spaustuvių²⁰, ir tai paaiškina, kodėl noviciato bibliotekoje buvo galima rasti tiek daug tų pačių knygų kaip ir akademijos bibliotekoje. Vis dėlto noviciato biblioteka turėjo ir tokių vilnietišκών leidinių, kurių nebuvo akademijos bibliotekoje, – pavyzdžiui, *Reguły Societatis Iesu* (1682)²¹, *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego* (1744)²². Taigi Vilniaus jėzuitų noviciato biblioteka, kurioje daugiausia buvo kaupiama novicijų studijoms reikalinga lektūra, prisidėjo prie Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių sklaidos.

Pagal tematiką Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje didžiausią Vilniaus akademijos spaustuvės produkcijos dalį sudarė religinė literatūra – 56 proc.

¹⁹ CATALOGUS LIBRORUM BIBLIOTHECÆ Novitiatûs Viln[en]sis Societatis IESU Confectus Anno D[omi]ni 1748, [Vilnius, 1748]; VUB RS, F1-C47. [174] p.

²⁰ [L]ibrisq[ue] aliquot centenis tu[m] ex Typographijs Viln[en]si, Brunsberg[en]si Varsaviensi (ibid.).

²¹ Ibid., p. [131]: *Reguły Polski SJ Viln. 1682. - Var. - 24. - 10.*

²² Ibid., p. [91]: *Statut. WX LL. Viln. 1744 - fol - Gris - 1.*

(teologiniai, hagiografiniai, poleminiai veikalai, pamokslai, pastoraciniai laiškai, bažnyčios teisiniai aktai, giesmynai). Kito pobūdžio knygos išsidėstė taip: literatūra – 17,5 proc., kalendoriai – 8,5 proc., retorikos veikalai – 4 proc., istorinės tematikos knygos – 3,3 proc., tezės – 2,9 proc., visų kitų sričių (matematikos, geografijos, fizikos, logikos, teisės, kalbotyros) veikalai bendrai paėmus – 7,7 procento.

Toliau trumpai apžvelgsime po vieną ar kelis kiekvienos temos leidinius.

RELIGINĖ LITERATŪRA. POLEMIKA

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje plintant Reformacijos idėjoms, ypač aktuali tapo poleminė literatūra. Manytina, kad XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje bibliotekoje šios srities veikalų turėjo būti nemažai. Iš katalogo matyti, kad XVIII amžiuje knygų spintos, pažymėtos raide „D“, lentynoje stovėjo Andriejaus Jurgevičiaus (apie 1560–1603/1604), dažnai polemizavusio su Andriejumi Volanu (apie 1530–1610), veikalas *Anatomia libelli famosi et scurrilis Andreae Volani* (1591, poz. 55), taip pat teologijos profesoriaus Vaitiekaus Roščiševskio SJ (Wojciech Rościszewski, apie 1560–1619) atsakymas Volanui *Ad orationem Andreae Volani... responsio* (apie 1600, poz. 12).

PAMOKSLAI

Pasak Daivos Narbutienės, „[n]eretai sunku nubrėžti takoskyrą tarp pamokslų – religinio, teologinio, didaktinio, filosofinio ir etinio pobūdžio dvasininko kalbos, sakomos per šventas Mišias ar kitas bažnytines apeigas, ir kunigo kuria nors kita proga bažnyčioje ar už jos sienų pasakyto žodžio“²³, todėl ji siūlo atkreipti dėmesį į kalbos pasakymo laiką ir vietą ir, jei kalba sakyta bažnyčioje, skirti ją prie pamokslų²⁴. Tokį apibūdinimą atitinka Vilniaus vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio (1644–1722) pamokslas, sakytas Vilniaus šv. Dvasios bažnyčioje popiežiaus Pijaus V paskelbimo šventuoju iškilmių proga, – *Homilia albo Kazanie przy publicznym akcie uroczystosci kanonizacyi S. Piusa V. Papieža* ([1713], poz. 18). Taip pat Baltazaro Dankvarto SJ (1629–1699) kalba mirus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiajam etmonui,

²³ Daiva Narbutienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 126.

²⁴ *Ibid.*, p. 126.

Vilniaus vaivada Mykolui Kazimierui Pacui (apie 1624–1682) – *Lilia z ciernia smierci tryumfiująca, albo Kazanie na exequiach... Michała Kazimierza Paca... miane w Warszawie roku 1682* (1715, poz. 28).

MALDYNAS

Biblioteka turėjo armėnų kilmės lenkų rašytojo, vertėjo Jokūbo Gavato (Jakub Gawath, 1598–1679) Švč. Mergelės Marijos gerbimui parengtą maldyną *Officium albo Usługa codzienna Przeczystey Bogarodzicy Panny Maryey* (1693, poz. 44). Bibliografiniai šaltiniai nurodo, kad šiuo metu Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomas vienintelis kol kas žinomas šios knygos egzempliorius²⁵, deja, tai nėra Vilniaus jėzuitams priklausęs egzempliorius. Leidinį puošia iliustracija, kurioje pavaizduota Švč. Mergelės Marijos monograma, šalia jos, kairėje pusėje, – šv. Kazimieras su Lietuvos didžiojo kunigaikščio mitra ant galvos, dešinėje rankoje laikantis kryžių, kairėje leliją, ant kurios prasiskleidusio žiedo įkomponuota mažutė Švč. Mergelės Marijos monograma. Dešinėje pusėje – šv. Stanislovas Kostka su tokia pačia lelija rankoje. Šios knygos savininkas daugelyje vietų pirmąsias eilučių raides nuspalvino raudonai, tokiu būdu atskleidamas akrostichais užkoduotą Mergelės Marijos vardą.

KELIONIŲ VADOVAS

Visuomet išskirtinio dėmesio ir susidomėjimo sulaukdavo vadovai po Kalvarijas, nes kiekvienas jų „ansamblis buvo individualus (skyrėsi stočių skaičius ir išdėstymas, lankymo tradicijos ir pan.)“²⁶. Atgailos kanauninkų vienuolio Melchioro Nižynskio (Melchior Niżyński, XVII a.) parengtas Vilniaus Kalvarijų vadovas *Przewodnik obchodzącym: pamiątkę zbawiciela naszego Iezusa Pana drog Ierozolimskich w diacezyey Wilenskiej blisko pod Wilnem na gorach*

²⁵ XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: kontrolinis sąrašas, parengė Marija Ivanovič, Vilnius: BKC, 1998, p. 59, poz. 173; *Vilniaus akademijos spaustuvs leidiniai, 1576–1805 = Издания типографии Вильнюсской академии, 1576–1805: bibliografija*, [sudarė] Konstancija Čepienė, Irena Petrauskienė, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka, 1979, p. 62, poz. 352.

²⁶ Rūta Janonienė, „Maldynai“, in: *Sakralusis Vilnius: piligrimų kelias nuo Aušros vartų iki Kalvarijų = Sacred Vilnius: Pilgrimage from the Gates of Dawn to the Calvaries*: parodos katalogas, 2021 04 20–07 04, Vilnius, sudarytojos Rasa Adomaitienė, Rūta Janonienė, vertėja Irena Jomantienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2021, p. 283.

Werkowskich (1686, poz. 89) yra „ilustruotas dešimčia vario raižinių, vaizduojančių epizodus iš Kristaus kančios kelio (iš viso iliustruota 11 stočių, bet vienas raižinys pakartotas du kartus). Vadove yra paminėtos visos 35 Kristaus kančios kelio stotys, taip pat yra aprašyti „Marijos takeliai“²⁷. Rūtos Janonienės teigimu, tai rodo, kad XVII a. antroje pusėje „Verkių Kalvarijų struktūra jau buvo tiksliai tokia pati, kokia išliko iki mūsų dienų“²⁸.

LITERATŪRA. BIOGRAFIJOS

Vilniaus akademijos spaustuvėje 1738 m. išleistas Kazimiero Juozapo Vežbickio SJ (Kazimierz Józef Wierzbicki, 1704–1755) veikalas apie Lietuvos provincijos jėzuitą Liudviką de Bessuy (Ludovicus de Bessuy, 1666–1706) *Vita V. P. Ludovici de Bessuy Soc. Jesu ad praxim religiosae perfectioni studentibus* (poz. 11, 21, 151) ilgainiui tapo vienu iš svarbiausių leidinių, privalomų perskaityti kiekvienam naujokui. Vilniaus jėzuitų akademijos biblioteka turėjo mažiausiai tris šios knygos egzempliorius, o Vilniaus jėzuitų noviciato bibliotekos kataloge nurodyti 62 egzemplioriai²⁹, dar 27 egzemplioriai buvo saugomi dvasios tėvo (*patris spiritualis*) bibliotekėlėje³⁰. Taigi vien noviciate saugoti 89 šio leidinio egzemplioriai. Tokių skaičių greičiausiai sąlygojo naujokų noviciate skaičius (jei darysime prielaidą, kad kiekvienas iš jų privalėjo skaityti šią knygą): pavyzdžiui, 1747–1748 m. m. noviciate studijavo 73 novicijai, 1748–1749 m. m. – 56³¹.

Kodėl ši knyga buvo tokia svarbi novicijams? Liudviko de Bessuy gyvenimas turėjo būti jiems sektinu pavyzdžiu einant dvasinio tobulėjimo keliu. Vežbickis pateikė ne tik biografinių faktų, bet ir paties de Bessuy asmeninių laiškų, jo taisyklių, kasdienių praktikų, maldų, ypač daug jų skirta Švč. Mergelei Marijai. Įdomi ir verta paminėjimo trumpa, dvidešimties eilučių, litanija, skirta šv. Juozapui. Kiekviena invokacija į šv. Juozapą pradedama pagal lotyniškąją abėcėlę sukurtu kreipiniu:

²⁷ Rūta Janonienė, *Apie XVII a. iliustruotą vadovą po Vilniaus Kalvarijas*, p. 3 (<https://www.lma.lt/uploads/Apije%20ilustruota%20vadova%20po%20Vilniaus%20Kalvarijas1.pdf>).

²⁸ *Ibid.*, p. 3.

²⁹ *CATALOGUS LIBRORUM BIBLIOTHECÆ Novitiatûs Viln[en]sis Societatis IESU Confectus Anno D[omi]ni 1748*. [Vilnius, 1748], p. [139]: Vita. P. de Bessuy P. Wierzbicki. Viln. 1738 - Var - 4 - 62.

³⁰ *Ibid.*, p. [162]: Vita P. De Bessuy. P. Wierzbicki. Viln. A. 1738. - Var. - 4to - 27.

³¹ Už pateiktą informaciją dėkoju kolegei Brigitai Zorkienei.

A. S. JOSEPH, *Amator Castitatis*. (Skaistybės mylėtojas)

Ora pro nobis (Melski už mus).

B. S. J. *Beatissime Beatorum*. (Labiausiai palaimintas iš palaimintųjų)

C. S. J. *Castissime*. (Tyriausiasis)

D. S. J. *Decus Sponsorum*. (Sužadėtučių puošmena) ir t. t.³²

Pažymėtina, kad knygoje aprašyta daug asmeninių de Bessuy patirčių ir minčių, kurias jam sukėlė įvairūs vienuolyne ar už jo ribų pamatyti dalykai, pavyzdžiui:

Tuo metu, kai Lukiškėse klausiausi medžiuose gražiai čiulbančių paukštelių ir kartu baloje kurkiančių varlių, suvokiau, kad kiekvienas kūrinys šlovina Dievą, kiekvienas savaip, kaip moka ir gali. Šlovina angelai, šlovina palaimintieji, šlovina dori žmonės žemėje, šlovina net ir nusidėjėliai; vieni, kaip aukštybėje esantys vieversiai, kilniausia širdimi ir balsu gieda „Šlovė Viešpačiui“, kiti, panirę purve ir žemiškuose troškimuose, tik kurkia, tačiau ir vienas, ir kitas, tai yra – vieversys ir varlė, yra tavo kūrinys, mano Dieve, tu sukūrei abudu, nors ir vienas, ir kitas tave šlovina skirtingais būdais. Ir aš, Viešpatie, esu vargšė varlė, nemoku giedoti, nemoku tavęs šlovinti taip, kaip angelai ir palaimintieji, tačiau šauksiu, kaip moku, ir, savo balsu pritardamas tavųjų šventųjų melodijoms, tarsiu iš visos širdies: *Šventas, Šventas, Šventas* ir t. t. *Geras yra Viešpats ir nepaprastai šlovintinas, taip pat mylimas ir trokšamas, šlovinsiu jį visą laiką, visuomet nuo mano lūpų [nedings] jo gyrius ir t. t.*³³

³² Kazimierz Józef Wierzbicki, *Vita V. P. Ludovici de Bessuy Soc. Jesu ad praxim religiosae perfectioni studentibus*, proposita per p. Casimirum Wierzbicki ejusdem Societatis theologum, Vilnae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1738, p. 135.

³³ *Dum audirem Lukiscis aviculas in arboribus pulchrè cantantes, & simul ranas in palude coaxantes, cognovi, quòd quævis creatura laudat DEUM, quævis suò modò, sicut scit & potest. Laudant Angeli, laudant Beati, laudant homines justi in terra, laudant etiam peccatores, illi sicut alaude in sublimi collocatæ cantant pulcherrimo corde & ore Gloriam Domino, isti luto immersi & terrenis cupiditatibus coaxant tantùm, utraq[ue] tamen, alaude scilicet & rana, tua est mi DEUS creatura, tu utramq[ue] fecisti, te utraq[ue] licèt diversimode laudat. Et ego misera sum rana Domine, nescio cantare, nescio te ita sicut Angeli & Beati laudare, clamabo tamen sicut scio, & vocem meam Sanctorum tuorum melodiæ conjungens dicam ex toto corde meo: Sanctus, Sanctus, Sanctus &c. Bonus est Dominus et laudabilis nimis, amabilis quoq[ue] et desiderabilis, ipsi benedicam in omni tempore, semper laus ejus in ore meo &c. (ibid., p. 321–322).*

Taigi šis Vežbickio veikalas dar laukia savo tyrėjų – biografų, literatūrologų, knygotyrininkų, istorikų.

KALENDORIAI

Vilniaus akademijos spaustuvė, atsižvelgdama į naujienų sklaidos poreikį, XVIII a. pradėjo leisti kalendorius ir periodiką. Kataloge periodinių leidinių nėra užfiksuota, tačiau įrašyti įvairių pavadinimų kalendoriai, kurių autoriai – jėzuitai, Vilniaus akademijos profesoriai Jonas Antanas Pašakauskis (1684–1757) ir Pranciškus Paprockis (1723 – po 1805 m. liepos 2 d.).

Pirmąjį politinį kalendorių, skirtą 1737-iesiems (*Kalendarz Polityczny na rok Pański 1737*), Pašakauskis išleido Vilniaus akademijos spaustuvėje 1736 m., tačiau bibliotekoje jo kalendoriai pasirodė tik po dvejų metų. 1738 m. buvo išleistas politinis-istorinis 1739 metų kalendorius (*Kalendarz historyczny y polityczny na rok Pański 1739*), net 12 jo egzempliorių nugulė lentynoje (poz. 103). Jame paskelbtos astronominės žinios apie planetas, užtemimus, įdėta informacija apie žydų šventes ir trumpa visuotinės istorijos apžvalga nuo pasaulio sukūrimo iki Kristaus gimimo, taip pat pateiktas Europos monarchų ir karalių sąrašas. Po metų pasirodė dar vienas kalendorius, skirtas jėzuitų ordino įsteigimo 200 metų jubiliejui paminėti (*Kalendarz jezuicki większy na rok przestępny MDCCXL. Societatis Jesu jubileuszowy wtory, kończący dwieście lat od potwierdzenia tegoż zakonu*, [1739], poz. 105). Jame Pašakauskis pateikė „viso pasaulio jėzuitų provincijų, kolegijų, rezidencijų ir misijų, jėzuitų kardinolų, vyskupų bei ordino generolų, Lietuvos provincijų, Vilniaus akademijos rektorių, profesų namų prepozitų, kitų Vilniaus jėzuitų institucijų vadovų, Plocko, Nesvyžiaus kolegijų rektorių“³⁴ sąrašus. Neliko nuošalyje ir moterų auditorija: damos galėjo skaityti joms parengtą kalendorių (*Kalendarz prześwietnych dam na rok Pański 1741*, [1740], poz. 104), kuria me kiekvieną metų dieną buvo galima rasti šiek tiek informacijos apie garsias moteris, o kalendoriaus gale – Lenkijos ir Lietuvos valdovių sąrašą.

Pašakauskio veiklą tęsė Pranciškus Paprockis: jis savo kalendoriuose „perspausdindavo pagrindinių įstatymų tekstus, skelbė istorijos, astronomijos,

³⁴ Rita Urbaitytė, „Lietuvos jėzuitų vaidmuo naujienų perdavimo procese XVIII a.“, in: *Jėzuitai Lietuvoje (1608–2008): gyvenimas, veikla, paveldas = Jesuits in Lithuania (1608–2008): Life, Work, Heritage*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012, p. 227.

geografijos, fizikos rašinius“³⁵. Nėra aišku, kiek biblioteka turėjo Paprockio išleistų kalendorių. Žinome tik, kad tikrai buvo galima paskaityti jo politinį kalendorėlį 1760 metams (*Kalendarzyk polityczny na rok Pański przestępny 1760*, [1759], poz. 108).

RETORIKA

Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje buvo penki Tomo Seligmacherio SJ (Thomas Seligmacher, XVII a.) kišeninio dydžio retorikos vadovėlio *Ilias oratoria seu Brevis summa rhetoricae* (1674, poz. 126) egzemplioriai. Knygelėje klausimais ir atsakymais pateikiami pagrindiniai dalykai, kuriuos reikia žinoti norint išmokti iškaltos meną. Leidinį puošiančiame frontispise pavaizduotas kalbą sakantis jaunuolis, knygos gale pridėta odė Švc. Mergelei Marijai ir jos atvaizdas.

ISTORIJA

Iš istorinės tematikos kūrinių bibliotekoje buvo saugomas Jono Augusto Hilzeno (Jan August Hylzen, 1702–1767) dviejų dalių veikalas apie Livoniją pavadinimu *Inflanty w dawnych swych, y wielorakich aż do wieku naszego dziejach, y rewolucyach* (1750, poz. 49). Autorius, remdamasis įvairia istoriografine medžiaga, pirmoje dalyje aprašė Livonijos istoriją nuo seniausių laikų iki 1741 m., antroje dalyje pateikė Livonijoje gyvenančių kilmingų giminių sąrašą, pridėjo trumpą geografinę Livonijos žemių aprašymą ir įvairius dokumentus lotynų kalba.

TEZĖS

Atskirą leidinių grupę sudaro Vilniaus universitete XVI–XVIII a. gintos tezės. Studentai, norėdami įgyti akademinį laipsnį, turėjo parašyti, paskelbti ir viešai apginti vienos iš sričių (filosofijos, teologijos ar teisės) baigiamąjį darbą. Pasak Brigitos Zorkienės, tyrusios Vilniaus akademijos spaustuvėje išspausdintas ir gintas tezes, per 1579–1773 m. jų buvo išspausdinta 123³⁶. Įprastai tai būdavo

³⁵ *Ibid.*, p. 229.

³⁶ Brigita Zorkienė, „Pro Suprema Laurea: the Vilnius University Collection of Final Theses (1579–1773)“, in: *Theatrum libri: Book Printing, Reading and Dissemination in Early*

nedidelės apimties (12–20 p.), rečiau – vieno lapo ar keliasdešimties puslapių leidiniai, kurių formatas įvairavo nuo *in folio* iki *in octavo*. Bibliotekos kataloge įrašytos 6 tezės, taigi tik 4,87 proc. visų išspausdintų baigiamųjų darbų. Penkerios gintos XVII a. iš filosofijos ir teisės, vienos – XVIII a. iš filosofijos.

Vilniaus universiteto bibliotekoje iki šių dienų išlikusios Mykolo Mnišeko (Michał Mniszek, XVII a.) tezės *Universa philosophia* (1640, poz. 84), gintos filosofijos magistro laipsniui įgyti. Iš kitų spausdintų tezių šios išsiskiria apimtimi ([8], 176, [16] p., *in octavo*) ir puošnumu (tekstą papildė šešios nežinomo dailininko vario graviūros, kuriose vaizduojamas Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Vladislovas Vaza³⁷). Leidinį sudaro dvi dalys – praktinė (*philosophia practica*) ir spekuliatyvioji filosofija (*philosophia speculativa*), iš viso pateikti 257 teiginiai. Tezės parengtos vadovaujant Vilniaus universiteto filosofijos profesoriui Lukui Zaluskui SJ (1604–1673).

Biblioteka saugojo Vilniaus universiteto studentų – Vladislovo Vankavičiaus (Ladislaus Wankowicz), Motiejaus Sangailos (Matthaeus Sągajło), Juozapo Neveravičiaus (Josephus Niewiarowicz), Karolio Gedimino (Carolus Gedimin), Motiejaus Pšechodzkio (Mathias Przechodzki), Andriejaus Leona- vičiaus (Andreas Leonowicz) – scholastinės filosofijos tezes *Aristoteles* (1749, poz. 54). Jos buvo parengtos vadovaujant Vilniaus universiteto filosofijos profesoriui Karoliui Jezerskiui SJ. Leidinio pabaigoje įdėtas skelbimas apie laipsnio teikimo iškilmes, išvardyti tezes apgynę studentai.

KALBOTYRA

Lenkų ir lotynų kalbų įgūdžiams gerinti buvo naudojama garsaus lenkų leksikografo Grigaliaus Knapijaus SJ (Gregorius Cnapius, Grzegorz Knapiusz, 1564–1639) parengta knyga *Idiotismi Polonici seu Voces Polonicae, quae Latine de verbo ad verbum reddi nequeunt, sed periphracticè reddendae sunt* (1687, poz. 24). Knyga buvo skaitoma iki pat XIX a. pabaigos – tai liudija Vilniaus universiteto bibliotekai priklausančiame egzemplioriuje palikti gausūs

Modern Europe: Collection of Articles, edited by Milda Kvizikevičiūtė, Viktorija Vaitkevičiūtė, Audronė Gerdauskaitė, translated by „Hesi Group“, Élodie Lacroix, Ana Vencloviienė, Vilnius: Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, 2022, p. 220.

³⁷ Kiekvieną graviūrą yra detalai išanalizavusi Jolita Liškevičienė, žr. Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum: XVII a.: Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 160–164.

įrašai. Mokant kalbų buvo naudojamas ir latvių jėzuito, pamokslininko, vertėjo Georgo Elgerio SJ (Georgs Elgers, 1586–1672) parengtas trikalbis lenkų, lotynų ir latvių kalbų žodynas *Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum* (1683, poz. 40).

Taigi Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje XVIII a. saugoti akademijos spaustuvės leidiniai liudija reikalingiausios ir tuo metu jėzuitams aktualiausios vilnietiškosios lektūros poreikį.

XVI–XVIII A. PRIVAČIŲ IR INSTITUCINIŲ SPAUSTUVIŲ LEIDINIŲ APŽVALGA

Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje XVIII a. saugoti penki leidiniai, išspausdinti privačiose Vilniaus spaustuvėse, ir keturi – institucinėse. 1576 m. tuomečio Vilniaus jėzuitų kolegijos vicerektoriaus Petro Skargos SJ (Piotr Skarga, 1536–1612) pirmasis poleminis traktatas *Pro sacratissima Eucharistia contra haeresim Zuinglianam* (poz. 128) buvo išspausdintas Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio spaustuvėje (veikė 1576–1586). Dešimt metų veikusią spaustuvę 1586 m. Radvila Našlaitėlis perleido jėzuitams, o šie pervadino ją Vilniaus akademijos spaustuvės vardu.

XVI a. antroje pusėje leidinių meniniu apipavidalinimu ir šriftų derinimu labiausiai išsiskyrė Jono ir Juozapo Karcanų spaustuvė (veikė 1580–1620). Joje buvo leidžiami įvairios tematikos (nuo polemikos, Antikos autorių kūrinių, žodynų iki giesmynų su natomis) leidiniai. Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje buvo keturios šios spaustuvės knygos: lenkų teologo Petro Lilijos (Piotr Lilia, apie 1546–1605) atsakymas ginant Kristupą Varševickį (*Responsio Petri Liliae... ad cuiusdam Nicolai Regii Germani epistolam: qua clarissimi Christophori Varsevicii pro Christi fide, & Petri sede orationes reprehendit*, 1584, poz. 96); Antonijaus Posevino SJ (Antonio Possevino, 1533–1611) knyga *Atheismi Lutheri, Melanchthonis, Calvini, Bezae, Ubiquetariorum, Anabaptistarum, Picardorum, Puritanorum, Arianorum, & aliorum nostri temporis hæreticorum... refutati* (1586, poz. 98); italų katalikų teologo Roberto Belarmino SJ (Roberto Bellarmino, 1542–1621) *Apologia... pro responsione sua ad librum Iacobi Magnae Britanniae regis* (1610, poz. 9) bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės poeto Jono Radvano (Ioannes Radvanus, XVI a.) poema *Radivilias* (1592, poz. 112).

XVII a. ketvirtajame dešimtmetyje nebelikus privačių spaustuvių, savo produkciją ėmė siūlyti kelios įkurtos institucinės spaustuvės: bazilijonų (su pertraukomis veikė 1628–1693, 1760–1799, 1800–1839), pranciškonų (veikė 1670–1781), pijorų (veikė 1754–1836). Vilniaus bazilijonų spaustuvė spausdino daugiausia religinę literatūrą įvairiomis kalbomis (lenkų, lotynų, rusėnų, taip pat lietuvių ir latvių). Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje saugoti moralinės teologijos profesoriaus Martyno Hinčos SJ (Marcin Hińcza, 1592–1668) sudaryti skaitiniai *Głos Panski z Ewangeliey adwentowych z naukamy, y z stosowaniem do Naswiętszego Sakramentu* (1643, poz. 47). Leidinį puošia XVII a. Vilniuje dirbusio graverio Konrado Getkės (Conradt Götke) sukurtas frontispisas: jo kairėje pusėje pavaizduota Tikėjimo alegorija, dešinėje – šv. Jonas Krikštytojas. Frontispiso viršuje – „dvi angelų figūros, laikančios po trimitą ir herbo skydą (tuščią), virš figūrų besiplaikstančiuose kaspinuose – atitinkami įrašai: *Miłośćią ku Oyczyźnie* („Tėvynės meile“), kitame *Pobożnością* („Pamaldumu“)³⁸. Taip pat bibliotekoje buvo bazilijonų archimandrito Pachomijaus Ohilevičiaus (Pachomiusz Ohilewicz, 1624–1686) knyga *Ecphonemata liturgiey Greckiey* (1671, poz. 91), jos liturginiai tekstai išspausdinti bažnytine slavų kalba lotyniškaisiais rašmenimis, pateikti jų vertimai į lenkų kalbą.

Vilniaus jėzuitų akademijos biblioteka taip pat turėjo po vieną pranciškonų ir pijorų spaustuvėse išleistą knygą. Vilniaus pranciškonų spaustuvėje daugiausia buvo spausdinama religinė ir pasaulietinė literatūra lotynų ir lenkų kalbomis. Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos kataloge įrašyta Senųjų Trakų šv. Benedikto ordino abato Stanislovo Ščigelskio (Stanisław Szczygielski, 1616–1687) pranciškonų spaustuvėje išleista knygelė *Liber penithicus de commendatariis regularium praelatis* (1681, poz. 133). Joje autorius, pateikdamas citatas iš Šventojo Rašto ir įvairių teisinių dokumentų, aprašo prelatų įsipareigojimus ir pareigas, dėl jų netinkamo elgesio pavaldiniams kylančius sunkumus ir panašiai.

XVIII a. antroje pusėje įkurta Vilniaus pijorų spaustuvė daugiausia spausdino vadovėlius, įvairią religinę ir pasaulietinę literatūrą lenkų, lotynų, prancūzų kalbomis. Ženevos vyskupo, mistiko, Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo ordino vieno iš įkūrėjų, Pranciškaus Salezo (François de Sales, 1567–1622)

³⁸ Jolita Liškevičienė, „Konradas Giotkė – XVII amžiaus pirmosios pusės Vilniaus graveris“, in: *Knygotyra*, 2010, t. 55, p. 70.

pijorų spaustuvėje išleista knyga *Prawdziwe rozmowy duchowne* (1764, poz. 43) buvo skirta vizitietėms. Leidinyje pateikiamas 21 pasvarstymas įvairiomis temomis: apie vizitiečių pareigas, dorybes, kurias privalo turėti šio ordino sesės, apie pasitikėjimą Dievu, apie tikrą ir nuoširdžią meilę, apie kuklumą, Dievo valią ir kita. Vilniuje vizitiečių vienuolynas buvo įkurtas XVII a. pabaigoje. Iki pat jo uždarymo XIX a. antroje pusėje tai buvo viena didžiausių kilmingų merginų lavinimo įstaigų.

Palyginus su Vilniaus akademijos spaustuvės produkcija, XVI–XVIII a. Vilniaus privačiose ir institucinėse spaustuvėse išleistų leidinių kiekis bibliotekoje buvo labai mažas, vyravo religinės tematikos knygos.

PROVENIENCINIAI XVII–XVIII A. ŽENKLAI KNYGOSE

Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje buvę ir iki šių dienų išlikę Vilniuje išspausdinti leidiniai nepasižymi proveniencinių ženklų gausa, tačiau juose palikti įrašai atskleidžia skirtingą jų kelią į biblioteką.

Vilniaus jėzuitų akademijos biblioteką knygos pasiekdavo dviem būdais – buvo perkamos iš specialiai leidinių įsigijimui skirtų lėšų arba dovanojamos. Bibliotekos prefektas ar jo padėjėjas gautą knygą įrašydavo į katalogą ir, dažniausiai antraštiniame leidinio lape, palikdavo tradicinį jėzuitų nuosavybę liudijantį įrašą *Collegii Vilnensis Societatis IESV* (Vilniaus jėzuitų kolegijos). Kartais dar būdavo įrašomi metai ar konkreti data, todėl žinome, kad, pavyzdžiui, Venslausko veikalas *Victor & victus Vincentius Corvinus Gosiewski* (1691) bibliotekos knygų lentyną papildė 1694 m. birželio 17 d. (*Inscriptus Collegio Viln. S. I. 17 Julii. 1694*, poz. 149). Toliau, nusprendus, kurioje spintoje bus saugoma knyga, nugarėlės apačioje (atsižvelgus į leidinio dydį) būdavo priklijuojama nedidelė (maždaug 2,5 × 2 cm) lipdė su spintą žyminčia raide (priede nurodytos septynios knygos su išlikusiomis lipdėmis, gali būti, kad yra daugiau, tik nematyti, nes jos pasislėpusios po kitomis, vėliau ant viršaus užklijuotomis lipdėmis) arba ta raidė būdavo tiesiog užrašoma.

Panaši procedūra buvo atliekama gavus dovanų didžiulę kolekciją – kelis šimtus ar tūkstančius knygų. XVII a. antroje pusėje biblioteką pasiekė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakanclerio Kazimiero Leono Sapiegos (1609–1656) donacija – apie 3000 asmeninės bibliotekos knygų. Kiek iš jų

buvo spausdinta Vilniuje, pasakyti negalime dėl neišlikusių knygų sąrašų. Visi leidiniai buvo sutvarkyti, antraštiniuose lapuose įrašytas mecenatas. Almos Braziūnienės teigimu, rašyta, „sprendžiant pagal rašyseną, buvo kelių asmenų gana dailiai ir dažniausiai tvarkingai (išskyrus vieną rašyseną). Įrašo formulė su abreviatūromis beveik visur išlieka ta pati, nors kartais pasitaiko praleistų ar sukeistų žodžių.“³⁹ Tai liudija šiuo metu žinomos keturios Vilniuje spausdintos knygos iš šios kolekcijos, jose yra įrašai: *Collegij Vilnen. Societis IESV dono Illmi Dni Casimiri Sapieha Procancell. M D L.* (poz. 46), *Collegij vilnen S. I dono Illmi D. Casimiri Sapieha P M D. L.* (poz. 77), *Collegii Viln. S. I. dono d. Ilmi. D. Casimiri Sapieha Procan. M. D. L.* (poz. 92), *JESV dono Illumi Dñi Casimi: Sapie... Cancell* (išlikęs įrašo fragmentas, poz. 112).

Pažymėtina, kad knygas dovanijo ne tik mecenatai, bet ir patys autoriai. Vilniaus jėzuitų akademijos biblioteka turėjo filosofijos profesoriaus Jano Zželskio SJ (Jan Zrzelski, 1679–1746) veikalą *Bolesław albo krol Bolesci Jezus Chrystus* (1740) su priešlapyje jo paties ranka įrašyta dedikacija: *ad Bibliothecā Academicā dono Authoris* (poz. 155), taip pat Mištauto padovanotus net tris knygos *Historia illustrissimae Domus Sapiehanae* (1724) egzempliorius (poz. 82). Rankraštiniame kataloge nurodyti tik du egzemplioriai, manytina, kad, katalogą sudarant, vieno egzemplioriaus bibliotekoje jau nebebuvo. Šiandien viena knyga saugoma Vilniaus universiteto bibliotekoje, antra – V. Karazino Charkivo nacionalinio universiteto Centrinėje mokslinėje bibliotekoje, trečia – privačioje advokato Jauniaus Gumbio kolekcijoje. Kiekviename egzemplioriuje galima pamatyti beveik identišką įrašą: *Collegii & Academiae Vilnensis Soc: IESU Ao Dni 1724. Dono R P. Antonii Misztolt S. I.*

Biblioteka yra sulaukusi dovanų ir iš pačios Vilniaus akademijos spaustuvės. Žinomos dvi jos dovanotos knygos: 1716 m. biblioteką pasiekė jau minėtas Bžostovskio pamokslas *Homilia albo Kazanie przy publicznym akcie uroczystosci kanonizacyi S. Piusa V. Papieža* (1713), knygos antraštiniame lape įrašyta *Collegij Vilnen: S. I dono Typogr: Viln Anno Dni 1716* (poz. 18), ir italų jėzuito Džovanio Baptistos Ferrario (Giovanni Baptista Ferrari, 1584–1655) [*Orationes*] (1739) su įrašu *Coll: Acad: Viln S. I. Ex Liberalitate Typographiae* (poz. 42).

³⁹ Alma Braziūnienė, „Bibliotheca Sapiehana – europinės LDK kultūros veidrodis“, in: *Bibliotheca Sapiehana: Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinys: katalogas*, Vilniaus universitetas, sudarė Aušra Rinkūnaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. XVII.

Sudėtingas klajones per kelių savininkų rankas atskleidžia Ohilevičiaus knyga *Ecphonemata liturgiey Greckiey* (1671, poz. 91). Joje esantys įrašai, liudijantys priklausomybę Vilniaus jėzuitams, yra užjuodinti, tačiau įmanoma perskaityti: *Collegii Viln. S. Jesu; Bibliothecæ magnæ*. Nežinia, kada ir kaip knyga pateko į garsaus XVIII a. bibliofilo, Lietuvos dominikonų provincijolo Dominyko Siwickio (Dominik Siwicki, m. po 1800) rankas (antraštinio lapo *verso* pusėje yra jo antspaudas: *FR DOMINICUS SIWICKI O. P. Prov: Litv*); vėliau knyga atiteko Gardino dominikonų vienuolynui (viršutinio kietviršio vidinėje pusėje priklijuota lipdė: *BIBLIOTHECÆ CONVENTUS GRODNENSIS ORDINIS PRÆDicatorum*), o šį uždarius kartu su kitomis bibliotekos knygomis sugrįžo į Vilnių.

IŠVADOS

Atlikta Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos rankraštiniam XVIII a. kataloge registruotų leidinių identifikacija atskleidžia, kad Vilniaus spaustuvių produkcija bibliotekoje sudarė apie 3 proc. visų bibliotekos knygų. Nustatyta, kad XVIII a. antroje pusėje bibliotekoje buvo 143 pavadinimų leidiniai ir 259 egzemplioriai, išleisti Vilniuje, iš jų išleistų XVI a. – 8 pav., 9 egz., XVII a. – 68 pav., 122 egz., XVIII a. – 67 pav., 128 egzemplioriai. Daugiausia turėta Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių – 130 pav., 246 egz., Karcanų spaustuvės – 4 pav., 4 egz., bazilijonų spaustuvės – 2 pav., 2 egz., taip pat bibliotekoje buvo po vieną knygą, išleistą Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio, pranciškonų ir pijorų spaustuvėse. Nenustatyta, kurioje spaustuvėje buvo išspausdinti keturi leidiniai.

Pagal tematiką didžiausią vilnietiškos produkcijos dalį sudarė religinės tematikos leidiniai – 57,5 proc., literatūra – 17,4 proc., kalendoriai – 8,1 proc., retorikos veikalai – 3,9 proc., istorinės tematikos knygos – 3,1 proc., tezės – 2,7 proc., matematikos, geografijos, fizikos, logikos, teisės, kalbotyros veikalai kartu sudėjus – 7,3 procento. Daugiausia turėta lotynų (48,6 proc.) ir lenkų (47,2 proc.) kalbomis išleistų leidinių, kitomis kalbomis – 4,2 procento.

Taigi Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos rankraštinis katalogas yra ypač vertingas šaltinis tiriant XVIII a. Vilniaus universiteto bibliotekos istoriją. Jame įrašyti leidiniai atskleidžia jėzuitų domėjimosi sritis, o išlikusios knygos – knygų patekimo į biblioteką istoriją ir jų klajones po įvairių Europos šalių bibliotekas.

Priedas

Eil. nr.	Katalogo puslapis. Įrašas	Leidinys	Saugojimo vieta, šifras	Pastabos
1.	[4]. Ancuta Ius plenu[m] Religionis Catholicae. Vilnæ 1719. In 8vo D. 2 192. 214.	Sokulski, Stanisław (1678–1740). Jus plenum religionis catholicae ... / a Georgio Casimiro Ancuta ... concinnatum. Vilnae: typis Universitatis Soc: Jesu, 1719; 8°.	VU biblioteka BAV 20.5.43; BAV 20.5.43 ₍₂₎	1) Įrašai: Collegij Vilnensis Soc JESV. Año 1723 4 8bris; Bibliothecæ magnæ; nugarėlės apačioje priklijuota lipdė su raide „D“ ir užrašytais skaičiais „214“. 2) Įrašai: Collegij Vilnensis Societatis JESU 1720; Własność L.P.W.
2.	[5]. Andrzejkiwicz S. I. Ziarno gorczyczne etc. Vilnæ 1673. In 4to W. 6 24.	Andžeikevičius-Gintautas, Jonas Andriejus (1609–1673). Ziarno gorczyczne gorzkiey męki nasłodszezo zbawiciela Chrystusa Iezusa ... / przez xiędzá Janá Andrzejkiwiczá ... W Wilnie: w Drukarni Akademickiey Soc. Iesu, 1673; 4°.		
3.	[6]. Arent S. I. Studium Polemicu[m]. Vilnæ 1716. In 8vo D. 3. 221. 222. 223	Arent, Tobiasz (1646–1724). Studium polemicum ... / a r. p. Tobia Arent Soc. Iesu ... Vilnae: typis Academicis Universitatis Societatis Iesu, 1716; 8°.	VU biblioteka BAV 11.8.15; BAV 11.8.15 ₍₂₎	1) Įrašas: Coll. Vilñ et Accademiæ S. JESV. 2) Įrašai: Collegij Viln SI. Ao 1735; Bibliothecæ magnæ; R. P. Rectori Adamo Delamars Dignissimo Collegii Crosensis Author mittit [?] et donat, rogat[que] [?] ...
4.	[6]. <u>Item</u> Gratia Sæculares Pontificib[us], Regibus, Præsulibus et Protectoribus Societatis in M[agno] D[ucatu] L[ituaniae] et Academia Vilnensi exhibitæ. [In 4to] [Q. 1 86.]	Gratiae saeculares summis pontificibus, regibus, praesulibus, & protectoribus Societatis Iesu ... / ab Alma Academia et Universitate Vilnensi, eiusdem Societatis exhibitæ ... Vilnae: [Akademijos sp.], 1640; 4°.		Trečias aligatas.

5.	[8]. Ejusdem Regula et constitutiones Fratru[m] Ord[inis] Præd[icatorum] Vilnæ 1682. In 16to H 1 234.	Augustinus, Aurelius (354–430). Regula s. Augustini, episcopi, et Constitutiones fratrum Ordinis Praedicatorum ... Vilnae: typis Academicis Societatis Iesu, 1682; 24°.	LMAVB L-17/257	Įrašas: Collegii Vilnensis Soc. Iesu.
6.	[8]. P. Abramowicz S. I. Kazania Niedzielne In 8tavo W 2 39.	Abramavičius, Adomas (1710–1766). Kazania niedzielne ... Pierwsza część. W Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akadem. Soc. Iesu, 1753; 8°. Abramavičius, Adomas (1710–1766). Kazania niedzielne ... Część druga. W Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akadem. Soc. Iesu, 1753; 8°.		
7.	[11]. Basti S. I. Regula Instituti Petrini. Item Rychalscij Quadriga Sacerdotu[m]. Vilnæ In 12mo. P. 1 64.	Basso, Carlo Andrea. Regula instituti Petrini ... / auctore Carolo Andrea Basso ... Vilnae: typis Universitatis Societ: Iesu, [1707]; 12°. Rychalski, Michał. Quadriga sacerdotum ad coelum ... / authore r. p. Michaeli Rychalski ... Vilnae: typ. Acad., 1707; 12°.	VU biblioteka BAV 19.6.88a-b	Kartu įrištos dvi knygos; įrašai pirmame aligate: Collegij Vilnen: Soc: Iesu; Bibliothecæ magnæ.
8.	[11]. Ejusdem Controversiar[um]. In 8vo. Vilnæ 1627. D. 2. 178. 217.	Becanus, Martinus (1563–1624). Compendium manualis controversiarum huius temporis de fide ac religione / authore Martino Becano ... Vilnae: ex Typographia Acad. Soc. Iesu, 1627; 8°.		
9.	[12]. Ejusdem Apologia pro responsione sua ad Libru[m] Iacobi Regis Angliæ. Vilnæ 1610. In 4to. D. 1 140.	Bellarmino, Roberto (1542–1621). Apologia Roberti S. R. E. Cardinalis Bellarmini, pro responsione sua ad librum Iacobi Magnæ Britanniae regis ... Vilnae: apud Ioannem Karcanum, 1610; 4°.		
10.	[13]. Benedictus de Soxo S I. Claves Iuris Academici Vilnensis. Vilnæ 1684. In 12mo - Vide - Cath[alogum] - Libror[um] - Claves. I. G. 2. 207	Sojo, Benito de (1586–1658). Claves iuris Academicis Vilnensibus / a r. p. Benedicto de Soxo ... Vilnae: typis Academicis Societatis Iesu, 1648; 12°.	VU biblioteka BAV 20.4.12	Kataloge klaidingai užrašyti metai. Įrašai: Collegij Viln. SI.; Colleg. Vilnensis Soc: IESU; Bibliothecæ magnæ.

11.	[14]. Bessuy S. I. Vita Auctore P. Casim[iro] Wierzbicki S I. Vilnæ. In 4to Q.	Wierzbicki, Kazimierz Józef (1704–1755). Vita V. P. Ludovici de Bessuy Soc. Jesu ad praxim religiosae perfectioni studentibus / proposita per p. Casimirum Wierzbicki ejusdem Societatis theologum. Vilnae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1738; 4°.	VU biblioteka BAV 70.7.10; BAV 70.7.10 ₍₂₎	1) Įrašas: Colleg. Vilnen: S. I.; nugarėlės apačioje priklijuota lipdė su raide „Q“. 2) Įrašas: Colleg. Vilnen: S. I.
12.	[15]. Bobolæ Responsio ad orationem Volani. In 4to. D 1 133.	Rościszewski, Wojciech (1560–1619). Ad orationem Andree Volani, qua et errores, in ecclesia Romana, si diis placet, repræhendit, et pontificem ad deferendum pontificatum adhortatur / Ioannis Bobola in Academia Vilnensi Societatis Iesu studiosi responsio. [Vilnius: Akademijos sp., apie 1600]; 4°.		
13.	[15]. Boimi Stara wiara włodzi Piotra. Kalendarz stary, w którym oczewisty błąd około święcenia Paschy ukazuje się. Auth[or] Sakowicz. Stara wiara Tomi 2 ... W 3 43	Boym, Benedykt Paweł (1629–1670). Stara wiara albo Jasne pokazanie iż ci co w dizuney trwaią starey wiary nie maią na dwie części rozłożona ... / przez x. Benedykta Pawła Boyma ... Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, 1668; 4°. Sakowicz, Kasjan (apie 1578–1647). Kalendarz stary w ktorym jawny, y oczywisty błąd ukazuiesie około święcenia Paschi ... / wydany przez wielbnego oyca Kassiana Sakowicza ... W Wilnie: [s. n.], 1640; 4°.		Kartu įrištos dvi knygos.
14.	[15]. Ejusdem Theologia Chrzescianska. Vilnæ 1700. In 8vo W 1 154.	Theologia chrzescianska, albo Nauka o tajemnicach wiary chrześcijańskiej, podzielona na czterdzieści y iedną lekcją ... Vilnae: Typis Academicis, 1670; 8°.		Nėra žinoma 1700 m. laida.
15.	[15]. Ejusdem Stara wiara albo pokazanie iz ci, co w Dizunij mieszkaią starey wiary nie maią. Vilnæ 1668. In 4to. W 1 209.	Boym, Benedykt Paweł (1629–1670). Stara wiara albo Jasne pokazanie iż ci co w dizuney trwaią starey wiary nie maią. Na dwie części rozłożona ... / przez x. Benedykta Pawła Boyma ... Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, 1668; 4°.	VU biblioteka BAV 58.8.10 _{/2}	Įrašas: Coll. Vilnens Soc JESV.

16.	[16]. Ejusdem Vita D[omini] N[ostri] I[esu] C[hristi] sive via ad Caelu[m]. Vilnæ 1704. In 4to W 5 10	Bonaventura (apie 1217–1274). Żywot Pana y Boga naszego Jezusa Chrystusa, to iest Droga zbawienna ... / przez s. Bonawenturę Zakonu Braci Mniejszych Franciszka s. doktora serafickiego ... W Wilnie: w drukarni Akademickiej Soc. Iezu, 1704; 4°.	LMAVB L-18/288	[rašai: Collegij Vilnensis S. IESV; Bibliothecæ magnæ Coll: Viln: S: I.
17.	[17]. Ejusdem Filij Mariæ. Vilnæ 1697. In 8vo. P. 2 276. 277.	Brictius, Jan (1658–1710). Filii Mariæ eorumque obligatio in gratiam eorum, qui se Beatissimæ Virginii in aliqua eius sodalitate dicarunt / compendio descripta a p. Ioanne Brictio ... Vilnæ: typis Academicis Soc. Jesu, 1697; 8°.	VU biblioteka BAV 4.6.16 ₍₂₎	[rašai: Collegii Vilnensis Sctis IESu [užbraukta] post obit[um] [?] P. Stanis[ai] [?]; PP Bernard: Vilnen.
18.	[18]. Brzostowski Ep[iscopu] Viln[ensis] Concio in Canonisatione S. Pij V. Pont[ificis] Max[imi] Habita Vilnæ 1713. In 4to W 2 229. 229.	Brzostowski, Konstanty Kazimierz (1644–1722). Homilia albo Kazanie przy publicznym akcie uroczystości kanonizacji S. Piusa V. Papieża ... / przez ... x. Konstantyna Kazimierza Brzostowskiego ... W Wilnie: w drukarni Akademickiej Societatis Jesu, [1713]; 4°.	VU biblioteka BAV 14.4.5	[rašai: Collegij Vilnen: S. I dono Typogr: Viln Anno Dni 1716; Bibliothecæ magnæ; nugarėlės apačioje priklijuota lipdė su raide „W“. Kartų yra įrašas P. Skargos veikalas „Wzywanie do pokuty...“ (W Wilnie, 1715).
19.	[18]. Ejusdem Ep[isto]la Pastoralis. Vilnæ 1710. In 4to W 2 38. 210.	Brzostowski, Konstanty Kazimierz (1644–1722). Epistola Pastoralis. Impressa Vilnæ: Typis Universitatis Soc. Jesu, 1710; 4°.		
20.	[19]. Buynowski S. I. Ratio Statûs eligendi. Vilnæ 1688. In 4to. Partes 2 seorsim P. 1 127.	Bujnowski, Michał (1632–1690). Ratio status eligendi. Pars prima / authore Michaeli Bujnowski ... Vilnæ: typis Acad. Soc. Iesu, 1688; 4°. Bujnowski, Michał (1632–1690). Ratio status religiosi eligendi. Pars secunda / authore Michaeli Buynowski ... Vilnæ: Typis Acad. Soc. Iesu, 1689; 4°.	VU biblioteka BAV 17.5.35	VU bibliotekoje saugoma antra dalis. [rašai: Collegij Vilnensis Societatis IESV; An. 1699. 23 April: obtul: Bib: R P Łosiewski protunc Rect: Coll:; Bibliothecæ magnæ.
21.	[20]. De Bessui Ludovici vita á R[everendo] P[at]re Cas[imiro] Wierzbicki in S. I. in 4to P	Wierzbicki, Kazimierz Józef (1704–1755). Vita V. P. Ludovici de Bessuy Soc. Jesu ad praxim religiosae perfectioni studentibus / proposita per p. Casimirum Wierzbicki ... Vilnæ: Typis Academicis Societatis Jesu, 1738; 4°.		

22.	[26]. Eiusdem Ep[isto]lar[um] Selectar[um] Tomuli 4. Vilnæ 1679. In 8vo T 2. 156. 157.	Cicero, Marcus Tullius (106–43 pr. Kr.). Epistolarum, a doctis viris ad usum studiosae iuventutis selectarum libri IV. Vilnae: Typis Acad. Societ. Iesu, 1679; 8°.		
23.	[27]. Eiusdem Selectæ ep[isto]læ. Vilnæ 1679. In 8vo T. 1. 223.	Cicero, Marcus Tullius (106–43 pr. Kr.). Epistolarum, a doctis viris ad usum studiosae iuventutis selectarum libri IV. Vilnae: Typis Acad. Societ. Iesu, 1679; 8°.		
24.	[28]. Eiusdem Idiotismi Polonici. Vilnæ 1687. In 12mo V 2 72.	Knapiusz, Grzegorz (1564–1639). Idiotismi Polonici, seu Voces Polonicae ... / per thesaurum Polono Latinum r. p. Gregorii Cnapii ... Vilnae: Typis Acad. Soc. Iesu, 1687; 12°.	VU biblioteka BAV 53.8.38	[rašai: Collegij Vilnensis SI. Ao 1735; Bibliothecæ magnæ; nugarėlės apačioje priklijuota lipdė su raide „V“.
25.	[33]. Ciceronis Orationu[m] cum Commentariis Partes 3. in 8vo Vilnæ	Cicero, Marcus Tullius (106–43 pr. Kr.). Commentarius in selectas M. T. Ciceronis orationes. Pars I ... Vilnae: Typ. S. R. M. Acad. Soc. Iesu, 1754; 8°. Cicero, Marcus Tullius (106–43 pr. Kr.). Commentarius in selectas M. T. Ciceronis orationes. Pars II ... Vilnae: Typ. S. R. M. Acad. Soc. Iesu, 1755; 8°. Cicero, Marcus Tullius (106–43 pr. Kr.). Commentarius in selectas M. T. Ciceronis orationes. Pars III ... Vilnae: Typ. S. R. M. Acad. Soc. Iesu, 1756; 8°.		
26.	[33]. Eiusdem Idem opus. Vilnæ 1699. In 8vo P 1 344	Dankvartas, Baltazaras (1629–1699). Breve directorium concionatoris apostolici / authore r. p. Balthasare Danquart ... Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1699; 8°.		
27.	[33]. Eiusdem Idem Opus. Vilnæ 1699. In 8vo. E 1 132	Dankvartas, Baltazaras (1629–1699). Breve directorium concionatoris apostolici / authore r. p. Balthasare Danquart ... Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1699; 8°.		

28.	[33]. Eiusdem Lilia ex Ciernia Smierci tryumfuiąca sive Concio funebris Pacio Palat[ino] Viln[ensi] dicta Vilnæ 1715. In 4to W 1 89	Dankvartas, Baltazaras (1629–1699). Lilia z ciernia smierci tryumfuiąca, albo Kazanie na exequiach ... Michała Kazimierza Paca ... miane w Warszawie roku 1682 / przez x. Balcera Dankwarta ... Vilnae: typis Academicis Soc. Iesu, 1715; 2°.		
29.	[33]. Eiusdem breve directoriu[m] Conconatoris Apostolici. Vilnæ 1699. In 8vo E 1 141	Dankvartas, Baltazaras (1629–1699). Breve directorium conconatoris apostolici / authore r. p. Balthasare Danquart ... Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1699; 8°.		
30.	[35]. Didimus Hermanovilanus (: hoc nomine appellatur modo P. Thomas Clagius S. I.) Disquisitiones Ubiquisticae. Augustæ Gediminæ In 8vo. D. 3. 205. 210. 229.	Klage, Tomasz (1598–1664). Didymi Hermannovillani Disquisitiones ubiquisticae sive de Christo contra ubiquistas, aliosq[ue] praedicantes a Christi ecclesia ... Augustae Gediminiae [Vilnius]: Typis Hetaerianis, 1644; 8°.	VU biblioteka BAV 12.7.32	Įrašai: Collegii Vilneń Socit̃s IESV; Bibliothecæ magnæ.
31.	[37]. Dowgiałto Purpura Zbawien-na albo męka Jezusowa. Vilnæ 1707. In 4to W 1 2	Daugėla, Aleksandras (XVII a. pab. – XVIII a. pr.). Purpura zbawienna to iest Męka lezusowa na dni dziesięć rozdzielona ... / od x. Alexandra Dowgiały ... W Wilnie: w Drukarni Akademickiej Societ. Iesu, [1707]; 4°.		
32.	[37]. <u>Item</u> Kruger S. I. Resolutio canonico Theologica de Suspensione Indulgentiaru[m] per Bullam Universalis Iubilæi. [In 8vo] [H. 1 37.]	Krüger, Andreas (1646–1712). Resolutio canonico-theologica dubiorum quorundam, quae circa suspensionem indulgentiarum, & facultatum, per bullam iubilei universalis passim occurrere solent ... / a p. Andrea Kruger ... Vilnae: Typis Acad. Soc. Iesu, [1700]; 8°.		Antras aligatas.

33.	[38]. Eiusdem Nauka o przygotowaniu się d[o] Śmierci Viln[ae] 1689. In 8o W 1 149.	Družbicki, Kasper (1590–1662). Nauka o przygotowaniu się do świętobliwej śmierci / przez x. Kaspra Družbickiego Societatis Iesu napisana ... W Wilnie: od Drukarni Akademickiej Soc. Iesu, 1686; 8°.	VU biblioteka 1) BAV 17.7.21; 2) BAV 21.6.39	Kataloge klaidin-gai užrašyti metai. 1) Įrašai: Ex catalogo librorum Collegij Soc IESV Vilnensis. 1702; Bibliotheca magnæ. 2) Antrasis egzempliorius be antraštinio lapo, trūksta priedo „Śmierc świętobliwa“; įrašas: Coll: Vil. SI.
34.	[38]. Eiusdem Przemysły Zycia Duchownego Vilnæ 1708. In 12mo W 3 158. 159.	Družbicki, Kasper (1590–1662). Przemysły zysku duchownego abo nauki, do prędkiego w drodze Bożej postępkę ... / napisane przez xiędzą Kaspra Družbickiego ... W Wilnie: w Drukarni Akademickiej Societatis Iesu, 1708; 12°.		
35.	[38]. Dutrieu S. I. Manuductio ad Logica[m]. Vilnæ 1618. In 8vo M 1 183	Du Trieu, Philippe (1580–1645). Manuductio ad logicam, sive Dialectica studiosae iuventuti ad logicam praeparandae / conscripta a r. p. Philippo Dutrieu ... Vilnae: In Typographeo Academiae, 1618; 8°.		
36.	[38]. Dziekoński S. I. Czysciec albo Stan Dusz w czyscu zatrzymanych. Vilnæ 1671. In 8vo W 1 153	Roa, Martín de (1561–1637). Czysciec abo Stan dusz w czyscu cierpiących ... / przez x. Marciná Roá Soc. Iesu po Hiszpańsku wydány; z Hiszpańskiego ná Włoski, z Włoskiego ná Łaciński, z Łacińskiego ná Polski ięzyk świeżo przetłumączony, y do druku podány przez x. Simoná Wdziekońskiego Soc. Iesu. W Wilnie: w Drukarni Akademickiej Soc. Iesu, 1671; 8°.		
37.	[38]. Dyssydentow Nauka in 4to D.	Pašakauskis, Jonas Antanas (1684–1757). Nauka pp. dissidentow z nauką starodawnego Kościoła zniesiona, in gratiam tych Ich-Mościów, ktorzy protestują się, iż tak wierzą jako wierzył y nauczał starodawny Kościół ... W Wilnie: w Drukarni Akademickiej Societatis Jesu, [1733]; 4°.		

38.	[38]. Dobszewicz Benedicti S. I. Placita Recentior[um] Philosophor[um] explanata in 8vo M 1	Dobševičius, Benediktas (1722–po 1794). Placita recentiorum philosophorum explanata nec non phaenomenis physicis, demonstrationibus mathematicis, resolutionibus problematum, observationibus, ac experiētiis, adornata ... / a P. Benedicto Dobszewicz ... Vilnae: typis S. R. M. Academicis Soc. Jesu, [1760]; 8°.	VU biblioteka IV 20716 ₍₁₂₎	Įrašai: Collegij Academici Vilnen Soc: IESV Comparatus 1760; Bibliothecae Magnae.
39.	[38]. Dobszewicz praelec[ti]ones logicae ex Probatis Veteru[m] Recentiorumq[ue] placitis Conscriptae in 8tavo M 2	Dobševičius, Benediktas (1722–po 1794). Praelectiones logicae ex probatis veterum recentiorumq[ue] placitis conscriptae in usum philosophiae auditorum / a p. Benedicto Dobszewicz ... Vilnae: Typis S. R. M. Academicis, Societatis Jesu, 1761; 8°.		
40.	[41]. Elger S. I. Dictionariu[m] Polono-Latino-Lotavicu[m]. Vilnae 1683. In 8vo V. 1 62	Elgers, Georgs (1586–1672). Dictionarium Polono-Latino-Lottavicum ... / r. p. Georgii Elger ... Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, 1683; 8°.		
41.	[41]. Eiusdem Canciones Lotavicæ. In 8vo Z. 2 37. 54.	Elgers, Georgs (1586–1672). Cantiones spirituales ex Latinis, Germanicis & Polonicis translatae in idioma Lothavicum, additis pluribus / per p. Georgium Elger ... Vilnae: Typis Acad. Soc. Iesu, 1673; 8°.		
42.	[46]. Ferrerij orationes. In 12mo. Vilnae 1739. T. 1 65.	Ferrari, Giovanni Battista (1584–1655). Johannis Baptistae Ferrarii Senensis è Societate Jesu [Orationes]. Vilnae: Typis S. R. M. Academicis Societatis Jesu, 1739; 12°.	VU biblioteka BAV 57.10.6	Įrašai: Coll: Acad: Viln S. I. Ex Liberalitate Typographiæ; Bibliothecae Magnae Coll Accad Vil: SI; Bibliothecae Magnae Coll: Ac Vi SI.
43.	[49]. S. Franciszka Salezyusza Rozmowy Duchowne in 4to w Wilnie 1	François de Sales (1567–1622). Prawdziwe rozmowy duchowne / S. Franciszka Salezego ... W Wilnie: w Drukarni J. K. M. i Rzeczypospolitey XX. Scholarum Piarum, 1764; 4°.		

44.	[54]. Gawata officiu[m] albo usługa Codzienna Maryi Pannie Vil[nae] 1693. In 8vo W 1 258.	Gawath, Jakub (1598–1679). Officium albo Usługa codzienna przeczystey Bogarodzicy Panny Maryey ... / przez w. x. Iakuba Gawatha ... W Wilnie: Typis Academicis Soc. Iesu, 1693; 8°.		
45.	[58]. Eiusdem Concio de Purgatorio In funere Celsis[simae] Radziwiłł dicta. Vilnae 1592. In 4to W 1 109.	Grodzicki, Stanisław (1541–1613). O czyściu pierwsze kazanie na pogrzebie ... Katarzyny ... Radziwiłłowej, wojewodziney Wileńskiej ... / przez x. d. Stanisława Grodzickiego ... W Wilnie: w drukarni Akademij Societatis Iesu: przez Daniela Łęczyciusa, 1592; 4°.		
46.	[59]. Gruzewski SI. Ultima et maxima hominis muta[tio]. Libri imi pars ima et posterior seorsim. In 4to. Vilnae 1641. P. 1 23.	Gruževskis, Jonas (apie 1580–1646). Ultima et maxima hominis mutatio ... Liber primus ... Pars libri prior ... / auctore r. p. Joanne Grużewski ... Vilnae: Typis Academicis Socie. Iesu: Imprimebat Ioa[n]nes Kochan, 1641; 4°. Gruževskis, Jonas (apie 1580–1646). Ultima et maxima hominis mutatio ... Libri primi ... pars posterior ... / auctore r. p. Ioanne Gruzewski ... Vilnae: Typis Acad. Soc. Iesu, 1644; 4°.	LMAVB L-17/103/1	Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugoma pirmos knygos pirma dalis. Įrašas: Collegij Vilnen. Societis IESV dono Illmi Dni Casimiri Sapieha Procancel. MDL.
47.	[64]. Eiusdem Głos Panski seu Conciones p[ro] Adventu. Vilnae 1643. In 4to W. 1 110.	Hińcza, Marcin (1592–1668). Głos Panski z Ewangeliey adwentowych z naukamy, y z stosowaniem do Naswiętszego Sakramentu / wydany przez w. x. Marcina Hinczę ... W Wilnie: w Drukárni Oycow Bazylianow Unitow, w Monásteru S. Troyce, 1643; 4°.		
48.	[64]. Eiusdem Król Bolesny, albo o męce Pańskiej Historia. Vilnae 1699. In 8vo. W. 1 255.	Hińcza, Marcin (1592–1668). Król Bolesny, albo Historia o męce Panskiey krotko lecz barzo nabożnie napisana w roku Páńskim 1631 / przez wielebnego oyca Marcina Hynczę ... W Wilnie: w drukarni Akadémickiey Societatis Iesu, 1699; 8°.		

49.	[67]. Hylzen Ioannis: Historia Livoniae. Vilnae 1750. In 4to W 1 127.	Hylzen, Jan August (1702–1767). Inflanty w dawnych swych, y wielorakich aż do wieku naszego dziejach, y rewolucyach ... / przez ... Jana Augusta Hylzena ... W Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akademickiey Societatis Jesu, [1750]; 4°.		
50.	[67]. Hołowka S.I Compendiu[m] Geographiae. in 8to: Vilnae L 4	Hołowka, Kazimierz Alojzy (1718–po 1783). Compendium geographiae in versiculos dispositae ... / a Casimiro Aloysio Hołowka ... Vilnae: typis S. R. M. Acad. Soc. Jesu, 1743; 8°.		
51.	[69]. Iachnowicz Swiatłość wiary albo Kathechizm Katolicki. Vilnae 1654. In 12mo. W 1 164			Neidentifikuota.
52.	[69]. Iankiewicz Symbolu[m] S. Athanasij Samogitico Idiomate. Vilnae 1673. In 8vo Z 1 56.			Neidentifikuota.
53.	[69]. Eiusdem nauka umierania Chrzescianskiego. Vilnae 1695. In 4to. W. 1 197.	Nauka umierania chrzescianskiego także iako konaiącego Panu Bogu oddawać, y czego na ten czas pilnować trzeba ... / częścią z włoskiego, częścią z łaćńskiego na polski ięzyk przełożone przez księdza Iana Ianuszowskiego ... W Wilnie: w Drukarni Akademickiey Societatis Iesu, 1695; 4°.		
54.	[69]. Iezierski S. I. Aristoteles decertans sive Theses Philosophicae. Vilnae 1749. In 4to. M. 1 230	Jezierski, Karol (1712–1774). Aristoteles sub fortunatissimis auspiciis, illustrissimis, ac excellentissimi domini, domini Josephi de Ekliis Hylzen ... Vilnae: Typis S. R. M. Academicis Soc. Jesu, [1749]; 4°.	VU biblioteka BAV 59.9.27	[rašai: Ex Bibliotheca magna Collegij Academici Vilnensis Soc: IESU. Applicuit hunc Librum bibliothecae R P Franciscus Rosciszewski Rector Collegij Academici Vilnensis SL.; Bibliothecae magnae.

55.	[73]. Iurgiewicz Canon[ici] Viln[ensis] Anatomia Famosi Libelli. 1591. In 4to. D. 1 136.	Jurgevičius, Andriejus (apie 1560–1603/1604). Anatomia libelli famosi et scurrilis Andreae Volani Lwowcoviensis apostatae ... / per Andream Iurgievicium ... [Vilnius: Akademijos sp.], 1591; 4°.		
56.	[73]. Iustinelli modus devoté celebrandi. Vilnae 1624. In 12mo. P. 1 373.	Giustinelli, Pietro (1597–1630). Modus devotus celebrandi cum fructu sanctissimum missae sacrificium compositus ... Vilnae: Typis Acad. S. Iesu, 1624; 12°.		Aprašyta pagal Estr. XVIII, 689.
57.	[74]. Ius plenum religionis Catholicae Casimiri Ancutu in 8vo D.	Sokulski, Stanisław (1678–1740). Jus plenum religionis catholicae ... / a Georgio Casimiro Ancuta ... concinnatum. Vilnae: typis Universitatis Soc. Iesu, 1719; 8°.		
58.	[74]. Iuventii Iosephi Institutiones Poëticae et Rhet[oricae] in 8vo T.	Jouvancy, Joseph de (1643–1719). Institutiones poeticae et rhetoricae / auctore r. p. Iosepho Iuvenicio ... Vilnae: Typis S. R. M. Academ. Soc. Iesu, 1752; 12°.	VU biblioteka BAV 39.9.23 ₃	Įrašai: Col. Viln; Bibliothecae Magnae; Bib. magnae.
59.	[77]. Eiusdem De Imitatione Xti [= Christi]. Viln[ae] 1681. In 12mo W 3 177.	Thomas a Kempis (1379/1380–1471). O naśladowaniu Chrystusa Pana, ksiąg czworo / przez wielbnego Tomasza z Kempis ... W Wilnie: W Drukarni Akadem. Societatis Iesu, 1681; 12°.		
60.	[77]. Kmita S. I. Conciones 5. In Festa B[eati]ss[im]æ. In 4to W 1 131.	Kmita, Stanislovas (1703–1761). Przywileie naysobliwsze Nayswiętszey Maryi Pannie od Krola nad Krolmi, hoynie nadane ... / przez x. Stanisława Kmitę ... W Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akademickiey S. J., 1742; 4°.		
61.	[78]. Kojałowicz S. I. Panegyrici Heroum. Vilnae 1668. In 8vo. Tomuli 4. T. 4 45 et sequ[e]nt[i]b[us]	Kojalavičius-Vijūkas, Kazimieras (1617–1674). Panegyrici heroum ... / ab auctore proprio p. Casimiro Wiuk Kojałowicz ... Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, 1668; 8°.	LNB Blot.1/668	Įrašas: Collegii Vilnensis. Soc. Iesu 1703.

62.	[78]. Eiusdem modi Concionandi. Vilnæ 1684. In 8vo E. 2 107. 118.	Kojalavičius-Vijūkas, Kazimieras (1617–1674). Modi LX sacrae orationis variè formandae / a p. Casimiro Wiiiuk Koiałowicz ... Vilnae: Typis Academicis Societ. Iesu, 1684; 8°.	1-2) VU biblioteka BAV 71.50/1, BAV 71.4.50 ⁽⁵⁾ ; 3) LMAVB L-17/165 ⁽⁴⁾	1) Įrašai: Coll. Viln S. I. [užbraukta]; Bibliothecæ magnæ [užbraukta]; PP. Bernard: Vilnen.; kartu įrišta: Bellarmino, Roberto Francesco Romolo. Trumpas mokslo krikščioniszkosurinkimas. Vilnae : Typis Acad. Societatis Iesu, 1677. 2) Įrašai: Collegii Vilnensis Sctis IESU [užbraukta]; Bibliothecæ magnæ [užbraukta]; PP. Bernardinor: Vilnen. 3) Įrašas: Collegij Vilnensis S. J.
63.	[78]. Eiusdem: De vita v[enerabilis] P[atris] Laurent[ii] Bartilij S I. Vilnæ In 8vo Q 2 49. 50.	Kojalavičius-Vijūkas, Albertas (1609–1677). De vita et moribus r. p. Laurentii Bartilii e Societate Iesu liber unicus / auctore Alberto Wiiiuk Koiałowicz ... Vilnae: Typis Acad. Societ. Iesu, [1645]; 8°.	1-2) VU biblioteka BAV 70.4.64, III 17797 ⁽⁴⁾ ; 3) LMAVB L-17/198	1) Įrašas: Col: Viln. S. I.; nugarėlės apačioje priklijuota lipdė su raide „Q“. 2) Įrašai: Collegii Vilnen Soc. JESV; Bibliothecæ magnæ; Pro Tyrocinio Polocensi Societtis IESU 1779. 3) Įrašai: Col. Viln: S. J. [užbraukta]; Bibl. Conv. Antoleptėsis Carmelit. Excalc.
64.	[78]. Eiusdem Idem opus. Vilnæ 1648. In 8vo M. 2 146. 164.	Kojalavičius-Vijūkas, Albertas (1609–1677). Oculus ratione correctus ... Vilnae: Typis Acad. Vilnen. Soc. Iesu, 1648; 8°.	VU biblioteka BAV 44.8.13a	Įrašai: Collegii Viln; Bibliothecæ magnæ.
65.	[78]. Eiusdem Krotka Pamiątka BB[racley] Koadjut[or]ow. S[ocietatis] I[esu]. Cracov[iae] 1673. In 4to. W 1 36.	Kojalavičius-Vijūkas, Albertas (1609–1677). Pamiątka krotka braciey koadiutorow Societatis Iesu swiatobliwie zmarłych ... / przez x. Woyciecha Wiiiuka Koiałowicza ... W Wilnie: W Drukárni Akadémickiey Societatis Iesu, 1673; 4°.	LMAVB L-17/92	Kataloge klaidingai užrašyta leidimo vieta. Įrašas: Bibliothecæ magnæ Coll. Acad. Viln. S. J.

66.	[78]. Eiusdem Con- ciones de Passione D[omi]ni. Viln[ae] 1675. In 4to. W 3 142	Kojalavičius-Vijūkas, Kazimie- ras (1617–1674). Kazania o męce Panskiej / przez xiędzą Kazi- mierza Wiiuka Koiłowicza ... W Wilnie: w Drukárni Acad. Soc. Iesu, 1675; 4°.	VU biblioteka BAV 70.6.21	[rašai: Collegii Viln: Sctis IESV; Bibliothe: magnæ.
67.	[78]. <u>Item</u> Demonstratio P[atris] Lauxmin. S I. In uno 12mo. D. 1 259.	Liauksminas, Žygimantas (1597– 1670). Demonstratio catholicae Ecclesiae ex certis a prima sui origine notis in S. Scriptura expresse positis collecta / per p. Sigismundum Lauxmin ... Vilnae: Typis Acad. Soc. Iesu, [1643]; 12°.		Trečias aligatas.
68.	[79]. Kruger S. I. Resolutio Theo- logico-Canonica de Suspensione Indulgentiar[um] et Facultatu[m] per Bullam Iubilæi universalis. Vilnæ 1700. In 8vo H. 1 196.	Krüger, Andreas (1646–1712). Resolutio canonico-theologica dubiorum quorundam, quae circa suspensionem indulgen- tiarum, & facultatum, per bul- lam iubilei universalis passim occurrere solent ... / a p. Andrea Kruger ... Vilnae: Typis Acad. Soc. Iesu, [1700]; 8°.		
69.	[79]. Kudzinski De vita et miraculis S[ancti] Joan[nis] De Deo. Vilnæ 1709. In 4to W. 1 18.	Zywota y cudow chwalebneho patryarchy y litościwego ubo- gich oyca Świętego Iana Bozego Zakonu Braci od miłosierdzia nazwanych fundatora krotkie zebranie / ... staraniem w. o. Kazimierza Kudzinskiego ... przedrukowane. W Wilnie: w Drukarni Akademickiej So- cietatis Jesu, 1709; 4°.		
70.	[79]. Kulesza S. I. Wiara prawosławna. Vilnæ 1704. In 4to D. 1 331.	Kulesza, Jan Alojzy (1660–1706). Wiara prawosławna pismem świętym, soborami, oycami świętymi mianowicie greckiem y historią kościelną / przez x. Iana Alojzego Kuleszę ... W Wilnie: w Drukarni Akademickiej S. I., 1704; 4°.		

71.	[79]. Eiusdem Idem opus. W 2. 198.	Kulesza, Jan Alojzy (1660–1706). Wiara prawosławna pismem świętym, soborami, oycami świętymi mianowicie greckimi y historią kościelną / przez x. Iana Alojzego Kuleszę ... W Wilnie: w Drukarni Akademickiej S. I., 1704; 4°.		
72.	[79]. Kojalowicz Albert[us] S: I Fasti Radiwiliani in 4to L	Kojalavičius-Vijūkas, Albertas (1609–1677). Fasti Radiviliani gesta illustrissimae domus ducum Radziwił compendio continentes / auctore Alberto Wiiuk Koialowicz ... Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, 1653; 4°.		
73.	[81]. Eiusdem 12 media etc Vilnae 1688. In 12mo P. 5. 233. 234. 250. 369. 393.	Łęczycki, Mikołaj (1574–1653). R. p. Nicolai Lancicii e Societate Iesu Media XII ad virtutes initio vitae spiritualis acquisitas pos- tea conservandas & augendas ... Vilnae: Typis Academiae Soc. Iesu, 1688; 12°.	LMAVB L-17/9	[rašas: Collegii Vilnen: S. I. donatus a SGSB.
74.	[82]. Eiusdem Theologia Eccle- siastica. Vilnae 1675 In 4to. D. 2 138. 289.	Liauksminas, Žygimantas (1597–1670). Theologia ecclesiastica, in qua materiae omnes ... / dicavit p. Sigismun- dus Lauxmin ... Vilnae: Typis Academicis, 1675; 4°.	VU biblioteka BAV 10.5.9; BAV 10.5.9 ⁽²⁾	1) [rašas: Collegij Viln: S IESV. 2) Be antrašti- nio lapo; [rašas: Colle- gij Viln Soc Iesv.
75.	[82]. Eiusdem Idem opus. E 1 129.	Liauksminas, Žygimantas (1597–1670). Theologia ecclesiastica, in qua materiae omnes ... / dicavit p. Sigismun- dus Lauxmin ... Vilnae: Typis Academicis, 1675; 4°.		
76.	[82]. Eiusdem Demonstratio Ecclesiae catholicae. Viln[ae] In 12 D. 2 329. 344.	Liauksminas, Žygimantas (1597–1670). Demonstratio catholicae Ecclesiae ex certis a prima sui origine notis in S. Scriptura expresse positis collecta / per p. Sigismundum Lauxmin ... Vilnae: Typis Acad. Soc. Iesu, [1643]; 12°.		

77.	[86]. ... Koiałowicz S. I. oculus ratione correctus. ... ac deniq[ue] Conclu[s]iones Meteorologicæ. In uno 8vo M. 1. 45.	Kojalavičius-Vijūkas, Albertas (1609–1677). Oculus ratione correctus ... Vilnae: Typis Acad. Vilnen. Soc. Iesu, 1648; 8°. Poczapowski, Joannes. Universa meteorologia publice asserta in Alma Acad. Vilnen. Soc. Iesu ... / a Ioanne Pocza[po]wsky ... [Vilnius: Akademijos sp., 1643]; 8°.	VU biblioteka 3) BAV 58.8.23t _{1/3} ; 5) BAV 58.8.23t _{1/5}	Kartu įraštos penkios knygos. Trečias ir penktas aligatai. 3) Įrašas: Coll. Vilne. 5) Collegij vilnen S. I dono Illmi D. Casimiri Sapieha P M D.L.
78.	[89]. Łacki S. I. Pochodnia przed oczy Duszne wystawiona. Vilnae 1713. In 4to W. 1 114.	Łacki, Tomasz (1661–1729). Pochodnia przed oczy duszne człowieka w cieniu śmierci zostającego wystawiona ... / przez w. x. Tomasza Łackiego ... W Wilnie: w Drukarni Akadémickiej Soc. Jesu, 1731; 4°.		
79.	[98]. Miłunski S. I. Discursus ascetici de Regia via S. P. Ignatij. Vilnae 1713. In 4to. P. 3 116. 122: 226.	Miłuński, Maciej (1646–1719). Discursus ascetici de regia via S. Ignatij fundatoris Societ. Jesu, et de sapientiae domo, in duas partes distributi / authore r. p. Matthia Miłunski ... Vilnae: Typis Academicis Societ. Iesu, 1713; 4°.	VU biblioteka BAV 71.2.18	Įrašai: Collegio Vilnensi Soc: IESV d. d. Author; Bibliothecæ magnæ; Bibliothecæ magnæ.
80.	[98]. Eiusdem explanationes in Lib[rum] 4 Decretaliu[m] 1705. In 8vo. H. 2 85.	Miłuński, Maciej (1646–1719). Explanationes iuris ecclesiastici canonico-morales in librum IV Decretalium de sponsalibus & matrimoniis ... / authore p. Matthia Miłunski ... Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1705; 8°.	VU biblioteka IV 2067 ₁₍₁₄₎	Įrašai: Collegii Vilnens. SJ. Pro Communi Theologorum Author donavit [užbraukta]; No 77; Donatg â R. P. Joanni Juraha Soc. IESU Rectore Coll: et Acad: Viln: Magnifico P. I. Butowicz S. I. p 1753; Collegii Düneburgensis Soc: JESU; Iosephi Butowicz SI.
81.	[98]. Eiusdem Explanationes in Lib[rum] 4 Decret[alium] de sponsalibus et Matrimonio. In 8vo H. 1 208.	Miłuński, Maciej (1646–1719). Explanationes iuris ecclesiastici canonico-morales in librum IV Decretalium de sponsalibus & matrimoniis ... / authore p. Matthia Miłunski ... Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1705; 8°.		

82.	[98]. Misztold Historia Domūs Sapiehanæ. Vilnæ 1724. In 4to L. 2 144. 226.	Mištautas, Antanas Aloyzas (1685–1740). Historia illustris-simæ Domus Sapiehanæ ... / authore r. p. Antonio Aloysio Misztolt ... Vilnæ: Typis Universitatis Societatis Iesu, 1724; 4°.	1) VU biblioteka BAV 43.22.8; 2) ChUCMB 279906; 3) Jauniaus Gumbio kolekcija	1) Įrašai: Collegii & A... Vilnensis Soc: IESU Ao Dni 1724 Dono R. P. Antonii Misztolt S. I.; Collegij Viln. Soc: IESU 1724 Anno Dñi 1724. 2) Įrašas: Collegii Vilnensis Societatis Jesu. 1724. Dono R. P. Ant. Misztolt. 3) Įrašas: Collegii & Academiae Vilnensis Soc: IESU Ao Dni 1724. Dono R. P. Antonii Misztolt S. I. [užbraukta].
83.	[98]. Eiusdem Icones Symbolicæ de vita et morte B. Iosaphati. Vilnæ 1675. In 4to T. 1 200.	Młodzianovskis, Andriejus (1627–1686). Icones symbolicae vitae et mortis B. Iosaphat Martyris Archiepiscopi Polocensis, expressae ... / ab Andrea Młodzianowski ... Viln[ae]: Typ. Acad. Soc. Iesu, 1675; 4°.		
84.	[98]. Mniszek uni-versa Philos[ophia] publice as[s]erta. Vilnæ. In 12mo. M 1 138.	Mniszek, Michał (XVII a.). Universa philosophia publice asserta in Alma Academia Vilnensi Societ[at]is Iesu / a Michaële de Magna Konczyce Mniszek ... [Vilnius: Akademijos sp., 1640]; 8°.	VU biblioteka BAV 71.4.24 ₁₋₂	Kartu įrištos dvi knygos, kataloge nenurodyta. Įrašai: Collegii Vilneñ. S I.; Ex libris ... SI; Collegii Vilnen. Soc IESU; Bibliothecæ magnæ.
85.	[100]. Mossiewicz devotio ad S. Elia[m]. Viln[ae] 1740. In 8vo P. 1 147.	Mosiewicz, Elias Michael (XVIII a.). Dies Solis meridiana luce in ortu & occasu resplendentis avitae illustrissimæ domus Puzynarum portae sacrata ... / r. p. Elia Michaele Mosiewicz ... Vilnæ: In Typograp. S. R. M. Academ. Soc. Jesu, [1740]; 8°.		
86.	[101]. Naramowski S. I. Sekret Pobożnosci albo Kazania na Święta Patryarchow Zakonnych. Vilnæ 1623. In 4to W. 2. 28. 196.	Naramowski, Adam Ignacy (1686–1736). Sekret pobożnosci z utajonych cnot ss. fundatorów zakonnych wyczerpniony ... / przez x. Adama Naramowskiego ... W Wilnie: [Akademijos sp.], 1723; 4°.		Kataloge klaidingai užrašyti leidimo metai.

87.	[101]. Narmunth S. I. Problemata. Vilnæ. 1685. In 4to M. 2. 133. 134.	Narmuntas, Mykolas (1650–1704). Problemata cum adiunctis ex universa philosophia fundame[n]tis ... / praeside r. p. Nicolao Narmunth ... [Vilnius: Akademijos sp., 1685]; 4°.		
88.	[102]. <u>Item</u> Casimiri Koiałowicz S. I. Iudex reus. In uno 8vo. D. 1 236	Kojalavičius-Vijūkas, Kazimieras (1617–1674). Iudex reus sive Responsio apologetica / p. Casimiri Wiuk Koiałowicz ... Vilnae: Typis Acad. Soc. Iesu, 1672; 8°.		Antras aligatas.
89.	[103]. Niżyns-cij: Pamiątka obchodzącym etc. Albo Przewodnik obchodzącym Kalwaryą Wilenską. Viln[ae] 1686. In 8vo W 2 28. 196.	Niżyński, Melchior (XVII a.). Przewodnik obchodzącym : pamiątkę zbawiciela naszego Iezusa Pana drog Ierozolimskich w diacezyey Wilenskiej blisko pod Wilnem na gorach Werkowskich ... / przez xiędza Melchiora Nizynskiego ... nowo pokazany. W Wilnie: w Druk. Acad. Soc. Iesu, 1686; 8°.		
90.	[103]. Nakcyanowicz S. I Praelectiones Mathematicæ ex Volfio Vilnæ 1759 in 8vo R	Nakcijonavičius, Jokūbas (1725–1777). Praelectiones mathematicae ex Wolfianis Elementis adornatae ... / a p. Jacobo Nakcyanowicz ... Vilnae: Typis S. R. M. Academicis, 1759; 8°.		
91.	[105]. Ohilewicz Echonemata Liturgij Graeckiej. Viln[ae] 1671. In 4to. W 1 231.	Ohilewicz, Pachomiusz (1624–1686). Ecphonemata liturgiej greckiej ... / przez w. x. Pachomiusa Ohilewicza ... W Wilnie: W Drukarni Monastyra S. Troyce O. O. Bazyliánów, 1671; 4°.	VU biblioteka III 11565	[rašai: Collegii Viln. S. Jesu [užtepta]; Bibliothecae magnae [užtepta]; antspaudas: FR DOMINICUS SIWICKI O. P. Prov: Litv; lipdė: BIBLIOTHECÆ CONVENTUS GRODNENSIS ORDINIS PRÆDICATORUM.

92.	[105]. Olizarowski Assertiones ex Iure etc. et decisio Iu- ris2 Controversiæ1. Seorsim. In 4to. Vilnæ 1647. H. 2 228. 229.	Olizarowski, Aaron Aleksan- der (1610–1659). Assertiones ex iurisprudentia ecclesias- tica de iure non scripto ... / per Iosephum Butkiewicz Popuciewicz ... propugnatae; praesidente ... d. Alexandro Aarone Olizarovvski ... [Vil- nius: Akademijos sp., 1647]; 4°. Olizarowski, Aaron Aleksander (1610–1659). Decisio controver- siae iuris canonici ... / a Iosepho Konstantynowicz ... proposita; praesidente ... Alexandro Aaro- ne Olizarowski ... Vilnae: Typis Acad. Soc. Iesu, [1647]; 4°.	LMAVB L-17/38	Lietuvos mokslų aka- demijos Vrublevskių bibliotekoje saugomos Juozapo Butkevičiaus- Popucevičiaus gintos tezės. [rašai: Collegii Viln. S. I. dono d. Ilmi. D. Casimiri Sa- pieha Procan. M. D. L. [užbraukta]; Biblio- thecæ magnæ; Bibl. Conventus Vilnensis Carm. Excalc.
93.	[105]. Eiusdem Conciones Funebres. Viln[ae] 1631. In 4to W. 1 223.	Olszewski, Jakub (apie 1585– 1634). Kazanie na pogrzebie ... Karola Iana Białozora ... / przez x. Iakuba Olszewskiego ... [Vilnius]: W Drukarni Akade- miej Societatis Iesu, 1631; 4°. Arba Olszewski, Jakub (apie 1585–1634). Żałoba po śmierci naiaśniejszey Konstanciej, krolowey polskiej ... / przez x. Iakuba Olszewskiego ... Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, [1631]; 4°.		
94.	[115]. Philo- Xaverius: Pietas Hebdomadaria. Vilnæ 1715. In 12 P. 1 77.	Philo Xaverius. Pietas hebdo- madaria in S. Patronum Fran- ciscum Xaverium ... Vilnae: Typis Universitatis Almae Academiae Vilnensis Societatis Iesu, 1715; 16°.		
95.	[115]. Pikelij: veritas Catholica, qua tres Personæ Divinæ in una essentia ex textu Hebraeo demons- trant. Vilnæ 1642. In 4to. X. 1 11	Pikielius, Sebastianus. [Veritas catholica] qua tres divinae per- sonae Pater, Filius, et Spirit[us] Sanct[us] in una essentia contra obstinosos Iudaeos, Arianos, et Anabaptistas, ex Hebraeo textu Veteris Testamenti declarantur / a Sebastiano Pikielio ... Vilnae: typis Academicis Societatis Iesu, 1642; 4°.		

96.	[115]. Item Liliæ Responsio ad Ep[isto]lam Regij pro defensione Varsevicij. [In 4to. K 1 94]	Lilia, Piotr (apie 1546–1605). Responsio Petri Liliae ... ad cuiusdam Nicolai Regii Germani epistolam: qua clarissimi Christophori Varsevicij pro Christi fide, & Petri sede orationes reprehendit. Vilnae: Impress. per Iohannem Kartzanum Velicen., 1584; 4°.		Antras aligatas.
97.	[115]. S. Pij V Pont[ificis] Max[imi] vita et virtutes in ordine ad Canonisationem. Vilnæ 1713. In Folio K 2 147. 148.	Compendium vitae, virtutum, & miraculorum, nec non actorum in causa canonizationis B. Pii Quinti Summi Pontificis ... Vilnae: Typis Universitatis Societ. Jesu, 1713; 2°.		
98.	[118]. Eiusdem: Multæ Hæreses refutatae. Viln[ae] 1586 In 8vo D. 1 235.	Possevino, Antonio (1533–1611). Atheismi Lutheri, Melanchthonis, Calvinii, Bezae, Ubiquetariarum, Anabaptistarum, Picardorum, Puritanorum, Arianorum, & aliorum nostri temporis hæreticorum ... / refutati ab Antonio Possevino Societatis Iesu ... Vilnae, in Lituania: apud Ioannem Velicensem, 1586; 8°.		
99.	[119]. Poszakowski S. I. Kolęda Cesarska. Viln[ae] 1746. In 12 W 1 81.	Pašakauskis, Jonas Antanas (1684–1757). Kolenda Cesarska na rok 1746 ... / od x. Jana Poszakowskiego ... W Wilnie: Typis S. R. M. Academie Societatis Jesu, [1746]; 24°.		
100.	[119]. Eiusdem Lilia między Cierniami. Viln[ae] 1738 In 4to W 2 107.	Pašakauskis, Jonas Antanas (1684–1757). Lilia między cierniami, prawdą między błędami, to jest Nauka katolicka ... / przez x. Jana Poszakowskiego ... W Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akademickiej Soc. Jesu, 1738; 4°.		

101.	[119]. Eiusdem Głos Pasterza. Viln[ae] 1736. In 4to. W 2 108. 130.	Pašakauskis, Jonas Antanas (1684–1757). Głos pasterza Jezusa Chrystusa wzywającego owieczki do owczarni swojej. Albo Nauka katolicka praeliminarna ... / przez x. Jana Poszakowskiego ... W Wilnie: w Drukarni Akadémickiej Societatis Jesu, 1736; 4°.	VU biblioteka BAV 5.5.1 ₁	Įrašas: Collegij Acad: Viln. S. JESU ad biblioth: magnā.
102.	[119]. Eiusdem Kalėdarz mnieyszy Jezuicki. In 12mo. Vilnæ. W 2 156.	Pašakauskis, Jonas Antanas (1684–1757). Kalendarz mnieyszy Jezuicki Prowincyi Litewskiej na rok Panski 1740 ... / zebrany przez x. Jana Poszakowskiego ... W Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akadem. Soc. Jesu, [1739]; 12°.		
103.	[119]. Eiusdem Kalėdarz Historyczny y Polityczny pro an[n]o 1739. Vilnæ. In 12mo. W 12 156.	Pašakauskis, Jonas Antanas (1684–1757). Kalendarz historyczny y polityczny na rok Pański 1739 ... / przez x. Jana Poszakowskiego ... W Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akadémickiej Soc: Jesu, [1738]; 12°.		
104.	[119]. Eiusdem Kalėdarz Przeswieatnych Dam: pro An[n]o 1741. Viln[ae] In 12. W 4 156.	Pašakauskis, Jonas Antanas (1684–1757). Kalendarz prześwieatnych dam na rok Pański 1741 ... / prezentowany przez x. Jana Poszakowskiego ... W Wilnie: w Druk. J. K. M. Akad. S. J., [1740]; 12°.	VU biblioteka IV 22620	Įrašai: Coll Vilnensis S. I.; Bibliothecæ Magnæ.
105.	[120]. Poszakowski kalendarz Jezuicki in 4to W.	Pašakauskis, Jonas Antanas (1684–1757). Kalendarz jezuicki większy na rok przestępny MDCCXL. Societatis Jesu jubileuszowy wtory, kończący dwieście lat od potwierdzenia tegoż zakonu ... / przez x. Jana Poszakowskiego ... Vilnæ: Typis Sacrae Reg. M. Academicis S. J., [1739]; 4°.		

106.	[120]. Poszakowski Joan[nes] S. I. Rozdział Światła od ciemności in 4to W	Pašakauskis, Jonas Antanas (1684–1757). Rozdział światła od ciemności to jest Nauka katolicka o Przenajświętszej Eucharystyey z nauką protestantow konfessyey Auzgburskiej ... / przez x. Jana Poszakowskiego ... W Wilnie: w Drukarni Akademickiej Soc. Jesu, 1737; 4°.	VU biblioteka BAV 5.5.1 _{1/2}	[Irašai: Collegij Vilmensis Soc. I.; Bibliothecæ magnæ.
107.	[121]. Paprocki Fran[ciszek] Wiadomość o Kurlandyi.	Paprockis, Pranciškus (1723–1805). Wiadomość o Xięstwie Kurlandskim y Semgalskim z różnych dziejopisów zebrana ... W Wilnie: w drukarni J. K. M. Societatis Jesu, 1759; 8°.		
108.	[121]. Tegoż Kalendarzyk na Rok 1760. W	Paprockis, Pranciškus (1723–1805). Kalendarzyk polityczny na rok Pański przestępny 1760 ... W Wilnie: w drukarni J. K. M. Akademickiej Societatis Jesu, [1759]; 12°.		
109.	[121]. Tegoż opisanie 9. Elektórow Niemieckich	Paprockis, Pranciškus (1723–1805). Opisanie 9. elektoratów niemieckich przy powtórnym z przydatkiem przedrukowaniu za kolędę ofiarowane rok 1758. W Wilnie: w drukarni Akademickiej Soc. Jesu, [1758]; 12°.		
110.	[121]. Tegoż dzieje Pretendentow korony Angielski[ey] W	Paprockis, Pranciškus (1723–1805). Dzieje pretendentow korony Angielskiej pod czas uroczystego ... / przez x. Franciszka Paprockiego ... W Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akademickiej Societatis Jesu, 1758; 8°.		
111.	[121]. Paprocki Fran[ciszek] S. I wojny znaczniejsze et. W 1	Paprockis, Pranciškus (1723–1805). Wojny znaczniejsze przed Narodzeniem i po Narodzeniu Chrystusa Pana aż do ostatniego Pokoju Paryskiego i Hubertsburskiego roku 1763 między różnemi narodami miane ... / przez x. Franciszka Paprockiego ... W Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akademickiej Societatis Jesu, 1763; 8°.		

112.	[125]. Radvani Radivilias Vilnæ 1588. In 4to U 1 22	Radvanas, Jonas (XVI a.). Radivilias, sive De vita, et rebus praeclarissime gestis, immortalis memoriae, ... Nicolai Radivili ... / Ioannis Radvani Lit[uani] ... Vilnae Metropoli Litvanorum: ex officina Ioannis Kartzani, 1592; 4°.	LMAVB L-16/18	Įrašas: ... JESV dono Illumi Dñi Casimi: Sapie... Cancell...
113.	[126]. Eiusdem Compendiaria praxis diff[fi]ciliu[m] casuum Conscientiæ. Viln[ae] 1629. In 4to. vel: 12mo G. 1 153.	Regnault, Valère (1543–1623). Compendiaria praxis difficultum casuum conscientiae ... / auctore p. Valerio Reginaldo ... Vilnae: Formis Academicis Societatis Iesu, 1629; 12°.		
114.	[128]. Richalski Quadriga Sacerdotum ad Cælu[m]. Vilnæ 1707. In 12 P. 2. 309. 79	Rychalski, Michał (1645–1688). Quadriga sacerdotum ad coelum ... / authore r. p. Michaelis Rychalski ... Vilnae: typ. Acad., 1707; 12°.		
115.	[129]. Eiusdem vel alterius Roderici S. I. o postępowaniu w Doskonałości y Cnotach. Pars 2da. Viln[ae] 1715. In 4to W 1 22	Rodríguez, Alonso (apie 1526–1616). O postępowaniu w doskonałości y cnotach zakonnych ... Część wtóra ... / od w. x. Alfonsa Rodericjusza ... W Wilnie: w Drukarni Akademickiej Societatis Iesu, 1715; 4°.		
116.	[129]. Eiusdem Idem op[us]. Pars 3tia. In 4to W. 5 23.	Rodríguez, Alonso (apie 1526–1616). O postępowaniu w doskonałości i cnotach zakonnych ... Część trzecia ... / od w. x. Alfonsa Rodericjusza ... W Wilnie: w Drukarni Akademickiej Societatis Iesu, 1698; 4°.		
117.	[129]. Rodkiewicz Canon[ici] Viln[ensis] Concilio Salutatoria Tribunal[is] M[agni] D[ucatus] L[ithuaniae]. Vilnæ 1743. In 4to W 1 214.			Neidentifikuota.

118.	[130]. Eiusdem. Prawdy wieczne. Vilnæ 1701 et 1705. In 4to W 2 144. 192.	Rosignoli, Carlo Gregorio (1631–1707). Prawdy wieczne w naukach potrzebnych wyrażone ... / zebrane y objaśnione przez x. Karola Rosignoliusza ... z włoskiego na polski język przetłumaczone roku Pańskiego 1701. Teraz zaś w roku 1705. na wielu mieysc poprawione ... Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesu, [1705]; 4°.		Nėra žinoma, kad knyga buvo išleista Vilniuje 1701 m., manytina, kad kataloge nurodyti du 1705 m. egzemplioriai.
119.	[132]. Riccii Bartholomæi Orationes 10. Vilnæ reimp[re]ssæ in 8vo I 1	Ricci, Bartolomeo (1490–1569). Bartholomæi Riccii Lugiensis Orationes decem ... Olim Patavii, nunc Vilnae reimpressæ: Typis S. R. M. Academ. Societatis Iesu, [po 1748]; 8°.		
120.	[132]. Rydzewskiego kazania Niedzielne w Wilnie 1760 in 4to W 1	Rydzewski, Wawrzyniec (1717–1765). Kazania na niedziele całego roku y niektóre święta ... / przez xiędza Wawrzynca Rydzewskiego ... Na dwie części podzielone ... W Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akademickiej Societatis Iesu, 1760; 4°.		
121.	[136]. Sarbievij Lyrica et Epigram[m]ata. Viln[ae] 1628. In 12mo. U 1 57.	Sarbiewski, Maciej Kazimierz (1595–1640). Matthiae Sarbiewski e Societate Iesu Lyricorum libri III. Epigrammatum liber I. Vilnae: Formis Academicis Societatis Iesu, 1628; 12°.	VU biblioteka III 18502	Pirmas aligatas. Įrašas: Coll. Vilnensis Soc JESV.
122.	[137]. Eiusdem Idem opus totum. U 2 59. 67.	Sarbiewski, Maciej Kazimierz (1595–1640). Matthiae Sarbiewski e Societate Iesu Lyricorum libri III. Epigrammatum liber I. Vilnae: Formis Academicis Societatis Iesu, 1628; 12°.		
123.	[137]. Eiusdem Idem opus. Vilnæ 1628. In 12mo. Et Antverpiæ in 4to U 4 152. 154. 160. 165.	Sarbiewski, Maciej Kazimierz (1595–1640). Matthiae Sarbiewski e Societate Iesu Lyricorum libri III. Epigrammatum liber I. Vilnae: Formis Academicis Societatis Iesu, 1628; 12°.		Kataloge prie egzempliorių skaičiaus kartu įrašytas ir Antverpene išleistos knygos egzempliorių skaičius, todėl nėra aišku, kiek iš viso bibliotekoje buvo vilnietiškų egzempliorių.

124.	[137]. Eiusdem Conciones in Funere Sapiehæ. Vilnæ 1645. In 4to E 1 152	Sarbiewski, Maciej Kazimierz (1595–1640). Scipio marschalcalis in funere illustrissimi domini d. Ioannis Stanislai Sapieha ... / per r. patrem Matthiam Casimirum Sarbievski ...; Latinitate donatus a r. patre Alberto Cieciszewski ... Vilnae: typis Academicis Societatis Jesu, 1645; 4°.	VU biblioteka BAV 20.9.41	Įrašai: Collegij Vilnensis Societatis IESV; Bibliothecæ Magnæ; Bibliothecæ Magnæ; Bibliothecæ Magnæ; nugarėlės apačioje priklijuota lipdė su raide „E“.
125.	[137]. Eiusdem Idem opus. Polonice. W 1 138.	Sarbiewski, Maciej Kazimierz (1595–1640). Laska marszałkowska ná pogrzebie Jáśnie Wielmożnego Pána, lego Mći P. Iana Stanisława Sapiehi ... / przez x. Mácieiá Kázimierzá Sarbiewskiego ... Vilnae: Typis Academiae Societatis Iesu, [1635]; 4°.		
126.	[139]. Seligmacher S. I. Ilias oratoria. Viln[ae] 1674. In 16to. T 5 243. et sequentib[us]	Seligmacher, Thomas (XVII a.). Ilias oratoria seu Breuissima summa rhetoricae ... / per p. Thomam Seligmacher ... Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, 1674; 18°.	VU biblioteka BAV 39.9.59	Įrašai: Collegij Vilnensis S. IESV a ...; Bibliothecæ Magnæ.
127.	[141]. <u>Item</u> Roznice Wiary Katolickiey od Ewangielickiey Auth[or] Koiałowicz S. I. omnia in uno 4to W. 1 117.	Kojalavičius-Vijūkas, Albertas (1609–1677). O niektórych roznicach wiary, ktore między katolikami y ewangelikami zachodzą ... / przez x. Woyciecha Wiiuka Koiałowicza ... W Wilnie: w Drukarni Akad. Societatis Iesu, 1653; 4°.	LNB [Varšuva] SD XVII.3.754 adl.	Antras aligatas. Įrašai: Coll. Vilnens Soc IESV; Collegij Vilnensis Societatis IESV. Anno 1685.
128.	[141]. Eiusdem Idem opus. Vilnæ 1576. [con]tra Zwingliu[m]. In 8vo. D. 1 24.	Skarga, Piotr (1536–1612). Pro sacratissima Eucharistia contra haeresim Zuinglianam ... / Petri Skargae ... Vilnae: ex typographia, & su[m]ptibus illius. d. domini Nicolai Christophori Radiiuli ..., 1576; 8°.		
129.	[141]. Ejusdem Wzywanie do pokuty obywatelow Polskiey korony. Vilnæ 1715. In 4to. W 4 132.	Skarga, Piotr (1536–1612). Wzywanie do pokuty obywatelow Korony Polskiey, y W. Księstwá Litewskiego ... / przez x. Piotra Skargę ... W Wilnie: w Drukarni Akademickiey Societatis Iesu, 1715; 4°.	VU biblioteka BAV 14.4.5	Vienas egzempliorius įrištas su: Brzostowski, K. K. Homilia ... W Wilnie, [1713].

130.	[141]. Eiusdem Przyczyny porzucenia dyzunij narodowi Ruskiemu podane Vilnæ 1643. In 4to W 1 65.	Tiškevičius, Teodoras Skuminas (?–1668). Przyczyny porzucenia disuniej przezacnemu narodowi ruskiemu ... / od Theodora Skuminowicza. W Wilnie: W Drukárni Akadémiey Societatis Iesu, 1643; 4°.		
131.	[143]. Soxo: Claves Iuris. Vilnæ 1648. In 12 H. 1 40	Sojo, Benito de (1586–1658). Claves iuris Academicis Vilnensibus / a r. p. Benedicto de Soxo ... Vilnae: typis Academicis Societatis Iesu, 1648; 12°.		
132.	[144]. Stempeli Controversia [con]tra Lutheranos de educendis pueris apud P.P [atros] Societ[a]tis IESU. Vilnæ 1674. In 4to Z. 1 23.	Stempel, Matthias (1622–1697). Schirmschrifft Einem Famos-Libell, Titells: Christliches und Reiffsinnes bedencken, ob Evangelische Christliche Eltern in Churland, ihre Kinder, in der Jesuiter Schulen, Collegia und Seminarien ... schicken, und senden können ... / gegengesetzt von P. Matthia Stempell ... Gedruckt Vilnae: Typis Academicis S. I., 1674; 4°.		
133.	[147]. Eiusdem opus de Com[m]entarijs Regulariu[m] Prælati etc. Vilnæ 1681. In 4to H. 1 82.	Szczygielski, Stanisław (1616–1687). Liber penthicus de commendatariis regularium praelatis ... / editus ... Stanislaw Szczygielski ... Impressus Vilnae: apud Francisc., 1681; 4°.	VU biblioteka BAV 70.7.27	[rašai: Collegii Vilnen. Sctis IESU; Bibliothecæ Magnæ.
134.	[147]. Eiusdem: Vitæ SS: Benedicti, Mauri, Placidi et Scholasticæ. Vilnæ 1683. In 4to W. 1 14	O żywocie y cudach S. Benedykta Opata, wielu zakonow w Kościele Zachodnym sławnego Patryarchy Traktat. Przytym Świętey Scholastyki Księni, Świętego Maura Opata, Świętego Placyda Opata ... / ná Polski ięzyk, przez w. x. Stanisława Szczygielskiego ... przełożone ... W Wilnie: w typografey Soc. Iesu, 1683; 4°.		
135.	[147]. Eiusdem De dignitate Filij Dei. Vilnæ 1595. In 4to. W 2 96.	Śmiglecki, Marcin (1563–1618). O bostwie przedwiecznym Syna Bozego ... / przez x. d. Marcina Śmigleckiego ... W Wilnie: w Drukarni Akademiey Societatis Iesu, 1595; 4°.	LNB [Varšuva] SD XVI.Qu.74	[rašas: Collegij Vilnensis Societatis IESU.

136.	[147]. Szyrma S. I. Conciones In Festa. In Folio. Vilnæ 1719. W. 2 8. 90.	Širma, Antanas (1660–1764). Dni skarbowe albo Do skarbu wiecznego Krola należące, dni świętecznemi kazaniami rozgłoszone, pod skarbowe klucze oddane ... / od w. x. Antoniego Szyrmy ... W Wilnie: w drukarni Akademickiej Societatis Iesu, 1719; 2°.	LNB Blenk.2/719	Įrašai: Collegij et Acad Vilnensis S. I: A° 1723 24 [?] Aprilis; Posesor tey Xiązki Franciszek Rodziewicz.
137.	[147]. Eiusdem Conciones in Domin[um]; Rok skarbowy Viln[ae] 1722 In Folio W 1 191.	Širma, Antanas (1660–1764). Rok skarbowy dzieł Pańskich niedzielne kazaniami ogłoszonych, do dni skarbowych albo świętecznych kazań dołożony ... / od x. Antoniego Szyrmy ... W Wilnie: w Drukarni Akademickiej Soc. Iesu, 1722; 2°.		
138.	[148]. Szyrma Iosephi S. I. Wybor Nabożenstwa Arcy-Bractwa Bozego Ciała y Miłosierdzia. Vilnæ: 1748. In 4to W. 1 120.	Skorulskis, Juozapas (1718–1776). Wybor nabożenstwa przywileje, odpusty, y łaski hoynie od Świętey Stolicy Apostolskiej udzielone, y chwalebne powinności Arcy-bractwa Bozego Ciała y Miłosierdzia w kaplicy stołecznego w Wielkim Xięstwie Litewskim miasta Wilna J.K.M. przy kościele Święto-Jańskim Societatis Iesu, ufondowanego, wszelkiego stanu ... służące ... / przez X. J. S. Soc. Iesu ... W Wilnie: w drukarni J.K.M. Akademickiej Soc. Iesu, [1748]; 4°.		
139.	[148]. Szyrwid S. I Puncta pro Concioni[us]. Vilnæ 1629. In 4to W. 4 103. 104. 121. 139.	Sirvydas, Konstantinas (apie 1579–1631). Punkty kazan od Adwentu aż do Postu, Litewskim językiem, z wytłumaczeniem ná Polskie / przez księdza Konstantego Szyrwida ... W Wilnie: w Drukarni Akadémiej Societatis Iesu, 1629; 4°.	VU biblioteka BAV 15.4.3	Įrašai: Inscriptus Catalogo librorū Collegij Vilnensis Soc. IESV; Bibliothecæ magnæ Coll: Accad Viln: S. J.
140.	[148]. Skorulski Commentariolum Philosophiæ in 4to. M 2	Skorulskis, Antanas Adomas (1715–1777). Commentariolum philosophiæ, logiciæ scilicet, metaphysicæ, physicæ generalis et particularis / a p. Antonio Skorulski ... Vilnæ: Typis S. R. M. Academicis, 1755; 4°.	ChUCMB 490756	Įrašas: Bibliothecæ magnæ Coll. Acad. S. J. Anno 1756.

141.	[148]. Salustii Crispi historici Vilnæ in 8vo L. 1	Sallustius Crispus, Gaius (86–35 pr. Kr.). C. Crispi Salustii historici clarissimi De Catilinae conjuratione & bello Jugurthino libri duo ... Vilnae: Typis S. R. M. Acad. Viln. Soc: Jesu, 1760; 8°.		
142.	[150]. Thesauri Emanuelis Elogia Patriarchar[um] Tomuli 3. Duo In 16to Calisij 1692. Et 1665. 3tius Vilnæ 1740. In 12. T. 3. 60. 67. 69.	Tesauro, Emanuele (1592–1675). Elogia patriarcharum sive Christi Salvatoris genealogia per mundi aetates traducta / a domino Emmanuele Thesauro ... Vilnae: Typis Academicis S. R. M. Soc. Jesu, 1740; 12°.	VU biblioteka BAV 19.8.47; BAV 19.8.47 ⁽²⁾	1) Įrašai: Bibliothecæ magnæ Coll: Accde Vil S I; Bibliothecæ Magnæ; Bibliothecæ Magnæ; Bibliothecæ Magnæ. 2) Įrašai: Biblioth Magnæ Coll: Acad: Vilne S. I. 1766. Sum: Wierz.
143.	[155]. Eiusdem Legacya Zbaraskiego. Vilnæ 1706. In 4to W. 2 48.	Twardowski, Samuel (apie 1600–1661). Przewazna legacya Iaśnie Oświeconego Xiążęćia Krzysztopha Zbaraskiego ... / przez Samuela z Skrzypney Twardowskiego ... Przedrukowana w Wilnie: w Drukarni Akademickiej, Soc. Jesu, 1706; 4°.		
144.	[156]. Tylkowski S. I. De vita S. Stanisłai Kostka S. I. Vilnæ 1674. <u>Item</u> vita Anchietæ, Petri Canisij etc Authore Modzelewski. Vilnæ 1703. In uno 4to W 1 17	Bartoli, Daniello (1608–1685). O żywocie y cudach b. Stanisława Kostki ... / napisáne po włosku przez w. x. Daniela Bartola; a potym przez w. x. Woyciecha Tylkowskiego ... ná polski ięzyk przełożone. W Wilnie: w Drukárni Akadémickiej Societatis Iesu, 1674; 4°. Modzelewski, Zachariasz (1648–1710). Chwalebne sług Bozych z naymnieyszego Soc. Iesu zakonu dzieła szeroko po łacínie opisane a po polsku summowane ... / przez x. Zachariasza Modzelewskiego ... W Wilnie: typis Academicis Societatis Iesu, 1703; 4°.		Kartu įrištos dvi knygos.
145.	[156]. Eiusdem Mądrosc doskonała. Vilnæ 1721. In 8vo W. 1 147.	Tylkowski, Wojciech (1624–1695). Mądrość doskonała, w bojazni Bożey ugruntowana / niegdyś przez x. Woyciecha Tylkowskiego ... obiasniona ... W Wilnie: w Druk. Acad. S. J., 1721; 8°.		

146.	[156]. Eiusdem Stoł mądrości. Viln[ae] 1727. In 8vo W 1 147.	Tylkowski, Wojciech (1624–1695). Stoł mądrości ku zbawien-nemu, y politycznemu przy stołowych rozmowách poślko-wi, dawno przedtym / przez w. x. Woyciecha Tylkowskiego ... wys-tawiony ... W Wilnie: z Drukárni Akadémii Wileńskiey Societatis Jesu, 1727; 8°.		
147.	[156]. Eiusdem Zarzuty Dyzun-i-tow około Wiary y odpowiedzi kato-lickie. Vilnæ 1718. In 8vo. W. 1 240.	Tylkowski, Wojciech (1624–1695). Zarzuty dissidenskie około wiary, y ná nie odpowie-dzi katolickie, spisane / przez x. Woyciecha Tylkowskiego ... W Wilnie: w Drukárni Akademic-kiey Societatis Jesu, 1718; 8°.	VU biblioteka BAV 18.6.7	Įrašai: Coll. Pinc. Soc: JESU; Coll. Vil Acad 1768.
148.	[156]. Toplicki Ioseph. Zbior His-toriji Familii laGie-lońskiey in 8tavo Vilnæ BB.	Abregé de l'histoire de la mai-son de Jagellon / traduit du françois par monsieur Joseph Toplicki ... = Zbior historyi fa-milii Jagiellonskiey / przełożony z francuskiego przez Jmści pana Jozefa Toplickiego ... W Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akadem. Societatis Jesu, [1762]; 8°.		
149.	[170]. Węśławski Victor et Victus; Gąsiewski. etc Vilnæ 1691. In 4to. L. 1 145.	Venslauskis, Samuelis (?–1690). Victor & victus Vincentius Corvinus Gosiewski ... / reprae-sentatus a Samuele Węśławs-ki ... [Vilnius: Akademijos sp.], 1691; 4°.	1) VU biblio-teka BAV 43.1.39b; 2) LMAVB L-17/95 ₍₄₎	1) Įrašai: Inscriptus Collegio Viln. S. I. 17 Julii. 1694.; Bibliot-hecæ magnæ; nugarė-lės apačioje priklijuota lipdė su raide „L“. 2) Įrašai: Collegij Vilnens Soctis le.
150.	[170]. <u>Item</u> Modus et bonus ordo regi-minis in Diœcesim Viln[ensem] in-troductus. ... <u>Item</u> Acta Synodi Vil-nensis sub Episco-po Kotowicz. 1688. In 4to. H. 1 83.	Modus et ordo boni regiminis in diocesim Vilnensem introdu-cendi sancitus et ex mandato ... Nicolai Stephani Pac Episcopi ... traditus typo ... Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, [1682]; 4°. Acta, constitutiones & decreta Synodi Diaecesis Vilnensis, praesidente ... Alexandro Mi-chaele Kotowicz ... Episcopo Vilnensi ... [Vilnius]: Typis Aca-demicis impressa, [1685]; 4°.		Antras ir ketvirtas aligatai.

151.	[170]. Wierzbicki Casim[irus] S. I. de Vita V. P. Ludov[ici] De Bessuy S I. Vilnæ 1738. In 4to. Q. 1 28.	Wierzbicki, Kazimierz Józef (1704–1755). Vita V. P. Ludovici de Bessuy Soc. Jesu ad praxim religiosae perfectioni studentibus / proposita per p. Casimirum Wierzbicki ... Vilnae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1738; 4°.		
152.	[171]. Wuiek S. I. Evangelia et Ep[isto]læ. In Dom[inicas] et Festa. Vilnæ 1713. In 12. Et Cracov[iae] 1650. Anonymo Autore. W. 2 167. 178.	Wujek, Jakub (1541–1597). Ewangelie y epistoły, ták niedzielne iáko y wszystkich świąt ... / przez x. Iakuba Wuyka ... przełożone ... W Wilnie: w Drukarni Akademickiey Soc. Iesu, 1713; 12°.		
153.	[172]. Witwicki. Pacierz abo Kontrakt między Bogiem y człowiekiem. in 8vo. W. 1.	Witwicki, Stanisław Jan (apie 1630–1698). Pacierz albo Raczey kontrakt między Bogiem a człowiekiem ... / przez x. Stanisława z Witwice Witwickiego ... W Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akademickiey Soc. Jesu, 1760; 8°.		
154.	[181]. Zebrowski Alexandri Synodus Viln[ensis] sub Episco[po] Brzostowski celebrata 1716 In 4to H. 1. 226.	Decreta, sanctiones et universa acta Synodi Dioecesanæ ab ... Constantino Casimiro Brzostowski ... episcopo Vilnensi ... anno ... MDCCXVII ... celebratae / et per me Alexandrum Joannem Zebrowski ... connotata. Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesv, [1717]; 4°.		
155.	[182]. Zrzelski S. I. Conciones sub titulo: Bolesław albo Krol Bolesci Xtus [= Christus] IEZUS etc Vilnæ 1740. In 4to. W 1 135.	Zrzelski, Jan (1679–1746). Bolesław albo krol Bolesci Jezus Chrystus ... / przez w. x. Jana Zrzelskiego ... W Wilnie: w Drukárni J. K. M. Akadémickiey Soc. Jesu, 1740; 4°.	VU biblioteka BAV 11.6.2	Įrašai: ad Bibliothecā Academicā dono Authoris; Bibliothecæ magnæ.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- XVI–XVII a. *lituanika Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje: katalogas = Lithuanica saeculi sexti decimi et septimi decimi ex Bibliotheca Academiae Scientiarum Lithuaniae: catalogus*, sudarė = concinnaverunt Daiva Narbutienė, Violeta Radvilienė, Daiva Rauckytė-Bikauskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.
- XVII a. *Lietuvos lenkiškos knygos: kontrolinis sąrašas*, parengė Marija Ivanovič, Vilnius: BKC, 1998.
- Advokato Jauniaus Gumbio kolekcija: knygos išlikusi praeitis*: [katalogas], sudarytoja Aušra Racevičienė, vertėja Aušra Simanavičiūtė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2018.
- Braziūnienė Alma, „Bibliotheca Sapiehana – europinės LDK kultūros veidrodis“, in: *Bibliotheca Sapiehana: Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinys: katalogas*, Vilniaus universitetas; sudarė Aušra Rinkūnaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. VII–XXIV.
- Braziūnienė Alma, „Pranciškonų spaustuvės leidiniai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje“, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2021, t. 10, p. 69–89.
- CATALOGUS AUCTORUM Ordine Alphabetico dispositus In Bibliotheca Collegii Academ[ici] Vilnen[sis] S. I. Reperibilium, [Vilnius, 1745–1750].
- CATALOGUS LIBRORUM BIBLIOTHECÆ Novitiatūs Viln[en]sis Societatis IESU Confectus Anno D[omi]ni 1748, [Vilnius, 1748].
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995 = Encyklopedia o jezuitach na terenach Polski i Litwy, 1564–1995 = Encyclopaedia of information on the Jesuits on the territories of Poland and Lithuania, 1564–1995*, opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, 2004.
- Hoffmann Johann Daniel, *De typographiis earumque initiis et incrementis in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae cum variis observationibus rem et literariam et typographicam utriusque gentis aliqua ex parte illustrantibus*, Dantisci: apud Georgium Marcum Knochium, 1740.
- Janonienė Rūta, *Apie XVII a. iliustruotą vadovą po Vilniaus Kalvarijas* (<https://www.lma.lt/uploads/Apie%20iliustruota%20vadova%20po%20Vilniaus%20Kalvarijas1.pdf>).
- Janonienė Rūta, „Maldynai“, in: *Sakralusis Vilnius: piligrimų kelias nuo Aušros vartų iki Kalvarijų = Sacred Vilnius: Pilgrimage from the Gates of Dawn to the Calvaries: parodos katalogas*, 2021 04 20–07 04, Vilnius, sudarytojos Rasa Adomaitienė, Rūta Janonienė, vertėja Irena Jomantienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2021, p. 283–287.
- Kaunas Domas, „Lietuviškoji knyga Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Lietuviškoji knyga. Istorijos metmenys*, Vilnius: Vilspa, 1995, p. 30–86.
- Kažuro Ina, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno spaustuvės veikla 1628–1839 m.: disertacija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
- Kažuro Ina, Grigonis Evaldas, „Levas Vladimirovas ir senojo Vilniaus universiteto bibliotekos byla“, in: *Vetera reducta: parodos katalogas*, 2012 11 15 – 2013 06 15 =

- The exhibition catalogue, 15 November, 2012 – 15 June, 2013*, sudarytojai Ina Kažuro, Evaldas Grigonis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 23–31.
- Kraszewski Józef Ignacy, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. IV, Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1842.
- Liškevičienė Jolita, „Konradas Giotkė – XVII amžiaus pirmosios pusės Vilniaus graveris“, in: *Knygotyra*, 2010, t. 55, p. 54–79.
- Liškevičienė Jolita, *Mundus emblematum: XVII a.: Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005.
- Lukšaitė Ingė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažajoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, [1999].
- Narbutienė Daiva, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Petrauskienė Irena, *Vilniaus akademijos spaustuvė (1575–1773)*, Vilnius: Mokslas, 1976.
- Urbaitytė Rita, „Lietuvos jėzuitų vaidmuo naujienų perdavimo procese XVIII a.“, in: *Jėzuitai Lietuvoje (1608–2008): gyvenimas, veikla, paveldas = Jesuits in Lithuania (1608–2008): Life, Work, Heritage*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012, p. 219–231.
- Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai, 1576–1805 = Издания типографии Вильнюсской академии, 1576–1805*: bibliografija, [sudarė] Konstancija Čepienė, Irena Petrauskienė, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka, 1979.
- Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*, sudarė Eugenija Ulčinaitė ir Algirdas Šidlauskas, iš lotynų kalbos vertė, paaiškinimus ir žodynėlį rengė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Mokslas, 1987.
- Walter Axel Ernst, „*Catalogus Auctorum Ordine Alphabetico dispositus in Bibliotheca Collegii Academ[iae] Vilnen[sis] S[ocietatis] J[esu] reperibilium*“ – unikalus XVIII a. 2-osios pusės Vilniaus universiteto bibliotekos istorijos šaltinis (<https://virtus.mb.vu.lt/lt/apie/>).
- Wierzbicki Kazimierz Józef, *Vita V. P. Ludovici de Bessuy Soc. Jesu ad praxim religiosas perfectioni studentibus, proposita per p. Casimirum Wierzbicki ejusdem Societatis theologum*, Vilnae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1738.
- Zorkienė Brigita, „Pro Suprema Laurea: the Vilnius University Collection of Final Theses (1579–1773)“, in: *Theatrum libri: Book Printing, Reading and Dissemination in Early Modern Europe: Collection of Articles*, edited by Milda Kvizikevičiūtė, Viktorija Vaitkevičiūtė, translated by „Hesi Group“, Audronė Gerdauskaitė, Élodie Lacroix, Ana Vencloviienė, Vilnius: Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, 2022, p. 213–226.
- Полоніка XVI–XVIII ст. у фонді Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: каталог = Polonika XVI–XVIII w. w zbiorach Centralnej Biblioteki Naukowej Charkowskiego Uniwersytetu Narodowego im. W. N. Karazina: katalog*, укладач, організувала Ірина Коношенко, Харків; Краків: Видавництво Ягеллонського університету, 2023.

Works Printed in Vilnius in the Eighteenth-Century Manuscript Catalogue of the Vilnius Jesuit Academy Library

Summary

Based on the eighteenth-century manuscript catalogue of the Vilnius Jesuit Academy library, the purpose of the article was to investigate what part of the library consisted of the output of the printing houses of Vilnius, to identify the printers of Vilnius whose output the library had and the number of those works, and the themes of books that the Jesuits read.

From approximately 4500 entries in the catalogue, 155 entries were selected in which Vilnius was indicated as the place of publication or identified as such. All the information, including transcribed catalogue entries, identified publications, books belonging to the Vilnius Jesuit Academy library with their provenance marks and the current known location of their storage, is provided separately in the appendix. During the research, 143 titles were identified, and 259 copies were counted. After identifying almost all the printed works selected from the catalogue, it turned out that the library had eight titles (nine copies) printed in the sixteenth century, 68 titles (122 copies) from the seventeenth century, and 67 titles (128 copies) printed in the eighteenth century. Most of them were the output of the Vilnius Academy printing house. Religious texts, comprising polemical, hagiographic, and theological writings, constituted 56 per cent of all printed works, while works on logics, mathematics, geography, and physics made up only 7.7 per cent. Various calendars started to be printed in the second half of the eighteenth century and became very popular. The largest number of works printed in Vilnius were in Latin (48.6 per cent) and Polish (47.2 per cent); works in French, German, Lithuanian, Latvian, and other languages accounted for 4.2 per cent.

The inscriptions in the books reveal that the Jesuits not only bought books but also received them as gifts. Not only famous patrons but also the authors such as Maciej Miłunski, Jan Zrzelski, Antonius Aloysius Misztotł donated books to the library. The Vilnius Academy printing house also donated several books.

Thus, the manuscript catalogue of the Vilnius Jesuit Academy library is a particularly valuable source for researching the history of the Vilnius University library in the eighteenth century. The printed works recorded in it point to the Jesuits' areas of interest, and the surviving books reveal the history of books entering the library and their wanderings through the libraries of various European countries.

KEYWORDS: manuscript catalogue of the Vilnius Jesuit Academy library; output of the Vilnius Academy printing house; sixteenth-eighteenth-century works printed in Vilnius.